

DR. VARGA ZSIGMOND: AZ ŐSMAGYAR MITOLÓGIA SUMIR ÉS URAL-ALTÁJI ÖRÖKSÉGE 1/4

Írta:

DR. VARGA ZSIGMOND ny. egyetemi tanár

ELŐSZÓ

AZ ŐSMAGYAR MITOLÓGIA EREDETI FORRÁSANYAGA

A SUMIR VALLÁS ÉS MŰVELŐDÉS FORRÁSAI

A SZUMIR MŰVELŐDÉS ÉS VALLÁS ÚJKELETŰ FONTOS PUBLIKÁCIÓI

A SZUMIR VALLÁS LEGÚJABB FELDOLGOZÁSAI

AZ URAL-ALTÁJI NYELVCSALÁDHOZ TARTOZÓ NÉPEK VALLÁSI

FORRÁSANYAGA

AZ ALTÁJI NÉPEK FOLKLORISZTIKUS GYŰJTEMÉNYEI

ÚTLEÍRÓK TUDÓSÍTÁSAI AZ URALI /FINN-UGOR/ ÁG ŐSVALLÁSI

HIEDELMEIRŐL

A FINNUGOR NÉPEK FOLKLORISZTIKUS GYŰJTEMÉNYEI

Az Ősmagyar Mitológia irodalma

IRÁNYELVEK A SZUMIR KÉRDÉS ELDÖNTÉSÉHEZ

A szumír-ural-altáji nyelv

A SZUMIR-URAL-ALTÁJI ŐSHAZA KÉRDÉSE

AZ ŐSMAGYAR MITOLÓGIA RÉSZLETES RAJZA SZUMIR-URAL-ALTÁJI

MŰVELŐDÉSI KERETBEN

Temetkezési szokások

Az alvilági élet rövid rajza

AZ ŐSÖK EGYEZŐ KULTUSZA

EGYEZŐ MANAIZMUS

Szumír-urad-altáji hősi kultusz

EGYEZŐ SÁMÁNIZMUS

EGYEZŐ TOTEMIZMUS

Aktív és passzív küzdelem a sors ellen

A Földkultusz szumír-ural-altáji egyező vonásai

EGYEZŐ VILÁGKÉP

A VILÁGRÉTEGEK EGYEZŐ KÉPZETE

A szumirok világfa képzete

A föld hordozói

Az ember teremtése és a bűneset - Az ember rendeltetése

AZ ÉGITESTEK

Istencsoportok és Planéta-istenek

AZ ELEMÉK EGYEZŐ KULTUSZA

EGYEZŐ KULTUSZ

Ősmagyar áldozatnevezések

ELŐSZÓ

Amikor a híres- nevezetes nagyenyedi Bethlen kollégium VIII. osztályú növendéke lettem, elhatároztam, hogy egy ősmagyar mitológiával én is megajándékozom nemzetemet. Így okoskodtam magamban: ha van görög-római és van ősgermán mitológia, hát miért ne lehessen ősmagyar is? Sejtettem ugyan, hogy nagyon kemény feladattal kell megbirkóznom, de nem tudhattam előre, hogy milyen nagy fába vágom a fejszemet. Most már tudom és érzem. Ősmagyar mitológiát írni annyit jelent, mint beteg tüdővel hegynek futni föl, vagy téglatörmelékéből díszes palotát, esetleg grandiózus templomot építeni. Nem is mertem volna hozzáfogni, ha el nem kötelezett volna rá ifjúi fogadalmam és a múlt.

Nem feledkezhettem meg arról a felemelő valóságról, hogy ez ősi főiskola padjairól indult világgá (19. sz. 1. fele) az a székely ifjú, Körösi Csoma Sándor, akit az ősmagyar haza felkutatásának a vágya egy csendes tibeti kolostorba vitt, és ott megalkotván a tibeti nyelv első tudományos szótárát és grammatikáját, életét teljes magárahagyatottságban a Himalája alján fekvő Darjeelingben fejezte be. Az ő génusza volt az első nemtöm, aki állandóan lelkesített feltett szándékom valóra váltásában.

Második nemtömet hivatásom kiapadhatatlan szeretetében és annak előre elkészített több irányú megalapozásában találtam föl. Harminc évig (1913. szept. 1. -1944. feb. 1-ig) szolgáltam mint egyedüli vallástörténész, nemzetem felsőbb oktatásügyét és igyekeztem magamat hűségemmel, becsületességemmel, munkám sokoldalúságával az előlegezett bizalomra érdemessé tenni.

Hazai főiskolai tanulmányaim elvégzése után Nyugat híres egyetemeit kerestem fel. Jártam Berlinben, Genfben, Londonban, Oxfordban, Utrechtben, Párizsban, megfordultam Wittenbergben, Versaillesben, Bázelen, Hága- Amszterdam-, Rotterdamban. Láttam gyönyörű, Festői tájakat, a svájci tavakat az Alpesektől körülveve, a milánói dómot, a lagunák csodavárosát Velencét, megnéztem a Pére la Chése és a milánói temetőt. Megfigyeltem az emberek, népek életét, szokásaikat, a nagyobb városok néprajzi gyűjteményeit, az építészeti emlékeket. Volt alkalmam elmélyedni a metropolisok ókori keleti emlékeket és papirológiai kincseket őriző antik múzeumaiba. Figyeltem a hajdankor és a modern idők folklorisztikus sajátosságait, a bálványképeket, az ősi fegyvereket, használati tárgyakat, és nem egyszer feltört lelkem mélyéről a kérdés, mivel szolgáltam én rá, hogy ilyen kiváltságban van részem?

Hát még a tanulmányi eredmény? A berlini egyetemen kora legnagyobb assziriológusától: Friedrich Delitzsch-től hallgattam négy féléven át sumero-assziriológiát. Ad. Deismann pedig bevezetett a koiné kutatás titkaiba. Gyakori vendég hallgatója voltam a világhírű Ad. v. Harnack és Wilamowitz Moellandorff előadásainak. Az utrechti és a genfi egyetemről a rend, a fegyelmezettség, az erkölcsi puritánizmus nemes szellemét hoztam magammal, és beteltem magyar diákelődeink sok évszázadra visszanyúló, felújított emlékezetével. Drága, kiváltságos alkalmak, miért szaladtatok el örökre?

Ilyen szellemi hatásokkal megteljesedve hívott el a tiszántúli egyházkerület elnöksége, dr. Baltazár Dezső püspök és dr. gróf Degenfeld József főgondnok, a kollégiumi nagykönyvtár I. tiszti állására, elkötelezve egyúttal a kollégium felső tagozatán 4 óra assziriológiai előadás tartására is. 1917-ben a kvtr- tiszti állásból igazgatóság, 1918-ban pedig a docenturából ny. rendes professzúra lett. 1921 nyarán kineveztek a debreceni egyetem református hittudományi karán a vallástörténet és rokontudományai ny. rendes professzorának. 1929 őszén az egyetem

tanácsa megbízott, hogy rendszeresen adjak elő szumerológiát és assziriológiát. Ez utóbbi megbízatást elláttam 30 féleven át. Mivel a kvtr- igazgatástól sem tudtam mentesülni, annyira ragaszkodtak az illetékesek személyemhez, az egyetemi tanács új megbízatásával íme újabb teher szakadt a vállaimra, se terhet súlyosbította még az a körülmény is, hogy egész tanpályám alatt négyszer voltam karomnak dékánja, egyszer pedig az egyetem rektor magnifikusza (1953). Nem a terhek sokasága riasztott meg, hanem a látszat, hogy a kívülállók hite szerint ez az ember mennyire halmoz, és bizonyosan aszerint is keres. Pedig ha tudták volna, hogy én a koll. n. kvtr. 30 évi adminisztrálásáért átlagban évi 500 pengőt kaptam, holott minden voltam, és mint ilyen, mai forint-értékben a magam munkarejének teljes latbavetésével, legalább 2, 000. 000 Ft-ot takarítottam meg, a tanszéken kívül megbízásból tartott előadásoknak pedig meg volt a szigorúan megszabott minimális hivatalos tarifájuk, talán eszébe sem jutott volna senkinek a látszathoz igazodni.

Én azonban a munkakörök e szaporodásában és az új terhek sokasodásában Isten kezenyomát láttam, s az új feladatokban mindmegannyi áldást gyanítottam. Aminthogy azoknak is bizonyultak. Ifjúi erőtlől duzzadva nagyon bíztam fizikai erőmben és azt hittem, hogy testileg elhasználhatatlan és edzett lévén, még Isten törvényeivel is szembeszállhatok. Isten törvényei azonban változhatatlanok és kivételezést nem ismernek. Aki másra építi bizodalját, mint Istenre, az okvetlenül csatavesztes marad. Én is beálltam a megszegyenültek és legyőzöttek soraiba. Testileg összerokadtam, de Isten jósága és könyörölő irgalmas szeretete gazdagon kárpótolt mindazért, amit hatalma testem épségében elvett éntőlem. Meghagyta lelkem és szellemem épségét, és így tett - mint egykor Pál apostolt, engem a méltatlan szolgát is - egészen az Úr Jézus Krisztus foglyává. Megtartotta elmém világos látását, kritikai érzékemet, emlékezőképességemet megerősített, lelki érdeklődésemet kiterjesztette, és szellemi frissességemet érintetlenül hagyta. Kegyelemi időt ajándékozott, hogy véghez vihessem mindazt, amiért életre hívott. A kegyelem erejét kölcsönözte nekem át erőtlennel és megfáradottnak, hogy jól elvégezhessem amit rámbízott az Ó dicsőítésére és embertestvéreink lelki hasznára. Engem a testi épségem felett szomorkodót megvigasztalt olyan vigasztalással, mely búsulást nem ismer. Én állandóan úgy érzem, hogy bűnös, gyarló életemben minden kegyelem. Kegyelem az egyszerű, szegény paraszti sorsból való elhivatás szent céljai szolgálatára. Kegyelem a legszebb munkahelyre történt beállítódás. Kegyelem a feladat kijelölése, a talentumokkal való megajándékozás. Kegyelem a tér, az idő, az eszközök, a mód, a cél, a próba és a felhőtlen öröm, a hit, remény és a szeretet - minden, minden csupa kegyelemajándék. Pál apostol tanított meg rá, hogy az élet nem érdem, hanem kegyelem.

De harmadik ihletőm is akadt e nevelői és oktatási gondjaimra bízott ifjúság szeretetében és szinte túlzásba vitt értékelésében. Hallgatóim zömét teológusok alkották, de akadt közöttük bölcsész, jogász, sőt nem egy középiskolai tanár is. Két tanítványom: dr. Pákozdy L. M. és dr. Papp László teol. professzorok asszír előadásaimból nyerték első assziriológiai ismereteiket. Pákozdy tanszéki utódom lett, Papp László pedig a pesti teológiai akadémia dékánja, a Ráday-könyvtár igazgatója. Oktatói és nevelői elvem az alapossággal párosult szigor, de lehetőleg igazságosan alkalmazott egyenlő mérték és felelősségérzés volt. Szerettem volna mindnyájukat az első sorban látni. Az én túlzó értékelésem és szeretetem azonban még külön forrásból is táplálkozott. Nemzetem, magyar népem I. világháborús lelki és anyagi romjainak eltakarítását vártam és reméltem ifjúságunktól. Ezért is fontam össze őket szeretetem eltéphetetlen láncszemeivé! De azért is, mert ifjúságunk megizmosodását, valóban magyar fajtánk jövő reménységévé kialakulását, gyermekeim fejlődésén keresztül szemléltem. És még most is, b. e, fiam tragikus elvesztése után, szeretném fáradt, sovány karjaimmal keblemre ölelni őhelyette egész ifjúságunkat, mint jövő fejlődésünk egyetlen biztos zálogát, iránytűjét.

De hogyan sáfarkodtam én a nekem jutott kegyelemajándékokkal? Távol álljon tőlem minden dicsekedés. melyet Pál apostol a 2. Kor. 11. kkf. -ben "balgatagnak" bélyegez meg, elvül vallván: "aki pedig dicsekszik, az Úrban dicsekedjék" (2. Kor- 30, 17. v.), elvül vallván pozitív értelemben azt is, hogy aki őt megítéli, az nem a korinthusi gyülekezet, még nem is őmaga, hanem az Úr (IKor. 4, 3. kv.). Ez elvekhez én is szigorúan ragaszkodom. Inkább csak indokolásul, és a magam megnyugtatóására közlöm a következő adatokat:

1) 1920. május havában a MTA jelen mű szerzőjét a szumir kérdés egybeállításáért és a szumir nyelvtan feldolgozásáért a Fáy- jutalomra érdemesítette. E pályadíjnyertes mű teljesen modernizálva "Ötezer év távolából", Debrecen, 1948- ban megjelent, tehát hozzáférhető.

2) A Szerző a fenti mű kiegészítésül "Szumir (babyloni) örökség; az uralaltáji népek vallási életében" 1925. c. a. megjelentetett egy 110 lap terjedelmű (külön-nyomat, a TSZE, 1925. c. f. iratból) tanulmányt, mely a vallásos fejlődés közös alapelemeit szövegezte meg a szumir-uralaltáji ősrökség ténye mellett.

3) Jelen tanulmány írója 1952-re feldolgozta Általános Vallástörténet c. alatt két kötetben 1187 lap terjedelemben a vallások egyetemes történetét. Tehát bőven megszerezte az ősmagyar mitológia megírásához az összes szükséges v. történeti előismereteket. Jellemző a műre, hogy megjelenése után 5 év alatt teljesen elfogyott, ami magyar tudományos munkánál szerfölött ritka jelenség.

4) De feldolgozta a bibliai vallások történetét is. Az ősz-i rész 1938-ban jelent meg. 714 lap terjedelemben. - Az ősz-i rész kézirata 1944-1958 között készülvén el, most várja kinyomtatását. ily módon a szerző a vallások egyetemes körébe betekintést nyert.

A kellő előismeret birtokában most már kísérletet tehettem, hogy ősmagyar mitológiát írjak. Az előkészületek kiegészítő magyarázatául hozzá kell még fűznöm, hogy anyanyelvem magyar, tehát jól ismerem az ural-altáji nyelvek jellegét és alapszerkezetét. Komoly törekvésem volt az is, hogy az urat-altáji nyelvészet eredményeibe beletekinthessek, se fáradozásomat siker is koronázta. Ezért ne minősítsen senki analfabétának az ural-altáji filológia mezején. Nem, nem vagyok analfabéta. De az arab közmondás szerint: "ha Mohamed nem megy a hegyhez, akkor a hegy megy Mohamedhez. " Én is, látva a sok gáncsot és bántó lekicsinylést, melyet egyes f. -u. nyelvészek engedtek meg maguknak a hazai szumirológusok ellen, elhatároztam, hogy magam keresem fel berkeiket és ellessem tévedhetetlenségük féltve őrzött titkait.

E titkok ismeretében is hirdetem, hogy a szumir nyelv az ural-altáji nyelvcsalád egyik, korán kiszakadt ága, alkotó része. Tehát a kétoldalú kultúrfejlődés közös elemei nem direkt, vagy indirekt érintkezésből, hanem ősrökség tényéből sarjadnak. Jelen mitológiai rajz e tétellel van beállítva. Igyekeztem azt minden elfogadható bizonyítékkal körülbástyázni. Hátha nekem több szerencsém lesz, mint érdemes elődeimnek.

Ősmagyar Mitológiám két fő részre (I-II) tagozódik. Az I, néhány előkérdést tárgyal, amelyek azonban a tulajdonképpeni tárgyaló rész (II) megértéséhez elengedhetetlenek. Ilyen kérdések pl. 1) az ural-altáji nyelvcsalád kikerekítése, 2) a szumir nyelv u. -a. jellege és alapszerkezete, 3) a szum. u. -a. őshaza meghatározása, 4) a szum. és u. -a. ősműveltség problémája. Mindezeket megelőzve felsoroltuk az Ősmagyar Mitológia forrásait. Ez előkérdések megoldási kísérleteiben bevezetést adtunk a II. rész anyagához.

A II. rész anyagát általános vallástörténeti keretbe foglaltuk bele, tehát nem elégedtünk meg csak az u. -a. vagy még szerényebb fokú keretezéssel, hanem a legszélesebb foglalatba állítottuk be, mert csak így reméltük a szumir-ural-altáji sajátosság kiütközésének a felismerését. Az összehasonlító vallástörténeti kutatás u. i. a primitív népek köréből gyűjtött etnografikus anyag alapulvételével felismerte, hogy a vadász népek ún. természet-imádása nem a természetnek, mint egységnek a részekre bontása, hanem az ő szűk világuknak egybeillesztése, tehát nem analízis, hanem szüntézia. Az ő szűk világuk pedig: a) csak önmagára, majd környezetére korlátozódott és hosszú időbe került, míg b) beigazolódt, hogy ezek olyan primitív gondolat-kategóriák, amelyek a kultúrfejlődéssel szükségszerűen együtt járnak, tehát kikerülésük nem lehetséges. Három ilyen primitív gondolati kategória van, ún. animizmus, manaizmus és totemizmus. Ezek többé-kevésbé fölismerhető formában megvannak a szumir és ural-altáji népek vallási életében is. Nagyon vigyáznunk kell tehát, hogy a speciálisat össze ne tévesszük az általánossal.

De nemcsak e primitív gondolati kategóriák tárgyalásánál voltunk figyelemmel általános vallástörténeti elvekre és háttérre, hanem minden fontosabb vallási fogalomnál is. Így véltük ugyanis kidomborítani sikerrel, hogy a) szumir és ural-altáji vallásos fejlődés között semmi lényegbeli elválasztó különbség nincs, b) ami bennük sajátos és sehol másutt nem fordul elő. Az ősmagyar mitológia kutatásnak eleddig az is érezhető fogyatékosága volt, hogy e szempontokra nem terjesztette ki kellőképpen a figyelmét.

A szumir-ural-altáji népközösség bizonyos, ma már időben is meghatározható együttélés után felbomlott. Az eredeti helyzetet úgy kell elképzelnünk, hogy a közös nyelvcsalád legdélibb szárnyát a szumirok alkották, tőlük keletre az altáji népek helyezkedtek el, északnyugaton pedig a finn-ugor népek lakoztak. Az altáji és finn-ugor ág között a szamojédek foglaltak helyet. Az altáji népek közül a török törzsek, a finn-ugorságból pedig az ugorok voltak közvetlen szomszédai a szumiroknak, mert a nyelvi és vallási összekötő kapocs e háromnál a legerősebb. Sőt, ha szabad, e három népelemre nézve különbséget tenni, a szumir-ugor szellemi közösség a legerősebb. Az ősközösségi kötelékből a szumirok váltak ki legelőször (Kr. e. 5. évezred) és a későbbi Elamon (a mai Perzsia) át, a két folyamköz (Babylon) felé vették útjukat. A Kr. e. 4. évezred közepe már Dél- Babylonban találja őket. Hogy mennyi ideig tartott vándorlásuk, és hogy Elán földjén mennyi ideig tartózkodtak, történeti adatok hiányában teljes bizonyossággal nem dönthető el. Mindenesetre megszívlelendő jelenség némely archeológikus leletnek és a protoelamita írásnak feltűnő hasonlatossága az első babiloni szumir íráshoz és emlékekhez. Vitás kérdés az is, ha vajon a szumirok birtokukba vették-e az egész Babilont, vagy valahol délebbre törtek át az iráni hegyszorosokon és kezdettől fogva csak Dél-Babilont tartották kezükben. Az első eset és feltevés látszik valószínűbbnek.

A szumirok kiválása a nyelvcsalád közösségéből azt eredményezte, hogy a nyelvcsalád keleti és nyugati, azaz altáji és finn-ugor ága között megszakadt a nyelvi összefüggés. Ezért olyan szegényes az altáji és a finn-ugor szóegyezések sorozata. Tehát nem az altáji népek mozdultak meg kelet felé, mint Munkácsi állítja (KSZ. 190, 353. lap jegyzet), hanem a szumirok törtek ki délnyugati irányba, megindulván új hazát keresni. A szumirok igen tekintélyes nép lehetett, és mindenesetre nyelvösszekötő szerepe volt. Kiugorván a középső rész, nem volt a helye pótolható. Az ural-altáji nyelvcsalád mozgásba jött. Az altáji népek kelet felé orientálódtak, a finn-ugorok nyugat, vagyis Európa felé. Ez volt a történelem legnagyobb szabású népvándorlása. De jelen alkalommal nem lehet célunk nyomon kísérésük.

A II. főrészt a vallásos képletek tanúvallomását adja a szumir-ural-altáji ősrököség igazsága mellett. A következő fejezet címek alá sorolja be az idetartozó anyagot: a) Egyező animizmus, b) Egyező manaizmus, c) Egyező sámánizmus, d) Egyező totemizmus, e) Egyező polidémonizmus, f) Egyező istenvilág, g) Egyező világkép, h) Egyező kultusz. E főcímek alatt a szíves érdeklődő megtalálhatja a szükséges részletezést.

Nem követtük némely magyar mitográfusnak ama tudománytalan eljárás módját, hogy az ősmagyar mitológiába a rokonnépek, vagy legalább is az ugorok mitológiájából mindazt át kell venni, ami a magyarból hiányzik, hisz nyilvánvaló, hogy pogány elődeink is hasonlóan gondolkodtak. Ez az ún. ki-egészítési módszer úgy okoskodik, hogy nemcsak faj- és nyelvroköség, hanem hitroköség is fennforog a nyelvcsaládoknál. Ez igaz az ősközöség idejére nézve, de nem érvényes a közösség felbomlását követő korszakokra nézve. Le nem tagadható u. i., hogy az uralaltáji népek szétválásuk után igen változatos sorson mentek át és különböző idegen szellemi hatásokban is részesedtek. Tehát nem húzhatók egy kaptafára. Nem vetjük el ugyan teljesen a kiegészítési eljárás módját, de inkább csak ellenőrzőnek használjuk fel.

A mi módszerünk egészen más. Jellemezzük néhány szóval amattól való különbözőségében: a) felkutattuk az egész vallási terminológiát és abból válogattuk ki a mind hangtanilag, mind jelentés tanilag egymással összefüggőnek látszókat; b) Hiába forgattuk jobbra-balra, és hiába próbáltunk rá még oly szigorú kritikát is alkalmazni - pedig még a délibábos nyelvészkedés szégyenbélyege is felmeredezett előttem -, az eredmény csak nem akart kevesbedni, sőt épp növekedett; c) Ebből rádöbbsentem, hogy itt mélyebb, nyilván rokonnyelvi fogalmi, s kifejezésbeli összefüggésről van és lehet szó; d) Az egyetemes vallásos fejlődés oly meglepően egyforma arcot mutat fel mindenütt, hogy ez útvesztőből egyedüli kiút csak az összehasonlító filológiai módszer. Az ural-altáji nyelvanyag egyező adataira nézve a Gombocz- Helich- féle ETSZ-t, és a Bárczi M. SZ. SZ. -t használtam, ahol eltértem tőlük, ott megindokoltam. A terminusoknak legalább a fele olyan, amely eddig ismeretlen eredetűnek volt beállítva. Egy részéből Gombocz honfoglalás előtti török jövevényszót csinált, a másik negyed f. u. esetleg ugor eredettel dicsekedett. Külföldi szakkönyvekből az összehasonlításához semmi ösztönzést nem nyertem, sőt éppen visszariasztottak. Ez azonban nem szolgált akadályul ahhoz, hogy én meg ne ismerjem és fel ne használjam a legfrissebb termékeikben foglalt adatokat is.

Ha jelen tanulmány ér valamit, hálásan köszönöm intézményeknek és a jó embereknek, hogy nekem annak megírásában különböző módokon segítségemre jönni szívesek voltak, és a munka menete iránt tanúsított meleg érdeklődésüket Különösen köszönöm dr. Bobula Ida úrhölgynek a washingtoni kongresszusi könyvtár magyar tisztviselőjének az értékes többrendbeli utánajárást és ajándékot.

De csak emberi segítség hiábavaló lett volna, ha nem segít Az, Akitől jön végeredményben minden áldás és segedelem. Az Övé legyen tehát minden hála, dicséret, dicsőség, magasztalás, Őt illesse az én fiúi szolgálatom tiszta öröme és boldog valósága.

Debrecen, 1955. karácsony 1. napja.

AZ ŐSMAGYAR MITOLÓGIA EREDETI FORRÁSANYAGA

Forrásaink 3 irányból erednek: a) általános természetűek; b) közvetettek; c) közvetlenek. Az a) alatt ismertető források azért neveztetnek általános természetűnek, mert minden ősmitológiai kutatásra nézve érvényesek, a b) alatt felsorolandó közvetett források a rokon népek mitikus-vallási anyagát ölelik fel, maradnak tehát eredeti, közvetlen forrásokul csak a c) alatt felvonultatandó források.

Általános természetű forrásanyag a primitívológia a) A 19. sz. 2. felében nagyon felvirágzott Európában és az USA-ban a modern primitív népek őskultúrája iránt való érdeklődés. Egymás után jelentek meg neves publikációk a primitívek lélekképzetéről, a mana- fogalomról, a totemizmusról stb. és ez érdeklődés napjainkig felnyúlik. Megállapítást nyert, hogy ez egyszerű népek sok ezer év óta szinte teljes szellemi mozdulatlanságban élnek, tehát kitűnő mérőeszközök a praehistorikus népek lelki-szellemi életfejlődéséhez is. E felfedezés végérvényes bizonyossággá érlelődött akkor, amikor a sírokból vagy egyebünnen kiemelt archeologikus emlékek arról tettek tanúságot, hogy a prehistorikus kor egyszerű embereit is hasonló kérdések és ezek hasonló megoldásai foglalkoztatták. Így lett a modern primitívológia minden publikációja az összehasonlító vallástörténet számára a történet előtti kor kultúrállapotának hiteles mérőeszközévé.

E gondolati kategóriák szükségképpen kialakulásával és jellemzésével a II. főrészben a megfelelő helyeken fogunk foglalkozni, és ugyanott terjesztjük elő, ami a polidémonizmus, az istenvilág, a világkép, a kultusz általános és speciális egybevetéséhez még szükségesnek mutatkozik, itt további részletezésekbe nem bocsátkozhatunk.

A SUMIR VALLÁS ÉS MŰVELŐDÉS FORRÁSAI

1. szumir nyelv felfedezése és rekonstrukciója és őrzési helyeik szerint való megoszlása

Eddig már kb. negyedmillió a szumir feliratok és felirattöredékek száma. Hatalmas mennyiség! Hogyan került ez a tömeg össze? Ásatások és illegális kereskedelem útján. 1877-ben a franciák kiásták Lagast, a szumirok politikai központját, 1889-1900 között a University of Pennsylvania ásatta Nippurt, a szumir vallás és művelődés központját, rendkívül gazdag ásatási eredménnyel. Az emlékek 2000-1600 közötti időből valók. Míg a lagasi feliratok uralkodók politikai, történeti emlékei, a nippuriak vegyes tartalmúak. Van közöttük egy csomó vallásos szöveg (mítoszok, eposzok, himnuszok, aforizmák, kultikus szerződések, nyugták, jogi döntések, megállapodások, történelmi tudósítások, levelek stb.). A legtöbb azonban gazdasági vonatkozású.

A németek Fara romterületén kutattak 1902/03-ban, (a régi Surippak), a University of Chicago pedig 1902-04 között Bismajaban (a régi Adab). Nagyon ősi emlékek kerültek innen elő. 1911-be a franciák kezdtek ásani Kisben, Kishez közel pedig Jemdet Naor területéről egy csomó árkáikus szumir feliratot hozott felszínre az ásó. A kisi ásatásokat 1922-30 között angol-amerikaiak folytatták. Ur város területén 1918-1933, a British Múzeum és az

Ashmolean Múzeum folytatott feltáró munkálatokat. Eredmény: az úri királytemető feltárása. 1928-1938, a németek ásattak Erech (Uruk) romjai alatt és felszínre hoztak jó csomó legrégebbi árkáikus írású feliratot.

A szumir feliratok 95%-a gazdasági vonatkozású, és csak 1%-a irodalmi szöveg. Ez utóbbiak száma kb. 3000 db. Nagyobb részük a nippuri ásatásokból származik. A filadelfiai University Múzeumban 1100 db. van elhelyezve, Konstantinápolyban 900 db. Az összes többi nemzeti és egyetemi múzeum csak 1000 db-bal rendelkezik. A történelmi kor kezdetétől felkísérnek Kr. e. 1800-1600-ig (3500-1600). A világ legkorábbi időből fennmaradt irodalma!

A sumir nyelv felfedezése és irodalma.

Egy, a sémi babilónitól elűtő nyelv jelenlétére, a bilingvis anyag alapján már a 19. sz. közegén rámutattak a szakemberek. E rámutatást 1874-től fogva követte a több, mint 4 évtizedes vitat. Halévy-vel az élen, aki vitássá tette a jelzett idő alatt a szumir nyelv jellegét és e nézete mellett akkor is kitartott, mikor a lagasi ásatásokból csak szumir feliratok kerültek elő. Halévy fellépése és komoly érvekkel való hadakozása nagy zavart idézett elő tudós berkekben és annak az ural-altáji rokonság irányába való vitatását szakkörökben egyszersmindenkorra befagyasztotta. De mégis járt egy nagy pozitív eredménnyel: a szumir nyelv teljes rekonstrukciójával. Ma már kitűnő grammatikák és lexikonok állnak rendelkezésünkre, hogy a tájékoztatást megkönnyítsék.

A szumir mitológiai-kutatás jelen állása

Egyáltalában nem megnyugtató és távolról sem kielégítő. Holott a nippuri ásatások több mint 2000 db. irodalmi Táblája [Filadelfia és Konstantinápoly) - köztük egy csomó mitikus szöveggel lehetővé tehetné volna akár a legjobb feldolgozások megjelenését is. És mégis pl, az ERE 13 kötetében, vagy a Moore-féle 12 kötetes The Mythology of all races alig találunk valamit, önálló címszavak alatt éppen semmit. A feldolgozások csak az asszír-babilóniai vallások fejlődésének a rajzával foglalkoznak. Egyedüli kivétel S. N. Kramer, aki mint a pennsylvaniai egyetemi múzeum kurátora tervbe vette a nippuri irodalmi szövegekből egy 7 kötetes sorozat megjelentetését, melyből az I. Vol. Sumerian Mithology cím alatt 1944-ben már meg is jelent, felette értékes tartalommal.

Kramer keresi az okát ex óvatos tartózkodásnak, és az okot két nehézségben találja meg, nevezetesen nyelvi és a szövegek áthagyományozott töredékes jellegében. Ez utóbbi évről évre csökken, de az előbbi annak ellenére fennáll. Hogy az asszír- babilóniai tudós papi írnokok számtalan segédeszközt hagytak ránk, a szumir nyelv megtanulásához oktatási célokra általuk készített Szillábérokban és lexikográfiai szójegyzékekben. Ezek sokszor félrevezetnek inkább mint nyomra. Gyakran látszik, hogy az írnok nem ért a szumirhoz. De, hogy is érthetne, mikor a szumir nyelv sem nem sémita, sem nem indogermán nyelv, hanem minden valószínűség szerint az ural-altáji nyelvcsalád tartozéka. Kramer úgy nyilatkozik róla: "It belongs to the so called agglutinative tape of languages exemplified by Türkít, Hungarian and Finsh". De folytatólag hozzáteszi: E nyelvek közül egyik sem mutat közelebbi rokonságot a szumirral, úgyhogy ez utóbbi továbbra is izolált marad a nyelvek tömkelegében.

A sémi papi írnokok úgy segítettek e zavaron, hogy az ural-altáji nyelvsajátosságokat lassanként sémi-babilóni konstrukciókkal váltják föl, az antik világ pedig az asszírok és babilóniaiak politikai és kultúrpolitikai hasonlíthatatlan érvényesülése következtében teljesen elfelejtette a szumir népet, holott minden irányú művelődésének első kifejllesztője és első

zászlóvivője volt. A sumir népre is áll az igazság: "Sic transit gloria mundi." Ha a Gen, 10, 19. v. -ben fennmaradt, különben ismeretlen eredetűnek kikiáltott Sinnear helynév és az újkori ásatások tömeges leleteiből életre keltett sumir nyelv ne figyelmeztetett volna rá, talán a világ emlékezetéből örökre kitörlődött volna e szó: sumir.

A sumir irodalmi szövegeknek még van egy jellemző sajátosságuk, az nevezetesen, hogy úgy maradtak, amint eredetileg feljegyezték őket. Minden más irodalmon, kivált ha hosszú idői folyamatról van szó, meglátszik a redaktor, vagy redaktorok keze nyoma, még a szent irodalmon is (v. ö. az ÓSZ-t, vagy az úsz. -i evangéliumok két főforrása elméletét), az Iliász és Odisszeja is mutatja az egybeszerkesztés nyomait, de a sumir irodalom úgy maradt, amint egyszer feljegyezték. Ezért van 4000 éves sumir irodalmi szövegünk is. Ez természetesen nem zárja ki a hosszú fejlődés előző folyamatát, vagy a teológiai érdek által sugalmazott fejlődés utófolyamatát, de így legalább nyomon tudjuk kísérni a fejlődés egyes főbb fázisait.

A sumir irodalmi termékek rövid átnézete

Nem akarunk itt még vázlatos áttekintést sem adni a sumir irodalmi termelésről, amennyiben szükségünk lesz a tartalmi ismertetésre, azt az Egyező Világkép c. fő paragrafusban fogjuk adni, arra sem vállalkozhatunk, hogy a sumir irodalom fontosabb publikációit soroljuk fel, mindegyik az irodalomtörténészek hivatottak, amit itt nyújthatunk, az az irodalmi műfajok rövid ránézete és annak az átütő hatásnak a rövid ecsetelése lesz, amit a sumir irodalom az egész antik világra gyakorolt.

1) Varázsirodalom. E típust általában nem számítják irodalmi műfajnak, de mégis az, ha a későbbi rítusban szabályozott jellegére gondolunk. Minden esetre a sámánceremóniának lényegi része, még akkor is, ha kezdetben az élő szájhagyomány táplálta és terjesztette. Az első varázsigék rövidke, önállóak, és fenyegető hangúak lehettek, később a népközösségből történt kiszakadás után sorozatokká egyesítették, de minket a külön fejlődés e szakasza már nem érdekel.

2) A himnuszok, bűnbánati zsoltárok és sirató versek. A himnuszok vagy a panteon isteneihez vannak intézve, vagy királyhymuszok. Ez utóbbiak az ur 3. dinasztia idejéből, tehát a sumir önállóság halódása korából (2000 körül) származnak és az istenek hymuszait veszik alapul. Ömlengő karakterűek. A bűnbánati zsoltárok közül a legszebb és legmeghatóbb a nippuri Tabi-UtuI-Enlil panaszdala, amely ugyan asszír-babiloni fogalmazású, de kétségtelenül sumir hangulat megszólaltatója. E műfaj a politeizmustól eltekintve bátran odaállítható az ósz. -i babiloni zsoltárok mellé, amelyeket nagyon befolyásol is. A sirató versek, vagy lamentációk egy-egy híres város, mint Ur, Nippur elpusztítását, feldúlását siratják, afölött keseregnek, éppen mint Jeremiás Siralmi Judea bukása felett és emezek ősmintáinak is tekinthetők. A sémiták által birodalmi központul választott Akkadnak is van sirató éneke sumir nyelven a Naram-Sin korából, melyben megható fájdalmát zengi el az ismeretlen szerző az egykor híres város gyászos sorsa fölött. Am a legmeghatóbb mégis az, amelyben az egész Szumir pusztulás~ fölött kesereg.

3) Eposzok-mítoszok, legendák, mesék. A mítoszok egyben epikus formájúak, tehát eposzok is. De epikus elbeszélésnek a mezébe öltözhetnek legendák és mesék is. Ez utóbbiak hősei Emmerkar, Lugalbanda és kiváltképpen a sumirok nemzeti hőse Gilgames. E héroszok a 4. évezred vége felé, vagy legkésőbb a 3. évezred elején élhettek, tehát éppen 5000 évesek.

Legnépszerűbb és a legterjedelmesebb közöttük a 18 táblára írt Gilgames-eposz, de hogy a hősnek van-e valami köze a napjához, bizonytalan. Új kiadásai magyarázatos jegyzetekkel.

A mitikus elbeszélések jóval ősbibb képet tükröznek, mint a későbbi fogalmazású asszír-babiloni nyelven írt mítoszok. A sumir szövegekben még Enlil a világteremtő, Enki és Ninmágh az ember teremtői, az életadó istenek. Kur itt még az ósz. -i Leviatham- Tehom (Namma-Tiamat) szerepében tetszeleg, tehát víziszörny, akit le kell győzni, meg kell semmisíteni. Itt még személy, az alvilág Kurnuges nevében már helynév első alkotórészévé válik. Érezzük a teremtés forró, izzó levegőjét, olvasunk isten-nemzésekéről, istenszületésekről, az istenvilágnak az égistentől való feltétlen függéséről, Inahna-Istar összekoccanásáról atyjával Enkivel. Akárcsak az emberek, az istenek is hódolni járnak gazdag ajándékokkal fölszerelve, Enlilhez a szomszédos Nippurba. Van istene a gabonának, a baromnak, az éles kapa és az eke feltalálói istenek -a sors meghatározása pedig állandó isteni tevékenység.

Néhány mese is ismerős e korból, ilyenek pl.: A madár és a hal, A fa és a fej, Az éles kapa és eke, Az ezüst és a bronz stb.

4) A gazdasági vonatkozású emlékek csoportjából kiválik kb. 600 darab, melyek építési és fogadalmi feliratok. Fontosságuk abban áll, hogy Szumir politikai történetének az anyagát adják. Legjobb kiadásuk a VAB, I. Bd. 1907.

5) A sumirok vallási életében igen nagy szerepet játszanak az ominaszövegek. Az előjelek lehetnek mesterségesen előidézettek, vagy természetesek. A mindenség kettős tagoltságának megfelelően lehetnek égi, vagy földi ominák. Céljuk az isteni akarat megtudakolása, amelyhez az embernek igazodnia kell. Azért foglalkoznak magyarázatukkal hivatásos paprendek, Az égi ominák: a nap-, hold-, csillagok-, vihar-, felhőre vonatkoznak; a földi ominák: a) a születés jelenségeiből-, b) az állatok mozdulataiból, hangjából, számából, erejéből, színéből, c) a serlegbe öntött víz és olaj egymáshoz viszonyított helyzetéből-, d) az áldozati állat májából vett és magyarázott előjelek, végül e) a halott-jósoltatás esetei.

Nem szenved kétséget, hogy mindezen jóslási módokat a sumirok találták ki és gyakorolták először, noha a történelmi kor elejéről nem maradtak fenn irodalmi bizonyosságaink, mert az általános sémita jövendőmondás más eszközökkel végezte ezt és más módokat vett igénybe. Egyedül Babilon és Asszír sém lakossága tanulta el e módot a sumiroktól, ahol pedig még ilyen jelenség észlelhető az ókori Kelet életében, az mind asszír-babiloni közvetett sumir hatás az emberi művelődés történetében.

6) Példabeszédek, aforizmák, apoftegma, közmondások is találhatóak a sumir irodalom termékei között. Az ókori Kelet azonos műfajú és tárgyú irodalmi termelésének itt van a végső gyökere. Bobula Ida debreceni egyetemi m. tanár szívességéből hozzájutottam 1954-ben egy Edm. I- Gordonnak, az University Múzeum (University of Pennsylvania) órének, egy orientalista kongresszuson tartott előadási szövegéhez, amely éppen 26 bölcs mondást, közmondást, aforizmát tartalmaz sumir nyelven és angol nyelvű fordításában, a nippuri ásatások eredményeiből.

A sumir kultúra döntő hatása az antik világ művelődésére

E hatás azért volt ily nagy, mély és egyetemes, mert közvetlen és közvetett hatásnak bizonyult. Nincs még eldöntve a kérdés, ha vajon az egyiptomi kultúrára érvényesült-e sumir befolyásolás, időileg és tartalmilag éppenséggel nem zárhatjuk ki e lehetőséget - de az már el

van döntve, hogy az asszír-babiloni kultúrának a sumir művelődés képezi az alapját. Szumir találmány az írás, az anyagi kultúra minden műfajával és tartalmi meghatározottságával együtt és mindez fundamentuma lesz az asszír-babiloni kultúrának. Csak néhány kiragadott nyelvi példával szemléltessük e kultúrhatás nagy és átütő voltát. Ilyenek: a) a sumir ékírás szótagértékei, amelyekről határozottan megállapítható, hogy sumir- szavak megrövidítései, b) az ékírás ideogramjainak jelentős része, amelyekről szintén fölismerhető, hogy sumir szavak, c) az írásra vonatkozó terminológia: a dub-a. -b. tuppú-írástábla, narua.

b. naru- köre való rovás, kőtábla, tubsar a tupsaru- írnök, musar- névírás-a. b. mu-sar-ru-okmány, írott emlék.

d) A vallásos élet műszavai: majdnem az összes istennevek: a An, Enlil, Enki, Ea, Zuen (Sin), Dumuzi (Tammuz, Hergal, Namtar, Eveskigal, Bilgi (Gibin, Igi, Anunnaki, a szellemnevek közül: imohul-orkán, széldémon, Gedim (a. b.) Tetimmu)-halotti szellem, démon, udug (a. b. utukk) - ua., usumgal (a. b. usumgallu) -démonnév. e) a köv. hősök nevei: Era, Ergal, Usum, Gilgames, Enkidu. f) A kultusz műszavai: sagga, sangu (a. b. sangu) -pap, főpap, a-guba (a. b. egubbu) - tiszta, szentelt víz, bara-Istenszoba, baramachszenély, (a. b. paramanhu-ua.), zagnuk (a.) -évkezdés, újév.

g) Profán műszavak: Eura-non (a. -b. Purattu, héber Pörát) az Eufrates sumir neve, Idigna Id-folyó, gin-jön, megy, tehát szó szerint örökké folyó folyóvíz (a. -b. Idiklatl héb. Hiddekel-a Tigris sumir elnevezése), e-gal (a. -b. ekallu) -palota, néha templom is, GUZU (a. -b. kussu) -trón, dimgal (a. -b. dimgallu) -építész, zadim- (a. -b. zadimmu) -ékszerész, malaoh (a. -b. malahu) -hajó, szó szerinti a hajót mozgató, igi-gal (a. b. egigallj-bölcs tkpn- nagy szemű.

Az elámi kultúra szintén közvetlen részese volt a sumir kultúrhatásnak, bár itt a tisztánlátást akadályozza a protoelámi írott emlékek eddigi megfejthetlensége. Az antik világ többi népe a sumir hatásban asszír-babiloni közvetítésből részesedett, mert közülük egy sem tekinthető egyidősnek amazzal. De, hogy e hatás általános és mély volt, igazolja az ÓSZ, néhány őstörténeti adata is, melyeket a következőkben közlünk: Singár (Délbabilónia) neve (Gen. 10, 10. v.) nem más, mint az asszír-babiloni sumeru elnevezés, ósz. -i átvétele és átírása. A paradicsomkert Eden neve is sumir és annyit jelent, mint (átvétele) e- din-élet háza, vagy élet vize. A sumir zu-ah (a. -b. apsu előfordul nemcsak a Gen. 1-ben, hanem visszatér a görög abüsszes formában is) -feneketlen mélység - tehát nyilvánvalóan az Óceán, aminthogy az ÓSZ-ben is az áfszé hááreo a földet körülvevő világ-óceánra vonatkozik. Az ósz-i ítélet (elégetés) helyének tefet elnevezése is a sumir tab-fűj, fűjtat, eléget gyökre megy vissza.

De, hogy az asszírok és babiloniak nemcsak az írást és néhány fogalmat vettek át a sumiroktól, hanem azok egész művelődését is, bizonyítja, hogy az irodalmi műfajok is azonosak az egész ókori Keleten. Sőt a tartalom is nagy egészében egyezik. Ez is sumir hatás. Szumir földről ugyanis előkerültek olyan töredékek, amelyek igazolják, hogy a sumir műveltség és irodalmi termelés minden mást - az egyiptomit is beleértve - megelőz. Itt legyen elég néhány töredékre rámutatni. Ilyenek pl. a világ és emberteremtési töredékek, In-anna alászállása az alvilágba, Enki harca Ereskigal elrablásáért Korral, az özönvíz nippuri töredéke, Gilgames, Enkidu és az al világ, a Tell-el Amarna gyűjteményben megtalálták az Adapa mítosz és a Nergal és Eres, kigal c. mítosz fontos töredékeit. A Gilgames eposz részletei asszír-babiloni nyelven írva előkerültek a bogházközi archivumból is. Az is megállapítást nyert, hogy a sémi-babiloni himnuszok és bűnbánati zsoltárok sumir mintákat tartanak szem előtt, ill. sumir gyökérből hajtanak ki, a sumir családi törvények pedig be vannak dolgozva a

világhírű Hammurabi kódexbe. Nincs a sumir irodalomnak egyetlen egy műfaja sem, amely ne éreztetné hatását közeli és távoli népekre egyaránt, az őstörténeti mítoszok pedig alapjaivá lesznek az ÓSZ-től elkezdve a művelt népek mitológiáinak.

A Tudományos irodalomban hasonló a helyzet. Az első Tudományok a sumirok szellemi termelésének az eredményei, ők a csillagászat úttörői, ismerik a hatványozást és a gyökvonást, a geometria az ő művük, ők a kalendárium feltalálói és tökéletesítői, az orvostudomány is az ő kezdeményezésükre és tapasztalati megfigyeléseikre viszi vissza kezdetét. A historiográfia az ő fogadalmi és építészeti felirataikból nő ki, az építészet pedig az ikur-tornyok és az egal-csatornák és az agyagból készített égetett téglák használata által vetíti fényét előre, mind a mai napig. A nagyvárosi életnek a sumirok voltak a kezdeményezői és megalapítói. Holott megvan állapítva, hogy a hegyvidéki és a sztyeppe jellegű őshaza után nem tett jót nekik Sinear párás, nedves klímája. Bizonyos fokú antropológiai visszafejlődés lett úrrá ez ural-altáji fajtán és ez okozta gyors bukásukat is. A pénz bevezetése megmért, vagy kimért ércrudak alakjában szintén a sumirok műve. De különösen az a 60-as számrendszer feltalálása, amelyen az egész antik világ súly és mértékrendszere nyugszik.

Azonos helyzetet igazol a sumirok által feltalált és a sémi-babilonaiak részéről tökéletesített ékírás alkalmazása az antik népek körében. E téren azonban a sumir találékonyságnak osztoznia kell a dicsőségben az egyiptomi írásrendszerrel. A sumir írás eredetileg tiszta képirás volt, majd szó- és szótagírássá alakult át és ily minőségben maradt meg, mindvégig. Soha betűírássá nem fejlődött. Az egyiptomi írás ellenben szó, szótag és betűírás is volt mindjárt kezdettől fogva. E két írásrendszer versenyzik egymással a hegemoniáért. A 15. -14. sz. -ban még a sumir-asszír-babiloni van túlsúlyban, de már a 16. sz. -i sinai, és a 19. sz. -dal kezdődő Ras Shamra fel iratok írásrendszere tiszta mássalhangzó írás, az egyiptomi írás előretörését mutatja. A Ras Shamra külsőleg ékírás. A föníciai írás szintén mássalhangzó írás, de a görögök átvevén, 1000-800 körül, a magánhangzók számára is találtak ki külön jegyeket, és ezzel megvetették a jelenleg is dívó írás végérvényes alapját, amely többé semmi javításra nem szorul és minden célra elégnek bizonyul. A betűk külső alakja országok és népek szerint változhatik ugyan, de a szerkezet, a mással- és magánhangzók, teljes, betűjelek által történő körülírása meghatározása, el nem maradhat, meg nem változhatik. Hogy a sumir hatás itt milyen mély és átfogó, az is bizonyítja, hogy az őspersza dipi (írásemlék, tábla) éppúgy a sumir dub-ra megy vissza, mint az asszír-babiloni tuppú.

Az ércék megművelése tekintetében is új korszakot nyit meg a sumirok megjelenése Előázsiában. Minden okunk megvan feltételezni, hogy az ércék megművelésére is a sumirok tanították meg az emberiséget. E tényt a sumir terminológia minden másnál ékesebben bizonyítja. Itt van pl. az érc sumir neve urudu- réz, érc - alapja nemcsak a magyar ércnek, réznek, a finn rauta (ua) szónak, hanem az indogermán rodus, rautus szavaknak is. Tehát a fém, fogalmak nem indogermán jövevényszók, hanem ősrökonsági bizonyosságok, és az indogermán nyelvekben a sumirból való kölcsönzések. Szum.: anna, nagga, nigga món. - álom, (a. -b. amaku-ua.), vog, anech és VOg. aln-ezüst, magy, ón, ólom; oser. Wulno-ón, ólom, szum. guskin (Sb. 112.) -arany, finn: vaski, vask-réz, sárgaréz, lpp-: viask, vieske-réz, magy.: vas mordv. uske, visk-drót, vog. albesz-ón, ólom. Szum.: kubabbar-ezüst, tkpn. Kubar reduplikálva: ku-fényes, bar-fehér, tehát: fehérén fénylő, azaz ezüst; tör. gömüs-gömmüs-ua., a müs jelző, sumir módra hátul helyezve, ezüst.

Ennyit a sumir kultúra döntő, átütő fontosságáról.

A SZUMIR MŰVELŐDÉS ÉS VALLÁS ÚJKELETŰ FONTOS PUBLIKÁCIÓI

Előre bocsájtom, sem teljességre, sem minden fontosabb, újabb keletű kiadvány felsorolására nem törekszünk. Egyedüli célunk. megkönnyíteni azok munkáját. akik jelen tanulmány eredményeit ural-altáji részről követni és ellenőrizni akarják. Szumirológusok bátran mellőzhetik e részletet.

a) Először a bilingvis feliratok váltak a tudomány számára ismertekké. Ezeket az I-Vr, 1861-1884- c, és a CT. 1896-tól napjainkig c. ékírásos szövegkiadvány egyes kötetei publikálták. Vagy korai szövegeknek késői változatai, vagy már mesterséges szumir fogalmazványok. De korántsem haszon nélkül valók.

b) A tellői (Lagas) francia ásatások eredményei, melyek mind a mai napig folyamatosak, közzé vannak téve az E, de Sarzco- féle DC. (1884-1906. o. I-II. Vol.) I. Vol. az ásatások története, a II- Vol. pedig az archeológikus és az építészeti romok leírása. Az utóbbi kötet L. Heuzey tollából származik. A nagyfontosságú epigrafikus anyagot Fro. Thureau-Dangi publikálta 1905-ben franciául, majd németül is a VABJ. Ed- 907-ben.

c) A nippuri gazdag eredményű ásatások kincseit 5 kiadvány sorozat közli. u. m. H. P. Hilprecht szerkesztésében megindított The Babylonian Excavation of the University of Pennsylvania, A, és D, series 1893-tól, és a Publications of the Babylonian Section of the University of Pennsylvania. 1911 től.

d) A drehemi táblákat (valószínűleg a nippuri vásártér romjai) megfejtette Thureau-Dangin (RA. Vol- VII-ben, 180 kkl-, és SL. Langdon Tablets from the archives of Drehem, 1911).

e) Az ősi Ur (El Obed) területéről kiásott szumir feliratokat közzétette St. Langdon Oxford Editions of Cuneiform Inscriptions I-VIII. Vol. 1925-30, az uri királytemetőt pedig leírta a C. L. Wolley szerkesztésében megjelent Ur Excavations, Vol. II- ben. The Royal Cemetery 19-39, ca. C. J. Gadd and Sir Arth. Keit.

f) A németek ásatásaiból Uruk-Warka romjai alól kikerült szumir emlékeket feldolgozta E. Heinrich és M. Ihlzheim: Ausgrabungen d. Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka, 1-2, Bd. 1936.

g) A több helyről ismertté vált festett művészi kerámia fontossága majdnem vetekszik a feliratos anyaggal, mert úgy látszik kapcsolatok állnak fenn az uri, kisi, farai, Susa II. Assur város helyén, Észak-Perzsiában Astrabad környékén, a turkesztáni. Anauban feltárt keramikus tárgyak között és vannak, akik ezt a sumir művelődés megnyilatkozásának tartják. És benne a szumir őshaza egyik főbizonyítékát látják.

H. Frankfort ezt azonban tagadja. V. ö. pl.. Archeology and the Sumerian Problem (Chicago, 1932) című művében. (Majd Torma Zsófia erdélyi gyűjteményei - Kiadó)

A SZUMIR VALLÁS LEGÚJABB FELDOLGOZÁSAI

1) A. Deimel: Pantheon Babylonium. Róma. 1914. Az összes szumir istenek nomenklaturáját tartalmazza.

- 2.) A listát részben kiegészíti, részben helyesbíti Ch. F. Jean két műve: u. m. *La religion sumerienne d' apres les documents sumeriens anterieurs á la dynastie d' Isin* (1931), és *En marge du Pantheon Babylonicum* (*Annalecta Orientalia*, 1935, évf. Róma).
- 3) S. N. Kramer: *Sumerian Mythology* (Philadelphia. 1944) című műve, 9 db. szumir mitikus, részben saját maga alá rekonstruált, szöveget közöl, bő tárgyi magyarázatokkal.
- 4) E. Hhorme: *Les religions de Babylonie et d'Assyrie* (1945), tárgyalja a szumir vallás kérdéseit is, és kiváltképpen a mítosz-kérdés szumir eredetére mutat rá erőteljesen és határozottan. A kozmogonikus mítoszok angol és francia új kiadásai, valamint a Gilgames eposz új feldolgozása 1938-42 között megjelentek és minden tárgyi követelményt kielégítettek.
- 5) G. Conteneau: *La magic chez les Assyriens et les Babyloniens* (1947) cím alatt áttekintést ad a babiloni mágiákról, bő szemelvények kíséretében. Két másik műben hasonló módon ismerteti az előjeleket és az orvosi szövegeket (1947, 1938).
- 6) M. David: *Les dieux et le dentin en Babyionie. Avant-propos de E. Brozny* (1949, *Collection Couchoud*, 29. Vol.), tömör összefoglalás, a képzet szumir eredetére nézve alig nyújt valamit.

AZ URAL-ALTÁJI NYELVCSALÁDHOZ TARTOZÓ NÉPEK VALLÁSI FORRÁSANYAGA

Útleírók tudósításai az altáji ág vallási hiedelmeiről

G., Plano di Carpine, akit IV. Ince pápa küldött a mongolokhoz. Így jutott el 1246/47-ben a mongol khán udvarába. Ott értékes megfigyeléseket jegyzett fel tapasztalatairól. Könnyen hozzáférhető.

G. Rubruquis, akit IX. Lajos francia király küldött el Beni Khatai nagy-khánhoz. Műve szintén hozzáférhető. 1253-55 között tartózkodott keleten.

Marco Polo 1271-1292-ig lakott Mongóliában. *De regionibus orientaliouis* című útleírása telve a mongol vallásra vonatkozó becses megfigyelésekkel, több európai nyelvre is lefordított.

A kínai, mongol és mohamedán forrásanyagot feldolgozta mongol krónikájában Csanang Csetsen, melyet német nyelvre ültetett át I. J. Schmidt: *Geschichte der Ost Mongolen und ihres Fürstnhauses* (1829) cím alatt.

A 14. sz. folyamán Mathias de Miekov krakkói orvos és kanonok járta be európai és ázsiai Oroszország különböző vidékeit és írta le észleleteit *Tractatus de duabus Sarmatiis* címen, mely nyomtatásban is megjelent 1518-ban.

M. Witsen holland követ beutazta észak- és kelet-tatár földet és közzé is tette útleírását *Noord en Oost Tatorye* (Amsterdam, 1672) címen. Jelentős új megfigyelésekkel gazdagította az altáji népek vallási életére vonatkozó ismereteinket.

Ph. J. von Strahlenberg fogoly svéd kapitány Észak-Európa és Ázsia vidékein tartózkodván írt és kiadott egy könyvet, *Das Nord und östliche Teil von Europa und Asia in soweit solches das ganze Russische Reich mit Sibirien und der grossen Tartarey in sich begreifet* (Stockholm, 1730) címen, telve igen értékes feljegyzésekkel. Orosz forrásból egészíti ki saját észleleteit.

Sok becses adat olvasható G. Frd. Müller Sammlung Russischer Geschichte (St. Petersburg, 1732-64) című, megjelent kötetben is, mely szintén utazás gyümölcse.

J. G. Gmelin 1709-15 között beutazván Szibériát, útjáról négy kötetes útleírásban számol be 1751-52 között megjelent munkájában.

P. S. Pallas Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften (I. T. 1779) című mű közli a szerző-tudós megfigyeléseit.

J. C. Georgi 1773-74. évben Szibériában, Beschreibung aller Na-Nationen des russischen Reiches, etc. címen életmódjukról, lakásaikról, vallási szokásaikról tesz közzé értékes adalékokat.

Híres utazó és kiváló etnografus volt M. A. Cattrin, kinek 1845-49. évi szibériai útjáról számol be a Nordische Reisen und Forschungen, I-V. (Hd. Petrograd, 1853-62) c, munkájában, telve pótolhatatlan néprajzi adatokkal.

Tudós hazánkfia Vámbéry Á- 1863 körüli években tanulmányozta a keleti törökség etnográfikus sajátosságait és megfigyeléseiről több munkájában számolt be.

W. Radloff híres turkológus és etnografus, többször beutazván a török-lakta vidékeket, összegyűjtötte nyelvi sajátosságaikat, népköltészeti emlékeiket, vallási szokásaikat és mindezeket közzétette: Aus Sibirien, I-II (T. 1884., 2. Aufl. 1893.) című művében.

AZ ALTÁJI NÉPEK FOLKLORISZTIKUS GYŰJTEMÉNYEI

W. Radloff Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens, 3 Bde, Petrograd, 1866-1870.

A.. Schiefner: Die Heldensagen der minusinskischen Tataren, Petrograd, 1859.
A. Th. v. Hiddendorff: Reise in den Hussersten Norden und Osten Sibiriens. 1-Bden, Petrograd, 1851 - 1875.

M. A. Castrén; Nordische Reisen und Forschungen, I-V. Bd... herausgegeben v. A. Schiefner.

Mészáros Gy.: Csuvasz népköltési gyűjtemény, I-II. k., 1909-1912, a TTA kiadása.

Ch. de Narlez: La religion nationale des Tartars orientaux mandou et mongol, Páris, 1837. A kínai trónra került mandzsu dinasztiák által szerkesztett mandzsu szertartásos könyv francia fordítása. Kisegítő forrásmű a kínai folklorhoz.

P. H. Doré: Recherches sur les superstitions en Chine, 14 Vol., Shanghai, 1911-1919, és J. J. M. Groot: Religious System of China, 6 Vol., Leyden, 1892-1910. Ez ma a legkimerítőbb és legnagyobb vonalú feldolgozása a kínai vallási rendszereknek.

Általános folklóre-enciklopédia, amely alfabetikus sorrendben tartalmazza a folklóre egész anyagát: The Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. Editor Maria Leach, New York, I-II. Vol. 1949- 1950. 4-rét, 1195 l. Megtalálható benne az egész ural-altáji mitológia, a babiloni szumir is, de sajnos ősmagyar mitikus képzetekre még célzást sem

találtam sehol, holott az ural-altáji címszavakat általunk is jól ismert kitűnő szakemberek írták. Ennyire elhanyagolt az ősmagyar mitológia ismeretének az ügye még a tájékozott szakkörök előtt is.

ÚTLEÍRÓK TUDÓSÍTÁSAI AZ URALI /FINN-UGOR/ ÁG ŐSVALLÁSI HIEDELMEIRŐL

A finn népek időszámításunk kezdetekor már a délorosz síkságon éltek, s felvonulóban vannak későbbi új hazájuk felé. Érthető tehát, ha sorsuk és életmódjuk nem vonzotta annyira a világszerte utazókat, mint az Ázsiában megrekedt, vagy oda újból visszatért rokonaik. A finn népek többé már nem élnek a legendák bűvkörében, hanem európai ember számára elérhetők,

Mivel minket magyarokat is elsősorban legközelebbi rokonaink, az ugor közösség népei érdekelnek, minden veszteség nélkül szorítkozunk egyelőre a róluk szóló tudósítások ismertetésére. Ahol másokról is lesz szó, ott a jegyzet-rovatban úgyis megnevezzük. Meg kell még jegyeznünk, hogy az altáji ágnál említett útleírók tudósításaiban itt-ott szó esik az ugor népközösség ázsiai tagjairól, a vogulokról és osztjákokról is, de vannak olyan utazók is, akik egész különlegesen írják le a népek vallási képzetét, szokásait, életkörülményeit. Ezek a következők:

S. Herberstein: *Rerum Moscovitarum commentarii*. 15. műben, ahol a vogul-híres Aranyasszony (oroszul Zlota baba) elnevezésű b. képről emlékezik meg.

Az olasz származású A. Gusgnino *Sarmatine Europaeae discriptio*, 1578, az Aranyasszony bálványkép tiszteletén kívül több olyan érdekes vallási képzetet említ föl, amelyek nála fordulnak elő legelőször.

A 18. század elején már elvitték keresztyén hittérítők a keresztyénséget az obi-ugorok közé is, és megindult e két nép tűzzel-vassal való erőszakos áttérítése is. Nem sok köszönet volt benne. Ekkor írta G. Novitzkij híres művét a vogul-osztjákokról, amely azóta is gyakran hivatkozott valóságos forrásmű. Bár kéziratos művét többen használták, az nyomtatásban mégis csak másfél száz év múlva jelent meg.

J. D. Müller Tobolszkba száműzött svéd kapitánynak műve: *Leben und Gewohnheiten der Ostjaken* (Berlin, 1720), című műve lényegében a Novitzkij megfigyelései eredményein nyugszik.

P. S. Pallas *Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reiches* (St. Petersburg, 1773-75, I- III. Bd.) c. műve, a felső turáni vogulok és ob-vidéki osztjákok szent helyeit, bálványképeit, kultuszát, halotti szokásait, medvetiszteletét ismerteti behatóan, színesen.

A 19. század e téren is döntő változásokat hozott. A közlekedési viszonyok javulása és meggyorsulása biztonságosabb és gyorsabb utazásokat tett lehetővé, mint amilyenek a régiéek voltak. Létrejönnek a különleges célú gyűjtő utak, amikor is a kellő előképzettségű gyűjtők 1-1 néphez látogatnak el, s az illető nép szokásait, helyi kultuszát, hagyományait, népköltészeti emlékeit ott hosszabb-rövidebb ideig tartózkodván, a helyszínen feljegyzik. A 19. és a 20. század eddig eltelt első fele teli van az emberi művelődés történetére nézve a legkellemesebb és legfontosabb meglepetésekkel, melyek addig jelentéktelennek látszó népeket, az ún. elhanyagolhatókat, vagy éppen elfeledteket újra beállították a közérdeklődés homlokterébe, az

ural-altáji népek újból felfedeztettek, vagy ahogy mondani szokás, újból divatba jöttek. Eltekintve a szumirral való esetleges kapcsolat kérdéséről, pl. a vogul-osztják népköltészeti emlékekből jókora adag primitív kultúra tárult föl az olvasók előtt, mégpedig a prehistorikus korból. Ez lehetővé tette a modern primitív népekkel való egybevetést és annak a végső meggyőződésnek a kialakulását, hogy ez utóbbiak több évezred óta szellemileg szinte mozdulatlanok, egyhelyben topognak, circulus viciosus járnak és így a modern primitívekre épített vallástörténeti következtetések szilárdan megállják helyüket.

Bőven rászolgáltak ez utazók, gyűjtők, tudósok, hogy neveiket ez Ósmagyar. Mitológia is megörökítse, mert valóban az emberi művelődés nagy jótevői közé tartoznak, kik a tudomány érdekében vállaltak kényelmetlenségeket, nélkülözéseket, hideg klímát, bűzös, szellőzetlen jurtában való hálást, gyaloglást., idegen életmódot, táplálkozást stb. Közülük néhányan a sok nélkülözésben meggyengülve, rövidesen be is fejezték életüket, tehát a tudomány igaz mártírjaivá dicsőültek. Ilyen volt: M. A. Castrén., Reguly Antal, Pápay József és K. F. Karjalainen.

Castrén 1847-ben járt a vogul-osztják és szamojéd területen, de míg szamojéd gyűjtését siker koronázta, a vogul-osztják úttól a várt siker elmaradt.

Az eredményes gyűjtés érdeme és dicsősége a nagy magyar utazót Reguly Antalt illeti meg, aki Castrénnal egyidőben utazott a vogul-osztják területre és ott, idegen által soha be nem járt vidékekig behatolt és rendkívül gazdag népköltési anyagot gyűjtött össze és jegyzett fel. De, sajnos, nem adatott meg neki gyűjtése eredményeit megfelelő feldolgozásban közzé is tenni.

N. L. Gondatti orosz etnografus járt vogul és osztják földön, becses megfigyeléseit azonban csak oroszul tette közzé.

A Reguly-féle hagyatékkal a kezében (a vogul rész), 1888-89-ben egy évet töltött az MTA megbízásából vogul földön Munkácsi B., aki a Reguly hagyatékot saját gyűjtése eredményeivel is kiegészítette és a helyszínen szerezte meg megfejtéséhez a szükséges ismereteket.

Pápay J. bekapcsolódván a Gróf Zichy Jenő szervezte 9. ázsiai expedícióba, 1887-ben osztják földre vette útját és ott a Reguly-féle osztják népköltészeti emlékek feljegyzett részéhez szerezte meg a szükséges előkészültséget és csatolta hozzá a saját gyűjtése eredményeit is.

S. Batkanov orosz etnográfus 1897-ben fordult meg az irtisz-osztjások között és igen értékes népköltési anyagot halmozott össze körükből.

K. F. Karjalainen éveket töltött osztják földön és rendkívül becses folklorisztikus anyagot bocsátott közre: RJV. című, 3 kötetes művében.

Sok évet töltött vogul-osztják földön A. Kahnisto is, kinek idevonatkozóan igen fontos szövegközlései is vannak.

A FINNUGOR NÉPEK FOLKLORISZTIKUS GYŰJTEMÉNYEI

Sokkal gazdagabb és többirányú, mint az altáji népeké. De ez megmagyarázható abból a nagyobb érdeklődésből, amely e népeket körülveszi. Kíséreljük meg olyan sorrendben

felsorolni őket, ahogy primitívségük megszabja. Bár ez nem a felfedezés és a közzététel idői sorrendjét érvényesíti, de mindenesetre fejlődéstörténeti szempont. Így következnek egymás után: 1) lapp, 2) szamojéd, 9) obi-ugor, 4) volga-finn, 5) balti-finn. Csak a gyűjteményeket soroljuk fel, de nem a részletpublikációkat.

O. Donner: *Lieder der Lappen*, 1876- A lapp versek közül az epikai költészet vallási szempontból a legbecsesebb, mert benne ősvallási elemek újulnak fel. A mitikus szövegek a napról, holdról, némely csillagokról és az ősök szellemeiről szólnak. Az állatmesék közül ősiek a medvekultuszra vonatkoznak. E szövegek a vallástörténeti monográfiák írói által mind használatnak, ezért felsorolásuk itt felesleges.

A szamojédok népköltészeti emlékeit Castrén két művében is publikálta, u. m. *Vorlesungen über die alten Sprachen nebst samojed. Märchen und tatarischen Heldensagen* (1857), prózai szövegek.

U. ő; *Wörterverzeichnisse aus d. samojed. Sprachen*, hrsg. v. A. Schieffnek, 1856. Verses szövegek.

A Reguly-hagyaték vogul részét megfejtette Munkácsi B. *Vogul népköltési gyűjtemény*, Budapest, 1892-1921, I-IV k.. 7. füzetben. Saját gyűjtése is benne van- Az 1. kötet a vogulok ősi hitvilága rajzával, az utolsó folklorisztikus tárgy jegyzetekkel és szójegyzékekkel. A MTA kiadása. Versek és prózai szövegek. Tartalmilag Így csoportosíthatók: a) Világteremtési regék és énekek, b) Hősi énekek. A bennük szereplő személyek nem történetiek, hanem költöttek, c) Istenidéző igék, himnikus költemények és imák, d) Medveénekek, különböző csoportokba osztva, e) Állaténekek, f). Medveünnepi színjátékok, g) Sorsénekek, h) Vitézi énekek, de nem megistenült hősökkel, i) Mesék, erős orosz hatás érzik rajtuk

Külön gyűjteménye az a kötet, amelyet A Kahnisto, M. Limola jelentetett meg *Wogulische Volkedichtung*. I. Bd. Helsinki, 1951. MS. F. 101. Vol. telve mitikus szövegekkel.

A Reguly- hagyaték osztják részét Pápay J. fejtette meg. *Osztják népköltési gyűjtemény* (I. k. 1905), cím alatt közzétette Gróf Zichy J.. 3. ázsiai utazása V. köteteként. Két medveéneket teljesen feldolgozott állapotban közrebocsátott, a Debreceni Tisza I. Tudományegyetem mellett működő Tisza I. tudós társaság. Pápay kiváló tanítványának Fazekas J. -nek közreműködésével, 1934-ben. De még mindig tekintélyes anyag várt publikálásra. A MTA megbízásából Zsirai M. budapesti egyetemi tanár vette kezébe a további kötetek gondozásának és közrebocsátásának az ügyes-bajos gondját- Zsirai közre is bocsátott 2 vaskos kötetet: *Ostják (chanti) hősi énekek*, cím alatt, a MTA kiadásában, a Reguly könyvtár 1. kötet, 1944, II. kötet. 1951. De fájdalom Zsirait is elragadta a halál, mielőtt megbízatásának maradéktalanul eleget tehetett volna. Az I. kötethez írott Előszóban beszámol róla, hogy milyen állapotban vette át Pápay J. örökségéből a Reguly-hagyatékot.

Még a Reguly gyűjtés megfejtésének megjelenése előtt kiadta S. Patkanov a saját gyűjtése eredményét: *Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie* (L-II. Bd. St. Petersburg, 1897, 1900), című művét. Csak a II. kötet közöl szövegeket, az I. a vallás-fejlődéstörténet rajza, de a II. kötet anyaga változatos és sokoldalú.

A Volgafinnek közül a mordvin népköltés terén az első eredményes gyűjtő H Paasonen volt, aki *Proben der mordvinischen Volksliteratur* (JSFOU, IX. Vol. 1891), cím alatt 79 különböző nemű és tartalmú népköltési emléket bocsátott közre.

Tartalmilag Paasonen így osztályozta őket: a) az ún. morot balladák és románcok, melyeket a nép munka közben vagy pihenéskor dalol. Tárgya a mindennapi élet, de van közöttük olyan is, mely az ős: pogány vallás reminiszcenciáit szólaltatja meg; b) a 2. csoport, a paravinimat, vagy lakodalmi versek. Ezek is gyakran ősvallási hangulatokat, sőt pogány istenneveket tartalmaznak; c) a laisimat, halott siratók gyűjteménye; d) a puzarat, tavaszi dalok gyűjtőfoglalata, amelyben a régi népkultusz csendül vissza.

H. Paasonen adta ki egy kötetben az újabb keletű varázsverseket is, *Erzjanische Zaubersprüche, Opfergebete, Rathsel, Sprichwörter, und Marchen* (JSFOU. XII. Vol., 1894) címmel. Az ősi istennevek gyakran előfordulnak bennük. Az áldozati imádságok az Esti állatáldozatoknak voltak a felajánló és kísérő szövegei.

A Mitikus szövegeket W. Mainof publikálta: *Les restes de la Mythologie mordvine* (JSFOU. 1889. évf, -ban).

A cseremiszek népköltészetének legújabb gyűjteményét Beke Ödön adta ki: *A cseremiszek (marik) népköltésze és szokásai* (MTA kiadványa. 1950). Az első világháborúban fogságba került cseremisz hadifoglyoktól eredt nagybecsű gyűjteményről van itt szó.

A perai népek közül a votjákok népköltési emlékeit közzétette Munkácsi B., aki az 1885. év nyarat töltötte votják földön. A gyűjtés eredménye a votják népköltészeti hagyományok cím alatt, a MTA kiadásában, 1887- ben jelent meg. Babonák, kozmogonikus szövegek, pogány imádságok, varázsverseik és a ráolvasások érdekelnek minket belőle első sorban.

A zürjének népköltészeti emlékei nem számottevők. Ami mégis itt-ott akad, azt már Castrén G. Wichmann és A. Genetz idejében alkalmilag publikálták.

A balti finnek népköltészetéből minket különösebben a finnek és az észtek csodálatos bővizű és gazdag értékű alkotásai érdekelnek. Mindkettő a 19. sz. folyamán jegyeztetett le népi regősök ajkáról, és mindkettő nagyon meglepte a világot. A fontosabb európai nyelvekre is átültették.

A finn népköltészet emlékeit Lönnrot Illés gyűjtötte össze. Orvos volt, de nem a saját hivatása terén, hanem a népi hagyományok lejegyzésével tette nevét halhatatlanná népe és a világ előtt. Szellemi hagyatékát dicséri a Kalevala (1. kiadása 1835, 2. végleges 1849), a Kanteletar, a finn nép régi varázsverseit. A finn nép közmondásai, és a finn nép találós meséi és regéi. E gyűjtemények természetesen különböző értékűek, koruk sem egyező, de mindmegannyi örökszép kivirágzása a finn képzelőerőnek és a természet egykori meglelkesítésének. Lönnrot csak az enyvezést adta hozzá, ahol szükségés volt, a többi mind a népfantázia műve.

A Kalevala ma 50 runából (ének) áll. Neve: Kalev földje, országa. A legrövidebbre fogott tartalma: Hősök harca a csodamaloméért. De a hősök nem karddal, vagy másnemű fegyverrel küzdenek, hanem varázsigékkal. Megható epizódok: Lemminkäinen, Marjotta története és Kullerve regénye. A Kalevala az orosz Karjala dalosainak az ajkán termett, a finn katolikus kor szülötte, a legősibb része sem idősebb a 13. századnál. Két magyar fordítása is van: Bartha F. 1871, és Vikár B. 1909, ez utóbbi a MTA kiadása.

A varázsverseik újabb keletűek ugyan, de már pusztá jelenlétükkel is hirdetői az egykori finn sámánizmusnak. A Kanteletar-Kantele tündér - lantos költészet. A finn népköltési emlékek vallástörténeti értéke nem egyforma, Legbecsesebb terméke a Kalevala, mely művészibb

ugyan a vogul-osztják hitregéknél, de azokhoz hasonlóan egy halálra ítélt múltat mentett meg az enyészettől.

Az észti népköltési emlékek gyűjteményéből magasra kiemelkedik a Kalevipoeg naiv eposz. Ez R. Frd. Kreutzwald gyűjtésének az eredménye, aki a finneknek Lönnrot volt, ugyanaz az észteknek Kreutzwald. A Kalevipoeg- Kalev fia, 1861-ben jelent meg az Észti Tudós Társaság kiadásában, 20 énekben. Teljes szövegű magyar fordítását Bán W. -nak köszönhetjük (1929). Kreutzwald erőszakosabb változtatásokat eszközölt, és főképp nagyobb mérvűeket, mint Lönnrot, ezért műve több kritikával is fogadandó. Erős keresztyén hatás érzik rajta. Rövid tartalma a következő: Kalev és 9 fia hősi harca, sziklává változtatott felesége, illetve édesanyjuk megszabadításáért, és azonközben elszenvedett kalandjaik.

Neus H.: Ehstnische Volkslieder, I-III. 1850- 52., az észtek Kanteletarhja. Kreutzwald-Neus: Mythische und magische Lieder d. Ehsten (St. Petersburg, 1854), újabb keletű vallásos versek gyűjteménye.

Összehasonlító, vagy legújabb monográfikus feldolgozások az ural-altáji vallásokról

Mint már láttuk, itt az első nagyvonalú munka, Castrén: Vorlesungen über die finnische Mythologia (hggbn v. A. Sohiefner, St. Petersburg, 1853, NRF. Bd.). mely, címe ellenére, az egész nyelvcsalád összehasonlító vallástörténeti rajza. Noha beteg írta, alapvető munka.

Castrén széles alapját csak a finn-ugor népek körére korlátosa J. Krohn, mikor megírta finn nyelven a finn- ugor népek pogány istentisztelete című művét, melyet fia K. Krohn adott ki apja hagyatékából. Sajnos, a mű befejezetlen maradt, bár így is szerencsésen kiegészíti annak kultikus adatokban fogyatékos művét. Krohn művét új jegyzetekkel bővítve és az ősmagyar pagánizmus rajzát függelékben hozzacsatolván, az MTA adta ki, 1908-ban. Sajnos, már akkor elavult, mikor megjelent.

Castren művét nagystíluson folytatta U. Holmberg-. Harva aki Finno Ugrio, Siberian Mythology (1827), című művében nemcsak ismét a teljes ural-altáji nyelvcsalád ősvallási képzeteit tárgyalja meg, kozmologikus bevezetéssel látván el azokat, hanem az eredetük kérdését is beható vizsgálat tárgyává teszi. Így jut el a migrációs teóriáig, amelynek segítségével különböző képzetekre hol babiloni, hol indopátzi, hol kínai, hol skandináv, majd keresztyén hatásokat állapít meg. Az esetek jórésztében fején is találja a szöveget, és legalább u. a. - esetre fel kellett volna tennie a kérdést, nincs-e itt mélyebb összefüggésről, ősrökonságról, vagy közvetlen érintkezésről szó?. Nagy kár, hogy e kérdés fel sem merült a kiváló szerző előtt, akit bátran nevezhetünk Castrén óta a finnek legnagyobb folkloristájának, ill. vallástörténészének. Óriási előnye, hogy tudta értékesíteni orosz forrásait és sorra látogatta a rokon népek területeit és mai folkloristikus forrásait. Nagy' érdeme, hogy az ural-altáji népek világképét ő állította először egybe, s bár itt-ott kisebb tévedések előfordulnak benne és helytelen a végkövetkeztetés is, amelyre eljut, mindez érdemeit nem csökkenti. Fogyatékosága az is, hogy Castrén (1. p. a.) említett művéhez hasonlóan minden magyar ősmitológiai vonatkozást kerül, holott előtte állottak Munkácsinak, részben német nyelven, megjelent publikációi.

Erényei és hibái halmozódnak Die religösen Vorstellungen der altaischen Völker (1938. FFC. CLXII. Nö. 125.) című monográfiájában, mely az altáji népek vallási képzeteinek legfrissebb rendszeres összefoglalása. A mű megkétszerezi azt a terjedelmet, amit a 3/p. a. hivatkozott monográfiájában az altáji népek ősvallási hiedelmei egybefoglalására fordított, úgy, hogy itt

még több tere nyílt az eredeti források megszólaltatására, és Holmberg-Harva élt is az alkalommal.

Az ugor népek ősvallási képzeteiről kitűnő monográfiát írt K. F. Karjalainen: Die Religion der Jugra Völker (I-III. Bd. 1921-7. FFC, 41, 4, 6.). Bár álláspontjával sok esetben nem értek egyet, elismerem, fenntartás nélkül, hogy kitűnő monográfia, melynek értékét még az is fokozza, hogy Karjalainen évekig tartózkodott az osztjások között és a maga idejében az osztják folklórnak legkiválóbb ismerője volt.

T. Lehtisalo: Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden (MS-FOU). Helsingfors, 1924, LIII. Vol.), cím alatt a jurak-szamojédok mitikus képzeteiről számol be. Szintén fölkereste és meglátogatta e célból a szamojédok településeit.

O. Lorttz: Grundzüge des estnischen Volksglaubens, 1949. Az észtek néphite alatt meghúzódó pogány ősi elemeket teszi vizsgálódása tárgyává.

T. I. Itkonon pedig a finnországi lappok pogány vallási hiedelmeit ismerteti a MSFOU. 87. Vol. 1946.

Az Ősmagyar Mitológia közvetlen eredeti forrásai

1) Az ősmagyar mitológiai kutatás csekély eredménye és az eddigi alapon való továbbművelésének a kilátástalansága nemzetünk egyik legfájóbb sebe. Nem ismerjük a bölcsőt, amelyből kinőttünk. De nem ismerjük az útnak azt a régebbi szakaszát sem, mely Scithiától a Volga-hajlati állítólagos őshazáig vezetett. Ez utóbbi megállapítás érvényes rokonainkra is. De ők legalább a nyelv és a mitológia gyér világításán keresztül be tudnak pillantani az ősi homályba - nekünk csak a nyelv világító fáklyája maradt meg. Nincs nép - talán a világon sem -, amelynek mitológiáját ennyire szétdúlta volna a vihar. Az előző irányvonalon nagyobb eredményekre nem is számíthatunk. Az Ipoly és Kandra K. Magyar Mitológiában minden megtörtént, ami megtörténhetett. További eredményekre nincs kilátás. Ha tehát nem akarunk egyhelyben topogni, vagy éppen lemondani az ősmagyar mitológia legalább vázlatos felépítésének a reményéről is, akkor elhatározó lépést kell tennünk előre, mely képessé tegyen, hogy a nemzetünk őstörténetét megülő ködöt kissé fellibbentsük. Ehhez pedig nincs más mód, mint az egész ural-altáji népcsalád bevonása az előázsiai, vagy még helyesebben az ókori keleti kultúrkörbe. Erre minden jogunk és lehetőségünk meg is van. Holmberg-Harva is példa erre.

Utóvégre nem mi vetettük fel a szumir kérdés kapcsolatát az ural-altáji nyelvekkel, hanem az asszirológia pionírjai, tehát nem szégyenkezhetünk amiatt, hogy nemzeti sovinizmusból előráncigált dolog. Ha egy kérdést feltesz a tudomány, illik annak a legpontosabban végére járni, akár jogos a kérdés feltevése, akár indokolatlan. Munkácsival szemben azonban tagadom, hogy a szumir és ural-altáji nyelvek és kultúrák kérdése a maguk összefüggésében, vagy össze-nem-függésében valaha valaki által a szumirológia időbeli haladásának megfelelő komoly vizsgálatnak vettetett volna alá. Ezért maradt a szumir izolált nyelv. Holott e mitológiai tanulmány mindenkit meggyőzhet róla, hogy egymás portáján kölcsönösen van mit keresnünk.

2) Le kell róla mondanunk azonban, hogy az ősmagyar mitológiát a magas szintű mitikus képzetek élreállításával kezdjük. Eddigi mitológiai kutatásainknak a végzete éppen az volt, hogy az istenfogalom elemzéséből indultak ki. Holott, ma tudjuk, hogy a fejlett isten-fogalom

nem kezdete a vallási ismeretnek, hanem vége. Nálunk eddig csak Solymossy S. vonta le e tényhelyzetből az ősi hitvilág egybeállítására nézve a szükséges következtetést. Pedig ma már közigazság és egyetemes eljárás mód. Istennek az önmagáról szóló kijelentésében épp úgy van ABC-je, mint ahogy a földi oktató nem az elvont filozófia bemagoltatásával kezdi a gyermekoktatást. Ez az ABC arra inti a primitív embert: a) magadon, b) a szűkebb környezetben észlelhető erő és egyéb hatásokban vegyél észre engem, és c) úgy haladj tovább a távoleső jelenségekre, amelyekben még jobban, még hatásosabban kijelentem magamat. Így állnak elő a primitív gondolati kategóriák, amelyek szükségképpen velejárok az emberi gondolkozásmódnak. Így alakul ki az animizmus (lélekhit), annaizmus (a rendkívüli erő képze) és a totemizmus (állatös fogalma). Csak ezeken át jut el a primitív ember az általános meglelkesítés és deifikálás folyamatáig.

3) Ezért az Ősmagyar Mitológia tudományos rajzát is csak így lehet kezdeni. Manapság minden mitológia ezzel kezdődik.

4) Az Ősmagyar Mitológia közvetlen forrásai a következők: a) A magyar népköltés emlékei, ennek is első renden mondai, mítikus, epikus elemei a mesék, babonás szokások, versikék, közmondások. Nagy érdemeket szerzett magának a regös énekek gyűjtése körül Sebestyén Gy., aki nemcsak egybegyűjtötte az idevonatkozó anyagot, hanem magyarázó kötetet is írt hozzá. Regös énekek (Kisfaludy Társaság kiadása, I-II. k. 1902). A Regös énekek tartalmi szempontból ugyan erős idegen hatásokat tükröz, de eredeti a mód, ahogyan a sámánok e késői utódai mondókáikat előadják.

b) Egyet-mást, különösen a kultuszra vonatkozó adatot feljegyeztek középkori krónikáink is.

c) A keresztyénségre való áttérítés idején élt királyaink tiltó rendelkezései.

d) A honfoglaláskorabeli magyar sírok archeologikus leletei. Ezek némaságukban is beszélni tudnak. Ilyen sírunk van kb. 2000.

e) Gazdag erőforrásnak tekinthető a magyar nyelv vallásos terminológiája is, mely sokkal bővízűbben csörgedez, mint általában hiszik.

f) Végül, bár közvetett forrásunk ugyan, de mégis forrásai az ősmagyar mitológikus kutatásnak, a rokonépek, mint a szumirok és az ural-altáji népek paganisztikus képzei.

Az Ősmagyar Mitológia irodalma

Az ősmagyarok pogány vallási képzeire vonatkozó kutatások csak a 18. sz. vége felé indultak meg. Vannak közöttük monográfiák, de vannak rövidebb lélegzetű, vagy más tanulmányokba belefoglalt cikkek is. Természetesen különböző értéket képviselnek szerzőik tudás-felkészültsége szerint. Az előadást az lassította, hogy a tudomány emberei is még erősen bibliai hatás alatt állottak, mely a héberektől való származást hirdette és a fajok, a nyelvek tényleges rokonsági viszonyait elködösítette. A magyar nyelv valódi rokoni helyzete csak a 18. sz. 70-es éveitől kezdett derengeni és jókora időbe került, míg a "halszagú" atyafiságot sikerült a büszke magyar öntudattal elfogadtatni. Ma már természetesen ilyen akadályok nincsenek, de közben a haladó és egyre inkább nemzetközivé váló kultúrfejlődés sok mindent elkallódni hagyott az élő hagyományokból, ami évtizedekkel előbb talán még megmenthető

lett volna. Úgyhogy a keresztyénség irtó munkáját is számításba véve, egyenesen csodálkoznunk kell, hogy az Ósmagyar Mitológiát ennyire sikerült helyreállítani.

1) Az első tudós, aki e téren eredményes munkát végzett Cornides Dániel volt, *Commentatio de religione Veterum Hungarorum*, c. művében, melyet 1785-ben a göttingai tudós társaság szept. -i gyűlésén be is mutatott. Művét halála után Engel Keresztély adta ki (1791) Bécsben. Cornides az akkoriban felfedezett párszi vallás párszi Jizdanból való származtatása mellett foglal állást. A magyar krónikák gyér adatai mellett figyelembe veszi a görög és arab kútfőket is, de a párszizmus ismeretét Th. Hyde (1700-ban, 2. kiadás 1760-ban) című művéből meríti. Engel pótló jegyzeteiben az az új vonás, hogy ő hívja fel a figyelmet a magyar nyelvnek az ugor ágba való tartozandóságára. Még azt is bebizonyította, hogy első királyainknak a régi magyar pogány vallást érintő felsorolásai teljesen értéktelenek, mivel külföldi középkori törvényeknek majdnem szó szerinti másolatai. Abban azonban alaposan téved, hogy ősmagyar monoteizmusról beszél.

2) Horváth J.: *A Régi Magyaroknak Vallásbeli s Erkölcsi állapotjukról szóló tanulmánya* (Tud. Gyűjtemény, 1817, II. évf. 27-9: 91. 1) teljesen a szimbólikus iskola hatása alatt áll, és annak nézőpontjait érvényesíti. De még jobban aláhúzza az Engel által kiemelt rokonsági szempontot.

3) Kiss Bálint: *Magyar Régiségek* (Pest, 1839), című mű 3. fejez. szól az ősmagyar vallásról és dicséretére legyen mondva, új szempontot visz bele a kutatásba, mikor az élő néphagyomány fontosságát hangoztatja. Ez már az etnográfikus hatás előszeleként tekinthető. Egyébként még nála is a párszi hatás járja.

4) A magyar mitológiai kutatást nem az előzőekben fel- vagy fel nem sorolt tanulmányok, hanem Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* (Pest, 1854), című hatalmas műve alapozta és teremtette meg. Második, változatlan kiadása Zajti F. -től (Bp. 1929. I-II, köt.). A művet megérdemelt kritikában részesítette Csengery A. (Budapesti Hírlap, u. a. évf.), de ez nem csökkenti Ipolyi abbéli érdemét, hogy ő volt a magyar mitológiai kutatás úttörője és senki magyar mitológiát nem írhat, míg mérlegserpenyőbe nem veti az ő páratlanul gazdag anyaggyűjteményét. Mert Ipolyi érdeme elsősorban anyaggyűjtésében áll. Mindent felhalmoz, ami koráig a múlt és élő folklórból a tudós-kutatás számára rendelkezhető. Meg kell mondanunk azonban, hogy gyűjtése nem egyenlő értékű. A bibliai és a nemzetközi parallele nagyobb súlyt helyez, mint a rokonmitológiákból meríthető anyagra. Ez dogmatizmus nála, valamint az is, hogy a fejlődéstörténeti elv ellenére is csökönnyösen ragaszkodik az ősmagyarok monoteizmusához. E szempontok ma már természetesen csak antikváriumi beccsel bírnak.

5) Kállay F. írt és adott ki egy munkát, melyet a Kisfaludy Társaság előzőleg 50 arannyal jutalmazott, *A pogány magyarok vallása* (Bp. 1861), cím alatt. De én utólag nem tudom megállapítani, hogy mivel szolgált rá a szerző, a nagy kitüntetésre, mert az Ipolyi művéhez mérve, kevés benne az új szempont és tudományos előrehaladás. Csak az 1848/49. szabadságharc vérbefojtása után fellángolt nemzeti reménykedéssel tudom megmagyarázni az egész esetet.

6) Annál inkább rászolgált minden jó magyar ember elismerésére Kálmány Lajos, aki a MTA b. -ny. és széptud. értekezései között megjelentetett tanulmányaival és az *Ethnographia* c. f.

180-90-es sorozatában közzétett cikkeivel valóban előbbrevitte a magyar mitológiai kutatás ügyét.

7) H. von Wliskocki: *Volkslaube und religiöser Brauch der Magyaren* (Darstellungen aus dem Gebiete d. nichtohristlichen Religionsgeschichte, Münster in W. 8. Bd. 1893), még ma is használható forrásmű folklorisztikus anyaga miatt. H. von Wliskockinak sokkal tartozik az ősmagyar mitológiai kutatás.

8) Ipolyi után a második rendszeres magyar mitológiát: Kandra Kabos írta: *Magyar Mythologia* (Eger, 1897., kiadta Pásztor Bertalan, 8 rétd. 5 l.) cím alatt. Instrukatív kutatómunka eredménye, melyen megérzik a szerző nemes patriotizmusa, tárgyszeretete, törekvése, hogy előbbrevigye az ősmagyar mitológiai kutatás ügyét. És valóban előbbre is viszi. Okult első hibáiból és gondosan kikerüli azokat. Csak az a megjegyzésem van a szerző módszeres eljárása ellen, hogy ott is kiegészítéseket vesz a rokon népek mitológiájából, ahol a magyar mitikus képzetek ezt nem feltétlenül kívánják meg. Óvakodnunk kell a túlzott igénybevételtől, elég, ha ott felhasználjuk a rokon népek mitológiáit, ahol a mienk cserben hagy. Egyébként kritikai munka, gondos mérlegeléssel és józan tartózkodással. Nem elavult mű, bár egész rendszerét és nagyon sok részletét túlszárnyalta az idő, hanem élő hatású könyv, mely az ősmagyar mitológia megírásánál nem nélkülözhető. Mint anyaggyűjtemény is kiváló.

9) Közben a magyar nyelv rokonsági viszonyai is tisztázódtak és kiderült, hogy nyelvünk valóban az ural-altáji nyelvcsaládba tartozik, mégpedig annak finn-ugor ágába, és azon belül is ugor nyelv, tehát a vogul-osztják nyelvvel áll a legközelebbi atyafiságban. Ez a leszűrt eredmény hosszú és heves viták mérkőzéséből született és a meggyőző érvek hatása alatt ma már a magyarság megtámadhatatlan eredet mondója. Belenyugodott mindenki. Vámbéry a közvetlen török leszármazás első főharcosa a finn-ugor nyelviskola képviselői előtt kapitulált és azóta csend van a tudomány berkeiben. Olyan csend, amelyet nem lesz könnyű megtörni. Pedig meg kell feltétlenül törni. A finn eredetkutató tudományosság alkalmazkodóbb, mint mi vagyunk. Nevezetesen a Finn Tudományos Társaság (Societas Scientifica Fenica) már 1897-ben saját költségén kiadta L. Tallquist feldolgozásában a babiloni Maqlu varázsszövegsorozatot, amely nyilvánvalóan a szumir mágia egyik ősi terméke volt, és harcba küldte legjobb vallástörténészét, U. Holmberg-Harva-t, a kitűnő folkloristát, hátha még ősibb nyomot fedhetne föl az ural-altáji nyelvcsalád életét megülő éjjeli homályban. Nálunk Holmberg-Harva főművét megelőzőleg, én már az övével sok tekintetben egyező eredményekre bukkantam, Szumir (Babiloni) örökség az ural-altáji népek vallási életében (1925), c. tanulmányomban, de fagyos közöny lett érte a fizetség.

10) Solymossi S. írt egy rövid tanulmányt a Magyar Szemle, XV, évf. -ba (1932, 100-114. 1.). Címe: A magyar ősvallás. Új szempontok és új eredmények. Módszerét a tudományos világban szokásos prelogikus, vagy misztikus, csodás módszer helyett, integritásos módszernek nevezi, és valamely központ köré csoportosítást ért alatta. Ilyen pl. az ember testi megjelenése, családja, munkája, vagyona, szóval, ami vele szorosan összefügg. Ami a központtal egységet alkot, ugyanazon sorsban részesül. Mi Solymossal szemben is ragaszkodunk a régi bevált terminológiához.

De abban igazat adunk Solymossinak, hogy eleink ősvallását nem a magas mitológiában, hanem a sámánizmusban kell keresnünk. És abban is igaza van, hogy a sámánizmus is hosszú utat járt végig, míg mai tökéletességi fokára feljutott. Megállapítja, hogy ez az alant-kezdés az oka annak, hogy Kandra óta rendszeres Magyar Mitológia nem jelent meg, sőt az érdeklődés is

megcsappant. Háromféle forrást különböztet meg népünk ősvallása ismeretéhez, és egybeállításához, ú. n. a modern primitíveket, a sírleleteket és népünk babonáit.

11) Solymossy nem maradt meg csak az elvi fejtegetések körében, hanem valóra is váltotta, amit ígért. T. i. a Viski K. által sajtó alá rendezett, többek szerkesztésében kiadott: A magyarság néprajza (2. kiad., 19-43. IV. köt. 286-382. 1.), külön tárgyalja a babonákat, majd a 340. 1-től kezdve a Magyar ősi hitvilág cím alatt, valamint eleink pogánykori hitképzeteiből mindazt, ami a keresztyénség előtti, tehát valóban az ősmagyarságnak a hitvilága lehetett. A pogány magyar hitképzetek leírására így mindössze 42 lap marad, és ha ebből leszámítjuk a 4 és 1/2 lap és a 12 lapnyi általános vallástörténeti fejtegetése, marad az ősmagyar mitológia számára 28 lap. Ennyire kifosztottnak nem szabad éreznünk magunkat, nem, még akkor sem, ha mint Solymossy teszi, egy csomó kiváló előtanulmányban tehermentesíti is a tulajdonképpeni tárgyaló részt. Ennyi biztosnál feltétlenül többel rendelkezünk. Tehát az aránytalanság az első észrevételem. A 2. az, hogy a prelogikus gondolkozási módot csak az I. f.: A hitvilág általában, című paragrafusban alkalmazza elég széleskörűen és egyetemlegesen, de nem az ural-altáji hitvilág képzeteire különlegesen.

Holott pl.: az ural-altáji népek totemizmusáról ma elég széleskörű ismereteink vannak. Mindenesetre beható tájékozódásra vall a folklór és az általános vallástörténet mezején, hogy Solymossy az első és az egyetlen, aki alkalmazni merete az ősmagyar hitvilág rendszeres feldolgozására a prelogikus gondolkozási módot. Forrásapparátusa mindent felölel, szinte az egész feldolgozó irodalmat és ezáltal nagyon megkönnyítette az én feladatomat. Úgy, hogy én a részletek tekintetében egyszerűen csak utalhatok a Solymossy egybeállítására. Solymossy tanulmánya minden ízében modern és a magyar mitológiai kutatásban külön tisztelethely illeti meg.

12) Diószegi Vilmos igen érdekes tanulmányt írt: A honfoglaló magyar nép hitvilága (ősvallásunk) kutatásának módszertani kérdései (Ethnographia LXV. 1954. évf. 20-65. 1.), cím alatt. A tanulmány orosz és angol nyelvű rezümével van ellátva. Amit a módszer kérdéséről ír, mindazt a magunk részéről is aláhúzzuk és követendőnek tartjuk, de ezzel a magyar ősvallás problémája még megoldva nincs. Szerettük volna, ha Diószegi nemcsak az európai folklór irányában szabta volna meg a magyar ősi hitvilág módszeres kutatásának a kritériumait, hanem az előázsiai kultúrnépek felé is, melyek mint Munkácsi B. több ízben kimutatta, erősen befolyásolták azt a népközösséget (finn-ugor népcsoport), amelyből a magyarság is kisarjadt. Nem volt kedve és ideje az én általános Vallás- történetemet (Debrecen, 1932. 1187 l.) végigolvasni, annyit legalább meg kellett volna tennie, hogy a II. kötetnek a primitív népek gondolati kategóriáit és az ural-altáji népek vallási életéről szóló fejtegetéseket méltassa figyelemre. De, ha ezt sem tette meg, legalább U. Harva művéből (RVAV, 1938. FFC. 16) kellett volna annyit kihámoznia, hogy nem elég csak a Nyugat és a rokonnépek felé felállítani a kölcsönzés ismérveit fennáll az, mint Harva műve mutatja az Ókor és a Távolkelet irányában is. Példatára igen szűk, a kritika azonban, amellyel a magyar mitografusokat illeti, találó és helyes. Róheimra mégis túl szigorú, Solymossy pedig az egyetlen magyar etnográfus, aki levonta és érvényesítette az általános vallástörténeti kutatás módszeres követelményeit az ősi magyar hitvilág helyreállítása terén is. Ez pedig nagy érdem, mert amíg az egymás kutatásaira nem tekintve, mindig előlről kezdjük a feladat megoldását, előbbre nem juthatunk.

A jelen idő folklór-kutatása és az ősmagyar hitvilág

Ez nem azonos a modern primitivológiával. A magyar ősi kultúrnép, és nem azonosítható egyetlen primitív kultúrájú néppel sem. Csak annyi köze van a primitívséghez és az ősi hitvilághoz, amennyiben a jelen folklór alkotóelemei, mint a szokások, a babona, a népköltészet, a mesék, a mondák, legendák stb. ősi csökevény vallásos hiedelmeket tartalmaznak.

A magyar folklór vallásos elemeinek kutatása különösebb mértékben az I. világháború után indult meg. Mégpedig a meseanyagon. Solymosy S. -é az érdem, hogy több tanulmányában sorra vette a különböző mesetípusokat és kb. 7 meséről kimutatta, hogy keletről hozott ősi örökség, amelyhez hasonló típusok a nyugati irodalomban nincsenek. Kettőről ma egyetemesen el van ismerve, hogy igenis keletről hozott ősi kincs, mert csak a középázsiai mesékben akad párjuk, de azokkal majdnem szóról szóra megegyeznek. Ezek a Tetejetlen vagy Égig érő fa, és a Madárlábon forgó várkastély. Mindkettőhöz idéztek a külföldi irodalomból példákat, de vagy nem egyeznek, vagy hiányzik belőlük a magyar folklór sajátossága.

Ugyanílyen mesemotívumokkal foglalkozik Honti János, aki Mesetudomány és vallástörténet, Népünk és nyelvünk, VII. 1935. című művében a vallástörténet számára értékes meseanyagot vonultat föl. Etnográfusaink közül ő az egyetlen, aki az idegenből felvonultatott példák tömegével kétségbe vonja

Madárlábon forgó várkastély Solymosy által állított keleti jellegét (i. m.. 107 kkl.). Paralleleiből azonban hiányzik a magyar és rokonnépi sajátosság.

Egyetemesebb jellegű Róheim Géza Magyar néphit és népszokások, Bp. 1925. című műve, amelyben megállapítani véli, hogy a magyar néphit mai alkotó elemei idegen, főképp szláv hatást tükröznek, s vajmi kevés bennük a finn-ugor és török réteg.

És így hiába a módszer, ha az eredmény hibás.

Sok folklorisztikus adat található a többek szerkesztésében megjelent és Viski K. által sajtó alá rendezett A magyarság néprajza c. K-Vállalat, 2. kiadás, 194 k. III. és IV. k-ben, Berze Nagy János és Solymosy S. tollából. Az előbbi a népköltészetet tárgyalja, az utóbbi a babonával foglalkozik. Végül Bartha N. Károly K-Vállalat, ua. kiadás IV. k-ben a gyermekjátékok népi hiteleire is rámutat.

Alapos megfigyelés eredménye a tanulmány, melyet Illyés Endre írt és jelentetett meg: A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel a vallásos világra (Szeged, 1981) címen. E műben van egy fejezet, amelyik e címet viseli: V. (Ősvallásunk nyomai a magyar református néphitben (89-170. l.). Ez a műnek legfontosabb és legeredetibb fejezete. A Szerző, a hagyományokból, szokásokból, szólás-mondásokból, közmondásokból, babonákból stb. vonja le következtetéseit és arra a végeredményre jut, hogy a folklór nem értéktelen holmi, hanem minden idegen ráakadás, nem megfelelő helyre történt beágyazódása és értelemmódosulás után is a népi sajátosságok lerakata, ha avatott szakember bírja megszólalásra. A Szerző e véleményében mi is osztozunk, és valljuk, hogy a magyar folklór úgy ahogy van, minden hiányosságával, idegen színűre átfestett és megbővült alkotórészeivel, jelentésével együtt, magyar népünk hitvilágának a legkorábbi időktől mind e mai napig a leegyetemesebb és leghívebb szállítója.

A magyar folklór idői rétegződése

A magyarság néprajza c. gyűjteményes vállalkozásban az ősi magyar hitvilág című főparagrafust megelőzőleg Hitvilág címen Solymossy S. babonás szokásainkat ismerteti, módot találván bizonyos rétegeinknek az ősiség szempontjából való idői felsorolására is. Ilyen időjelző kritériumok egyebek között pl. az, hogy protestánsok és katolikusok ugyanazon babonákat ismerik és követik, mert a reformációt követő korokban aligha vették volna át egymás babonás szokásait, ebből is következik, hogy van egy réteg babonás hiedelmeink között, mely reformáció előtti (IV. k. 19-43, 289. 1.).

Ide utal az a jelenség is, hogy babonáinkban nem szerepel a 16. század óta magyar földre áttelepített egyetlen növény sem, holott a régebbi növények jelentős helyet foglalnak el (IV. k. 289. 1.).

Solymossy hasonló réteg, vagy időjelző elemeknek minősíti mindazon elemeket, melyekből egy prelogikus gondolkozási mód körvonalai bontakoznak ki. Ilyenek a csúfnév-adás a gyermek nagy betegségei idején, mikor is a csúfnév kiszorítja a rendes, hivatalos nevet a közhasználatból és rajta marad az illetőn holta napjáig. Vagy ilyen a halottak kultikus tisztelete, a képbabona (a rontóbábuval való megvarázsolás) stb.

Az is időjelző határ, ha valamely babonánkhoz hasonlót találunk valamelyik modern primitív népnél, ilyenkor meg kell vizsgálnunk, hogy az illető nép melyik műveltségi fokon termelte ki a maga babonás hiedelmét és joggal ráhelyezhetjük népünket is azonos művelődési fokra a babona megszületése ideje szempontjából.

Mindezek és még egyebek is, amiket felhoz, kétségtelenül igen nyomós időjelző bizonyítékok, de az ősmagyar mitológia forrásértékeléséhez még nem elegendők. Nekünk még mélyebbre kell időileg alászállnunk és megkeresnünk, ha vajon az Ősmagyar mitológia nem kapcsolódik-e szorosán ahhoz a művelődési folyamathoz, amelyet még a szumirok indítottak el útjára, és amely beragyogja a történeti kor kezdetét és első szakaszát.

a) Az ősmagyar mitológia a legősibb, amelyiket az egész ural-altáji nyelvcsaládból csak maga őrzött meg, vagy 1-2 nyelvi adat formájában, vagy ősi babonás szokások alakjában. Jelen tanulmány pontosan beszámol róla, hogy melyek ez adatok vagy szokások. A szumir-ural-altáji közös képzeteknek ez állománya a többi rokon mitológiákból vagy kiveszett, vagy az előmagyarok érintkezése a szumirokkal más természetű volt, mint amazoké.

b) Második ősi rétegnek tekinthetjük azon elemeket, amelyek a nyelvcsalád egészében közősek.

c) A harmadik réteget azon adatok szolgáltatják, amelyek idegen kölcsönzések és amelyeknek ismerjük is a forrását, de pogány eleink ezeket még a honfoglalás előtt kölcsönvették. Közöttük akadnak a rokonnépek mitológiáiból való kölcsönzések, kivált török-tatár-eredetű hiedelmek is, de számuk nem jelentékeny. Jóval nagyobb az iráni hatás. Nincs kizárva, hogy a babiloni kultúrából is átkerült egy és más az ősmagyar mitológiába, de ez még mind a nyugat-szibériai őshazában, vagy legfeljebb a dél-orosz síkságnak a Kaukázushoz közvetlenül csatlakozó legdélibb szegélyén érhetette az ősmagyarságot.

d) Utolsó és legfrissebb réteg az, amelyik a honfoglalás után már a mai magyar földön, vagy a szomszéd népek, vagy az európai folklórból szivárgott be népünk vallásos hiedelmei sorozatába. E réteg felfedezése igényli a legtöbb körültekintést és elmulasztása okozza a sok zavart és mellébeszélést.

Az Ósmagyar Mitológia ősi mintázati tárgyi ábrázolásai

Ilyenek fennmaradtak magyar pásztoreszközökön, a rokonnépek sámándobjaiban, sámánviseletében, az obiugorok áldozati tárgyaiban, a magyar táskatartó szíjvégek közép-ázsiai azonos szabásában, népi viseletünk keleti motívumaiban, erős, rikító színeiben és a székelly kapuk díszítő figuráiban.

Mely népek tartoznak az ural-altáji nyelvcsalád kötelékébe?

1) A nyelvcsaládok így követik egymást az uralomban: a) az ural- altájiak, b) a sémiták, c) az indogermánok. Az urai-altáji népek uralma kezdődik a prehistorikus idő beláthatatlan messziségében, és tart a szumir érvényesülés révén Kr. e. kb. 2000-ig, ekkor a semita expanzió és az erőteljes Hammurábi uralma folytán végleg a sémiták kezébe megy át. Az indogermánok érvényesülése a görög-római korról kezdődik el és a népvándorlás alapozza meg jövő uralmukat. Az ősmúlt az uralaltáji népeké volt, a közelmúlt a sémitákhoz tartozott, a jelen a tényleges helyzet szerint az indogermánoké.

2) E nyelvcsaládok különböző elévülhetetlen javakkal gazdagították az emberek művelődéstörténetét. Az ural-altáji nyelvcsaládba tartozó szumirok találták föl az írást, mely jóval régibb, mint a sémi nyelvcsaládba sorozandó sémi-egyiptomi írásrendszer. Vitatni lehet az ural-altáji nyelvcsalád részesedésének mértékét az emberi művelődéstörténetben, kivált, ha megtagadjuk a szumir nép ural-altáji jellegét, de ha azt igazoltnak vesszük, mint ahogy jelen tanulmány írója teszi - akkor teljesen hibás Munkácsi osztályozása, mely szerint az uralaltáji nyelvcsalád és annak főként altáji ága csak az egyéni és faji jelességek minél tökéletesebb kifejlesztésével járult hozzá az emberi művelődéstörténet gyarapításához, ellenben "a sémi faj istent és erkölcsöt adott a világnak, az indogermán tudományt és művészetet." (Aki a jelen tanulmányt figyelmesen átolvassa, az be fogja látni, hogy mennyire hibás és egyoldalú minden effajta osztályozás és mennyire kerülendő, mert csak felesleges érzékenységet kelt. Épp ezért mi ne is foglalkozzunk tovább e kérdéssel.

3) Az ural-altáji nyelvcsalád két fő ágra oszlik, ú. n. az altáji és az urali ágra. Az altáji ág a következő népcsoportokból áll: a) török, b) mongol, c) mandzsunguz népcsoport.

a) A török, tatár ny. -k a Balkán félszigettől Kamcsatkáig óriási térségek birtokosai, és két alcsoportra oszlanak, ú. n. sz-török és j-török alcsoportra, aszerint, amint a szókezdő j-megmarad, vagy sz-vé változik át. Sz-török a csuvas és a jakut. A csuvasok európai Oroszországban élnek, Kazántól nyugatra, a Volga jobbpartján. Számuk kb. 900. 000. A bolgár-törökök leszármazottai. A jakutok, kb. 25. 000, Északkelet-Szibériában élnek, csak egy részük van letelepedve, a többség vándorló állattenyésztő.

A j-törökök, vagy köztörökök hatalmas területen laknak és sok népet, ill. néptöredéket ölelnek fel. Mivel nyelveikről még kevés biztos adat áll rendelkezésre, földrajzi szempontból szokták őket csoportosítani. Eszerint van keleti, középázsiai, nyugati és délnyugati csoport. A keleti csoport főbb tagjai: altáji tatár, telengot, teleut, lebed, sor, kojbal, keragasz, abakáni tatár stb. A keleti csoport tagjainak a száma kb. 260. 000. A középázsiai csoportba tartoznak a karakirgizek, lara-kalpag, üzbec, az Amu-darja és Szirdarja vidékén félmillió beszélő nyelvüket. A nyugati csoport 3 további alcsoportra oszlik, ú. n. az urak, a kaukázusi törökség, és az európai tatárok. Az urali alcsoport sokszor emlegetett tagja a baszkir. A Kaukázus északi oldalán lakó nyelvcsalád főbb képviselői a karccsaj, kümük, balkar, és karanogaj. Az európai tatárok

alcsoporthaiból ismertebbek a kazáni és a krimi tatárok. A nyugati alcsoporthat kb. 30 millió ember beszéli.

b) Az altáji ág 2. csoportja a mongol. A következő főbb népek tartoznak ide: a kalmük, a khalkha, a burját, a Bajkál tótól nyugatra a dahur (Észak-Mandzsuriában) és a mongol Afganisztánban. A mongol nyelvet kb. 6 millió ember vallja anyanyelvének.

c) Az altáji ág utolsó alcsoportha a mandzsu-tunguz. A mandzsu csoportból kiválik a mandzsu és a gold, a tunguz csoportból a tunguz, az orocson és a lamut. Mivel Kelet-sibériában és Mandzsuriában élnek, kb. 3 millió embernek az anyanyelve.

Az összes altáji nyelveket kb. 100 millió ember beszéli. De ha Japán kb. 100 millió, és Korea 45 millió lakosát is ideszámítjuk, amint hogy sokan így járnak el, akkor legalább 250 millió.

Az altáji nyelvág egynémelyek nyelve az ún. kihalt, vagy történeti ághoz tartozik. Ily veszteség főként a török törzseket érte. Példa rá a türk, vagy köktürk nép, amelyhez a híres Orchon és Jenisszei vidéki ótörök feliratok tartoznak, az ujgur, amelynek terjedelmes emléke maradt fenn a Kudatku bilikben.

4) Holmberg-Harva felveti a kérdést, mi lehet az oka annak, hogy e népek ily hatalmas területeket özönlöttek el, míg az urali ág lassanként összezsugorodott? Az okot abban találja meg, hogy e törzsek különös hajlandóságot éreznek a háborúskodásra és életmódjuk is állandóan ébren tartotta bennük a költözködés vágyát. Példának hozza fel a hunok esetét, vagy a rövid időig fennállott hatalmas török birodalmakat. Ilyennek minősíthető a fél Európát előzőnlő tatárjárás, melynek gyászos emlékezetét a Mohi-pusztai csatáról történetünk lapjai is megőrizték.

5) Szólanunk kell még valamit e népek vallási viszonyairól ú, mert a vallásváltoztatással sok minden beszivárgott az illető nép kultúrkörébe, aminek az ősiséghez semmi köze. Az első kultúrhatás, ami mindennél jelentősebbnek bizonyult, a pehlevi írásrendszer átvétele és török viszonyokra való alkalmazása volt a köktürk nép által. Ezzel írták az Orchon és Jenisszei mellett talált ótörök feliratokat (630-745), melyeket V. Thomsen fejtett meg 1893-ban. 745-840 között az ujugrok összeköttetésbe jutnak manicheista és nestorianus tanokkal, de kínai buddhista misszionáriusokkal is. Majd egy részük Keletturkesztánt özönlö el, hol földművelésre és kereskedelemre adják magukat és virágzó kultúrközpontokat hoznak létre. Ujgur irodalmi emlékeket ásott ki egy keletturkesztáni expedíció 1905-ben Turfám város romjai alól.

A mongolokhoz az ujugrok közvetítéséből jutott el a keresztyénség manicheista szektája. Párszi hatás érzik abban, hogy néhány mongol és török-tatár törzs ismeri a párszizmus mitologikus istenneveit, mint mongol Hotmuzda, kalinük Hormstan, párszi Ahura Mazda, burján Arima, párti Abgraman Aina (földalatti gonosz szellem neve), párszi Aenan-u. az.

De a mongolok életében az igazi fellendülést Dzsingiz khán uralma jelentette (1162-1247), ezé a nagy hódítóé, aki virágzó birodalmat hagyott utódaira. Utódainak sikerült Kínát leigázniuk, úgy, hogy Pekinget tették birodalmi fővárosukká. A buddhizmus diadalmaskodott a mongolok között, mély nyomokat is hagyott hátra a nép életében. 1368-ban megbukott a kínai trónra felkerült mongol dinasztia és újból divattá lett az ősi sámánizmus felélesztése, a buddhizmus pedig felvette a lámaisztikus formát és elismerte fejének a Dalai-Lámát.

A török-tatár csoport fokozatosan többségében az iszlám hívévé szegődött. A szojtok buddhisták, az ujugrok amellet, hogy Buddha híveivé lettek, még nemzetiségüket is elvesztették, elkínaisodtak. A jakutok ellenben, a Bajkál-on- túli tunguzok egy része, a minuszinszki tatárok nagy tömege, a csuvasok, és a Volga-tatárok az orosz pravoszláv egyház számontartottjai, tagjai. - Egészen sámánisták a csukcsok, a korjácok és a kamcasdalok. A kultúra legalacsonyabb fokán stagnáló tunguzok, amennyiben nem az orosz ortodox egyház névleges tagjai, szintén sámánisták. De akármilyen hitfelekezet tagjai is, mindenkinél kiütözik az ősi sámánisztikus bélyeg, ezt az ázsiai altáji ágról senki és semmi nem tudja lekaparni. Még a mindent feledtetni tudó idő sem.

6) Az urak ág szamojéd és finn-ugor csoportra osztható fel. A finn-ugor csoport ismét két alcsoportra tagolható, ú. n. finnek és ugorok alcsoportjára.

a) A szamojédek európai és ázsiai Oroszország legészakibb részén élnek az északi Jeges-tenger partvidékén, a Fehér-tengertől a Chatanga öbölíig terjedő területen. Elszórtan, mintegy 20. 000 lelket számlálva. Négy dialektus alakult ki közöttük és ezek alapján lehet, sőt szokás beszélni jurak, tavgi, jenisszei és osztják szamojéd nyelvjárásokról. Kisebb csoportjuk még ma is kimutatható az Altáj és Szaján hegyvidék körül. A szamojédok névleg keresztyének, de a külszín alatt erősen ragaszkodnak ősi hitükhöz és még ma is folytatják sámánisztikus gyakorlataikat. A szamojéd név orosz eredetű s "magát fölfaló"-t jelent, amiből a nép vad, nyers természetére és életmódjára szoktak következtetni.

b) A másik alcsoport a finn és ugor népek közössége. A finn népek között vannak balti-, és volga finnek. Az előbbieket a finnek, észtek és lappok, ma volga-finnek a mordvinek, cseremiszek, votjákok és a zürjének. Vegyük sorra e népeket és nézzük meg, hogy hol és milyen művelődési és vallási viszonyok között élnek, hány lelket számlálnak stb.

A tulajdonképpeni finnek Finnországban, de az Oroszországgal közvetlenül határos területeken is élnek. Hazájuk neve Suomi. Mind keresztyének és a kultúra hihetetlenül magas fokán állnak. Rendkívül gazdag néphagyománnyal - részint pogánykorival is - rendelkeznek. Foglalkozásuk: földművelés, állattenyésztés, erdőgazdálkodás, halászat és kereskedelem. A finnek lélekszáma, beleértve a Svédországban és Norvégiában lakó finn lakosságot is, kb. 5 és fél millió.

Az észtek Észtországban (Eesti ma) orosz fennhatóság alatt élnek, a Balti-tenger keleti partján elterülő kis földjükön. Mivel hazájukba betelepült orosz és német kisebbség is él, az észtek száma nem igen több 2 milliónál. Tekintélyes népköltészeti anyaguk van, részben ősi eredetű.

A volga-finnek a mordvinok, cseremiszek, votjákok és zürjének. Az utóbbit permi népeknek is nevezik. A mordvinok a legtekintélyesebb alcsoport, lélekszámuk 1, 800. 000. A szimbirszki, nizsnijnovgorodi, szaratovi, tambovi és penzai kormányzóságban élnek a Volga jobb és bal partján. A mordvin nevet csak idegenek használják, magukat erza, és moksa nyelvjárásaik szerint különböztetik meg. Ma keresztyének, de az új máz alatt vígan folyik az ősi kultusz is.

A mordvinoktól északi irányban, a Volga középső folyása mentén a cseremiszek települtek le. A kazáni kormányzóságban tömegesebben. Az oroszok a Volga jobb partján lakókat hegyi, a bal parton lakókat mezei cseremiszeknek nevezik. Számok 800. 000. Többségük keresztyén, de vannak pogány cseremiszek is, sőt a keresztyén többség hitében sincs sok köszönet.

A permi népek a votjákok, és a zürjének. Az előbbieket lélekszáma kb. 650. 000, az utóbbiaké kb. 500. 000. A votjákok főképp a Vjatka zürjének a Vologda kormányzóságban telepedtek le. A votjákok magukat udmurtnak, a zürjének pedig komi-murt-nak nevezik (Káma melléki ember). Névleg keresztyének.

Legutoljára hagytuk a kicsiny lapp népet, mely a finn néppel áll legközelebbi rokonságban, de valószínűleg szamojéd származék. Az enyészet szélén álló kis nép, mely négy európai országban van szétszóródva, Norvégia, Svéd-, Finn- és Orosz ország északi felében. Lélekszáma mindössze 40. 000. Norvégiában kb. a fele él. Részben nomádok, részben letelepültek. A nomád lappok halászatból és rénszarvas-tenyésztésből tartják fenn magukat. A lappok manapság keresztyének, de csak nevükben és az anyakönyvekben virul keresztyén hitük -a valóságban mindenütt burjánzik az ősi paganizmus.

Az ugor körösséget három nép alkotja: a vogul, az osztják és a magyar. Tehát népünknek a legközelebbi rokona a vogul és osztják nép. Az ugor elnevezés a török onogur (on-tíz, oknyíl), török népnévből (a tíz nyíl nemzete) ered, ebből rövidült ongur, és a későbbi fejlődés során átment a szlávokhoz, ahonnan aztán a bolgár törökség uralma alatt élő magyarságra is kezdték már a 9. sz. elején alkalmazni. Belőle alakult ki a magyarok Ungarus (Hungarus), Ungar stb. neve. A név tovább bővült és a szláv előképzős Jura lett belőle, majd Ugra-vá alakult át és az onogorok ősi földjén megtelepedett vogul-osztják törzsek elnevezésévé is vált.

A vogul népvét maguk a vogulok nem is ismerik és soha sem használják. Csak az osztjákok és a zürjének nevezik így őket. Az oroszban valószínűleg zürjén jövevényszó, az oroszból aztán átkerült a többi nyelvbe is. A vogulok helyette önmaguk és osztják testvéreik jelölésére a mans nevet használják. Ez maradt meg a magyar, mogyer elnevezés magy, mogy előrészében is. (A név 2. része t. i. a török eri, er, szum, erum, ere, er változata.)

A vogulok ma Északnyugat-Szibériában laknak, az Ural hegység és az Ob alsó folyása közötti hatalmas területen, a következő folyók mellett: Szoszva, Szigva, Bozva, Pelimka, Konda és Tavda. Számuk Karenisto becslése szerint kb. ötezer. A nagy távolságon és nehéz közlekedési viszonyok folytán mégis három nyelvjárás különböztethető meg benne. A vogulok halászatból és vadászatból élnek. Kivesző félben levő nép.

Rendkívül gazdag népköltészetük van, melyet magyar tudósoknak már az utolsó órában sikerült feljegyezni. Mai hazájukba a finn-ugor nyelviskola szerint európai őshazájukból a 13-15. sz. -ban vándoroltak be osztják testvéreikkel együtt. Névleg keresztyének.

Az osztjákok Északnyugat-Szibériában a tobolszki és tomszki kormányzóságban élnek, az Ob és keleti mellékfolyói mentén (Kazim, Tremjugan, Vach, Vasjugan, Szalun, Irtis, Demjanka stb.). Az osztjákok saját elnevezése chande, vagy chante-chui összetételt használják "osztják ember" értelemben. Számuk 18-20. 000 között ingadozik. Ebben is, mint a vogul nyelvben, három fő nyelvjárás ismerhető fel. Életmódjuk, mint a voguloké. E népnek is rendkívül gazdag népköltészeti hagyatéka van. Szintén csak névleg keresztyének.

Az ugor közösség harmadik tagja a magyar. Kiszakadván testvéreik közösségéből, a Vereckei szoroson át, 896 körül a mai Magyarország területére zúdult, itt és az erdélyi fennsíkon magának hont alapítva, már több mint 1000 év óta állja a vészt és a vihart. "Megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán. " Az ország határain kívül és belül élő magyarok létszáma kb. 17 millió.

7) Végül határozottan ural-altáji nyelv a sumir, mert grammatikájában, szókincsében, ősműveltségében és vallásos életében oly nagyterjedelmű ural-altáji sajátosságok, egyezések fordulnak elő, amelyek mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben sokszorosán felülmúlják: az akár direkt, akár indirekt érintkezésből elképzelhető sajátosságok, egyezések mértékét. De ezekről majd a következő paragrafusban lesz szó. Ha tehát nem érintkezés, akkor csak rokonság lehet. A történeti idő (Kr. e. 3500 körül) velük kezdődik. Ez idő tájban már a Tigris és Eufrates alsó folyása mellett Babilonban laknak, amikor is Babilon északi részén már sémi törzsek tanyáznak. Középbabilon bár sumir uralom alatt áll, többé-kevésbé vegyes lakosságú terület. Hogy a sumirok miként nevezték magukat, bizonytalan. Valószínűleg nem Sumeru-nak, mint ahogy a modern tudomány nevezi őket. Mi ma csak átvettük a sémi-babiloni jelzést; amint ők nevezték ez allofil fajt. Továbbá számon tartjuk használatát és ismerjük valószínű etimológiáját. Legelőször a Hammurabi kódex 5, 7. kk. -§-ban fordul elő. Etimonja pedig a sumirok lakta terület Ki-engi neve volt, amely Gudea kora óta megbővül egy rafon. komplementummal és Ki-ingzi-a-nak, ill. Ki-in-gi-ir-nek hangzik. Nos ebből lett a sumero, vagy sumiru műszó (a g-, ill. ng-m már a szumiron belül is gyakori hangátmenet, v. ö. pl. dingir-dimir). Kiengi egyébként-ország, a sumir föld, a sumir haza neve.

8) Szumirok és sémiták között dúl a harc a történeti kor eleje óta, már nem is a hegemoniáért, hanem a pusztaságért. A harc ide-oda ingadozik. Békés egymásmellett-élésről szó sincs.

A küzdelem azonban nemcsak sebeket ejt, hanem a küzdő feleket egymáshoz közelebb is hozza, Jobban megismerik ellenségeiket. Így esett meg, hogy a sémi-babiloniak átveszik a sumir kultúrát minden tartozékával (írás, anyagi kultúra), s noha Hammurabi 2000 körül végleg meghódította és birodalmába bekebelezte Szumériát és e tétellel a sumirokat lassú beolvadásra kényszerítene, mégis a győzők lettek a legyőzöttek. E folyamat már I. Sargonnál és fiánál, Haram-Sin-nél (2800 körül) elkezdődik, hogy folytatódjék aztán az asszír-babiloni, ill. sumir irodalmi termékek kétnyelvű szerkesztéséig, különösen vallási téren, s mivel ez eljárásmodot az asszírok is gyakorolták - egészen a középkori latin mintájára -, az asszírok és babiloniak világpolitikai érvényesülése következtében így lett a sumir hajtásokból is bőven táplálkozó babiloni kultúra világkultúra

De a sumir nyelvre is hatott a sémi-babiloni idióma. Különösen azután, ahogy megszűnt élő, beszélt nyelv lenni. A sémi-babiloni írnokok többé nem értették meg e nyelv ural-altáji sajátosságait és felcserélték sémi konstrukciókkal, ezért szinte más nyelv a papi redakcióban született mesterséges és az élő, beszélt sumir nyelv. Tehát a sémi szerkezetek jórésztben e papi írnokok számlájára írandók át.

Egyébként nincs kizárva, hogy a sémi-babiloni nyelv már az élő, irodalmi sumir nyelvre is hatott, s hogy kis részben így magyarázandók meg azok az elválasztó különbségek, amelyek a sumir nyelv ural-altáji karakterét megtagadni alkalmas bizonyosságoknak látszanak. De erről bővebben majd a következő paragrafusban lesz szó.

A sumir-ural-altáji közös ősmitológiai örökség előző szakirodalmi visszhangja

Francois Lenormant francia assziriológus vetette fel először a kérdést, mikor egyik művében a sumir ősvallás képzeteit is felhasználta Halévy ellen, a turáni sumir nyelv létezésé javára. A kutatás meglehetősen kezdetleges volt, s bizonyos elsietett buzgóság okozta, hogy Lenormant törekvését akkoriban nem koronázta siker. De, hogy e kérdés felvetése jogosult volt, mások példája is igazolja.

Fritz Hommel Grundriss d. Geographie und Geschichte les alten Orients I-II. H. 1904, 1926 - mindenütt tekintettel van a vallási képzetek összefüggésére is, és sokszor helyesbítőleg nyúl bele azok menetének korrekciójába, Hommelnek 1. felét recenzeálta Munkácsi B. és elismerte, hogy Hommel könyve igen instruktív az ural-altáji népek őstörténetére vonatkozólag is. Érveit mind vallásos képzetekből merítette.

C. von Orelli jól ismert vallástörténeti kézikönyvében a török-tatár sámánizmus jellemzését e sokatmondó nyilatkozattal fejezi be: "Grosse Ähnlichkeit haben diese Anschauungen mit den babylonischen. "A szumir vallást pedig így jellemzi: "Die älteste Landesreligion, die jener nichtsemitischen Sumerier, scheint nicht viel anders gewesen zu sein, als wir bei den Turaniern Tataren, usw. fanden: Üppiger Geisterglaube, welcher zur Zauberei trieb, also schamanismus. "

Munkácsi az ural-altáji népek ősműveltségét egy másik művében így jellemzi: Felsorolván a szumir és altáji szóegyezéseket hozzáteszi, ezek "csakis történeti kapcsolat felvételével magyarázhatók. " Rendkívüli történeti távlat nyílik meg ezzel előttünk.. Az ősi nyugat-ázsiai nép, melynél az emberi műveltség legrégebb alapjait találjuk, melynek kulturális hatása már a Kr. e. 6. évezredben kiterjedt közeli és távoli népekre, Turán, ill, az árjaktól még akkor el nem foglalt Irán felől közvetve, vagy közvetlenül érintkezésben állott azzal az ősnéppel is, melynek ma a törökök és mongolok a leszármazottjai. Az altáji mitológia legfőbb alakjának, az ég istenének neve, s vele együtt, mint ezt már Lenormant fejtegette, e népek hitéletének még sok eleme szumir eredetű.

Ugyanő egy másik tanulmányában a következő nagyfontosságú megállapítást teszi: "Határozott bizonyítékaim vannak arra, hogy az asszír-babiloni műveltség hatása kiterjedt a magyarral legközelebbi rokonságban álló népekre is. A magyar fajta és török népeknél a Volgától egész az Altáj hegységig, ahol csak az ősi pogány hitélet képzetei teljesen el nem tűntek, a hagyományok lényegileg egyeznek, az asszír-babiloni és héber források hasontárgyú közléseivel, változataikban pedig ezeket sokszor kiegészítik, ill. megvilágítják. "

Varga Zs. a MTA-hoz benyújtott pályadíjnyertes művében kiegészítésül, ősrökonsági alapon egybeállította Szumir (Babiloni) örökség az ural-altáji népek vallási életében (Debrecen, 1925, 110. l.), különlenyomat a TESZE 1925. évf. -ből cím alatt mindazon vallási képzeteket, melyek meggyőződése szerint szumir-ural-altáji közös örökség. Kár, hogy a mi nyelvészeink és őstörténet kutatóink e tanulmány eredményeit hallgatással mellőzték, holott igen érdekes dolgok voltak benne.

U. Holmberg-Harva Finno-Ugrio, Siberian Mythology, (Boston, 1927) cím alatt megjelent művében 587 lapon tárgyalja az ural-altáji népek ősvallási kérdéseit. A hatalmas mű a C. F. Moore által szerkesztett: The Mythology of all races, IV. kötetként jelent meg. Ez és a belőle önállósult Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker (FF. 1. kötet, 1938.) jelenti a szerző vallástörténeti működésének a zenitjét. Valóban csúcspont, melyről szakemberek és műveltek egyaránt áttekinthetik népeik ősvallási hiedelmeit. De sajnos Holmberg-Harva is még csak az asszír-babiloni képzetek kisugárzásáról, ősvallási hitnézetek átvételéről beszél egyes ural-altáji népek által. Ez az ún. Holmberg- Harva- féle migrációs teória. Ily szempontból közömbös számára, hogy a babiloni kultúrának melyik népi eleme szumir vagy sémita, az átadója, s átsugárzója? Nagy általánosságban 14 ural-altáji ősvallási hiedelemre tételez föl Babilonból kiáramló hatást, anélkül, hogy a szumirok nevét egyetlen egyszer is

megemlítené. Bizony még a Holmberg-Harva migrációs teóriájától is hosszú az út az ősvallási hiedelmek, a sámánizmus lényegi azonosságáig.

Ennyi kiváló szakember példája után indulva, nem látszik megokolatlannak és vakmerőnek, ha újjólag kísérletet teszünk az ural- altáji népek ősvallási életében föllelhető szumir örökség felkutatására. Célunk kettős: ősműveltségi és nyelvészeti. Az ősvallási képletek lényegi azonosságában újabb igen fontos bizonyítékát kívánjuk szolgáltatni annak a ténynek, hogy a szumir újabb altáji nyelv. Vállalkozásunk nehézségeivel teljes mértékben tisztában vagyunk.

a) Roppant hatalmas terület és annyi kultúr- kereszteződés lehetőségétől terhes - Ázsiai keleti szélétől Európa nyugati pereméig, sok különböző nyelvvel, hiányos feljegyzésekkel -, ez az egyik, az első nehézség.

b) A 2. annak a viszonynak a tisztázatlansága, melyben a történeti kor elején szumirok és sémi-babiloniak állanak egymáshoz. Nem lehet pontosan elkülöníteni, hogy a későbbi babiloni kultúrából, mi a szumirok része és mi a sémi-babiloniaké. Természetesen amihez azonos nyelvi kifejezések állanak rendelkezésünkre az ural-altáji nyelvek köréből, az mind a szumir kultúra javára könyvelendő el.

C) Bizonyos fokú nehézséget okoz a közép őshaza pontos meghatározhatatlansága.

d) Az animizmus, a manaizmus és a totemizmus mindenütt azonos elveken nyugszik, itt tehát csak az azonos kifejező eszközök dönthetik el a genetikus összefüggés tényét. Az azonos lelki meghatározottság külső jegyei tekintetében egyedülálló döntőbíró csak a nyelv lehet.

E nehézségek ellen csak az itt felsorolt kritériumok vértézhetik fel még a gyakorlott kutatót is.

1) A közös ősi származás és rokonság tényén alapuló egyezéseknek olyanoknak kell lenniük, amelyeknek szumir és ural-altáji eredete és jellege nyilvánvaló.

2) Az ősi vallási rokonság ténye annál meggyőzőbb, minél primitívebb képzetre vonatkozik. Ilyenek az animizmus, a manaizmussal szorosán összefüggő varázslás (sámánizmus) és a totemizmus. Hallgassuk meg csak, mit mond erre vonatkozólag a kiváló finn-ugoros nyelvész, Zsirai M.: "Találunk olyan központi képzeteket, hiedelmeket és szokásokat, amelyeket bizvást tulajdoníthatunk az ősnépnek. Kétségtelenül ilyen az animizmus, a lélekhit, ezzel összefüggésben a halottkultusz, bizonyos állatok (főleg a medve), természeti jelenségek és tárgyak szertartásos tisztelete, úgyszintén a varázslás.

3) Az egyezések csak akkor meggyőzőek, ha szumir részen is, és ural-altáji részen is - lehetőleg az egyik főágazatban megvannak. tehát ha egyetemlegesek.

4) Az egyezés bizonyos, ha azonos kifejező jelek is támogatják és az egyező szójel nem izolált.

IRÁNYELVEK A SZUMIR KÉRDÉS ELDÖNTÉSÉHEZ

1) A kur nem jelent idegen országot, hanem a szumir őshazát, szemben a babiloni mélyfekvésű síkfölddel, legfeljebb az Enlil appozíciójául szolgáló lugal kurkurra jelenti még a mellette fekvő eláni felföldet.

- 2) A ki, a mélyfekvésű babiloni síkföldre vonatkozik s eredeti jelentése alant fekvő, szemben a hegyvidékkel. Ezért lesz az alvilágnak is egyik neve és lesz a helyjelölő általános determinativum belőle.
- 3) A mada. mad, ma közömbös jelentésű, s ezért lesz Beel matati és Maan ankv. a földisten általános jelölése
- 4) A szumir őshaza felföld jellege az égre nézve és a földre nézve egyenesen szuggerálta a magasság és az alantfekvés fogalmát. Ezért jelent már az an is, méginkább pedig a nim, num, és a ki magasat, illetve mélyenfekvőt, alantfekvőt.
- 5) A szumir alvilág kurnugea neve még az őshazában fejlődött ki, ezért kur.
- 6) Mu-an-menny (Varga Em. és Bobula).
- 7) Az ural-altáji őshaza tehát Elam északkeleti része és a hozzácsatlakozó Iran és Turan (hum baba, Nicirhegy. Ninharsag, okur stb.). Csak így magyarázódnak meg a nyelvcsalád mindkét ágára kiterjedő szumir nyelvhatások. Itt előfordul mint őstelepítés a méh is.
- 8) Az ugor ősnép vallási képzetei közül Zsirai közös megnyilatkozásnak tartja az animizmust, a halottkultuszt, bizonyos állatok, főleg a medve, természeti jelenségek és tárgyak szerint való szertartásos tiszteletét, úgyszintén a varázslást.
- 9) Az ugor név (Ugria Jugria, hungarus stb. az onugor törökség), a bolgár törökség egy részének saját elnevezéséből eredt az r-képzővel ellátva és annyit jelent, mint tíz (on) és nyíl (uk), a tíz nyíl, átvittén a tíz törzs nemzetségi (Zsirai, FUR., 143. kkl.).
- 10) V. szerint a magyar név nem a vogul ember, nép jelentésű szóból ered. hanem a mada szóból.
- 11) Sz. o. belföldi neve kín (gil) -nád és kalama.
- 12) Naptár hold-hónapos. A hónap neve is hold hónap, csak szumirban a neve itu. a nap Uzu nevétől képezve (Em. 1915. évi.).
- 13) Az estve neve nap leesése (Udsi, ereb Samsi),

A szumir nyelv ural-altáji karaktere is igazolja a genetikus vallási összefüggést

Téved Karjalainen, mikor az altáji és az obiugor vallások közötti egyezések esetében mindig az ugor népeket tartja kölcsönvevőknek, az altáji törzseket pedig kölcsönadóknak. De téved Holmberg-Harva is, mikor ismert nagyértékű vallástörténeti műveiben mindig az ural-altáji népeket állítja oda az elő- vagy délázsiai kultúrkörből, ill. az indoiráni kulturáltabb népektől függő félnek. Ha e tétel az esetek egy részére áll is, semmi sem bizonyítja, hogy az egyezések másik, mint majd látni fogjuk, nagyobbik felére is érvényes- e? Semmi esetre sem. Ez így, kielégítően meg nem magyarázható. Itt nincs más megoldás, mint az ősrökonság felvétele. Az egyezések oly számosak és az egész területre kiterjedők, hogy más nem segít, mint a szumir nyelv besorozása az ural-altáji népcsalád egészébe. Vagyis, más szóval, annak az elismerése, hogy a szumir ural-altáji nyelv.

De, vajon, valóban igazolható-e, hogy a szumir nyelv az ural-altáji nyelvcsaládhoz tartozik? Nehéz kérdés, mert a szakemberek többsége mind szumirológiai, mind ural-altáji nyelvészeti részről tagadólag válaszol rá. Óvatos tartózkodásuknak megvan a tárgyi oka. A szumir nyelv első turáni harcai a szumir grammatika nagyon fogyatékos alapjára építették teóriájukat, amellyel ural-altáji nyelvismertetük igen hézagos volt, úgy, hogy a szumir nyelv önállóságát tagadó J Halévynek nem volt nehéz e ponton sarokba szorítani ellenfelét. Mivel a szumir nyelv-vita 1874-1919-ig dühöngött, ez időszak alatt csak néhány merészebb kutató mert nyíltan állást foglalni a nyelv ural-altáji karaktere mellett (Fritz, Hommel és Galgóczy J.). Hasonló tartózkodás nyilvánult meg ural-altáji részről is, ahonnan csak O'Donner 1881-ben és a magyar Munkácsi B. (1904 -1920 között többször is) adott kifejezést elutasító véleményének. Munkácsinál látszik a pozitív irányban való előhaladás, O'Donner tartózkodóbb volt. A kérdés megoldását az lassítja, hogy két különböző nyelvterület nyelvészeinek kell összefogniuk, hogy eredmény jöjjön létre. Mi mégis úgy véljük, hogy a kérdés eldönthető. Itt teszünk kísérletet rá, a bizonyítékok előterjesztésében azonban csak a legszükségesebbekre korlátozódunk. A bizonyítékok részletezése helyett utalunk Ötözer év távolából (1942) című mű II. részére, mely rendszeres szumir grammatika.

Az ural-altáji nyelvészek, Donner és Munkácsi okfejtését követem és amiben egyetértünk, azzal röviden végzek.

1.) Munkácsi elismeri, hogy a szumirban némely magánhangzóváltkozások az illeszkedés nyomainak tetszenek. Donner felsorolván a magánhangzó illeszkedés nyomait és eseteit a szumirban, hozzáteszi: "mindez kétségtelenül hangzóharmónia, de távolról sem éri el azt a kiterjedés mértéke, hanem maga a hangtani jelenség.

2) Általánosan tudott dolog, hogy a szumir szó elején nincs mássalhangzó csoport.

3) Nem-jelzés a szumirban nincs. A 2-3. pontot Donner nem tartja rokonság-bizonyító kritériumnak, mivel sok más, egymással semmi összefüggésben nem álló nyelvben is előfordul. Mi sem mondjuk, hogy a rokonság eldöntő kritérium volna, de ha jelen nem volna, minden esetre kettővel kevesebb argumentumot könyvelhetnénk el a szumir-ural-altáji rokonság javára.

4) Munkácsi megállapítja, hogy a szumirban a viszonyítás ragokkal történik, Donner azt kifogásolja, hogy Haupt olvasata szerint, Lenormant olvasásával szemben mindössze három olyan rag található, amelyeknek parallelje az ural-altáji nyelvcsalád nyelveiben is jelen van. Tehát a formánsok fontosságát teljes mértékben elismeri, csak számukat kevesli. Persze ma a ragok kérdésében is tisztábban látunk, mint 1881-ben. De e kérdésre majd még visszatérünk.

5) Munkácsi szerint egyező szumir-ural-altáji nyelvsajátosság, hogy az alanynak és tárgynak nincs rangjelzése. Donner ezt is sok nyelvben előforduló sajátosságnak minősíti.

6) A birtokviszony kifejezhető pusztán szórendi helyezkedéssel is. (Munkácsi és Donner azt írja erről, hogy másfelé is előfordul, tehát bizonyító ereje nincs.)

7) Mandzsu módra kifejezhető pusztán a többes is kettőzéssel is. Donner a többes képzés három módozatát ismeri fel a szumirban: a) az egyes szám, b) a kettőzés, c) az ene-vel való

képzés. Hivatkozik a keletafrikai dinkára, a délázsiai malájira, ahol szintén megtalálható, és a logikai fejlődés eredménye, éppen ezért, "a nyelvrokonságra nézve semmit sem jelent".

8) A melléknevek fokozása szintaktikai úton is történhetik (Munkácsi).

9) A személyi névmások kezdőhangjai a törökéhez hasonlóak és belőlük birtokos személyragok is képződnek (Munkácsi).

10) Egyes számnevek török hangzásúak (Munkácsi). Donner erre vonatkozóan azt mondja: "A nyelvrokonságnál a számnevek egyezése nem kizáró bizonyíték ugyan, de mindenesetre súlyos argumentum." Haupt. olvasásában legfeljebb a pes hasonlítható össze a csuv. visse, jakut üs, tör. üc-csel. Ez pedig semmi.

11) Donner szerint a szumir névképzés bizonyos nyugatafrikai és hátsóindiai nyelvek eljárás módjára emlékeztet inkább, mint az altáji ágéra, a gyök elibe tett a. i. u. e. vokális augmentummal. Némely esetekben a japán nyelv is mindig odatesz egy o hangzót a gyök elé, de a névképzési mód nem munkáltatott ki a szumirban általános princípiummá és használata igen ritka. Gyakoribb absztrakták képzésére a nin (mindenféle) és a nam (sora) használata, amelyek a gyökszóval éppúgy összenőnek, mint a ki /hely jelentésű prefixum./

12) Az igeragozásnál a szumirban csak a kezdődő ún. szintaktikai agglutináció van meg, de ez más, hasonló fokon álló nyelvekben is megvan.

13) Az igei szuffinunképzők (da, ta, ra és su) közül a da egyaránt pre- és szuffigáltatik, a többiek csak prefixumként alkalmaztatnak, az első reflexió jelentésével szemben kauzatív jelentéssel.

14) Primitív az igeő használata minden képzői pótlék nélkül tranzitív, intranszitiv, intenzív és kauzatív jelentésben.

15) A pronominalis objektum bekebelezése az igeformába, szintén olyan képzési mód, mely éppúgy sajátos vonása a szumirnak, mint sok más nem rokon nyelvnek. Ugyanez áll a tagadó igeragozásról.

16) A szumir prepozitívus igeragozási mód ugyan figyelemreméltó eltérést mutat az északázsiai nyelvek szuffigális karakterétől, de az ősbabiloni nyelv primitív agglutináló állapota mellett csupán ezen egy okból a rokonság viszonya nem volt apriori megragadható. Ez eltéréstől tehát annyi bizonyosan következik, hogy a szumir-ural-altáji együttélés e nyelvek legtöbbjének mai igeképzése kialakulását, s így ama nyelvek szétválását is megelőzte.

Donner egy kis statisztikával igazolja, hogy miért nem látszott valószínűtlennek a Lenormant közölte grammatikális vázlat alapján a szumir-ural-altáji ősidejű rokonság felvétele. Azért, mert az esetviszonyok kifejezésére szolgáló 14 különböző posztpozíció közül 7, a számnevek közül 6, a duálisképzés, a tagadó igeragozás, az 1. -2. sz. névmás, a demonstrativum közössége a szumir egybevetését az ural- altáji nyelvekkel elfogadhatóbbnak tüntették fel, mint besorozását bármely más nyelvcsaládba. A Lenormant adatai azonban a Hauptéhoz viszonyítva, nem mindenben megbízható alap.

A Haupt féle alapra helyezkedve, már előre kimondja, hogy a szumir- akkád nyelv határozottan nem ural-altáji nyelv. Donner végkövetkeztetése tehát így szól: "Vizsgálódásaink

odakonkludálnak, hogy a szumír nyelv, formális struktúrája semmi akadályt nem állít az ural-altáji nyelvekkel való rokonság felvételének az útjába, ha a szumirt olyan időre visszük vissza, amikor az altáji nyelvek vagy még nem érték el mai fejlődési formájukat, vagy még egyáltalán nem váltak szét. De e pusztán lehetőségtől az Oppert és Lenormant pozitív állításáig óriási a távolság... Tehát míg a rokonságot bizonyító határozott nyelvi jelenségek elő nem kerülnek, mindaddig a szumír nyelv éppoly izolált marad, mint a baszk Európában.

A Munkácsi antiszumír érveit a következőkben összegezhetjük: A felsorolt érvek minden esetre igen számba vehető bizonyosságai lehetnének a szumír nyelv ural- altáji eredetének, ha nem társulnának hozzájuk, mindenekelőtt az, hogy a szumír képzők és ragok egy része nem elől, hanem hátul csatlakozik a tőhöz, vagyis prefixum. Hasonlóképp, hogy a névutók mellett jó számban vannak prepozíciók is. Szintén eltérő, nem ural-altáji módja a szóképzésnek, hogy az igei kettőztetésével műveltetők alakulnak. De leginkább ellene mond az összes ural-altáji nyelvekben követett rendszernek ama szumír szórendi szabály, hogy a jelző a jelzettnek, a birtokos a birtoknak nem előtte, hanem utána áll, sőt a jelzett szó többese és ragja és az utána vetett jelzőn van kitéve. Amely nyelv így alkotja jelzős szerkezetét, az ural-altáji nem lehet. "... Bár ezek szerint egészben téves irányú volt e kutatás, mely a szumír nyelv rokonságát az ural-altáji nyelvcsaládban kereste, van mégis egy becses eredménye az idevonatkozó munkásságnak, az t. i., hogy rámutatott e nyelvek szókincsének néhány kétségtelenül egyező adatára. "... Idéznünk kell, ha ismételten is, a következő végkövetkeztetését: "Úgy látszik ezen s egyéb idetartozó jelenségekből, hogy az ural-altáji népcsalád keleti ágának a szumír nép volt a műveltségben ősmestere, s hogy a szumír ék iratokban maradtak fenn az ural-altáji nyelvek legrégebb emlékei. " A Heinrich G. által szerk. EIT. IV. k. 34. l., ahonnan a jelzett rész idézve van, alul a jegyzetben hozzáteszi: "nincs kizárva, hogy ugyan-e műveltségi hatásban részesedtek a finn-magyar népek is".

A szumír-ural-altáji nyelv

I. Hangtan - általános bizonyítékok:

1) A szumírban a szó elején mássalhangzó-csoport nem állhat. Ugyanez a helyzet az ural-altáji nyelvekben is.

2) A szumír nyelv éppúgy ismeri és alkalmazza a magánhangzóilleszkedés törvényét, mint az ural-altáji nyelvek. Különbség csak az alkalmazás mértékében van. Ellenkező feltevésekkel szemben e jelenség az ural-altáji nyelvek ősi jellemző vonásának tekinthető. A szumírban jellemzőbb esetei a következők: a) a különböző szájképzési hangzók illeszkednek egymáshoz, pl. anim, enim, anigin, enigin, gurin, gurun, vagy girin (gyümölcs), asig, asag (betegség neve).

b) a nevekhez járó hangzó pótlék a szógyök törzshangzójához alkalmazkodik, pl. az a, e, i, u, formát veheti föl; ukkini Gud. A. Cil.

6.) mu-ra-du-us Rim-Sin Kanephore A. II. 2 (neki építették); SUD DU ZU (Gud. A. Cil. IX. 2) távol vagy tel, stb.

c) az igei prefixumok alkalmazkodnak egymáshoz, pl. mi-ni-in, mi ni ib, na-ab, mu-un, na-ab stb. A ra, su, ga, ka ragok, ha a helyzet úgy kívánja ar, ir, ur, us, as, es, ag, eg, ak, ek stb. alakot ölthetnek.

d) hangzóilleszkedés esete forog fenn a gyökszótagok hangzó összevonása, esetleg a 2. szótag eliziója által előidézett esetekben, mint pl. ud-bi-a helyett udba-az időben, akkor. Az al-du-on-na helyett aldunna-menő. És a példák végtelen tömege; e) szumir szókezdő za török nyelvjárásokban j-vé, az altáji nyelvekben dz-vé lesz. Pl.: zagsu- sors, mongol dzaja.

f) A szó belsejében levő dentális (D. T.) meglágyítva hangzik, pl. szumir ad, ada, adda, ai, török aryk, ayik-medve, ősatya.

g) A szóközépi EK dingor-isten, az ES üban dimirr formát ölt, ugyanez a hangtani jelenség található meg a törökben tungus, domuz-disznó, kangit, kimir-porcogó stb.

h) A két nem, a különböző irányok, az erős, és tompa zaj, az erősebb és gyengébb cselekvés fokát jelző szók e tulajdonságait mind a szumirban, mind az ural-altáji nyelvekben egymáshoz való hangtani asszimilálással fejezik ki. Szumir pl.: Adda-atyá, ummu-anya, kul-fiú, kel, kil-leány, igi előrész, front, aga-hátsórész, sag-fej, tető, sig- alsórész, man- min-mindkettő, dab- dib- megfog, megragad, tal-til teljessé tesz, kiegészít, sar-sir- növényzet, tenyészet, laoh- luch- tisztít, mos, ohar- ohur- tervez, készít; altáji példák: ama-atyá, eme-anya, amoha-após, emohe-anyós, oha-oha-férfi, ohe- ohe-asszony, amila- hím madár, emile-nőstény madár, vasi- alászáll, vesi- felszáll; tunguz pl.: ati kan- öreg férfi, etirken- öreg nő; finn-ugor példák: a közelre és távolra mutató ez, az, vog. tit, tati, finn ta és tuo, cser. ti és tu névmások, magy.: karom, köröm, kavár-kever, lobog-lebeg, rándul-rendül, topog-tipeg, omol-ömöl, gyur-gyür stb. ige párok, ahol a cselekvés erősebb fokát mindig a mélyhangú formák jelzik.

11. Alaktan - általános bizonyítékok:

1) A szumir nyelvnek az ural-altáji nyelvcsaládba való tartozását bizonyítja az alaktani egyezések minden fontos pontra kiterjedő hosszú sorozata: a) Szumir és ural-altáji nyelveket egyformán az agglutináció jellemzi más nyelvek formális ragozási eljárásával szemben. Az agglutinatív karakter azt jelenti, hogy a szótó nem változik, hanem a képzőelemek odaragasztatnak, mintegy odaenyveztetnek a változatlan szótóhoz és így fejezik ki a viszonyítást.

b) Az altáji nyelvekben az affixumok csak akkor használatnak, ha a kifejezendő gondolatok világossága ezt megköveteli. Különösképpen hiányzanak a kázusaffixumok, valamint a számjelzés és a nem körülírással kifejezése.

c) Az egész ural-altáji nyelvcsaládnak jellemző vonása a névi és igei gyökök hiányos megkülönböztetése. Nevezetesen az összes igealakok névi formákra vihetők vissza. Grunzel ezt írja az altáji nyelvekről: "névi és igei gyökök között nem vonható éles határ, tiszta ige, mint az indogermán nyelvekben, e népcsoportra nézve nem létezik" (Ford.). Müller e kérdésről így nyilatkozik: "Az igtét többé-kevésbé még a nominális felfogás uralja". H. Winkler is hasonlóan ítéli meg a helyzetet: "Die Tatsache, dass d. Formen des Verbum finitum reine Substantiv a nomina actionis zu Grunde eigen, welche einfach die possessiven oder pradikativen Personalaffixe annehmen,... ist dem Altaischen durchaus üblich. Es beruht auf diesem Princip eigentlich die ze Verbalabwandung". A f. u. nyelvcsopotról pedig Zsirai állapít meg hasonló törvényszerűséget (FUNY* 1937. 83. kkl.).

d) A szumirban nemjelölés nincs, akárcsak az ural-altáji nyelvekben.

e) Winkler megállapította, hogy az ural-altáji esetviszonyoknak helyi szemlélet képezi az alapját. Ugyanez a tétel érvényes a szumir esetviszonyokra nézve is, abból is kitűnik, hogy a szumirban és az ural-altáji nyelvekben azonosak a kázusaffixumok és a helyjelölő képzőelemek.

f) Az egyszerűbb gyökökből való szóképzés mind a névszói, mind az igei szóképzéssel kapcsolatban nem egyéb, mint szóösszetétel. Nem mindig ismerhető fel az összetevő alkotórészek önállósága, sem a szumirban, sem az ural-altáji nyelvekben, de az esetek túlnyomó részében igen. Ilyenek pl. az 'a' állítólagos prefixummal képezett következő szumir szavak: a-ag- köpet, a-gal- mező, a-tab- árok, csatorna, ahol az a prefixum nem más, mint az a-víz jelentésű szó; a- agga-jóslat, a- lat- veder, a- pin- eke, a-zag-dögvész, a-kar- kard, szablya, a- gal- kovács, mesterember. E példákban azt a többé-kevésbé felismerhetően - kéz, kar. Az ara állítólagos prefixummal képzett szavakban az an-ég, magas; aki- vel képezett szócsoportokban a ki jelentése: föld, alsó hely; a nam a magas szócsoporba a name határozatlan névmás megrövidítése; a nig- es összetételekben a nag a másik határozatlan névmás, a nan a nig-nek variációja; a gis hol pre- hol postfixum módjára használtatik, nyilvánvalóan fa, átvitt ért organum.

h) A postfixumos többi képző még akkor sem kifogásolható, ha egyik-másikhoz nem akad parallel az ural-altáji nyelvekben. Az ilyen postfixumok jelentős részéről is kimutatható, hogy önálló szó és használata voltaképpen szóösszetételt eredményez.

i) Van azonban néhány olyan prefixumunk is, amelyekről nem állapítható meg, hogy akár rekonstruálható jelentésüknél, akár alakjuknál fogva önálló szó volna az alapjuk. Ezek e, i, u- nak hangzanak és nyilván a magánhangzó illeszkedés okozza különböző hangzásukat. Ilyen példákban fordulnak elő: e-tuda- gyermek, u-tud- ugyanaz, e- sir- út, utca, de van a- sír hangzása is, ua., i-sís (sís, ses) -sírní, kiáltás, panasz stb. De, ha feltételezzük, hogy különböző hangoztatásukat a hangzóharmónia okozta, akkor egyebet is fel kell tételeznünk, hogy e prefixumokban valamelyik 'a' áll előttünk, de annak értelme már nem egykönnyen fért össze az alapszó jelentésével, úgyhogy lassanként feledésbe ment önállósága, képzőelemmé csökkent alá és így lett a hangzóilleszkedés tárgya. Prefixumi minősítésben e variációk összehasonlíthatók a japáni nyelv o-prefixumával, amelyet a japán bizonyos esetekben minden szubstantívum elé odatehet.

j) Okunk van hinni, hogy nem helytelenül járunk el, mikor a japánhoz mérünk szumir igei kompozitívumokat is, amelyek testrészt és az ige összetételéből alakulnak. Így vannak a szumirban su- kéz, a- kéz, kar, igi- szem, sag, sab-szív, ka- száj, gu- nyak, zag- oldal, su- ajak, száj, sag- fej. Az ige kompozitívumok e példákban a komp. névszó megtartja relatív önállóságát az összetétel után is és az igehez viszonyítva, mint annak tárgyi-, hely-, mód-, eszközhatározója szerepelhet. A testrészeken kívül gyakoribb előkomponensek még sar, dug- jó, szép, im, u, ki- hely, sal, dig- téglá, fény stb. Az igei prefixumok és infixumok utánuk következnek. A testrészekkel történő kompozícióknak pontos megfelelőjük akad a japán nyelvben, ahonnan hamarjában a következő kompozitívumokat sikerült összeszedni: vowai- gyenge, ta- vowai- u. az, yasuj- könnyű, ta- yasuj- u. az, motsu- tartani, ta- motsu- u. az, suru- dörzsölni, ku- suru- u. az, muku- fordulni, so muku- hátat fordítani, ahol a ta, ko-kéz a so pedig-hát jelentéssel bír.

A névképzés egyező formánsai

Van a névképzésnek két egyező formánsa, mind a kettő postfixum. Az egyik a török nyelvek ki, gi, gu, qi, qu képzője (i, u is), mely helyi és idői adjektívumokat képez, mint pl. ohotu-észak, ohotu-gu-északi, qunus- nappal, qunus-ki- nappali, nappal végbemenő, ozm. bu- gun- ma, bu-gun-ki- mai. E képzőelemek gyökére és szerepére v. ö. a szumir ka, ga, ge képző, amely szintén helyi és idői adjektívumok képzésére szolgál, pl. nig-ud-zalla-ge- minden világos, kas-bia-ge-a testbéli, a testhez tartozó, mu-dis-ge éves az évhez tartozó, egy éves.

A másik a van, létezik segédigével kapcsolódik. A szumirban e segédigét két gyök fejezi ki, u. m. gal, és men. A gal-nak megfelel a tör, csag, hol, ozm. ol, magy. val, vel (v. ö. pl. vala, volt, osztj. uol, ol, vog. oli; uolda, velda, zürj. velni; votj. vilini, cser. alam, ulam, mordv. ul ems, finn olc, uolda, volda). A gal (ES, ma1) adjektívumokat és főneveket képez, de mindig a participium-alak járul hozzá a másik komponenshez. Példák: ohul-rossz, gonosz, ohul-gal-gonosz, levő, azaggal- szent, szentséges, ab-gal- magasan levő, ne-gal- rémületes, félelmetes, oho-gal- bőség, erjim-gal- ellenség, ag-gal- teremtett lény.

A2 segédige a men, particiális alakjai mena, ena, an, am. Ez utóbbi a leggyakoribb. Bárczi a magy. van igét a vannak, vadnak, vagynak formából való elvonásnak tartja (H. SZ. Szó. 1.) - Helyesebb azonban rokonnyelvi paraleleket keresni hozzá, mert ilyenek akadnak, ott van pl. a finn on, om, um, votj. van, levő, létez, levés, létezés, zürj. em- levő, lévő, meglévő, létel, vagyon és a szumir gyökszó. A szumirban képzőelemként, vagy a nyomatékosítás kedvéért használják. Mint képzőelem figurát pl. a következő esetekben: dam- férj, feleség (kompozitum da- am) da- oldal, am participium, tehát szsz. az oldalon lévő (tam, ta-oldal-participium, szsz. az oldalon lévő - társ, barát stb.).

k) Az eredeti gyökök túlnyomó többsége egyszótagú, a kisebb tömeg azonban kéttagú. Mindkét csoportban vannak magánhangzón kezdődő és végződő, vagy mássalhangzón kezdődő és végződő szavak is. Csak néhány példát az ilyen szó-alcsoportokból. Ilyenek: ab, eb-ház, épület, sa-száj, szó, beszéd, sab, sag-szív; kéttagúak: igi-szem, uru-város, ugul-fiú, dingir-isten.

1) A nemjelölés hiányán szumir és ural-altáji nyelvek úgy segítenek, hogy személyeknél és állatoknál elibe teszik a hím, vagy nőstény megjelölést.

Végül fel kell sorolnunk, hogy minő fogalmak tanoznak a névszók csoportjába? Ide tartoznak természetesen a névmások, a főnevek, a melléknevek, a melléknévi igenevek, a számnevek és a tulajdonnevek. Mivel a szumir és ural-altáji név- és igeragozás túlnyomó részben a névmások használatán nyugszik, ezért először a névmásoknál kell leírnunk az egyező mozzanatokat, majd azután térjünk át a többiekre.

EGYEZŐ NÉVRAGOZÁS

A névmások

A rokonságnak igen fontos bizonyító eleme 2 nyelv körött a névmások állománya és kezelési módja.

a) A szumirban és az ural-altáji nyelvekben kétféle alakja van a személyes névmásoknak, u. m. egy független és egy szuffigált alakja. A szuffigált alak a független sorozatból fejlődött ki, éppen ezért itt nem térünk ki további egyezése bizonyítására.

- b) A szumirban és az altáji nyelvekben a 3. sz. személyes névmásnak nincs önálló alakja, hanem a mutató névmás által pótoltatik (Grunzel Entwurf, etc. 55. l.).
- c) Szumir és ural-altáji névmások pontos különbséget tesznek személyek és tárgyak között.
- d) Vonatkozó névmás sem a szumirban, sem az ural-altáji nyelvekben nincs. E névmás hiányát az illető nyelvek vagy participialis konstrukcióvá, vagy másféle ráutalással pótolják.
- e) A szumir személyes névmások gyakran kapnak egy nyomatékosító e elemet, ez mutató névmási eredetű, az altáji nyelvek névmásainál is használatos egy a nyomatékosító elem, szintén mutató névmás, az ugor nyelvek személyragozásában ugyancsak előfordul.
- f) Szumir személyes névmások és az ural- altájiak ragozhatók, a kérdő- és határozatlan névmások pedig birtokviszonyt kifejező szuffixumokkal is elláthatók.

A névmások egyező állománya Személyes névmások

Szum. ma, me, mar-én, tör. min, mem, ben, mong. bi (gen. minu, mini), tung. bi (dat. min-du), mandzsu bi (dat. min-de), finn mina, cser. men, mordv. mon, lpp, man, votj. mon, zürj. me, osztj. ma, szmjd. man- u. az.

Szum. za, zae, zi, si-te, tör. sin, sen, mong. ci, si; se, tung, si, mandzsu si, finn sina, cser. ten, mordv. ten lpp. ton, votj. ton, osztj. neng, vog. nang, magy. te, szmjd. tan, taang- u. az.

Mutató névmások

Szum. ni, no, bi, ba- ez, az, emez, amaz, tör. bu, mu-ez, emez, mong. ene- ez, emez.

Szum. ul, tör. ol, o, on-az, amaz.

Kérdő névmások

Szum. ana-mi, micsoda?, ujjur n-a, ozm. ne- u. az.

Szum. me, kérdő határozókban, mint meamea-ta-hol, mea-ta-ta- honnan, m-e-na- mikor; cser. mo-ma, finn milpp, mi, magy. mi, osztjk. moi; moid, vog. man, zürj. szmjd. mi, ma- mit

A szumir nyelv az önálló kérdő névmásokat birtokragozza (v. ö. példák ŐÉT. 1942. 280 kl.). Ez is ural-altáji nyelvjelenség a szumir nyelv életében.

Határozatlan névmás

Itt a szumir na-me és a magyar némely esik latba, mint komoly egyezés. Személyi és tárgyi határozatlanság kifejezésére egyaránt használatos. A szumir és magyar változat szóösszetétel a na-me komponensekből. A magyar változat né-jét Bárczi föltételesen szláv kölcsönszónak tekinti, amely komponenst pedig a mi kérdő-vonatkozó névmás me alakja származékszavának. A származtatás csak utótagjában helyes, mert a na- ban a határozatlanság fogalma rejlik, és ezt akarja a kérdő változót kiemelni. Ha névi összetételben fordul elő, akkor nam-má rövidül.

A név, mint subsztantívum

a) nemjelölés nincs. A férfi (hím) jelölésére a nitag, gis, us, a nő (nőstény) fogalom körülírására pedig a gemekil szó használatos.

b) A szubsztantívum és általában minden névszó determinálható, kiemelhető egy utána következő e ill. annak a hangzóharmónia által diktált a. i. u. variációi által. Eredetére nézve azonos a magánhangzó a személyes névmások e hangzópótlékával és kiváltképpen a 5. szem. névmás e-ne formája e-jével.

c) A determináns hangzópótlék a mássalhangzón végződő nevek végmássalhangzóját általában megkettőzi, de a kettőzés gyakran el is marad. A hangsúllyal áll ez összefüggésben és fokváltoztatást idéz elő, mint a finn-lapp nyelvekben, vagy magyar nyelvünknek némely magánhangzós nyomaiban is találkozunk vele. Valószínű, hogy e hangtani jelenség található föl a szumir névszók gyakori magas és mélyhangzós változataiban is. Ha a végm. hangzó kettőzése elmarad, akkor a magánhangzó nyúlik meg.

d) Az ural-altáji nyelvekben is van ilyen névszói determináló elem, és az mindig szuffigális karakterű. Pl. a japán nyelvben a nominatívusz fölvesz egy wa (va, ba) partikulát, melynek egyedüli szerepe a kiemelés, a determinálás. Simonyi Zs. jeles magyar nyelvész pedig a következőket írja: a determináló elem meglétéről a finn-ugor nyelvekben: "Das ungarische ist die einzige f. -u. Sprache, die eine veransthenden Artikel besitzt. Die f-u. Grundsprache hatte einen suffigierten Artikel, der sich aber bloss in der bestimmten Deklination, des Mordvinischen und im ungarischen Akkuzativ erhalten hat. "

A NÉVSZÓ RAGOZÁSA (Singularis)

Nominativus

A szumirban tulajdonképpen nominativus nincs. Csak a névszó mondattani helyzete döntheti el, hogy valamely névszó alany, tárgy, vagy tulajdonító eset-e, mert a névszógyök mindezt önmagában kifejezheti. Még a determináns pótlék sem szükséges hozzá. Viszont, hogy a determináló pótlék mennyire csak a kiemelés szerepét tölti be, az mutatja, hogy mindenféle esethez hozzájárulhat. Pl. du abzu-a-az abzu fia (K, 44, Rev. 8/9), agubbu-a-vita asszír-babiloni ina sumelisu-az ő balján (K, 246, Col. II. 52, 80).

Grunzel azt írja az altáji nyelvekről, hogy belőlük a tulajdonképpen nominativus hiányzik, mert a puszta névszó mindenféle eset kifejezésére használatos. A különféle partikulák (mong. anu, anu, ber, mandzs. inu) nem alanyi jelzők, hanem "sie dienen nur zur Hervorhebung", u. az a helyzet, mint a szumirban. Még a legjobban ráillik a szumir és ural-altáji nominativusra a casus indefinitus jelzés.

Accusativus a) A szumirban gyakran jelöletlenül marad.

b) Ha a mondattani helyzet megkívánja, akkor a ni és bi (vagy változataik) és néha a kettős formáik igébe történő inkorporálása útján megy végbe az accusativus megjelölése. A ni és bi pedig pronomen demonstrativum, tehát az acc. a határozott kiemelés esete.

b/2) A finn-ugor nyelvek közül öt nyelvben fennmaradt az m. b. hangzós csoport. A magyarból kétféle accusativuszi affixum mutatható ki, u. m. egy m csoport és egy n-t-s bővített csoport. Az m affixum teljesen elveszett (a határozatlan accus. e jelölése), és egy n-t csoport a határozott tárgyeset kifejezésére. A t bőv. elemről meg van állapítva, hogy finn-ugor

eredetű pronomen demonstr. és valószínűleg akkor merült fel használatának szükségessége, mikor már az 'a' elemé veszendőbe ment. A t mellett feleslegessé válván először az a csoport kallódott el, majd az m csoportra is rákerült a sor és az is megváltozván a t elemmel, hiába hangzott n-nek, az igazi a csoporttal együtt maga is elveszett és megmaradt csak a t. Ez is a kiemelés határozott, az erősebb hangsúly jelölésére. Tehát az accus. jelentése és képzési módja itt és ott teljesen azonos és a magyar, nyilván későbbi t képzőt kivéve, mindenütt a mutató névmási formák jelölik meg és képezik, eredetére nézve egymással összefüggő alakjaikat.

Genitivus a) A szumirban legősibb és legeredetibb birtokviszony forma a birtok ragtalan egymásmellé helyezésével történik. Néhány példa reá: an-sag- az ég közepe (Gud. A cil. XXV. 4), an-zag- az ég szegélye (Gud. A cil. IX. 8), zu-ab- a tudás háza, számtalanszor a szövegekben. Simonyi ezt tartja az uralaltáji nyelvek legősibb és legeredetibb birtokviszony szerkezetének is., b) A szumirban gyakran előáll a birtokos jelző, ezt követi a birtok, ellátva a 3. szem. szuffixummal (ni és bi). A birtokosjelzőnek azonban semmiféle viszonykifejező rangja nincs. Sok ural-altáji nyelvben n-rag járul hozzá, de vannak nyelvek, amelyekben mint a goldban és a jakutban, a birtokhoz csatlakozik, teljesen szumir módra. Laufer megállapítja, hogy ez ugyanaz a szuffixum, amely más ural-altáji nyelvekben a birtokosjelző járuléka szokott lenni, Frd. Müller pedig azt állapítja meg e szerkezetéről, hogy ősi, eredeti forma. (a szum. bi tárgyi, dologi, a ni ellenben személyjelölő szuffixum.) c) A szumirban. 3. módja a birtokviszony kifejezésének a ka-ge raggal ellátott birtokosjelző birtok sorrendű genitivuszi konstrukció. Ez aránylag nem sok példában maradt fenn. de ősiségéhez nem fér kétség. A ka-ge formánsok eredete azonos. Csak egy példát idézzünk használatára: Gudea lu edua-ka namtilani- Gudeanak, a ház építőjének életét (Gud. A Szob. III. 7., IV. I-), formanst az ural-altáji nyelvek egy részében a birtokos jelzőhöz odafüggesztett a rag helyettesíti, mely azonban a nyelvek más részében a birtokhoz járul (v. ö. b. pont alatt). A szumirban a birtokos jelzőhöz a ka-ge formáns a birtokhoz pedig ily esetben a ni, vagy bi pronom-ból képezett possessívum járul. A szumiron kívül csak a japán nyelvben találjuk meg mindkét formánsnak a birtokos jelzőhöz való odaragasztását. Ezek a ga- és no. A no rendszerint egymással összefüggő dolgokat köt egybe, a ga azonban véletlenül összekerülő dolgokat.

d) A ka-ge használata tömeges példatárában a birtok megelőzi a birtokos jelzőt. A sorrend az, amit ural-altáji részről erősen kifogásolnak. Teljes joggal. Ámde nem szabad elfelednünk, hogy az ural-altáji nyelvek mai mondattani rendszere és helyezési sorrendje még nem volt és lehetett kifejlődve akkor, amikor a szumirok a népcsalád kötelékéből kiváltak. Ez magyarázza meg pl. a szumirban a jelzőnek a jelzett szót hol követő, hol előálló helyzetét is. Aztán azt se tévesszük szem elől, hogy az ural-altáji nyelvekben is akad példa a birtok-birtokos jelző-gen. partikula sorrendre. Ilyen pl. a magy. ékessége a szobának. A ka-ge eredeti alakjáról szóló vitát itt mellőzhetjük, jelentésük a valamihez tartozó, a valamiben bennelevő, valaki sajátja, stb. tehát túlteng a helyi jelentés.

Dativus a) Jelöletlen marad, és csak a mondattani helyzet szabja meg, hogy minő szerepet tölt be a mondatban. De ilyen esetben az igében inkorporált infixum, a na-ne jelzi jelenlétét. E na-ne névmási eredetű, pl. Gudea s a dingir Ningirsuka uddam muna-e (A. cil. XII. 18 ks.) - Gudea Ningirsu isten szavát naphoz hasonlóan engedé d (mu) neki (na) kimenni. Be-kimegy.

b) Gyakorta a ra és su alkalmaztatik dativusi formánsként. Mindkettő önálló szó és a dativuszhoz csatlakozik. A ra az ara-jár, megy, járás, menés megrövidített alakja. Mint ilyen rokon az eddig ismeretlen eredetűnek minősített magy. jár tövel, mely már a HB-ben is

előfordul. A hangzóharmónia által diktált változatai: ar, ár, ur stb. A su alapgyökét még nem ismerjük, de bizonyos, hogy önálló szóból ered. Van as, es, us alakja is, a hangzóharmónia kívánta helyzetek szerint.

c) Néha kifejezi a dativust a ge, ka szuffixum is. E formánsoknak pontos paralleljük akad némely altáji nyelvekben, mint pl. a tör. ga, ge, ka, ke, je, oha, ohe, a jakut ga, ka, oha, japán he, je, e, amely itt oldalt-irányt jelent. Mindez a dativusz eredeti helyjelentésű jellegével függ össze.

HELYHATÁROZÓ ESETEK

Lokativus a) A szumirban gyakran jelöletlen marad, vagy mivel a névszó hangzópótlékkal ellátva is megjelenhetik, ily minőségben is kifejezheti a lokativuszt.

b) Szórványos a lokativusz képzésére a ge, k-a formáns alkalmazása. PI. Eridus-ga-ge (K. 224, 237 ks.) -Eriduban, anno-ge asszír-babiloni ina same (K. 2400 m, 31 k.) -az égben, kime-ka asszír-babiloni ing tacházi (V. R. 51. 24/25 s.) a harcban, stb. Kitűnik e néhány példából is, hogy a ge, k-a eredetileg önálló hely jelentésű.

c) A szumirban a lokativusz leggyakoribb jelölője a ta és da formáns volt- Mindkettő önálló szó, oldal-jelentéssel. A da rokonhangzása miatt jut e szerephez. Használatukra néhány példa: Girnun-ta (Entomena A. téglá III. 2.) -a girnuban, an-ta ki-ta (K. 2375, I. 2/4. s.) -fent és lent, nim-ta, sig-ta (Vat. 227, Rev. 10. ks.) -fent és lent, uru-ta (SEP. 238, I. 13. s.) -a városban, e-da (Gudea A, cil. 18. s.) -abban stb.

d) A lokativusz kifejezhető a szumirban a na posztfixummal is, amely azonban névszók mellett igen ritka használatú. Létezését és lokativuszi szerepét más Lenormant helyesen ismerte föl. Voltaképpen azonos eredetű az igében inkorporált dativuszi na, ne infixummal és pronomén demonstrativum jellegű. Névszó melletti használatára példák: kia-na-a földön, su-na-testben és igazu-na-arcod előtt, arcodon stb., de az igébe inkorporálva is előfordul.

e) A ra és su postpozíció is bír néha hol kérdésre felelő lokativuszi jelentéssel, igazolván a maga részéről is, hogy a helyirányok valamikor egybeestek.

a/1) A kevésbé fejlett altáji nyelvekben a lokativusz jelölése gyakran elmarad.

b/1) Az altáji nyelvek egy részében és a japánban megtalálható a ge, ka és változataik, helyi jelentésben a dativusz és genitivusz mellett, jelölésük annak, hogy az ural-altáji nyelvekben az eseteknek helyi jelentésük volt. De fennmaradt a mordv. prolativusz ga, gá és va, vá végzetében is.

c/i) A ta, te, tu, du, da, de, tur, dur a tör., mong. nyelvekben pedig egyenesen úgy figurál, mint a lokativusz kifejező végzete. A vog., osztj. és magyar nyelvekben szintén megvan a lokativusz képző t (tt) pl. Kolozsvárt, Pécssett.

d/1) A finn-ugor nyelvekben lokativuszképzőként használatos az a képzőelem, mely eredetileg na-nak hangzott, és magyar nyelvünkben szintén megvan a lokativusz képző mind a mai napig (v. ö., kézen ión. -re).

A lokativusból fejlődik ki mind szumir, mind ural-altáji részen az idő, állapot és módhatározó.

Ablatívus

Az ablatívusz és a belőle alakult eredet és okhatározó formánása a ta, da. Példák a szumir használatból: ekur-ta (SEP, 218, 11.) -ekurból, e-ta ea-st,. (K. 2507, 26, 27. s.), uru-ta (Gud. B. cil. IV. 4.) -a városból stb.

A finn-ugor alapnyelvben volt egy ablatívuszi formáns, mely t-d-nek hangzott, de az ugor nyelvekben, a magyarban is l lett belőle.

Lativusz

A latívusz formánása általában a ra és su, szerfölött ritka a da és ta. A vég és célhatározó képzőelem a su és az infinitívuszi da, de.

A szumir su latívuszképző pontosan visszatér a finn-ugor s-z latívuszképző b-n, de más képzőelemek is előfordulnak, de csak olyanok, amelyekben helyképző rendeltetésével már megismerkedtünk volt, mint pl. vog., magy. ne, ni, ugor ga, mordv. ga. gá, va, vá. Mindez jele annak, hogy az ő-s-ural-altáji nyelvcsaládban a helyhatározói esetviszonyok még nem különültek el élesen egymástól.

Pluralis - Többesszám

A szumirban csak egyes és többes szám van, dualis nincs.

a) A pluralis jelöletlen marad. Különösen kollektív jelentésű szóknál.

b) A gyök megkettőzése.

c) Az ene és a me, mes formánások által.

A me a mes forma megrövidülése a mes pedig a men segédige Indik. act. prézensz többes száma - vannak. Első használata a hangzópótlékos participium mellett mutatható ki, innen ment át és lett a többi névszói plur.

Ha pl. 'a' formájú a jelzős szerkezet, csak a hátravetett jelző reduplikálódik, bár van eset reá, hogy jelző és jelzett szó is. Pl. dingir gal-gal-a nagy istenek, de kur-kur-ra gal-gal-la (K. 222. Rev. 10 kll.) - a nagy hegyek.

a/1) A pluralis gyakran jelöletlen marad az altáji nyelvekben.

b/1) Megvan a mongol, a mandzsu és a japán nyelvekben.

c/1) Az ene képzős alak pontos mása pedig a török lar az ol mutató névmás többes képző. Hasonló képzési mód eredménye a burját nal, nul is.

A névszó mint adjektívum a) A szumirban a jelző csak esetben és számban egyezik a (ónévi névszóval, nemjelölése nincs.

b) A jelző az esetek túlnyomó részében követi a jelzett szót, de meg is előzheti. E példák is régiek és eredetiségükhöz nem fér semmi kétség. Ilyenek: azag dangir Gatumdug (Gud. A. cil. II. 26.) -a szót. Gatumdug isten, mach dugga turdugga (Gud. A. cil. VII. 3.) -emelkedett beszéd, gyarló beszéd, ag kur-za-ra (VAT. 251. Obo. II) -kedvenc hegyedben, ul-nam erimma (K. 224, 42.) -gonosz ígézet, sufda anna (IV. R. 19. No. 2. 15.) -a távoli ég stb.

c) A melléknév fokozására külön formáns nincsen, de azért a tulajdonság intenzitása kifejezhető volt, éspedig:

1) a melléknév megkettőzése által;

2) az adjectivum és az adverbium ablativusszal összekötve jelenik meg, pl. uru-su kur-a-ta il-la Nina kisu udugsaggazu igisu oha-mu-gin (Gud. A. cil. III. 19. ks.) -a városba a külföldről nagyszerűbe -a nagyszerűbe, mint a külföld, Ninába menjen be jószellemed énelöttem.

a/1) Az ural-altáji nyelvekben is a jelző csak számban és esetben egyezik meg a jelzett szóval, nercjelölés szintén nincs. b/1) Míg a szumirban az esetek aránytalanul nagyobb tömegében a jelző követi a jelzett szót, addig az ural-altáji nyelvekben eddig generális szabály volt az az elv, hogy a jelző-jelzett szó sorrend az eredeti és ősi sorrend. Csak újabban dereng fel, hogy még az ural-altáji nyelvekben sincs szabály kivétel nélkül. Ott is jókora számú példában található fel a fordított sorrendű jelzős szerkezet. N. Sebestyén Irén tanulmányos cikke szerint, melyet a NYK. 1952. évf. Adalékok a protolapp nyelv problémájához címen közöl, a következőket olvashatjuk: "a finnben szabályos, egyenes sorrend mellett a legrégebb óta kimutatható a fordított sorrend is, sőt bizonyos jelzős szerkezetekben a jelző mindig követi a jelzett szót. Ilyen esetek pl.:

1) A kedveskedő, sajnálkozó kifejezésekben a jelző rendszerint a jelzett szó után áll. Vele mintegy összetétellel egyesül, úgy, hogy az esetragokat csupán a jelző veszi fel. "

2) A népnyelvben, különösen a Kalevala nyelvében másféle melléknév is előfordulhatott hasonló szerkezetben...

3) A főnévi jelzők csoportjából a puoli-fél szóval való összetételek, amelyekben a puoli szó mindig 2. tagja az összetételnek. V. ö. a magyarban is, pl. ajtó-fél, kapufélfa, éjfél, vog. sam-pal-félsze, osztj. sempelek- u. az, szum. ge-bar, de néha bar-ge is- éjfél, ge-éjjel, bar-fél.

4) A Kalevala nyelvében az anyagnévi jelző is állhat fordított szórenddel. Pl.: vyö vaski-rézöv, vagy övü stb. Ilyenkor azonban az anyagnév jelző változatlan marad, az esetragokat csak a jelzett szó veszi fel.

5) A megfordított sorrend mellett figyelembe kell még vennünk a finn és a magyar nyelvnek azt a sajátosságát, hogy széleskörűen használja az értelmezőt, amely mindig felveszi a jelzett szóhoz járuló esetragokat.

6) Mely nyelvekben fordul elő a jelzőnek ily fordított szórendű használata? Előfordul finnben, a magyarban, a szamojédben és az ebből származott lapp nyelvben.

7) A finnben a jelzős szerkezetek mindkét tagja (tehát jelző és jelzett szó) egyaránt felveszi az eset- és számragokat. Eddig ezt a jellemvonást indoeurópai hatásnak minősítették, újabban azonban itt is utat tör magának az a helyesebb felismerés, hogy nem izolált esetről, hanem

több nyelvben ismétlődő jelenségről van szó. Pl. a mordvin melléknévi jelző felveszi a jelzett szó többesszámú ragját, a tavgi, és jurak szamojéd és a lapp nyelvek kivételes esetekben a jelzett szón kívül a jelzőt is ragozzák. A magyar nyelvben is különös figyelmet érdemelnek azok a szerkezetek, amelyekben a tárgy, ill. a ragos, vagy névutós határozó mutatónévmási jelzője felveszi mindazokat a formánsokat, amelyek a jelzett szóhoz, mint tárgyhoz, illetőleg mint határozóhoz járulnak. Így pl. ezt (a) házat, ebben (a) házban stb. N. Sebestyén I. ezt a jelenséget szamojéd-lapp, triszonhatásnak állítja az előfinn nyelvre, de nézetünk szerint a jelenség sokkal elterjedtebb, semhogy ilyen úton-módon megmagyarázható volna (I. r. 37. ki.).

Emlékezzünk csak vissza: ilyen jelenséggel a szumirban is találkoztunk, ahol a hátul álló jelzőnek, de néha az elől álló jelzett szónak is megvan az eset- és ha többes, a számjelző ragja is. Igaz, hogy a szumirban is találkoztunk példával eleddig az elől álló jelző ragozására nézve, de az ural-altáji nyelvek többségében a szumirhoz hasonló a helyzet és a jelzett szó, jelző konstrukció már előbb konstatált lényegi azonosságán mit sem változtat,

Ha a finnben tovább haladt a fejlődés a jelző és a jelzett szó közös ragozása tekintetében, mint akár a szumirban, akár más ural-altáji nyelvekben, ez már a finn külön nyelvfejlődés ügye. Minden esetre elősegítette a fejlődést az értelmező finn különös favorizálása, amely mindig ragozva van, és amelyről ráragadt a fordított szórendű elől álló jelzőre is (I. t, 40. 1.).

8) Simonyi szerint a jelzős szerkezet voltaképpen összevont, sűrített mondati melyben a jelző maga "másodlagos, elgyöngült állítmány". (E felfogás azon meggyőződésből származik, hogy az értelmező jelzőt véli őseredeti jelzős szerkezetnek.) Ámde ez esetben a jelzőnek a példák túlnyomó többségében megállapított hátulhelyezése indokolva van azon szumir s egykor bizonyosan ural-altáji szórendi szabály által, hogy az állítmány mindig az utolsó helyen áll.

SZÁMNEVEK Általános - jellemző tulajdonságok

1) A szumirok eredetileg csak ötig (1-5) számoltak, mert csak az 1 -5-ig terjedő számoknak van egységes neve, az 5-9 már kompozitumok 5 plusz 1 -6, 5 plusz 2-7 stb. és ez a nevekben is kifejezésre jut.

2) Ez az egy kéz ujjainak összeszámolása, ami nemcsak szumiroknak és a török népeknek volt a számolási módja, hanem amint ki van mutatva, más primitív törzseknél is divatozott. Ha szumir és nem sémi találmány, akkor ennek maradványa a chamustu, az 5 napos hét.

3) De mindenesetre szumir észjárás eredménye a 60-as ún. sexagesimalis számolási mód kitalálása és korai, még az ősi együttélés idején történt alkalmazásba vétele, mert a továbbmenő számolás, a 60-nak, mint legmagasabb egységnek az alapulvételével történik. Karakterisztikus száma a 6, mely a 360 fokú napkörnek hatfelé osztásával nyeri el bizonyos jelentőségét és napszám karakterét. Szent szám marad továbbra is a 7, mint a holdnak szentelt szám. Ősi számolás maradványaként ugyancsak szent szám marad az 5 is, és az 5 plusz 7 összetevődéséből adódó 12 is. Helyzeti előnyt élvez a 30, t. i. a 60-nak a fele.

4) A tő- és sorszámnevek vagy megelőzik, vagy követik a jelzett szót. Megelőzik pl. a gazdasági jellegű listákban, vagy a hangsúlyozott számnevekben. Ez esetben változatlanok maradnak, hátul helyezés esetén azonban az adjektívum módjára kezeltetnek, vagyis szuffigálhatók és esetraggal láthatók el.

5) Számnév után a névszó mindig 1-es számban áll.

6) A nagyobb szám mindig megelőzi a kisebb egységet mind az írásban, mind az olvasásban. Ez kivételt nem ismerő szabály.

Számnévi részlet-egyezők

A részlet egyezések száma minimális. De ez nem csoda, ha arra gondolunk, hogy nincs két altáji nyelv, melyben a számnevek egyeznének, viszont annál inkább osztják a szumir számnevek 1-6. pontban felsorolt előző paragrafusban idézett általános tulajdonságait.

Ami egyezés mégis akad, az a következőkben foglalható össze: a) A legősibb szumir 1 (egy) szóérték az as. A többiek mind újkeletűek és késői szövegekben fordulnak elő. Az as birtok ragozott formája: as-ni-egyedül, voltaképpen az ő egyedülisége, ujj. as-ni-egyedül.

b) Szumir man, min-2, magyar monno-mindkettő.

c) Szumir pes, es-3, csuv. visse, jakut us, török uc-3.

d) Szumir bar-fél, magyar aty-val, fi-al (kihalt összetételek) -mostohaapa, mostohafiú, valószínűleg az atya fél, a fiú fél összetételei, vog, pal, osztj. pelek, finn puoli.

Az ural-altáji népek ismerték a szumir sexagesimalis (60-as) számrendszert!

Már említettük, hogy a sexagesimalis számrendszer vitathatatlanul a szumirok szellemi tulajdona. E felismerésben ma már minden szumirológus egyetért. Mindazonáltal, hogy senki ne kételkedhessen, soroljuk itt fel néhány újabb bizonyítékát, melyek a következők:

A sexagesimalis számrendszer szumir jelenlétét bizonyítja a 60 magasabb egységeinek (360, 3600, 36. 000 stb.) a határozott kiemelkedése a sorozat többi számai közül, külön nevekké váló jelölése, a csillagászat eredményei kifejezésére való kizárólagos használata és végül az összes nap-mítoszokban észlelhető tükröződése. Fontossága abból is kidomborodik, hogy a babiloni mértékrendszert is határozottan ez dominálja.

A történeti idő kezdetén Babilonban jelenlevő másik nagy számrendszer, a tízes számrendszer, minden valószínűség szerint a sémi-babiloniak műve, de amazzal szemben nagyobb jelentőségre és szélesebb alkalmazásra nem jut.

Nos, e hatvanas számrendszernek határozott nyomai tükröződnek az ural-altáji nyelvekben is. Pl. Munkácsi teljes joggal mutat rá a török nyelvekben arra a jelenségre, hogy az 1-5-ig terjedő, s elnevezéseikre nézve egymástól merőben különböző (bir, iki, üç, dört, bas) egyes számok után a hat és hét (alti és jatti, jati, jadi) egyfelől, valamint a nyolc és kilenc (sakiz, toquz) másfelől, egyező módon vannak képezve. Ez tehát azt jelenti, hogy az eredeti számolás csak az ötig terjedt, a hat és hét máshonnan s a nyolc és kilenc (sakiz, toquz) más forrásból került bele a számrendszerbe. Az ötig terjedő egységyszámolás, mint a számrendszer alapja, azonban első sorban a szumir nyelvben található föl, ahol az 1-5 tőszámnév a következőképp hangzik: as, ge, di-es, dili-1, man, min-2, es-3, limnu-4, ia-5 -a következő tőszámok pedig kilencig az első öt összetételei as. -6, ia-as-5plusz1; umun-7, ia-man-5 plusz2, ussu-8, ia-es-5plusz3; ilimnu-9, ia-limnu-5plusz4. A török nyelvnek ez a számolási módja tehát kétségtelenül a szumir megfelelő eljárásmóddal függ össze. De szumir alapra vezet vissza a

hat és hét képzési módja s az egységyszámokhoz való török kapcsolása is. Munkácsi a tudós Ramstedt-tel szemben, aki a hat és hét szóértékeiben a hüvelykujj (Greiffinger) és mutatóujj (Essfinger) jelentéseit látja kifejezve, a hetes teljesebb altáji alakjából (jatti) indulván ki, a jatt-elérni, megérkezni, nomen verbale- elérkezve értelmét találja fel, ami a számolásra alkalmazva azt jelenti, hogy a számoló elérkezett a végső számhoz, tehát a számolást újból előlről kell kezdenie. Az egyező módon képezett hatos és hetes számok, mint végszámok, pedig szintén csak a szumirban játszanak szerepet, ahol a hatos a nap-, a hetes a hold-szám. Továbbmenőleg Munkácsi azt is kimutatja, hogy ugyanez a képzési mód ismétlődik a török tízes számnevek képzésében is, amennyiben a 10-50-ig terjedő tízesek egymástól teljesen eltérő módon, a hatvan és hetven ellenben egyező módon (altmis-csuvas utmel-60, és jatmis-csuv. s'itmel-70) vannak képezve. A 60 és 70 tehát ugyanazon számolási mód eredményei, mint a hat és hét, és kétségtelenül a sexagesimalis számrendszer maradványai a török nyelvekben.

Teljesen azonos jelenségre a finn-ugor nyelvekben ugyancsak Munkácsi mutat rá. Nevezetesen Munkácsi tette először beható vizsgálódás tárgyává a finn-ugor nyelvág tízes számképzési módját, s vizsgálataiban a következő eredményre jutott: A syrjén nyelvben a tízessel s 70-től feljebb a das tízes képzővel képeztetnek (sizim-das-70), míg a 60-ig a min (mis) képzővel. Tehát a 60 után a számolásban képzési szakadék van. A votjában e szakadék már a 30 után megjelenik, de valószínűleg megvolt a hatvan után is. A vogul nyelv a hatvan után szintén eltérően képezi a tízeseket, a 30-tól feljebb a 60-ig azonban egyezően, tehát a 30 is egy befejező számnak látszik. A magyar nyelvben ugyancsak a harmincon felüli tízesek képzése egyezik (negyven, ötven, hatvan stb.). -A finn-ugor nyelvág több nyelvében található ez egyezések egy olyan számolási mód maradványai, melyben a 30 egy befejező számsor élén állott. E számsor pedig eredményeződik azon számolási mód által, mely a török nyelvekhez hasonlóan az öt ujjal való számolást hatszor ismétli. De miért éppen hatszor? És miért egyeznek a finn-ugor nyelvekben az egyes számok csak hatig? A primitív számolásnak - helyesen jegyzi meg Munkácsi - nem természetes megálló helye a hat, mert az ujjakkal való számolás csak ötig vezeti az embert, amennyiben pedig továbbfolytatja azt a másik kézzel, nem állapodik meg a hatnál, hanem eljut tízig. S, hogy a finn-ugor népek ennek dacára mégis csak a hatig jutottak el, ez csak ama kulturális hatásból magyarázható meg, amely által a hatvan és a harminc is előbbi jelentőségéhez jutott, s amelynek forrása Mezopotámia volt.

A Munkácsi kölcsönzési elméletét azonban megerősíteli a szumir sabot napnak a 7 napokkal való kombinálása, s a sexagesimalis rendszernek csak a szumirokra és az ural-altáji népekre történő korlátozódása, holott más Előázsiába betört népek is, mint pl. az árják, részesedhettek volna ilyen hatásban. De amint Thureau-Dangin meggyőzően kimutatta, a valóságban nem részesültek.

PREPOZÍCIÓK

Általános jellegű tulajdonságok a) A szumirban valódi prefixumok nincsenek, csak amint már Lenormant helyesen felismerte, ún. perafrasztkus konstrukciók.

b) Sem természetüknél, sem magatartásuknál, sem a meghatározott szóhoz kapcsolódó birtokviszonyuknál fogva nem érdemlik meg, hogy valódi prepozícióknak nevezzük őket. Még előállításuknál fogva sem, mert ez egyszerűen következik abból a tényből, hogy a szumirban az esetek jelentős hányadában a birtok megelőzi a birtokost.

c) A látszólagos szumir prepozíciók mind kivétel nélkül önálló, értelmes szavakra, szubsztantívumokra mennek vissza és egyetlen egy sincs közöttük, mely névszói eredetét a legvilágosabban el ne árulná.

d) Alapjukban megegyeznek az ural-altáji névutók alapanyagával, mikor amazokhoz hasonlóan a következő szavakból erednek és a következő jelentéssel bírnak: igi (ES), ide-szem, előrész, arc, azelőtt kifejezésre, gab-mell, kebel (szemben, átellenben), sag-fej (felé., fej, felett), aga, egir-hát, hátsó oldal (hátsúl, mögött), ki-oldal, mellett (val-vel), sab, sag-szív, közép (között), sig-ba-alsórész (alatt, alól), ugu (alapszó, ismeretlen) -a felett névutói jelentés és fogalom kifejezésére.

e) Mindig genitívuszi konstrukció alakjában fejezik ki a túlnyomólag helyhatározói viszonylatot.

f) Birtokragozhatók és postfixumokkal is elláthatók.

g) Néhány példa használatukra: igi-zu-su (Gud. A. cil. V I. 6. s.) -előtted, igi sugamma-ka-a sugalam előtt, szósz. a sugalom frontján (Gud. B. cil. XI. 20.) -az ég fölé, sag mamuda-ka (Gud. A. cil. IV. 14.) -álom közben stb.

Tehát a szumir prepozíciók mindenben megfelelnek az ural-altáji névutóknak, ezért nem lehet őket felhasználni a szumir nyelv ural-altáji karaktere ellen bizonyítékoknak.

A tagadó szócskák a) A nu, na nam és bara. Ezek közül a nu és nam formák az egyszerű tagadást, a bara és a na pedig inkább a tiltást fejezik ki.

b) Eredetüket különbözőképpen magyarázzák a szakemberek, mi azonban úgy véljük, hogy a tagadó szócskák egytől egyig mind névmási eredetűek. A nu mellékformája a na-nak, a nam kompozitívum a na és a men segédige am participialis alakjának, a bara pedig szintén kompozitívum a ba névmási forma az ara megrövidített alakja, a ra iránytjelző jelentéssel.

c) A tagadó szócskák rendszerint megelőzik a tagadandó fogalmat.

d) A tagadó szócskákon átszűrődik még bizonyos helyhatározói jelentés is és éppen ez adja meg tagadó értelmüket.

AZ IGE

Az igeigyökök általános jellemzése a) A szumirban a gyökszók bizonyos neutrális jelentéssel bírnak, és önmagukban éppúgy lehetnek névszók, mint igék. Valamely gyöknél csak a hozzájáruló formánsok, vagy a kontextus és a mondattani helyzet szabhatták meg, hogy minő igazi értelemben használtatik.

b) Az igeigyökök, akárcsak a névszók lehetnek egyszerűek és összetettek. Az egyszerűek állhatnak 1-2 szótagból. Túlnyomó az egytagú igeigyökök száma, min ag- tesz, cselekszik, dug, di-szól, beszél, gal-lesz, létezik, van, ku-eszik, ott.

De néhány kéttagú is akad a sorozatban, mint pl. buluchsiet, szalad, isis-sír, jajgat, ohulag-megijed, megrendül stb. Összetett gyököknek azok tekintetnek, amelyek az alapszó megkettőzéséből, vagy valamely hol elől, hol hátul az alapszóhoz csatlakozó névszó, ill. az

általános tevést, cselekvést kifejező ige hozzájárulásából képződnek. V. ö. pl.: babbor-a bar gyök összevont reduplikációja, bar-bar, helyett-fehér, fénylik, világosodik (de a nap egyik neve is). Itt látszik meg igazán a gyökök hiányos megkülönböztetése, eredeti neutrális jelentése.

A névszói alkotórészek az ige- és igegyökkel való összetétele után is, mint a testrészekkel történt képzések esetében már láttuk, az összeolvadás után is megtartják logikai és mondattani különállásukat, ami abból tűnik ki, hogy az igei pre-, vagy infixumok mindig a névszói komponens után következnek. Vagy, hogy a- mindig az igei alapszóhoz elől csatlakozó -névszói komponens el van látva postfixummal is, pl.: szigta gal-lent lenni, sag-ta dugga (K. 2034, Col. II. 1.) -a fejjel tenni stb.

Az általános tevést, cselekvést kifejező igei komponensek, mintegy segédigék módjára és azok szerepét töltvén be, mindig hátul járulnak hozzá az igei alapszóhoz. Ezek a következők: ag, ga, gar, mar és dug; pl.: habar-ag-fénylik, világosodik (K. 40. Col. III. 80. ks.), tu-dugga (K. 40. Col. III. 80, 7-10. s.) varácsol, ir-ga-ga (u. o. 15 ks.) -sírní, gu-gar (VAT. 7478. Col. II. 49.) -meghajol, aláveti magát, meghódol (szószerinti nyakat csinál) stb.

c) Téves némely sumirológusnak az a megállapítása, hogy a sumir ige- és igegyök minden külső formans nélkül egyaránt aktívum, passzívum és kauzatívum jelentéssel is bír, mert ilyen jelentés-összevisszaságot a rendszerességhez szokott sumir észjárás nem tűrt volna meg nyelvében egy pillanatig sem, hanem a tévedés oka abban rejlik, hogy a szakemberek egy része nem értékeli jól és helyesen a kauzatívum és passzívum jelentésű formánsok szerepét. Avagy mi ösztönözte volna a sumir nyelvérzékét, hogy később vezessen be ilyen jelölési rendszert az igeragozásba, mert abban ma már egyetért minden sumirológus, hogy a ta (da) és a ba formánsnak van ilyen rendeltetése. Nem lehetne e késői rendszert megérteni, ha a sumir ige- és igegyök valóban lett volna ily sokféle jelentése. A konfuziót itt is a bilingvisek okozták, melyek néha ötletszerűleg, néha félreértésből, de sokszor a sémi nyelv-szellem hatása alatt is aktívum, passzívum, kauzatívum jelentésekkel adták vissza az egyes sumir igealakzatokat, de a fő az, hogy tévedésüket felismerve, ne kövessük őket vakon e vonatkozásban.

d) A sumir nyelv kétféle igeragozást ismer és használ, u. m. a postfixumot és a prefixumot. Mielőtt állást foglalnánk az eredetiség és ősiség kérdésében, meg kell ismernünk e kétféle igeragozás lényegét, szerkezetét és az alkotóelemeket, amelyeken mindkettő felépül, vagy összetevődik.

A postfixumos igeragozás

1): Mutassunk be néhány korai példát, mindjárt áttekinthetőbb lesz a rendszer egész lényege. Ily ősi példák: Ur dingir, bau me (Urbau szobor II. 4.) --Urbau vagyok én, sib lugal-ni ki-ag-me (Gud. K. szobor I, 6-7.) -pásztor az ő királyát szerető vagyok én, gis-isi-dim ga-ga-tu (Gud. A. cil. VIII. 24.) -az usu fához hasonlóan szilárdan álló te, aba me-a-anu aba mea-ni (Gud. A. cil. IV. 23.) -ki nem, ki ő? stb. De vannak példáink a mesterséges fejlesztés korából is. A postfixumos igeragozás rendszere tehát abból áll, hogy a személyes névmásoknak ún. szuffigált alakjait az állítmány után helyezi. Egészen megfelel az ural- altáji nyelvek postfixumos konjugációjának.

2) Egyéb bővítő elemek, pl.: modusz-jelző, vagy az ige állapotát kifejező formánsok eleddig még nem kerültek elő.

3) A hátulhelyezett szuffixumok mindig az alanyt jelölik, és igei állítmány mellett mindig participiális konstrukciókhoz csatlakoznak. Ugyanaz a helyzet, mint az ural-altáji postfixumos igeragozásban. Csak egypár magyar nyelvű példát idézzünk, mint men-tek-menő-tik, esznek--evők-ők, leszünk-levők-mik (a HB. még vog-mukot ír, ősisbb alakja a mi több. sz. 1. szem. sz. névmásnak).

4) Mivel a szumir postfixumos konjugáció a nyelvfejlődés minden időszakából példákkal igazolható, néha parallel fut a főigeragozási móddal, a prefixumos konjugációval és azzal szemben nagyon alárendelt szerepet játszik, mégsem lehet sem ősiségét, sem eredetiségét megtagadni. Nem tudnók u. i. magyarázatát adni annak a ténynek, hogy miért vezették be a szumirok nyelvükbe ez ural- altáji jellegű igeragozási módot?

A PREFIXUMOS IGERAGOZÁS

Általános tudnivalók a) Az első teendő tisztázni, hogy miből áll a szumir igei prefigálás. Az igei állítmány elé tett összes alkotóelemekből. Bár eszerint minden prefixumnak volna minősíthető, ami megelőzi az igét, mindazonáltal, tekintettel a prefigált elemek önálló és egymástól élesen lekülönülő mondattani szerepére és rendeltetésére, gyakorlati szempontból különböztetnünk kell közöttük és a szokásos nemzetközi terminológiával élve, a prefigált elemeket felosztjuk: 1) Prefixumokra, 2) infixumokra és 3) Priedr. Belitzschet követve gyökpótlékokra.

b) A szumir mondatban az igei állítmánynak van domináló szerepe. Minden más mondatrész tőle függ, amazoknak csak helyi, idői, vagy egyéb modifikáló értelmet engedélyez, de hogy azok értelme felől kétség ne essék, a főbb mondatrészeket rájuk utaló névmások formájában pre-, vagy infixumokként az igébe besűríti, prefigálja. Ez urai-altáji nyelvsajátosság a szumirban, szemben az indogermán nyelvek ama törekvésével, hogy az egyes mondatrészeket mellé- vagy alárendelt mondatok alakjában önállósítsa. Ezért nincs a szumirban kötőszó és hiányoznak a vonatkozó névmás és a konjunkciók.

c) Nem kell azonban azt hinni, hogy az igei prefigálás uralaltáji- ellenes szerkezet. Vannak u. i. altáji nyelvek, ahol pl.: a mongolban az 1., 2. és a többes számú személyjelző névmás formák megelőzhetik az igét, de követhetik is azt; vagy pl.: a mandzsu-tunguzban szintén ellentétesen helyezkednek el a személy-jelző névmáselemek, az elsőben megelőzik, az utóbbiban követik azt. És mégsem jut eszébe senkinek akár a mongol, akár a mandzsu ural-altáji nyelv jellegét kétségbe vonni.

d) Aztán ne feledjük el, hogy közös szumir-ural-altáji nyelvsajátosság a mondattani viszonyokat gyakran jelöletlenül hagyni és rábízni, hogy ki-ki elhelyezkedésükből találja ki a mondat valódi értelmét. Nos, a bábeli nyelvzavart akarta a szumir kiküszöbölni azáltal, hogy az igei prefigálás útján pontosan megszabta minden mondatrésznek az értelmét.

Tehát a prefigálás őseredeti szumir nyelv-vonás, sőt a későbbi irodalmi termelésben is ez az eljárási mód alakult át fő igeragozási típusná, míg postfixumost, bizonyítja a mongol és mandzsu azonos eljárás, csak a szumirral közös nyelvszellem tudott produkálni, máskülönben a mongol és mandzsu eljárás maradna érthetetlen. A különbség mindössze annyi, hogy a szumir nyelv következetesebben és nagyvonalúbban építi ki a maga prefigálású rendszerét.

A prefixumok állománya

Mi tehát a prefixum? Prefixumok azok a legelől álló elemek, melyek az állítmányi konstrukcióban önmagukon, vagy bizonyos, az értelmet nem módosító elemmel kibővülve a következőképp jelennek meg:

1) Legrégebbi prefixum a mu, amely már Urnina szövegein is jelen van. Pl.: e dingir Nina mu-du-Nina isten házat ő megépítő.

2) Vele egyidős, mert szintén már Urnina egyik feliratán megjelenik (Dioritlemez, IV. 2- 4.) az e prefixum. Pl.: dingir-lugal dus u-azag e-il-az istenkirály hordpárnát vivő ő. Számtalanszor a szövegekben. Néha megbővül egy me, ma formával: e-me, e-ma, melyben az előbbi mu alakváltozatát kell látnunk.

3) Igen régi a ni, ne és a bi, ba prefixum is. Pl.: kiba na ne-du (Entemena kupf. i. I, 12-) - helyére oszlopot építve ő, egal tiraaska, s a bi-idim (Urukagin agyag-tábla I. 9.) -a tiraas palotában vért kiönt ő.

4) Régi klasszikus szövegekben alig néhányszor, de később annál gyakrabban előfordul az al. Pl.: ki-maoh uruka al nu gar (Gud. B. szobor, V. 1.) -a város temetőjében ő nincs eltemetve.

5) A fent felsoroltakon kívül még más prefixum a sumirban nincs.

A prefixum eredete és jelentése

1) A prefixumok az al-t kivéve, egytől egyik mind névmási eredetűek és pedig vagy a személyes névmás formákra mennek vissza, mint a mu és változatai, vagy mutató névmásokkal függenek össze, mint a ni, bé és e. Az al prefixum eredete még tisztázatlan. Ha az an változata, akkor névmási eredetű, ha nem az, akkor bizonytalan.

2) Nem kétséges, hogy prefixumok első általános jelentése alanyjelölés. Ha mind a postfixumos, mind a prefixumos igeragozás régi és eredeti, akkor amint a postfixált konjugációban a névmási eredetű szuffixum mindig az alanyt jelöli, a prefixumosban sem szolgálhat egyéb célt, minthogy az alanyt jelölje.

Az infixumok állománya, eredete és jelentése

1) A prefixumok után következő azon elemeket, amelyek szintén az ige-igék előtt állanak, s a prefixált elemek sorrendjében a 2. vagy 3. helyet foglalják el, infixumoknak nevezzük. Az infixumok a következők: a na, ne, a ra, a ni, bi, ba és hangzóharmónia okozta inverziós alakjaik: un, an, in, inlab, ub stb.

2) A ni, na infixumként való használata megállapítható már az Urnina és a I. Eannaru idejéből (Kr. e. 3000 körül), de nem sokkal későbbi a bi vagy ba csoport sem. A prefixumokkal való kapcsolt változataik, valamint a példák itt mellőzhetők.

3) Az infixumok a ra kivételével mind névmási eredetűek. A ra a dativus képzőként a névszók után használt ra-val azonos és az ara teljesebb gyökből (jár, megy, járás, menés) van elvonva. Az igeállítmányba inkorporálva is egy jelöletlen névszói dativusra utal vissza.

4) A névmási eredetű na az 1. számú dativuszra, a ne pedig a többesszámú dativuszra mutat vissza. Variációik is.

5) A szintén névmási eredetű ni, bi és változataik a jelöletlenül hagyott akkuzativuszra hívják fel a figyelmet, a hallott vagy olvasott szövegben. A 4-5. pont alatt közölt névmási formánsok szoros egyezését ural-altáji dativusz és akkuzativusz képző formánsokkal már a névragozásnál megismertük volt.

6) Az infixumok önálló elemek, semmi egységet a prefixumokkal nem alkotnak, mindenik önállóan tölti be a maga funkcióját.

Az igei gyökpótlékok a) Ezek a da, ta, ra, su és az al. Rendszerint az igeigyök előtt állnak, csak olykor-olykor választja el őket egy n-h elem, amelyben, mint névmási eredete formánsokban, akkuzativuszképző elemeket kell látnunk. E véleményt alátámasztja az is, hogy az igeigyök-pótlékok olyan eseteiben érvényesül, amikor azok valamely jelöletlenül maradt helyhatározóra utalnak vissza.

b) A gyökpótlékok kétféle jelentéssel bírnak, vagy valamely névszói helyhatározóra mutatnak vissza, vagy az ige jelentését módosítják. Az 1. csoportba tartozik a da, ta, ra, su és az al. Az al, amennyiben önálló eredettel bír, gyakorító, folyamatos értelemmódosulást kölcsönöz az igének, a ta, da pedig a műveltető, medi-reflexív, ~-passzívum cselekvési módnak a formánsa.

c) Ha a ba áll a prefixum helyén, akkor a passzívum formánsa. Ez a helyzet a klasszikus szövegekben. A ta, da és a ba medio-reflexív-kauzatívum és passzívum jelentését Fro.

Thureau- Danguin még a 20. sz. 1. tizedében állapította meg, s azóta sem sikerült senkinek elfogadhatóbbal pótolni. Mellette szól a postfixumos igeragozás azonos célú rendszere, a gyakorlatias érzékű szumiroknál a józan ésszerűség elve és követelménye, valamint az ural-altáji nyelvcsalád helyzeti különbsége, hogy a szumir prefigálja ugyanazt, amit az urai-altáji népek postfigálnak. Ez majd az igeragozás egyező táblázatából ki fog tűnni.

d) A szumirban éppúgy lehet névszó az állítmány, mint az ural-altáji nyelvekben. Ez logikusan következik a gyökök neutrális jelentésű karakteréből- Mind a szumirban, mind az uralaltáji nyelvekben bizonyos képzők válogatás nélkül egyaránt hozzájárulhatnak névszókhöz is, igéhez is. Pl.: a szumirban az Indik. prezens többes ragja ugyanaz, mint a névszói többesé, ene. Mit jelent ez? Semmi mást, mint azt, hogy az állítmány nomen verbale (participium). Ez pedig azért fontos, mert minden igeidő és igealak e princípiumon nyugszik, akár prefixumos, akár postfixumos igeragozásról is legyen szó. A finn-ugor ágra nézve azonos princípiumot mutatott ki Zsirai és Szinnye. És, hogy az altáji népek igeragozása is azonos elven épül föl, ezt már az előzőkben láttuk, sőt idézetekkel is illusztráltuk.

e) Nem mond ellent e generális ural-altáji szabálynak az a tény, hogy az Indik. pret. aktívum többese es, mes formánssal van képezve, mert ez semmi más, mint a men segédige többese (vannak) és először nomen verbale mellett használtatott, majd igei használatból lett a névszói többes jelölője is.

f) A szumirban éppúgy hiányozhatik a mondat teljességéből a kopula (vah), mint ahogy ez nyilván idegen hatás a finnugor nyelvekre.

IGERAGOZÁSI ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS SZEMLÉLTETŐ TÁBLÁZAT A SUMIR ÉS URAL ALTÁJI IGÉKRŐL

Indikativusz:

a) Prézensz

Szumir: Prefixumos igeragozásnál: Préfixum-infixumgyökpótlék~, hangzópótlékos (e. a, u) participium.

2. Postfixumos igeragozásnál: Hangzópótlékos participium-, személyes névmás. NB!

A szumir préfixumok és infixumok az al kivételével mind névmási eredetűek, a gyökpótlékok önálló értelmes szavakra mennek vissza. A préfixumok az alanyt, az infixumok a dativuszt, akkuzativuszt, a gyökpótlékok a dimenzionális viszonylat és a cselekvés műveltető, szenvedő formáját jelölik.

Altáji:

török:	Participium	prézensz-,	perszonáaffixumok.		
mongol:	Participium	iterat-	a buku	segédige	prézensze
tunguz:	Participium	prézensz,	personalaffixumok		
mandzsu:	Participium	prézensz-	bi.		

Finn-ugor: finn-ugor pré tő a k formánssal képezett participium volt. Ez a tő-képző szuffixum a legvilágosabban a vogulban jelenik meg, mint pl. min, men-járni, menni, mine -m, men e-m-én,- megyek, szosz.: menő én, mine -n, men e-n-te, mész, szosz.: menő te.

b) Préterium

Szumir: A konjunktivuszt helyettesítő kohortativusz-speciális partikula alanyi préfixum-participium. Az alanyi préf. néha el is marad.

Altáji:

török:	Participium	prézensz-	sa,	se-	personalaffixumok.
tunguz:	Particip	préz.	sza,	dze.	

Finn-ugor:

1. A-k. vel.
2. A-p b-vel képezett participium-egy tő jelölő -n, mely a mozzanatos -n szuffixummal azonosítható.

III. Imperativusz

Szumir: Hangzópótlékos vagy hangzópótlék nélküli participium. -néha elibe helyezett kiemelő partikula. 2-3, Imperativuszoknál is (v. ő. a nyelvtani részen) az ige-igék mindig a participium.

Finn

-

ugor:

A k képzésű participium mint felszólító hangon ejtett prézensztő, amelynél a személy eredetileg vagy nem, vagy a megfelelő pronom. Szuffixummal volt jelölve.

IV. Igenév (Verbalnomen), Infinitivusz

Szumir:

Az ige- da, de formás. Eredeti céljelentéssel. Jellemző sajátossága, hogy személyragok járulhatnak hozzá, pl. K. 224, 149. /150: te-ga-e- da-mu-de- assz bab. ina tehea. VR. 51.

54/55. b. te-ga-da-zu-de ina teheka-azén, a te közeledtekor amikor is a szem. rag után köv. de visz. az udu megrövid. formája.

Altáji:

tunguz igető-da, de do formans.

Finn-ugor:

Igető: ta, ta (hangsúlyos) és da, da (hangsúlytalan) szótag után). Szinnyei szerint (FuSpr. 92. l.) la tivusz eset eredetileg egy -k szuffixummal, amely azonban a legtöbb nyelvből elveszett. A szumirban is van egy ka, ge lokat, elkopásra hajlamos formáns. Az inf. szuffigálására v. ö. magy. ennem, enned, ennie kell.

V. A cselekvés neme: gyakorító, műveltető, passzívum

Szumir:

1. al gyökpótlék, az igének gyakorító jelentést kölcsönöz. (L. a III. szóképzésről adott fejtegetésében,)

2. ta gyökpótlék, az ige kauzativum, passzívum jelentését fejezi ki.

3. ba - passzívum formáns

Altáji:

1. la, le igeképző szuffixum.

2. ta, te - passzívum kauzativum formáns.

3. bu, vu, v - ugyanaz, ill. reflexív is.

Finn-ugor:

1. l - frekventatív képző

2. t, d- kauzativum, reflexivum (és passzívum) jelentést képző formáns.

3. b, v- ugyanaz.

III.. Mondattan. A mondatrészek elhelyezkedése a mondatban

Az igei pre-, infixumok és gyökpótlékok világosan mutatják a mondatrészek egymásra következését a mondatban. A sorrend ez: a) alany, b) dativusz, c) lokativusz, d) akkuzativusz, e) az állítmány. A klasszikus, az élő szumir nyelvben ez a helyzet.

Az ural-altáji nyelvekben utolsó helyen mindig az állítmány áll. Az alany pedig bevezeti, megnyitja a mondatot, kivéve, ha hangsúlyos részek ki nem szorítják első helyéről. Az akkuzativusz mindig az állítmány előtt áll. A legrégebb török nyelvemlékekből így állapította meg ezt W. Radloff

A SZUMIR-URAL-ALTÁJI ÓSHAZA KÉRDÉSE

1) Mivel a finn-ugor őshazát a finn-ugor nyelviskola újabban különválasztja az altáji ág őshazájától, szükséges először azt a kérdést megvizsgálnunk, hogy mit értenek finn-ugor őshaza alatt. E kérdést szabatosan körülhatárolja Zsirai, mikor így ír róla (FUR. 1937, 10-9 l.): "Őshazának azt a területet nevezzük, amelyen az ősnép együttélése utolsó szakában, közvetlenül szétválása előtt lakott, tekintet nélkül arra, hogy korábban hol élt, merre járt és hányszor változtatta tartózkodási helyét? "

Amint látjuk, e nézettel jól összefér a finn-ugor népek egykori ázsiai tartózkodási helye is, föltéve, hogy az időileg megelőzi az európai állítólagos őshazát és feltételezésének kényszerítő bizonyosságai vannak. Előlegezhetjük: ilyen kényszerítő bizonyítékaink csakugyan vannak.

2) Gombocz a finn-ugor őshaza fenti elméletét a következőképp ülteti át szavakba: "A finn-ugor népeknek, s velük együtt a magyaroknak is, mint a finn-ugorság kezdettől fogva legkeletibb csoportjának az őshazája minden valószínűség szerint a Volga-hajlattól keletre és nyugatra eső erdős, vizekben gazdag vidéken terült el" Hasonló felfogást vall E. Setálá, sőt Zsirai is. Munkácsi még 1894-ben Ázsia felé tolta ki a finn ugor népek őshazáját, amikor az ugor-népek őshazájának az Ural hegység, a Káspi- és Aral-tavak közti pusztaságot tartotta. E helyes nézetét azonban feladván Nagy G. -val és Thury J. -vel együtt 10 évvel később az orosz síkság legdélekeletibb részén, a Kaukázustól északra fekvő halban, vadban gazdag, bővizű, erdős vidéken keresi a finn-ugor őshazát

Ligeti L. közvetítő álláspontot foglal el az európai és ázsiai őshaza-elmélet között, de viszont oly gyakran engedi utazni eleinket a prém-utak mentén Ázsia felé, hogy szinte az a benyomása támad az olvasónak, hogy a szerző csak faute de mieux választotta e megoldást. Ily módon Nyugat-Ázsia az ősmagyarságnak mintegy második őshazájává válik.

3) Az osztatlan népcsalád ázsiai őshazáját először P. J. Wiedemann és M. fl. Castrén igazolta. Mindkettő az altáji és urali ág vitathatatlan rokonsága tényéből indult ki és ebből vonta le azt a következtetését, hogy e népeknek valamikor az ősidőben együtt is kellett lakniuk. A Szaján és Altáj vidékére, a Jenisszei, Ob és Imis forrásvidékére helyezi mind Wiedemann, mind Castrén az egységes nyelvcsalád őslakóhelyét. Wiedemann műve 1858-ban, Castrén pedig 1877-ben jelent meg.

Vámbéry Á. a magyar nyelv és nép török eredetét vallván, szintén a magyar középázsiai őshaza tétele mellett kardoskodik, Az altáji ág őslakóhelyét Almássy Gy. egyik cikkében Nyugat-Szibériába helyezi, ahonnan aztán később benépesítették Közép-Ázsiát. Nyugat-Szibéria mellett foglal állást Németh Gyula is, aki a magyarok őshazáját a kirgiz-steppe külső részére, kb. a Tobol, Isim, Irtis és Ob mellett elterülő vízben gazdag pusztavidékre teszi, nem pedig a Közép-Ural vidékére, ahol szerinte általában hiányoznak a feltételek nomád lovasság kialakulásához. Viszont Molnár Erik az Altáj és Szaján hegység körüli őshaza mellett foglal állást. (V. ö. a finn-ugor őshaza ázsiai elhatárolására nézve Diószegi V. elutasító érvelését az Ethn, LXV. 1954. évf. 244. kkl.)

Az egész népcsalád egyetemességére gyakorolt szumir hatás bizonyossá teszi, hogy az ural-altáji népek őshazáját az Aral-Balkhásé és Káspi tó között kell keresnünk, a kirgiz pusztaságot, Turkesztán jó részét, az Amudarja és Szirdarja folyam területét körülvevő váltakozó felületű területen. Ugyanitt volt a szumir őshaza is. Csak így magyarázódnak meg azok a nagy és mély hatások, melyekről az ural-altáji népek és nyelvek tanúskodnak, és jelen tanulmány is egy döntő ponton beszámol.

Ez őshaza-elhatárolásra rám nézve alapvető fontosságú a nyelvcsalád mindkét ágának szumir műveltségi hatásban való kb. egyenlő mértékű részesedése. Turkesztán nevének ősi eredete (Törökország) és az Amu- és Szir-Darja (meder) szumir és a finn-ugor eredetűnek minősített ia-jó folyó-folyóvíz, folyam, alkotórészekkel történt, szintén ősi jelölési módja. Végül az Urmia tó, ez a Babilontól északkeletre fekvő nagy állóvíz is, a szumirból jól megfejthető komponenseivel (t. i. urum-alattvaló, harcos, Ea, Ia-vízdémon, tehát ia-harcos, vagy alattvaló)

a szumir őshaza felé mutat. Nem jelentéktelen adat a szumirok egykori hazájára nézve az sem, hogy a szumirok, kínaiak és indusok a leghosszabb nyári napot egyformán 14 óra 24 perc hosszúságúnak mérik, de ez az adat csak az é. sz. 35 fokára talál, ám sem a szumirok babiloni, sem az indiai őslakosság indiai hazájára nem, a kínai birodalomból pedig csak Honan tartomány fekszik ugyanazon szélességi fok alatt. Föltéve tehát, hogy az indusok és kínaiak a szumiroktól vették át ez adatot, ez esetben a szumirok őshazája valahol Afganisztán és a mai Perzsia határára feküdt, mert itt futott át az é. szél. 35. foka.

A szumirológusok túlnyomó többsége osztotta és osztja azt a nézetet, hogy a szumirok Középázsia irányából Elamon át nyomultak be Babilonba. Pl.: E. Meyer így kommentálja a szumirok bevándorlását: "Manche Spuren legen die Vermutung nahe, dass sie... aus den Bergen in Nordosten... den Tigris hinab erobernd in das Tiefland eingedrungen sind". G. Hüsting aprtoelámita kultúra szumír jellegét hangsúlyozza nagyon erőteljesen.

T. Gó Pínohes ezt írja a szumirokról: "The Sumarian may... have come from mountanious region where lakes and ponds were common, and rivers were mountain streams or torrents. " Nyomósan esik a latba A. Ungmad véleménye is, aki így ír a szumirokról: "Bizonyos okok a szumirok prehistorikus bevándorlása mellett szólnak,... a vallás és kultusz is olyan időre utal vissza, amikor fontos isteneket még hegyes vidéken tiszteltek a szumirok... " (v. ö, pl. Ninsharsag-a hegyvidék ürnője).

De az újabb szumirológusok is azonos felfogást vallanak, mint G. Contenau, Ch. F. Jean, W. H. Worell stb. Akadnak azonban olyanok is, akik más nézetet vallanak, pl. H. R. Hall, akinek véleménye szerint a szumirok egy indiai népfaj, amely a Pendzsáhon és Elamon, vagy a tengeren és a Perzsa öblön át jutott el Babilonba. Még határozottabban nyilatkozik az Indiából történt bevándorlás mellett G. L. Wolley, de inkább szubjektív érzés, mint tárgyi érvek alapján.

A finn-ugor őshaza védelmezői újabban állat-növényföldrajzi, ún. paleontológiai bizonyítékokkal igyekeznek alátámasztani elméletüket. E. Setálá ezek bizonyoságtévő erejéről a következőket írja: "Ázsiáról mint a finn-ugor nép őshazájáról szó sem lehet, hiszen egy finn-ugor nép sem lakott Ázsiában a finn-ugor kor után sem, s ellene mond Ázsiának az ilyen állatföldrajzi körülmény is, mint a méh előfordulása. "E bizonyítás szolgálatában áll N. Sebestyén Irén: Zur Frage des alten Wohnungsgebietes der uralischen Völker (ALAH/1952/213-346 l).

De mindhiába. Ha igaz a tétel, hogy az ural-altáji nyelvcsalád mindkét, ún. altáji és urali ágán kb. egyforma szumir műveltségi hatás érzik, pedig e tétel igaz, és ha e műveltségi hatások számosak, ősi, kezdetleges fogalmakat ölelnek fel és egyéb elfogadható, közelebb fekvő magyarázatuk nincs, akkor más eljárás nem segít, mint az eddig vallott finn-ugor őshaza elmélet revíziója és feladása. Nem elég az őshazaképzet semminő beszűkítése. körülhatárolása - csak egy járható útja van a revíziónak: az ural-altáji őshazát ott keresni, ahol az valóban megtalálható, vagyis Nyugat-Szibériában.

A szumir és altáji közös ősműveltség kérdése

E kérdés azért fontos, mert kb. megmutatja, hogy a vallásos fejlődés is a közös együttélés idején minő szintre juthatott el és milyen természetű és fejlettségű képzeteknél kísérelhetjük meg sikerrel a genetikus összefüggés kimutatását.

Az altáji ág népeit, köztük a török nyelvet beszélőket is, szokás volt a legújabb időkig úgy tekinteni, mint nomád pásztorkodással foglalkozó műveletlen vad törzseket, kik magasabb műveltségi fok elérésére már szellemi alkatuknál fogva is képtelenek. Szerencsére ez az értékelésmód végleg papírkosárba került. Mert, ha igaza van Munkácsinak abban, hogy az ural-altáji népcsalád keleti ágának a szumir nép volt a műveltségben ősmestere, s hogy a szumir ékiratokban maradtak fenn az ural-altáji nyelvek legrégebb emlékei és "nincs kizárva, hogy ugyan-e műveltségi hatásban részesedtek a finn-magyar népek is", akkor ez ítéletnél részrehajlóbb és egyoldalúbb el sem volna képzelhető.

Természetesen e közös művelődési szintnek csak olyan közös fogalmak, genetikusan egyező szójegyei szolgálhatnak mérőfokául, amelyek mindkét oldalon előfordulnak. Vámbéri A. a nomád pásztorkodással foglalkozó török törzsek mellé felvesz egy földművelő réteget is, és a következőket írja róla: "Es muss schon in der Urzeit eine Minderzahl es Türkenvolkes gegeben haben, die infolge günstigerer Verhältnisse des Bodens und des Klimas sich mit Landbau beschäftigten, ohne jedoch hierin von fremden Völkern unterrichtet worden zu sein. "A hunok hasonló foglalkozásáról bizonyoságot tesznek a kínai annalesek.

De mindennél meggyőzőbb bizonyíték Vámbéry feltevésének igazsága mellett a földművelés műszavainak szumir és altáji török egyező hosszú sora. Ezek a következők:

Szum. apin, ótör. abyl-éles kapa, mint a föld feltörésére szolgáló eszköz; baskír: haban, saban, tatár: saban, karnosaj: saban, csagataj: sapan-eke. De az eke egyező kifejezésén kívül igazolják a szumir és altáji földművelői foglalkozás közös eredetét még a következő nagyszabású szóösszefüggések is:

1) a sumirban ara-arat (Brünnow 8524. Sb. 272), altáji, csagat, kar. leb. tel. ur-u. az, ujur or-u. az, ozmán ora-u. az, csuvas ver-u. az, baskír ur-u. az;

2) sumirban ara-öröl (innen o-ara - Gudea B. cyl. XV. 15.) -az őrlés háza, malom, na-ara- az őrlésköve; csagatai, iwir, szag., kojbal ebir, osmán awir-undre-hen, wenden, csuv., Buj. ave, ujur abür, ávüdrehen, abwenden, altáji, tel, abir, szoj, ar-umdrehen, wenden. M kar ar-mahlen;

3) szumir nibir (Delitzsch, AL 4 Aufl. 109, 134) - bot, valószínűleg a cséplésnél használt fadarab, csép-féle-csag ebir, cöp-Holz. Holzstück., baskír sabagas, sabagas, tatár cubagas-csép;

4) szumir sab-ebből assyr babyroni sabbu (Brünnow 5671) -véka, Scheffel-kirgiz, saba, sava, baskír haba. Schlauch für Kumis dagestani sapa Getreidemass, kond. saba-Gefaess aus Kirkenrinde, abak. sapca-veder, Einer, mongol saba-vase, poterie, voiselle, a magyar szapu-véka.

Almássy állást foglalván a török kultúra állítólagos silvicol karakterével szemben, amely a török őshazát erdős vidéken, pl. az erdőkben gazdag Altai környékén engedné feltételezni, utal a török jurta építés módjára, amely Ázsia löszel fedett pusztaságain fejlődhetett ki, és ennek tökéletességig vitt mintaképére a mezopotámiai agyagépítkezés szokására. És nem jelentőséges dolog-e, hogy a ház szumir neve ab (Sb. 188. Sc. 97.) -lakás, hajlék, ház egyezik az altáji tatár ab, ap, ozmán ev- ház jelentésű szóval.

De adataink vannak arra nézve, hogy az állattenyésztés szumir és altáji típusa is a közös őshazában fejlődött ki, amint ezt a következő állatnevek mutatják: szumir ansuemesal (újszumir alsu) -szamár variánsa: ansi, alsi- u. az; köztörök asak, mongol eloigen-u. az, szumir gaz-kecske; volgai tatár kázä- kecske, öz; szumir nig (emesal-lig) -kutya, mongol nok-oi, noi-u. az, szum. nig (assyrbab. cenu - Brünnow 2575) -juhnyáj, juh, abak. irík verschnittener Widder, kojb. irik, irk-ürü, mongol irga-vervex. aeoceros ovis, irge-mouton ohatré, burjet irge-vervex (valamennyi Gombocz: Török jövevényszók, 328. 1.) és még más itt nem részletezhető állatnevek.

A szumir és altáji társadalmi élet egyező fejlődését állapíthatjuk meg a következő szóösszefüggésekből: szumir ugul (újszumir ibil) -fiú, köztörök ogul-u. az, szumir kur-rabszolga, köztörök kul-u. az, szumir uku, ugu, ug-nép, nemzetség, emberiség, török uk, mongol u, csuvas jex-nép, nemzetség, család, szumir su (Sc, 229. asszyrbab. kissatum) -tömeg, csapat, összesség, töröksu- u. az, szumir sar (Sc, 68) -tömeg, bőség, sereg, török carig-sereg; szumir er, eri-ember, szolga; török er-férfi.

Jellemző kifejezések a közös szumir-ural-altáji őskultúra fokára nézve, a szumir omol, us (Sb. III. 6.), asszyrbabloni temu-ész, értelem; török us-u. az; a szumir dingir-isten (emesal dimir-u. az), atai-tatá-tanara, tanir, csagatai tinri-ég, isten. De talán még kifejezés teljesebbek azon egyező képzetsorok, melyek egyes szumir és török fogalmakhoz tapadnak hozzá a fejlődés rendjén, s amelyek mutatják, hogy a gondolkozás menete is egyező volt, a közös törzsből fakadt a két népágnál. Pl. szumir gis-tug-hallani (gis-értelem, tug-bírni), V. ö. tör.: ok-maq-hallani, hőren. (ok-Sinn, maq- infinitívuszképző), szum. gis-ember, úr, férfi (csak hímnemű személy jelölésére, altáji kisi, mert csak a férfi számított). Szum. Utu, Udu-sol és dies, a törökben u. az. A tör. ag, av-háló, de vadászni is, azért, mert valamikor így fogták a vadat, a szumirban az ellenség elfogatása az istenség, vagy a király hálójának reá való kivetése. Szintén ősi vadászati mód.

A finn-ugor ősműveltség körvonalai

Figyelman kívül hagyva a finn-ugor ősműveltség korábbi rajait, és csak Zsirai M. -hoz igazodva a következő képet nyerjük róla: A finn-ugor ősnép ismerte a házat, de az csak sátor, kunyhószerű tákolmány lehetett, valamint vadász viskó, nyári szállás. Ismerte az ágyat is, de az sem volt fából, vagy vasból készült szilárd bútordarab, hanem csak kiterített prémdarab, vagy alvásra szolgáló rénszarvasbőr. Ismerte továbbá a falat, amely azonban eredetileg gát, halfogó rekeszték lehetett. A város ismerete sem jelent túl sokat, mert az őskor időszakában, mint a rokonnyelvi paralelek mutatják, kerítést, udvart, bekerített helyet jelentett.

De, ha a szavak jelentése a fejlődés folyamán megváltozhatott, nincs jogunk szavak esetleges hiányából arra következtetni, hogy az illető ősnép a fogaimat sem ismerte. Lehet, hogy a közös szavak innen-onnan kikoptak, elavultak, vagy használatuk elmaradásának egyéb (vallási, stb.) okai voltak, tény az, hogy a hiányból a fogalom, a tárgy ismeretlensége még nem szükségszerűen következik.

Zsirai felteszi, hogy a finn-ugor ősnép főfoglalkozása, fő élelemszerzési módja a vadászat és halászat volt, tehát lényegileg a zsákmányoló, az elsődleges életmód, és ezt igazolja a rokon nyelvek közös állatneveivel is. De elismeri, hogy a nyelvi tények, adatok megengedik az állattartás, növénytermesztés, vagyis a gyűjtögető-, zsákmányoló életmód mellett a magasabb termelőfokozat ismeretét is. A finn-ugor ősnép megszelídítette a kutyát, melyet vontatásra és

vadászatra használt föl, a rén szarvast és a juhot. A növényből a kenyeret nyerte, meg a kásához szükséges darát. Ruházatul az elejtett vadak bőre szolgált. A ruhát varrták, ujjas ruhában jártak, övvel erősítették magukra, ismertek valamilyen főveget is. Volt ujjatlan kesztyűjük, sőt állatbőrből készült szandáljuk is. A magyar falusi paraszt ember még ma is ujjasnak nevezi a kabátot.

A házi foglalkozásokra utalnak a varrás, sütés, főzés, faragás, fúrás, vágás, nyesés, szűrés, szövés, fonás közös ősi műszavai. A családi rokonság kifejezésére sok rokon szavuk van, ami azt mutatja, hogy a családi érzés ápolása a finn-ugor ősnépnél igen erős volt.

Szumir finn-ugor egyező ősműveltség

Ha a szumir valóban rokona az ural-altáji nyelvcsaládnak, akkor ennek meg kell látszania az egyező szavak megfelelő számában is. Itt csak néhány ősműveltségi fogalom szójegyének egyezésére mutatunk rá, amelyek kétségtelenül az alapnyelv ősi birtokállományához tartoznak. Ilyenek: a) testrészek: szum. sab, sag, magy. szív, vog. sim, osztj. sem, finn aydán-szív; szum. bar-máj, vog. por-u. az, szumir su-száj, ajk, szó finn-ugor eredetűnek minősítik, holott jóval ősbibb, még a szumir-ural-altáji ősközösség korából való. V. ö. hozzá vog. sup. sop, cser. su, votj. su, finn suu-száj; szum. bur-fül, osztj. pel, vog. pul, zürj. pel, lpp. pel-u. az; szumir gara-kéz (ez ment át az asszír-babiloni nyelvbe is qatu alakban, holott az összes sémi nyelvek teljesen más gyökből képezik a kéz-jelölő szavakat), vog. kát, osztj. ket, finn káli-u. az; szumir gab, guba-kebel, Brust állítólag ugor eredetű volna. Brünnow felhossa parallelül hozzá: vog. kepel-ruha, öble; oszt. kimehl-u. az (v. ö. M. Sz. Szé. 156. i.). b)

A társadalmi tagozódásra, a családi rokonságra vonatkozó fontosabb elnevezések, az atya, anya elnevezéseket leszámítva: szumir nin-asszony, úrnő, nővér, néne; vogul ne, ni, mordvin ni, magyar nő; szumir nimgir, majd ebből rövidülve nir-fejedelem, úr; vogul näjer, näj- király, naj, näj-királynő, úrnő. Közösök a szumirban és a finn-ugor nyelvcsoportban a következő állatnevek: szumir ku, kua (Sb. I, III. 29. Brünnow 11821.) és szumir ga (Sa. I. 36-38.) -hal (piscis), v. ö, vogul ul, kul, osztják ul, khul, cseremisiz kol, finn kala, mordvin kal, lapp N. guolli, lapp S. kuotte, lapp R. kull, magyar hal; szumir su ur-egy hasfajta, melyet különösen Gudea patesi tenyésztett halastavaiban. V. ö. az osztják sukar, magyar sügér, továbbá az osztják sokor nevű alvilági halat, melyeknek etymológiai alapját eddig még nem sikerült megtalálni; szumir uz-kecske, őz; vogul as, os, zürj. votj. iz, magyar őz; közös vogul ma, finn maa, mordvin moue, osztják moue-ország, föld; osztják mu-ország, föld; hegynek a neve: szumir kur (Sb. 103.), zürjén kir, mons, a zürjénben a gör változat is-u. az, cseremisiz karuk-u. az; a fa jelölése: szumir pa, gis pa; asszír-babiloni icu-Baum, Holz, vogul pa, cseremisiz, votják, zürjén pu, finn pu-u. az, és a víznek a neve: szumir id (Brünnow 11647), asszír-babiloni naru-víz, folyóvíz; samojed öt, üt, vid-víz; vogul ut, but, bid, bít, cseremisiz büt, mordvin ved zürjén va, votják vu, finn vete, vesi; magyar víz.

Egyezik a tűz elnevezése, amely a szumirban ne, ni, asszír-babiloni isatu (Brünnow 4584.), osztják nai-tűz. A további egyezések sorából megemlíthetjük a nádnek a közös nevét, a ház közös elnevezését, a várnak azonos kifejezéssel való jelölését, néhány ásványnak végső fokon a szumirra visszavezethető elnevezését, továbbá a következő ősfoglalkozási tevékenységet kifejező érdekesebb egyezéseket, mint szumir si-szőni, magyar szőni; szumir ru-kivágni, bevésni, magyar ró, röv, szumir si-vágni, magyar szel, szumir suru-szúr, magyar szúrni, szumir ur-örizni, figyelni; vogul ur-u. az; szumir men-menni, finn-ugor men- u. az. Egyeznek

továbbá az élet, halál és a lélek műszavai is, amint ezt majd a vallási képzetekről tárgyaló részben fogjuk közelebbi vizsgálat tárgyává tenni.

Amint láthatjuk tehát, a megfelelő szumir műveltségi elemek bevonásával eléggé kiszélesül az ural-altáji ősműveltség kerete, de még sokkal kedvezőbb volna a róla alkotható kép, ha itt felvonultathatnók mindazokat a nyelvi bizonyságokat, amelyek a szumir nyelvnek az ural-altáji nyelvcsaládba való beletartozandóságát bizonyítják.

Szumir finn-ugor egyező ősműveltség

Ha a szumir valóban rokona az ural-altáji nyelvcsaládnak, akkor ennek meg kell látszania az egyező szavak megfelelő számában is. Itt csak néhány ősműveltségi fogalomszó:

Szumir-török-magyar ősműveltség

Ilyenről is lehet beszélni, mert a Gombocz által összeállított 227 tételből legalább 30, közös szumir-török-magyar szókincsnek bizonyul, ami arra vall, hogy az altáji népek közül a törökök, a finn-ugor népek közül pedig a magyarok voltak a szumirok közvetlen szomszédai. Ez a 30 tétel nem jövevényszó a magyarban valamely csuvasos jellegű (bolgár) török nyelvből, ez csak ősközösségi örökség lehet mind a 3 nyelvben.

Mivel a Gombocz jegyzék közismert, ezért rövidség okából úgy járunk el, hogy közöljük a szumir alapszót, a magyar és a török legmegfelelőbb parallelt, eleikbe téve a Gombocz-féle listaszámot. A tételek így következnek:

1/6. szum. ara, magy. ara-t, tör. ur. 2/10. szumir mum, magyar: bú-báj, török: bag, baj, a varázslás egyik neve. 3/12. szumir: bal, magyar: balta, csuv. balta- Handbeul. 5/32. szum. buru, magy. borjú, kirg. buzau-Kalb. 6/39. szum. mu-varázslás, magy. bölcs, őscsuv. bügüci-magicien. 7/43. szum. mu-incantamentum, magy. bü, őscsuv. bügü, bújü ugyanaz. 8/48. szum. ara-öröl, mahlen, uigur abür, avür-drehen, wenden. 9/57. szum. sigis-se-Opfer, magy. csök-Opfer, Opferung, Opferfest, Taufmahl; csuv. tsüku. az. 10/59. szum. IV. sig-schwach werden, schwächer und schwächer werden, schwinden; magy. csök-fik-fin Wachsen zurückbleiben, klein bleiben - ebből csökevény szavunk; csuv. dök-u. az. 11/89. szum. udz-Tag, Zeit, Wetter; magy. idő és időjárás, török u. az. 13/104. szum. ir-schreiben, maeln; magy. ír, őscsuv. yr-u. az. 14. szum. uz, magy. őz (Reh). 15/117. szum. gib, gim-faragvány, magy. készítmény, kép, továbbá a hasonlítás pártikulája: magy. kép, tör. kap, kep, geb u. az. 16/128. szum. IV. kor-gross, hochangesehen, magy. kor-u. az, pl. ez-kora, mek-kora? -so gross, wie gross? tör. kur-der Rang, die Szellung. 17/131. szum. Kukkar-Mutterl, magy. kos-Widder, őscsuv. koc, kockar, kuckar-Widder, mong. khuca-báliér, agneau 18/52 szum. Ubur-mell, kebel, magy. öböl (régi jel, kebel). (v. s. hozzá a M. Sz. Szb. 237. l.), tör. -magy. rang. öbür, übür, uvur-u. az. 19/155. szum. ara, magy. ör (pl. örvény, örök, öröl, stb.), őscsuv. awir- undrehen, wenden. 20/161. szum. sar, sar-sír-zöld, tör. yri, magy. sár-ga, de sár-arany. 21/168. szum. sar, magy. sereg, tör. oarig-sereg seer. 22/178. szum. sab, magy. szapu, tör. saba, haba-modius, Scheffel Hohlmass, Lederschlauch für Kumiss. 23/182. szem. lil-Wind, ventus; magy. szál, tör. sál, jel, jil-u. az. 24/198. szum. tar, dar-tarka, magy. tarka, de tar is, tör. csag. tar-gu-tarka, sokszínű. 25/208. szum. I. dar-epulum finebre, Zotenfeier; magy. tor, csag. tor- Gastmahl, Bewirtung. 26/212. szum. tar-rendel, végez; magy. törvény, törü-Gesetz. 27/222. esz. azag-fényes, tiszta, szent; magy. egy, így, id. heilig, sacer; tör. adkü-jó, kiváló pius, csagataj azgü-szent, stb.

E tőből még magyar id-nap-ürinep, üdv, üdül, ülni pl. ünnepet ülni. 28/112. szum. kasa-Ziege, magy. kecske, a ke kicsinyítő képző; őscsuv. káoká-u. az. 2/195. szum. su-gin, sumun, sun-elfogy, tönkremegy, elenyésztet; magy. szűnik, őscsuv. sön, sün-kialszik. 30. szum. su-ub-csókol, hódol (szó szerint su-száj, ub-csókol, tehát vagy szájon, vagy szájjal csókolni), magy. apol elavult szó, csókol, gondoz, ápol, töv. ap, tör. op - csókol.

Ha a 30 tételt levonjuk a G. jegyzékből, még mindig marad 197 tétel a honfoglalás előtti török hatás nagyságának szemléltetésére. Milyen tárgycsoportok között oszlik meg e rengeteg jövevényszó?

E kérdés is hozzátartozik a honfoglaló magyarság ősműveltsége jellemzéséhez. Van közöttük egy csomó vegyes szó, a többi megoszlik: a) az állattenyésztés, b) a földművelés, c) a szőlőművelés és egyéb természetvények, d) a társadalmi és állami élet, e) házi berendezkedés és ruházat, f) a mesterségek, g) az írás és számolás, h) a hitvilág műszavai között. Ellenben nincs közöttük egyetlenegy fegyvert jelentő műszó sem. Eszerint tehát az ősmagyarság magasabbrendű kultúrája török eredetű volna. Majd a vallási képzetek ismertetése során ki fog tűnni, hogy jóval ősbibb, még a szumir-ural-altáji ősközösség idejéből való és szélesebbkörű, mint emez.

II. rész

AZ ŐSMAGYAR MITOLÓGIA RÉSZLETES RAJZA SZUMIR-URAL-ALTÁJI MŰVELŐDÉSI KERETBEN

EGYEZŐ ANIMIZMUS

Az animizmus rövid, általános jellemzése

1) Az animizmus a latin anima-lélek szóból eredő gyűjtő foglalata és rendszerezése azoknak a képzeteknek, melyek a primitív lélekhitre vonatkoznak. Első észlelőjük a modern primitív népeknél, valamint első rendszerbe foglalójuk is E. B. Taylor, híres angol antropológus volt. Kívüle többen is hozzájárultak a rendszer tökéletesítéséhez és egyetemes uralomra juttatásához. De nem célunk itt irodalmi felsorolást adni.

2) Az animizmus primitív szellemfejlődési kategória, amelyen minden vallásos fejlődésnek keresztül kell mennie. El lehet mondani, a mana (erő) fogalommal együtt minden vallásnak az alapja. Ezért a legegységesebb szellemfejlődési kategória.

3) Mi vezette és vezeti rá a primitív népeket, hogy a lélek létezését első sorban magukon, majd a jelenségeken szükség szerint észleljék? Röviden szólva az álom, az önkívületi állapot (ájulás, extázis, árnyék, tükrözés és a halál).

4) Primitív észlelés szerint több lelke van az embernek. Ezek a következők: a) testlélek, melyet a test egyenletes fejlődése involvál. A testlélek további elágazását a szervi lelkek sorozata jelenti, t. i. minden fontosabb szervnek külön lelke van (máj, szív, vese stb.); b) lehellet-lélek, melyet a lélegzés nélkülözhetetlensége és szabályüteme hív létre; c) az árnyéklélek, melyet kivált a primitív szemléletből az álomkép, az extasis és a kivetítődő árnyék. A nyál, a vizelet, a ganaj, a köröm, a haj stb. a test-lélek váladékai, az orr- és szájcsoók

a lehellet-lélek kölcsönös kicserélődése, az álomlátás, az extasis az árnyéklélek időleges eltávozása a testből.

5) A halál a földi életteljesség megszakadását jelenti. Nem kívánatos állapot. De egyelőre csak a lehellet-lélek szünteti meg kapcsolatát véglegesen a halál folytán a testtel. Sok primitív nép az utolsó lélegzetvételnél a haldokló fölébe kis gyermeket tart, hogy abba menjen át és azt erősítse meg az elszálló lélek, mert hitük szerint a lélek ilyenformán transzferálható. Ha ezt nem teszik meg, akkor a lehelletlélek felhatol a világűrbe és ott nyomtalanul elvész. Az árnyéklélek nappal kóborol a világörben, de éjszakára visszatér a testbe. Ez az állapot addig tart, míg a primitív ember meg nem győződik róla, hogy a test semmiféle mesterkedéssel meg nem tartható. Látja u. i., hogy férgek bújnak elő belőle, felbomlik, részeire oszlik, sőt még a csontváza is széthull, mi volna természetesebb előtte, minthogy ily körülmények között még a testlélek is magára hagyja a szétmálló porhüvelyt és átköltözzék a lélekhordozó férgek, pillangók, madarak stb. csoportjába. Kialakul tehát a testlélekre nézve a lélekhordozók képzete. A szétbomlott testtel természetesen az árnyéklélek sem tart fenn semmi közösséget. A halál tehát megszünteti a primitív lelkek személyi érdekelttségét, azaz szabaddá teszi őket minden megkötöttségtől. Ez további két fontos következménnyel jár, nevezetesen:

6) Kialakítja az erős lelkek halotti tiszteletét, vagyis démonizálja őket. Ez a polidémonizmus kezdete. Másfelől: létrehozza a minden halotti lelket befogadó alvilágot, azaz halotti birodalmat. Az alvilág minden népnél sötét és kietlen. Betegségek, démonok tanyája, hol a lelkek árnyszerű életet élnek, világosságot nem látnak, az élők gondoskodásától függenek. A túlvilági élet a földi élet árnyszerű, kietlen, szomorú folytatása.

7) A primitív népek igen félnek a haláltól és a halottaktól. J. G. Frazer egy 3 kötetes nagy művet hordott össze a primitív és kultúrnépek halálfélelmes adattárából. E félelem az oka negatív azoknak az elhárító rendszabályoknak, amelyekkel a primitív népek védekeznek a halotti lelkek visszatérése ellen és pozitív azoknak a kielégítési intézkedéseknek, amelyekkel a búcsúlakoma (tor) idejétől eltekintve bizonyos ideig emlékünnepek alakjában rendszeres áldozatokat mutatnak be a halott lelkeknek. Sőt már a temetkezési eljárásokban is tükröződik e gondoskodás. A pietás a félelem mellett csak másodrendű szerepet játszik.

8) Az alvilág sötét, kietlen helye minden halotti lélek befogadó szállása. Nincs kivétel. Mindenkinek ide kell alászállnia. Primitív fokon a sorsok között nincs különbségtétel. Csak az juthat vissza a földre, akit az istenek arra méltatnak, hogy az élet vizével megfecskenedezvén, újból földi élethez jussanak. De ilyen csodaszerrel kizárólag az istenek rendelkeznek és nem erkölcsi szempontok szerint osztogatják, sőt nyilván kegyenceiket részesítik ilyen kedvezésekben.

9) Az alvilág bilincseiben sínylődő árnyéklélek is, ha kóbor árnyként a földön időleges látogatást tesz, féreg, bogár, pillangó, vagy madár alakot ölthet fel, ez nem a lehelletlélek kiváltságos formája. Az árnyak gyorsak, a gyorsaságnak pedig elengedhetetlen kelléke a madárszárny.

10) Az alvilági holtlelkek irigyek az élőkre, és nem értvén meg saját sorsukat, csak azt érzik, hogy míg a hátramaradott élők sütkéreznek a földi lét örömeiben, addig nekik itt kell sínylődniük. Ezért vissza-visszajárnak, vagy úgy adnak neheztelésüknek, bosszújuknak kifejezést, hogy mindenféle bajt, betegséget, csapást zúdítanak a hátramaradottakra, esetleg nem is akarnak megválni régi otthonuktól. Így alakulnak ki a változatos ceremóniák, melyeket

a halotti kultusz felmutat, és található bennük a föld legtávolabbi részén is annyi és oly sok feltűnő egyezés. Az ember mindenütt ember és lelke is úgy van megalkotva, hogy azonos helyzetben azonos esetre azonos módon reagáljon.

11) De az ember nemcsak önmagában észlelt lelkeket, hanem lassanként megtelkesítette a mindenséget is. Először szűkebb környezetét, az állatokat és növényeket, majd láthatára kibővülve, a távolabb eső dolgoknak is lelkeket tulajdonított. Pl.: a víznek, a hegynek, a szélnek, a világosságnak, a sötétségnek, a hidegnek, a melegnek stb. Főképp pedig az égitesteknek. E folyamatot a vallástörténelem animatizmusnak nevezi. Ez nem más, mint az animizmusnak a mindenség dolgaira való kiterjesztése. Ez azonban már a polidémonizmusból az istenvilág előállítását, a politeizmus kialakulását jelenti, amihez az animizmus jelentős módon hozzájárult.

12) Az animizmus vallástörténeti jelentősége így foglalható röviden össze: ráirányította a primitív ember figyelmét a lélekre, s bár a lélek fogalmát nem tudta egészen mentesíteni az anyagelvűségtől, mindazonáltal megvetette a szilárd alapját a szellemi istenfogalomnak.

Az animizmus szumir-ural-altáji sajátossága

Egyező lélekelnevezések

Vámbéry egyik művében ezt írja az Altáj körül lakó török-tatár törzsek lélekképzeteiről: "Es ist vor allem interessant zu wissen, dass der turko-tatarische Urmensch die menschliche Seele, den Geist oder das Leben nach jener Erscheinung benannte, welche dasselbe am untrüglichen manifestiert. Es ist dies der Atem, oder Atemzug, zugleich auch Dampf. Dunst, in welcher Form der primitive Mensch eben den Atem betrachtet, der der Benennung des Begriffes Seele, Leben, zu Grunde liegt. "A jakutra nézve Sieroszows, ki külön is kiemeli "La vie supérieure ne commence qu' avec le scuffle tyn. Un être vivant s'appelle un être qui respire". Az altáji nyelvek pedig a lehelletet, a lelket, az életet a következő kifejezéssel illetik, ili. jelölik: ujj. tin-Seele, Atem, Bauch, Dunst; csag. tin-rem, dem, ugyanaz; alt. tat. tin-Leele, Leben, Atem; jak. Tin-Atem; csuv. tin-Sinn. Bewusstsein; ozmán din-ruhen, aufhören. A szumirban is élni, élet-tin, til megrövidített alakja ti-u. az. A szumir alakváltozatok a következő jelentésekben fordulnak elő: 1) leben, ins Dasein treten, werden, sein; 2) kaus. lebendig machen; 3) wohnen.

Nem lehet véletlen, hogy ugyanez a gyök ismétlődik az urali ág nyelveiben is, mégpedig a szumirnak teljesen megfelelő jelentésben. A következő urali szócsalád vonható ide: magyar: teng, tenyész mindkettőben az élet fogalma fejeződik ki. És mindkettőnek az eredete eddig ismeretlennek volt beállítva. Szumirban még nem kopott el a szókezdő t, sőt a magyar teng változat arra látszik mutatni, hogy a szumir tin változat sem volt mentes a nazalizálódástól és eredetileg tingnek hangozhatott, ami nagyon szépen megmagyarázná az altáji szózáro m-t, v. ö. szum. dizzgir-dimir hangátmenetet.

De idetartozik még a szumirhoz viszonyítva a szókezdő mássalhangzót (T) elvesztő, egyébként a szumir til, tin gyökökkel mindenben azonos jelentésű következő finn-ugor szócsatád is: cser. el, il-leben, sein, verseilen., magy. él, illem, élet, illet, éleszt, illeszt.

b) A finn-ugor népek a lehelletlélek jelölésére egy olyan gyökszót használnak, amely a szumirban általában szelet jelent. E gyök az egész nyelvágban közös és a következő kifejező variációi vannak: vog. lili, oszt. lil, dialektikusan til, magy. lélek, ak szóvégi képző; zürj. lul,

votj. lul-lélek, szellem, élet; lap. lieol-göz, finn löyle-Wasserdampf, észt leil-Dampf, Atem, Seele. Karjalainen úgy véli, hogy a szó alapértelme: Atem, Dampf lehetett. És helyesen következtet, Mert pl. magyar népünk is azt mondja az állatok elmúltáról: "kiadta, vagy kilehelte a páráját". A felsorolt jelentésekből egyébként az is meglátszik, hogy a finn-ugorok a lehelletet valami páraszerű, szélféle anyagnak képzelték el. Gőznek, meleg levegőnek, mely tovaszáll, elillan. A szumirban főjelentése: szél, mellékjelentése az asszír-babiloni silitu, amelyet azonban az asszirológusok eltérően értelmeznek. Mi Brünnowval tartunk és azt hisszük, hogy az ő magyarázata a helyes, mikor a silitu-t breathing, lélegzésnek fordítja. E véleményünkben megerősít az Ebeling által közölt szöveg is, mely im namtila-ról ír. Tudjuk, hogy az I. im, vagy imi jelentése: 1) szél, 2) ég (coelum), 3) sé, időjárás, a namtil, namtila pedig életet jelent, együtt tehát az élet szelét jelölik, ami nem lehet egyéb, mint a lélegzésnek módja. De más nyelvek is szolgáltatnak példát szél és lehellet szoros egybetartozandóságára, így a görög anemos szelet, míg a latin animus, anima lelket jelent. A héber ruách szintén kettős jelentéssel bír, u. m. szél és lélek. Sőt a Csel. könyve a pünkösdi jelenet leírásában a Szt. Lelket is "sebesen zúgó szél"-nek nevezi (2, 1 kkb).

c) Az árnyéklélek fogalma is ismerős szumiroknál és uralaltáji népeknél egyaránt. A szumirban neve zi, si. A vogul osztjában is, magy. iz elavult szó, a mai népnelvben: rák, rákos daganat. Paasonen kimutatta, hogy a finn nyelvekben is jelen van pronominális alakban, de úgy, hogy még ősi jelentése rekonstruálható. A finn-ugor kifejezések közös értelműl P- az árnyékjelentést szupponálja. Az altáji tör. tat. nyelvjárásokban san, son a neve, a kínaiban shen az égi lelket jelöli, a kwei földi lélekkel szemben. A japánban is megvan shinto alakban, amely azonban az istenek útját jelölve, nyilván a kínai shen-tso összetétele.

d) Holmberg-Harva az ural-altáji lélekképzetekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a következő jelentéseik vannak: lehellet, élet, életerő, kinézés, alak, tükrözés, árnyékkép. Valóban ezek azon formák, amelyek alatt a lélek minden primitív népnél jelentkezni szokott. Ámde minket ezekből csak az egyező sorok érdekelnek.

Lélekszékhelyek és a lélektávozás módjai és esetei

Szumirok és ural-altáji népek csak kétféle lelket különböztetnek meg: u. m. lehelletet és az árnyéklelket. Ezt az ugor népekre vonatkozólag kimutatta Karjalainen is. A testlélek e népeknél nem önálló lélekforma. A testléleknek nincs önálló terminológiája. Helyébe felnyomultak a szervi Lelkek. A következő szervek jönnek figyelembe: az arc, a fej, néha a hát, mindenesetre azonban a szív, máj, vese és a vér. A test belső részében a lehelletlélek: az arc. A fej és a hátban az árnyéklélek lakik. Egyébként mint a szumiroknál, az ural-altáji népeknél is legfontosabb lélekszékhely a szív és a máj. Érdekes és fontos mozzanat, hogy épp e szervek elnevezései mutatnak fel szumir és ural-altáji nyelvek között etimológikus összefüggést, amennyiben pl. a szumir sab, sag-szív alapja lesz a vog. sím, sin, osztj. sem, sum, magy. szív, cser. süm, zürj. ülöm, votj. sülem.

Az egyik az ég és föld 3 rétegűségéről is szólván, úgy közli, hogy a föld felső rétegét a Ziqi-qu-amelutu lakja, ez pedig a szumir muhi-lil, vagy lu-lil. Eberling így fordítja le: "Windhauch-Mensch" (TLVE 1931. No. 4, Rev. 10. s.).

Finn sydáme, szamojéd eul, suol mind azonos jelentésben. A másik a máj elnevezésére vonatkozik és a szumirban bar-nak hangzik. Ebből nő ki a köz-török bagir, kirgiz bair, vogul por. A szumir, kirgiz és vogul szó, a máj jelentésén kívül még barát, kedves jelentésben is

használatos. A kirgiz rokonság a halottat így siratja: "óh, én májam, óh én májam! ". Ez voltaképpen azt jelenti: "Ó én barátom, óh, én kedvesem ". Munkácsinak egyik nyelvemestere a következőképpen írta körül a lélek székhelyét: sím-por-szív-máj. Az obi-ugorokról modern útleírók jegyezték föl, hogy megették legyőzött ellenségeiknek a szívét. 1722-ben a szamojédekről történt hasonló feljegyzés. Az ősmagyarok pedig a vérszerződésben kötelezték el a fakupába eresztett közös vérnek, mint lélekszékhelynek az élvezése által magukat életre-halálra. Más népeknél is előforduló szokások.

A lélek távozhat a testből önként, vagy erőszakos beavatkozás következtében. Az álom egy középforma, az altáji népek annak a jelül fogják fel pl. a megijedést, hogy a lelket hatalmukba kerítik a gonosz szellemek. Ilyenkor a lelket különböző fogásokkal vissza kell csalogatni. Különösen kis gyermekeknél veszélyes a megijedés, mert ezek lelke végleg el is távozhatik. De a tüszentés is arra szolgáló jel, hogy démoni beavatkozás történt. Innen ered a tüszentésnél a szerencsekívánás. Magyar népünk még ma is gyakorolja e szokást. A lélek távozása a szájon, az orron, és a fülön át történhetik. Mihelyt a lélek eltávozik, az illető különösen érzi magát és ha huzamosabb ideig nem tér vissza, meg kell kísérelni mindent, hogy a visszatérést kikényszerítsék, mert az elhagyott beteg lesz és a végén még meg is halhat. A súlyosabb betegségek démonizáltatnak, s mint ilyenek tárgyi bizonyítékaivá válnak a szumir-ural-altáji azonos lélek-szemléleti módnak. Erről majd a démonvilág kialakulása című fejezetben lesz szó.

A végleges távozása azonban csak a halálban következik el. A meghalásnak, a halálnak is van egypár közös műszava, melyet itt ismertetünk, ezek a következők: szumir ug-halál, halott, megöl, meggyilkol; mong. ük-halni, meghalni, ükül-halál; szumir gu-l, gul- megöl, tönkremegy, elpusztul; finn. kuole, mordvin kuli, cseremis kol, zürjén kul, vogul kal, kol; osztják ohal, magyar halni, meghalni; szumir us-halott, halál, meghalni, elveszni; vogul usi-elveszni, elmúlni; osztják us-elpusztul, meghal; zürjén vos-tönkremegy, elvész; magyar veszni, elvész.

A haláltól a sírig - temetkezési szokások

Az altáji giljások azt tartják a halálról, hogy azt a gonosz szellemek idézik elő. Ha gonosz démonok nem volnának, halál sem volna. E hitet kezdetben osztotta minden ősaltáji nép. A jakutok pl. azt hiszik, hogy gonosz szellemek rabolják el és eszik meg a beteg lelkét. Általános ural- altáji, sőt primitív emberi hitmeggyőződés az, hogy a halottak szeszélyesek, mindent látnak, hallanak, ezért kell róluk csak jót mondani. A latin közmondás: de morbis nil, nisi bene - ősi hitnézetet és jelentést örökített meg. Tehát a halál félelmetes és éppenséggel nem kívánatos állapot. Frazer 3 kötetben foglalta össze a primitív és nem primitív népek folklorisztikus bizonyosságait halálfélelmükről. (A tunguzok pl. még a helyet is elkerülik, ahol valaki meghalt.) Magyar népünk félenkebb tagjai még ma sem szívesen nézik meg a halottat. Az indok ugyan más, de a halottól való félelem a régi. E félelem rányomakodik az ősi szumir és ural-altáji temetkezési szokásokra, s megadja azok elhárító, távoltagező jellegét. Így alakulnak ki azok az óvatossági rendszabályok, melyeket a félelem alapérzése szül. Főcél lesz a halotti lelkek távoltagezése, visszatérő szándékukban megakadályozása. Távolról sem akarunk kimerítőek lenni, de mégis ismertetnünk kell azon egyező rendszabályokat, amelyek szerint a szumirok és az ural-altáji népek temetkezési szokásaikban eljárnak. Ezek a következők: a) Első követelmény volt a halottat olyan gyorsan eltakarítani, amilyen gyorsan csak lehet. Ám ehhez különböző előfeltételek teljesítése volt szükséges. Mindenekelőtt a holttest preparálása, a temetési útra. E célból szokásos volt, a holttest megmosdatása, a legszebb ruháiba való

felöltöztetése, amit Munkácsi az obi-ugorokra nézve, találó névvel a "halott ruhakésztségének" nevez. A jakutok és szojotok úgy oldják meg az előkészület megkerülését, hogy ott hagyják sátraikat a holttesttel együtt és maguk vonulnak tovább. A lappok is így tesznek.

b) Hogy a halott ne mindent lásson és halljon, még a zsákmányoló életmód korában létrejön az állatbőrből készült szemfedő alkalmazása, amellyel letakarják a halott szemét, orrát, arcát, füleit. A Volga melléki csuvasoknál még ma is divatban van e szerveknek bedugaszolása vörös selyemből készült dugasztóval. Magyar népünknel bizonyosan e hitnézetből származó régi szokás, hogy haláleset idején a szobában levő tükröt megfordítják, vagy lefedik. Nyilvánvalóan azért, hogy a halott ne mindent lásson.

c) A szamojédok, osztjások és vogulok nem a rendes ajtón viszik ki halottaikat, hanem az ablakon. E szokásnak a halottra nézve megtévesztő célzata van. Olyan szokás ez, mint magyar népünknel a temetési udvar beszórása frissen hozott homokkal, hogy a lábnyomok eltűnjenek és visszatérésre ne indítsák a halott lelkét.

d) Az obiugorok, mikor kiviszik a halottat, éktelen nagy zajt csapnak, hogy a halottnak elmenjen a kedve a visszatéréstől.

e) Minden ural-altáji népnél szokásban van, a halottat vigítálni, őrizni. Sőt a beltireknél még a temetés után is 3 nap és 3 éjjel vigítálgják, hogy a halott visszatérését megakadályozzák.

f) Több ural-altáji nép gyakorolja azt az eljárásmodot is, hogy a temetőből nem a rendes úton térnek vissza, hanem frissen vágott mesgyén. Ez is a halott lélek félrevezetését célozza.

g) Ha a lélek a halálban végleges távozás jelét adja, meg kell könnyíteni az útját, hogy szabadon elrepülhessen. Az obi-ugorok ilyen esetben úgy járnak el, hogy egy fadarabot tesznek a szájba, amelytől a száj nem csukódhat be. A finnek a füstkivezetőket nyitották meg, az észtek pedig az ajtókat.

h) A lappoknak az volt a hite, hogy a halott magával kívánja vinni családját, feleségét és gyermekeit is. Ezt a hitet valószínűleg osztotta minden ural-altáji nép. Ezért találunk ilyen eljárásmodokat: az osztjások halottas menetben mindig a halott előtt mennek. Az obi ugorok sohasem ejtik ki a halott nevét, hanem helyette körülírásokat, becéző neveket használnak. A votjások e szavakkal búcsúznak halottaiktól: "eredj a házádba, ne maradj velünk". Finn-ugor szokás, hogy míg a faluban eltemetetlen halott van, senki ne végezze a megszokott dolgát, hanem mindenki legyen a halott segítségére. A szamojédok különösen tilalmazzák ily esetben a halászatot és a vadászatot, sőt még a folyóvízen való átkelést is.

j) A temetésről jövet nem volt szabad az ural-altáji népeknek hátranézni. A karakirg-izek pl. oly gyorsan térnek vissza, hogy közülük némelyek lovaikról még le is esnek (RVAV. 283. kl.).

k) A déli vogulokról fel van jegyezve, hogy mielőtt kivinnék a holttestet, felemelik a plafonig, majd a küszöbvel hozzák érintkezésbe, hogy értésére adják, a búcsú végleges. Magyar vidéken is itt-ott szokásos a halottat háromszor a küszöbhez érinteni, hasonló céllal.

l) Az Irtis-osztjások a holttest kivitele után a falu összes házait bizonyos ideig bezárják éjjelre, és az ajtóküszöb alá fejszét, vagy kést helyeznek a visszatérő halott távoltartására. Az obi-

ugorok is kést vagy fejszét szoktak a küszöb alá tenni, hogy ha a halotti lélek mégis visszatérni óhajtana, ezek megakadályozzák őt szándéka valóra váltásában.

m) Karjalainen közli azt az érdekes adatot, hogy a magyar föld némely vidékén még ma is szokásban van temetéskor a sírba löni. Ez csak a halott lélek elrémítésére szolgálhat. Ismeretes a katonatemetések salve-ja is. Már mai formájában nem több, mint tisztességadás a vitézi lélek emlékezte előtt, ki tudja, minő ősi jelentés rejtőzködik benne évezredek öröksége és titka gyanánt? n) Az árnyéklélek az emberi testből való kiszakadása után csak annyi kapcsolatot tart fenn a testtel, hogy a sír közelében tartózkodik, de többé nem alkotórésze annak. Egyébként, míg ki nem alakul a minden halottat befogadó közös alvilág képzete, addig kóborol a világűrben és csak éjszaka tér vissza szállására az elhagyott testbe. Ezt tükrözi a következő magyar szólásmondás: "Csak hálni jár bele a lélek. " Ma ugyan arra szokták mondani, aki felette rossz bőrben van, de valószínű, hogy nem ez volt az eredeti értelme.

o) Ám mégis legbiztosabb esete az volt az élő emberek megháborításának, ha valamely halott temetetlenül maradt. Ez a hit az emberiség őskorára vihető vissza. Kramer egyik szövegében Gilgames kérdésre: "Láttad azt az embert, aki temetetlenül ott fekszik a síkon? Milyen annak a sorsa? " Enkidunak, az alvilágból felszálló lelke így felel: "Láttam, lelke nem talál nyugalmat az alvilágban. " Ilyen esetekben úgy segített magán a nyugtalankodó élő ember, hogy legalább jelképes temetést adott a kóbor (éleknak, vagy ruháját, vagy egyéb holmiját temette el a számító kegyelet. Így jártak el az ural-altáji népek is.

De mi úgy látjuk, hogy a félelem alapvető érzése mellett része van a halotti ceremóniában a pietásnak is. Nem oly jelentős, mint annak, de elég számottevő. Most ereket soroljuk fel, amint egymásra következnek: a) Első a halott siratása. Ezt nem lehet elintézni azzal, hogy a siratás is zajcsapás, a halotti lélek elijesztésére, mert még az állat is jelét adja, hogy fáj neki, ha övétől megfosztják. Mennyivel inkább fájhat az öntudatos, gondolkozó embernek, ha meg kell válnia szereteteitől, méghozzá általa nem értett, félelmetes körülmények között. A halál a legjobb felidézője az őszinte együttérzésnek, mert közös sorsa embernek, állatnak és növénynek egyaránt. Igaz, hogy vannak hivatásos, fizetett sirató asszonyok, de e divat az ural-altáji népeknél nem fordul elő. Az ilyeneket a kényelemszeretet, vagy az őszinte, mély érzés hiánya hozza létre.

b) A halott ellátása minden szükséges eszközzel, amire a túlvilági életben való létfenntartáshoz ill. foglalkozása folytatásához szüksége van. A férfiaknál ez a fegyverek, evőeszközök, ruházat és más mellékletek, az asszonyoknál a ruhán kívül foglalkozási tárgyak, evőeszközök, gyermekeknél pedig játékszerek odahelyezéséből, mellékeléséből állott. De mindent felölelt, amit a pietas, a szeretet sugallt. Ami nem fért el a koporsóban, azt a koporsó mellé tették, vagy a síron hagyták. Az obi-ugoroknál, amint Karjalainen tudósít róla, tilos volt bizonyos dolgokat a halott mellé helyezni, pl. kovakövet, vagy acélt és gyöngyöket. A magyaroknál tilos férfi halott mellé patkószöveget, női halott mellé hajcsatot mellékelni. A tilalom valószínű magyarázata az, hogy a halottnak nehéz volna ruháiban bármiféle vastárgyat hordozni.

c) Kegyelet nyilvánul meg abban az eljárásmodban is, ahogyan a halott mellé odahelyezik a használati tárgyakat. Ezeket t. i. "megölik" előbb, széttörik, megcsorbítják. A valószínű ok az, hogy amint a halott lelke felszabadult, a használati tárgyak lelkeit is szabaddá kell tenni, hogy urukat követhessék a másvilágra.

d) A halott búcsúlakomája a tor. A tor szót honfoglalás előtti török jövevényszónak minősítik, holott nem az, hanem szumir-ural-altáji közös örökség. De erről majd a kultusz fejezetben lesz bővebben szó. Magyar földön régebben addig rendezték, amíg a halott a házban feküdt, manapság már a temetés napján tartják, és a temetésen segédkezők megvendéglése. De még így is sok olyan ősi vonást tartalmaz, amely a halott utolsó megvendéglésére emlékeztet.

e) Nőtlen fiatalember és házassági korban levő hajadonok lakodalma. Ezt a halotti tor keretében szokták megrendezni. Altáji és finn-ugor népeknél egyaránt előfordul, de ismerik más népek is. A halottak nevében a szülők kötik meg a házasságot, úgy, hogy kirajzolják papírosra az elhaltak képeit, a lovak, és más állatok, a ruhák és házieszközök képeit, ígés mindezt elégetik a tűzön, azon hitben, hogy a tűz közvetítésével a fiatalok a túlvilágon is egymáséi lesznek (RVAV, 344. 1.). Magyar csökevényeit összegyűjtötte és feldolgozta Szendrey Ákos. A magyarok is a halotti tor keretében ülték meg. E szokás régen nagyon krudelis jelentéssel bírt, t. i. azt jelentette, hogy a menyasszonynak követnie kell vőlegényét a sírba. Kínában még ma is gyakori eset, hogy a feleség önként követi férjét a halálba, Japánban is előfordul. Nyilván, mert ez régen szabály volt. A finn-ugor házasságkötés értelmét Harva tisztázta egyik magyar nyelvű tanulmányában.

f) Előkelőbb személyeknél szokásban volt a feleség, szolgák, és az elmaradhatatlan háziállatok élve eltemetése az úrral együtt a sírba, hogy uruknak ott is rendelkezésére álljanak.. Az altáji törökök ilyenkor 2 lovat áldoztak meg, az egyiket, hogy szolgáljon a halott utolsó lakomájául, a másikat pedig, hogy legyen háts lova. Fehér G. írja egyik tanulságos cikkében, hogy valamely török előkelőség halotti síremléke mellé felállított, harcban megölt ellenség szobra azt jelképezte, hogy az illető szolgálni fogja ellenfelét a másvilágon. A magyar Lél monda is így hangzik: "te előttem mégy és szolgám leszel a másvilágon". E források alapján közli, hogy az urával együtt élve eltemetett szolgára aranyakat bízta, abban a reményben, hogy majd visszafizeti azokat, és ajánló leveleket adott a kezébe, hogy itt jól szolgált, tehát az előző fejedelem lelke fizessen meg neki. A szumir mitológia köréből az 1. világháború utál feltárt uri királysírok adtak vissza igen tanulságos leleteket. Az uri királytemető Kr. e. 3500-3200-zal kezdődik és legalább ezer év szumir temetkezési szokásairól ad számot. A királysírok feltárt csontvázai mutatják, hogy a szumir fejedelmeket feleség, szolgaszemélyzet, használati tárgyak tömege, luxus cikkek és egyéb szükségleti tárgyak követték a sírba. A tárgyak anyaga arany, lapislazuli és egyéb ékkövek voltak. Minden a legművészebb kivitelben. A feleség és szolgaszemélyzet helyzetéből megállapítható volt, hogy élve temették el.

g) A becéző egy neme volt az ún. szellembábú (Totenpuppe) készítése. E szokásnak, mint Karjalainen kimutatta, obi-ugor népeknél egy ősi hitmeggyőződés és eljárás mód szolgál alapjául, az nevezetesen, hogy az a nézet volt elterjedve, hogy a halott és a ruhái közötti kapcsolat nem oldódik fel a halálban, hanem fennáll továbbra is, különösen a kimosatlan ágynemű és a halott alsó ruhái között. Ezekben a halotti léleknek valamely darabja marad vissza. Ezért több ural-altáji népnél halotti lakomák alkalmából az illető ruhadarabokat az asztalfőre ültetik és úgy kezelik, mintha maga a halott volna. Ebből fejlődik ki a szellembábú készítési módja és szükségessége, amely a helyi viszonyok által diktált módosításokkal, nemcsak az ugor népek ősi sajátossága, hanem több ural-altáji törzsnél is előfordul, mint pl. a boszniai törököknél, a kirgizeknél, az altáji tatároknál, a jakutoknál, a mongoloknál, és a goldoknál. Sőt csökevényei itt-ott még magyar népünkönél is feltalálhatók. Karjalainen hivatkozik a hegyháti magyar szokásra, ahol a halott ágya bizonyos ideig úgy marad, mint a halál idején, és továbbra a férj, vagy a feleség hál benne, hogy megtudja álomban a halott akaratát. A szellembábú készítése tehát ősrégi ugor és ural-altáji szokás, s még az ősközösség

idejéből fennmaradt örökség. Ha játszik is benne némi szerepet a halott lelke távoltartásának az indoka, mégis a fő motívum a pietás szülte szeretet.

Temetkezési szokások

A szumirok a földre temetkeztek. A sír nem volt nagyon mély. Koporsót csak a tehetségesebbek használtak. Amint az uri királysírok megmutatták, a királyokat az élő szumir hitnézet szerint minden elképzelhető felszereléssel temették el, nem hiányzott még az arany és elefántcsont trónszék sem. Mellette volt felesége, szolgálói, arany evőeszközei. Hogy minő luxussal történt egy királytemetés, kitűnik abból, hogy Nesileam sírjából kb. 70-80 csontvázat is sikerült napfényre hozni. Ilyen személyzet mellett még a szórakoztatásról is gondoskodás történt. Bizonyosan az ilyen nagy udvartartásról megfelelő élelmiszerkészletet is igényelt, de ennek maradványai elenyésztek. A királysírok megfelelő boltozatos, időálló üregek voltak, de csak árnyképei az egyiptomi piramisoknak. A bebalzsamozást nem a szumirok, hanem az egyiptomiak találták ki. De szumír szokás volt a sírok megbolygatásának a tilalma és átok alá vonása.

Az előkelő temetés a királyokéhoz igazodott, bár, méreteiben jóval szerényebb volt. Az egyszerű nép koporsó nélkül került a földbe. Mellékletekül a délbabiloni föld termékei szolgáltak. Feltehetőleg a szumiroknak külön temetők álltak rendelkezésükre.

Az altáji népek, míg halászó és vadászó életmódot folytattak, halottaikat erdőkbe, ligetekbe, elhagyott helyekre, ún. priccsekre, vagyis 3 vagy 4 lábú emelvényekre tették ki, amely temetési mód még ma is dívik a halászó-vadászó életmódot folytató észak-szibériai törzseknél. Amely népek azonban áttértek a nomád állattenyésztésre, azok halottaikat a fákra akasztották ki. Régi útleírók megerősítik e szokás jelenlétét, de még csattanósabb bizonyíték mellette, hogy a jakutok, tunguzok, és az altáji tatárok még ma is ezt gyakorolják. A tatárok azonban a fákra aggatás előtt lenyesik a fák ágait, hogy a halott ne tudjon róla lemászni. Pland Carpini azt írja, hogy a tatárok főnökeiket titokban temetik el, lovával, lószerszámával együtt. A fa mellé asztalt helyeznek, amelyre húst, és tejet tesznek. 1-2 lovat is megáldoznak halotti lakoma céljaira. Ismételjük tehát, hogy a cölöpös, priccses temetés az északi halászó-vadászó kultúrához, a fákra való kiakasztási mód ellenben a harcos nomád kultúrához tartozik.

Az altáji népek kezdetben, míg halászó és vadászó élethivatást töltötték be, nem használtak koporsót, hanem halottaikat valószínűleg állatbőrökbe burkolva temették el. Ugyanez lehetett az eset a szumiroknál is, akiknél hasonló temetkezési szokások tételezhetők fel, babiloni bevándorlásuk előtt. A tunguzok és az északi szamojédok még ma is koporsó nélkül temetik el halottaikat. Az altáji török törzsek még alkalmaztak egy más temetési módot is, t. i. a megégetést, de hogy ez vajon eredeti és régi-e, nem dönthető el.

A finn-ugor népek ősrégi temetkezési módja az volt, hogy kitették a holttestet a földre és ott az lett a sorsa, ami ilyen esetekben történni szokott vele, ragadozók, éhes kutyák, állatok prédája lett. Arra nézve van egy csalhatatlan bizonyítékunk, a szamojéd halmer, kamelp; mordvin kalmo, kalma; finn kalma. E szó a szamojédban testet, a mordvinban sírt, a finnben pedig sírt és halált jelent, tehát a halotti test sírba helyezését, vagyis kitételét jelenti. Ez a legősibb finn-ugor temetkezési mód és kezdetben egyedül uralkodó mód. Karjalainennek is ez a véleménye.

A szamojédekről pedig tudjuk, hogy egy Kr. u. 600-ban kelt kínai jegyzék tupo név alatt felemlíti, hogy halottait fákra akasztja ki.

Éppen ezért nincs kizárva, hogy még e temetési módot is megelőzi egy priccses vagy fára akasztott temetési mód, bár a rávonatkozó adataink hiányoznak. Mindössze az obi ugoroknál találunk talajszint fölött álló halottszerkezetben (Leichenhütte) és az ennek maradványaként figuráló Toten, vagy Leichengerüst-ben valami ilyesfélét, anélkül, hogy pontos megfelelője volna. Az obiugorok és velük együtt a finn törzsek is kezdetben koporsót nem használtak, ehelyett állatbőrökbe burkolták halottaikat, vagy nyírfaháncsból készült burkolatba, amelyet aztán a Toten, vagy Leichenhüttebe helyeztek el. Mikor később divatba jött a koporsó használata, azt néhol teknő, néhol pedig csónakalakúra faragták ki, hogy ha a halottnak vízen kell átkelnie, ne akadjon föl. De ez is ősrégi forma lehet. Minden esetre még az osztatlan ugor közösség idejére mehet vissza, mert az Ecsedi láp környékén lakó magyarok is e formát használják.

Ismerték az obi ugorok a lovas temetkezést? Karjalainen hajlandó ezt a magyar példa anyag alapján elismerni. A magyarokról ő közli, hogy találtak olyan magyar sírokat, ahol a halott mellé volt helyezve egy egész ló csontváza, sőt néha lovon ülve, lovagolva találták meg a halottat. De van még egy erősebb bizonyíték is, az t. i., hogy mindhárom ugor nyelvben közös a ló elnevezése, továbbá a ló tartásra vonatkozó műszavak, mint a ló, nyereg, ostor, fék, mén, másod-, harmad fű ló. Mit jelent ez? Nem kevesebbet, mint azt, hogy az ugor népek még az ugor ősközösség idején alakították ki közös műszavaikat, és valamikor a vogulok és az osztjások is, a magyarral együtt, lovas nép voltak és délebbre laktak. A lónak a halott mellé való helyezése azért történt, hogy az alvilágban háttas lóul szolgáljon, az elhunyt számára. A temetőbe való kikísérés és a kiszállítás a helyi viszonyoknak megfelelően ment végbe.

A temetőből visszatérők bizonyos óvatossági rendszabályokra voltak kényszerítve, amelyekben közös eljárásmodok ismerhetők fel és ezért itt kell szólnunk róluk. Tudjuk, hogy más népeknél is előfordulnak, de a szumir és ural- altáji módozatok közös ősi forrásból erednek. Ilyenek:

- 1) A halott nevét nem szabad kiejteni, helyette becéző körülírásokat kell alkalmazni.
- 2) A temetésről visszatérőben a jakutoknak, szojotoknak, voguloknak és osztjásoknak nem volt szabad hátranézni. A surguti és a Vach melléki osztjások a visszavezető úton vesszőkből, néha botokból keresztet raktak ki, vagy fejszéket helyeztek el, élével felfelé, hogy a visszatérő halotti lelket szándékától eltérítsék.
- 3) Az obi ugorok háromszor körüljárják a sírt, egyre tágabb köröket csinálván és ezzel jelképezik, hogy a halott lélek mozgási szabadsága eddig terjed.
- 4) Karjalainen hivatkozik arra a magyar szokásra, hogy néhol egy fűrész-darabot és tuskét tesznek a koporsóba, hogy a halottat a mozgásban megakadályozzák.
- 5) A korakirgizek, mint már említettük, lovaikon széleseben térnek a temetőből vissza úgy, hogy közülük sokan le is esnek. Hazaérve a férfiaknak le kellett mosakodniuk vízzel. Az én boldogult anyám is gyakoroltatta velem e szokást, nyilván mint örökletes ősi megszokást.
- 6) A jakutok tüzet raknak a visszavezető úton és így tisztul meg ember és állat egyaránt.
- 7) Az észak-osztjások is tűzzel vagy füstöléssel tisztítják meg magukat és eszközeiket. Magyar népünknel is érvényesül a tűz tisztító hatása az ún. Szent Iván éjjeli tűzugrás szokásában, mely Nyitra, Pozsony, és Hont vármegyék területén most is szokásban van.

Ilyenkor párolásra alkalmas virágos füveket tartanak kezükben és énekelve ugrálják át a tűznek lángját a helybeli lányok. Tehát ősi népszokás, amely csak per analogiam vonható ide a temetkezési szokások közé.

8) A temetésről hazatérve gyászt öltenek az érdekeltek, és gondoskodnak a halott további szükségleteinek fokozatos kielégítéséről.

Ami a gyászt illeti, Jordanes tudósít róla, hogy a hunok Atila temetésekor ijesztő arcaikat összekarcolták, hogy a fejedelem halotti lelke ne ismerjen rájuk. A vogul-osztják törzsekről Karjalainen, Munkácsi és Holmberg- Harva részletes adatokat közölnek, mint a haj kibontása, a fejkendő megfordítása, az arc véresre karcolása, véres hajfürtöknek a halottra dobálása stb., mind a külső felismerhetlenné tételére céloz és a félelem az indító oka.

Ámde a halotti lélek szükségletei további kielégítése is közérdek, az élő hátramaradottak áthághatatlan kötelessége. Gondoskodni kell a ruha, az élelmiszer pótlására, mert a halott ideodajár, és közben lekopik róla a ruha és elfogy az elemőzsia is. Az élő rokonok e szükségletekről úgy gondoskodnak, hogy bizonyos időközönként lakomával és egyéb igények kielégítésével is egybekötött emlékünnepeket tartanak, amelyeken hitük szerint a halott lelke is megjelenik- Ez ünnepek azonban a későbbi gyakorlattal szemben nem volt időleg eleitől kezdve, csak a temetés és évforduló napja volt kivétel. A legelmaradottabb tunguroknak, jakutoknak, lappoknak és szamojédoknak még ma sincsenek rögzített terminusaik. Ellenben van példa arra, hogy a halottak tudtára adják az élőknek, hogy mire van szükségük, miben látnak hiányt. A volga-finnek pl. a húsvét hetét "a halottak vándorlása hetének" tartják, míg ez a balti finneknél október hónapjára esik. Ez utóbbi alighanem keresztyén hatás. Ilyenkor a halottak felkeresik régi otthonaikat is és tudomására hozzák a rokonaiknak szükségleteiket. Ezért az emlékünnepek időpontja tekintetében nincs egyezés. De annál inkább megegyeznek a tartalom és eljárás módok. Ezek azonban már a kultusz rovatba tartoznak és ott fognak sorra kerülni.

A halott-emlékünnepeknek két típusa ismeretes szumiroknál és ural-altáji népeknél. A minden halottra és a kiváló, az erős emberekre vonatkozó külön speciális emlékünnepek. Holmberg-Harva ez utóbbit tartja korábbi eredetűnek, mi úgy véljük, hogy egyazon kor és gondolkozásmód szülöttei. Az 1) a családra tartozik, 2) egy nagyobb közösségre, falura, vagy körzetre. Az elsőből családi istentisztelet lesz, a 2. a közösségi istentiszteletnek válik alapjává. Az első a család rendezi, a másodiknak a sámán az ura.

Az alvilági élet rövid rajza

Milyennek látja a földi ember az alvilági életet? Az antik népek általában a földi élet nyomorúságos pótlékának, szurrogatumnak, örömtelen, csendes sorvadásnak hitték, ahol csak addig éli az árnyékéletet is, míg az élők gondolnak rá. Ha azonban nem törődnek vele, még az emlékezete is elvész. Szumirok és ural-altáji népek is ebbe a kategóriába tartoznak. Egyedüli kivétel az egyiptomi nép hite, amely azonban kissé derűsebb színeivel teljesen elszigetelődik. De általános jellegű az a hiedelem is, hogy ily sorvadó minőségében is a földi élet folytatása, amiről a sírmellékletek tanúskodnak. E hiedelmet szintén magukénak vallották a szumirok és ural-altáji népek egyaránt. A szumir kozmogonikus képzetek teljesen vigasztalannak találták a túlvilági életet, és ez volt az eredeti ural-altáji álláspont, de az ősközösségi élet felbomlása után némely ural-altáji törzsek megpróbálták derűsebb színeket vegyíteni az alvilági sötét

képbe, de ezekről megállapíthatók, hogy idegen környezeti hatások vagy alapnélküli önvigasztalódások.

Abból, hogy az alvilági élet a földinek a folytatása, önként következik, hogy mindenkit foglalkozási eszközeivel kell eltemetni. Pl. a vadászt a fegyverével, a halászt a hálójával, a sámánt a dobjával stb. A vogulok szerint az alvilágban minden nemzetségnek megvan a maga helye. Az alvilági élet több észak-szibériai nép hite szerint nem is nagyon kellemetlen. Ott is vannak gazdag vadász és halász területek és a fogás könnyű. A lelkek ellenben kicsinyek és minden megfordítottja annak, ami a földön van. Pl., ami itt jobb, az ott bal, ami itt világos, az ott sötét- Ezért járnak a kísértetek nálunk éjjel. Az alvilági nap és hold nyugaton kél és keleten megy le. Mindez arra vall, hogy az alvilág a földön észlelt tapasztalatoknak vízi tükröződése. Az alvilág alul és víz mögött van (RVAV 1938, 345, kkl).

A török népek és az altáji tatárok már külön alvilági birodalomról beszélnek, melynek fejedelme Erlik, ki a betegségeket küldi és a halottakat maga köré gyűjti. Családja is van, aranypalotában él és rettenetesen kegyetlen. Az obi-ugorok alvilági képzetek is sötétek és borzadálykeltők. A finn népek képzeletéből sem tudta elmosni az idegen hatás az alvilág borzadalmas jellegét.

A halotti lélek élettartamát Karjalainen az obi-ugoroknál a földi élet tartamában szabja meg, Holmberg-Harva e sorvadó életet a finn-ugor népeknél olyan időtartamnak tartja, amíg a csontváz szét nem bomlik, 1-2-3 évig. E ponton Karjalainen feltevése látszik valószínűbbnek- Az altáji törzseknél a sámán mondja meg, hogy mikor szűnik meg az élők kötelezettsége a holtak iránt. Rendszerint 3 év múlva. Hogy az élők visszariadtak e borzalmasan siralmas világtól és mindent elkövettek annak vagy káros kinövésének, a halotti lelkeknek elhárítására, azon szumir liturgikus szövegekből tűnik ki a legszemléltetőbben, melyeket Ebeling tett közzé egyik művében. "A holtak, akik beállítottak hozzám, megjelentek nálam, legyenek akár atyám, anyám, fivérem vagy nővérem halotti lelkei, fogadják el ezt és távozzanak tőlem!" A 147- 1. a következő lelkeket említi: "Halotti lélek, amely engem szünet nélkül éjjel és nappal üldöz, legyen az idegen, elfeledett, vagy nevetlen. gondozó nélküli, halotti áldozatban hiányt látó, harcban elesett vagy bűnös lélek. --", majd leírja szenvedéseit és felemlíti, hogy ez családja és nemzetsége halotti lelke. Valóban meg kell borzadnunk, hogy ilyen hit mellett még élni is egyáltalán lehetett. A gonosz halotti lelkeknek ilyen jelzőik voltak: Sohrek, Sraher, Laufer stb. Egy asszír király megálmodja, hogy milyen lesz a sorsa az alvilágban. A Setne Kbauna egyiptomi túlvilági útjától eltekintve, ez a legrégebb Bescendus ad interos. Az alvilágban a király körül állat és emberalakú démonok sorakoznak, köztük Nergal. Nergal trónon ül, tőle jobbra és balra a 600 Anunnaki. A következő pillanatban Nergal őt hajánál fogva megragadja és maga elé vonja. De Isum szót emel érdekében, mire Nergal visszaküldi a felvilágra. A király felébred és a rettenetes álomnak vége van.

--- 2. rész

A francia elami expedíció néhány táblát talált sírokból, melyek sémi-babiloni nyelven voltak írva és nyilván babiloni harcosok sírjában, a halottak tájékoztatási célját szolgálták. Ezekből is megtudunk egyet s mást az alvilágban folyó dolgokról. A halott imádkozik egy istenhez, hogy szabadítsa meg őt a nyomorúságból. Kérését az isten meghallgatja, ezért neve: Ismíkarab. A szöveg második részében a halott rálép arra az útra, mely az alvilághoz vezet. Útjában kíséri őt Ismíkarab, a jó Isten és Lagamal egy gonosz démon, kinek neve annyit jelent, mint "kíméletlen". Amde bárhogy is igyekszik a földi ember az elhunyt lelket távoltartani, vagy

elűzni, szumiroknál és ural-altáji népeknél egyaránt jelen van a hit, hogy a halott lelkek vagy az égi lakásban tartózkodnak bizonyos ideig, vagy hazajárnak, visszatérnek. E hitnek világos bizonyosságai fennmaradtak, magyar nyelvünkben emlékét őrzi "a hazajáró lélek" kifejezés. Tehát még hatékonyabb módot és eszközöket kell találni, hogy a távoltartás, az elűzés sikeres legyen. Ezt célozza a sámán alvilági útja, amelynek keretében levezeti a lelket az alvilágba és ott rábízva valamelyik korábban elhalt rokona őrizetére.

A sámán alvilági útja a halott lélek levezetésére

A szumiroknál külön isteni dekrétum szabályozta az alvilágba való lemenetel és az onnan való feljövétel kérdését. Kramer közöl egy részleteiben megfejtett mitikus szöveget, amelyből kiténik, hogy száznál több dekrétum örökítette meg a szumir kultúra alapjait és ezek közt ott olvasható az alvilági út problémája is. Sajnos a dekrétum felsorolásból semmi egyebet nem tudunk meg a pusztá címeznél, holott mi arra is kíváncsiak lettünk volna, hogy kiket illetett meg ez a kiváltság. Vajon a szumír sámán közöttük volt-e? E mítosz és a benne felsorolt isteni dekrétumok a Kr. előtti 3. évezred szumir hitvilágára vetnek jellemző fényt.

De annál többet tudunk az altáji népek sámánútjairól és a vogul konda-alvidéki híres "Nagy fejedelem" alvilági kalandja, sőt a finn kalevalai hős Väjnämöinen, és az észti Kalevipoeg hőséneke Kalevnek, az alvilágjárása is e rovatba tartozik. Mindenesetre feltűnő tény, hogy e népek oly sokat foglalkoztak az élők és holtak egymáshoz való viszonya kérdésével, úgy látszik, hogy e probléma időleges megoldása tekintetében szumirok és ural-altáji népek voltak az emberiség első tanítómesterei. Útleírásokból és máig is élő népszokásokból tudjuk, hogy a lekísérés miképp történt. Fő dolog benne természetesen a sámán repülése. A goldoknál szerepel még a buccu és a koori madár viaszfigurája bevonva egy fiatal öz bőrével. Ezek a sámán háttársaival, melyek nélkül nem tudna feljönni az alvilágból. A sámán a végkimerülésig úzvén praktikáit, egyszercsak arccal nyugat felé, egy szibériai szánt szimbolizáló deszkára telepszik le és mihelyt a deszkára elhelyezték a fehér halottas párnát (fanja) és az asszonyok által elkészített szénából való, de a halott ruháiba öltöztetett halotti figurák (mugde), az utazáshoz szükséges elemózsiával, legott kiadja a parancsot szellemeinek, hogy fogassanak be kutyákat, vagy rénszarvasokat a szánba. Azután nekiindul az útnak- Megérkezvén az alvilágba ostromolják, hogy miért jött, kit hozott, és honnan való? Persze az okos sámán e kérdésre nem felel. Majd rábízván az újdonsült halotti lelket valamelyik közeli, korábban elhalt őseire, készül a visszatérésre. Visszaérkezvén hallgatói kérdésekkel halmozzák el, hogy van odalent, hogy fogadták az új jövevényt? Mindezt elmondván, sőt üdvözléseket és ajándékokat is hozván az alvilágból, tudtára adják a rokonságnak, hogy a halott irányában minden megtörtént, többre nincsenek kötelezve.

Szumir és ural-altáji alvilági élet tehát szomorú elmúlás, de amennyiben mégis beigazolódnék, hogy a szumir alvilági élet ítélettől előfeltételezett, ez már sémi babiloni pótlék, mert az eredeti szumir koncepció szerint az alvilágban a sorsok között különbség nincs.

A lélekfogalom szumir ural-altáji további egyező vonásai Milyen alakot ölthetnek élő és halotti lelkek a földön?

1) Már megállapítottuk, hogy szumirok és ural-altájiak csak kétféle lelket különböztetnek meg, u. n. a testi, illetve lehelet lelket, és az árnyéklelket. Fontos jelenség ez, mert a legtöbb primitív nép élesen elválasztván egymástól a testi és lehelet lelket, háromra emeli az önálló lelkek számát.

- 2) Az sem mellékes körülmény, hogy szumirok és ural-altáji népek egyaránt vallják, hogy a lelkek kívülről, valamely felsőbb hatalmasságtól, valamely istentől adatiak az emberbe.
- 3) Az is lényeges, hogy emberi, állati, növényi és tárgyi lelkek között semmiféle különbséget nem tesz e népek primitív szemléleti módja. És ez állapot megmarad mindvégiglen a szumir vallásos fejlődés magasrendű (folyományaként) folyamán át is.
- 4) Ha az ég volt a népek legfelső és legfőbb istene, akkor ő adta, teremtette az emberbe, állatba, a növényekbe, a tárgyakba, a mindenségbe a lelkeket- a szellemeket is. Mert azt lehetetlen feltételezni, hogy ha ember eljutott egyszer az isteneszme magasságáig és konkrétan megalkotta a maga istenképzését, ne szőtt volna reflexiókat isten és a saját sorsa, az isten és a mindenség egy-máshoz való viszonya között, és fölött.
- 5) A lelkek száma így lesz légió. Minden él, aminek lelke van, a primitív reflexió pedig gondoskodik róla, hogy minden belekerüljön a meglelkesítés sodrába. A lelkek, a szellemek egymástól függetlenek, önállóak.
- 6) A lelkek önmagukban sem nem jók, sem nem rosszak, de minden esetre szeszélyesek és az emberlelkek az élőkre irigyek is. De lekenyerezhetők és kielégíthetők. Csak meg kell találni a módját. Erre szolgálnak a sírmellékletek és a halotti emlékünnepek.
- 7) A szumir vallásban nincs adat arra nézve, hogy az élő lelke milyen alakot ölne hagyhatja el időlegesen (pl. álmok körben, ájulás, vagy extázis esetében) a testet, de a halotti lélek madár alakjáról már van tudomásunk. Az Inanna- Istar alászállása az alvilágba u. i. így aposztrofálja a halotti lelkeket.

Az alvilágban a lelkek, mint a madarak, szárnyakkal vannak ellátva- Tehát madár alakjuk van (O. vers. 10. s.). De adataink vannak arra nézve is, hogy a szumirok sem tettek kezdetben semmi különbséget madarak, hernyók, férgek, csúszó mászók, pillangók, sőt még a halak között sem. Erről meggyőz minket a szumirok józan okossága mellett a madár, féreg és hal nevek feltűnő egyezése, vagy ahol ezek hiányozni látszanak, az illető állatfajok halott lélekhordozókká való átminősítése. Kényszerítő bizonyítékok ezek és nem lehetnek véletlen összecsengések, annál kevésbé, mert tapasztalati megfigyelésen nyugosznak. A tapasztalat u. i. rávezette a szumirokat és ural-altáji népeket arra a szomorú észlelésre, hogy a holttest semminő mesterkedéssel meg nem tartható, sőt éppen feloszlik, részeire bomlik, férgek, hernyók lepik el, melyekről azt hiszik, hogy az árnyéklélek költözik át beléjük. Így alakul ki minden kezdetleges kultúrájú népnél - tehát nemcsak a szumiroknál és ural-altáji népeknél - a lélekhordozók csoportja, amely azonban nem lévén tudós természettudományi osztályozás, hibás asszociáció révén felölelte az előbb említett állatfajokat mind. Lélekhordozókká minősülvén, egyben démonikus karakterűekké is váltak.

Egyező műszavaik a következők: 1) Sumir musen, mutin; magyar madár, amely minden hangtani nehézséget kiküszöböl, de még mindig jobb a semminél. Kiváltképpen, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy az a végmássalhangzó elkopásával az utóbbinak muti alakváltozata is van.

A féregneveknél már biztosabb talajon állunk. A következő féregnevek egyeznek: 2) szumir zibin-egy féregfajta; csag. zibin-légszúnyog; karacs. cibin, baszk seben, tatár seben-légy; 3) szumir nim num-légy, Fliege; vog. nink, nin, osztják nink, nenk-u. az, zúrjen num-szúnyog, Mücke; permi num, votj. nimt-szúnyog, és magyar nyű, nyűv; 4) szum. sig-mely, motte; osztják nink, nenk, altáji sok, sek, karacsaj sük, Mücke, Fliege; kojbal sök, Fliege-légy. Hogy

a halotti lélek légy alakba is öltözhetik, példa rá a parsizmus Drug Nasu légy alakja és a zsidóság Beel-sebul, vagy Beel-zebub, népiesen Belzebub, akiben a gonosz szellemek fejedelmét a nyári dögvészeket okozó urát kell látnunk, és akinek a zebul elnevezése valószínűleg összefügg a szumir zibin szóval és paralleleivel.

Ennyi egyezés önmagában is feljogosít, hogy a szumirban az élő és halotti lélek azonos alakváltozatait tételezzék fel, mini az ural-altáji nyelvekben, de eltekintve a fejlődés hasonló menetét igazoló általános vagy történelmi bizonyságoktól, van még egy erősebb bizonyítékunk is, az t. i. hogy a finn-ugor népek, amelyeknek idevonatkozó képzeletét jobban ismerjük, csakugyan ilyen alakokkal ruházzák fel az élő és halotti lelkeket.

Az ugor népek pl. úgy vélik, hogy az árnyéklélek szárnyas lény, rendszerint madár- A kazimi osztják szerint fecske. Nevitzkij szerint hattyú, mások elbeszélése szerint szarka, vagy bagoly- A kondavidéki osztják pedig arról tud, hogy az élő lélek légy alakban tér vissza az elhagyott testbe. A népköltési emlékek azt állítják, hogy az elhalt hős halotti lelke vörös színű farkas, vagy mókus alakot ölt, sőt néha még növénné is átalakulhat. A Surgut vidéki osztjákok az árnyékléleket iles-nek, vagy kaini-nek nevezik. Az utóbbi szó jelentése szúnyog. Miloke, az iles eredetileg árnyék, tükörkép, majd árnyéklélek, mivel pedig ez szúnyog, vagy pillangó alakban távozhatik a testből, e két utóbbi jelentést is felveszi.

Karjalainen az árnyéklélektől élesen megkülönbözteti az árnyékot (Schattengestalt), amelynek egyetlen feladata, hogy az illető halálát megjelentse. A gyermekét gyermeki hangon, a felnőttét a felnőtt hangán. Neve a permi népeknél és az ob-ugoroknál art, ort, ört. A vogulok szerint az erdőben él. Az osztjákok minch, lonch, junk-nak is nevezik. Szárnyas lény, a denevér alakjába öltözik. A vogulban tow, towi a másik neve. Nyilvánvalóan az árnyéklélek fogalmából kinőtt másodlagos fejlemény.

A haldokló magyar ember is madarat lát lázalmában, annak az atavisztikus ősi felfogásnak a maradványa ez, amely úgy hitte, hogy a lélek madár alakban távozik el a testből. A fecske nemcsak az égisten sorsmadara, hanem az ob-ugoroknál lélekhordozó is, ezért lesz magyar népünk szemében "az Istene madara", mert az Istentől teremtett lélek egyik megjelenési formája is. És ezért minősül, mint sok más helyen a bagoly is halálmadárnak, mert halotti lelket hordozván, megjelent, ha valamely házra rászáll, vagy fészket rak kéményébe, esetleg elröpül felette, a házbeliék közül valakinek a halálát a közelben. Tehát az obi-ugor art szerepét tölti be.

A Volga és balti finneknél a lélek alakváltozatainak a következő eseteivel találkozunk: a leggyakoribb az emberalak, mely az elhunytól szóló visszaemlékezés ereje és a róla alkotott utolsó kép. De majdnem ilyen gyakori az állatalakban való megjelenés is. Egy zürjén mese azt állítja, hogy egy asszonynak a lol-ja, tehát leheletlenke, míg ő maga aludt, kis egéreként táncolt a keble körül, majd ismét visszaváltozott gőzzé és visszatért az asszonyba. A votják lélek megjelenési formája a denevér. Sőt még azt is megtudjuk, hogy a denevér, mint lélekhordozó miért jár éjjel? Azért, mert az emberek nappal dolgoznak, a lélek pedig csak éjjel, míg az ember alszik, szállhat ki a testből, és ölthet fel denevér alakot. Néha a lélek szürke pillangó alakjában jelenik meg. A cseremiszeznél a lélek hernyó alakban jelentkezik, s mihelyt az első hernyók megjelennek a szántóföldeken, a cseremiszek azonnal kötelességüknek érzik, hogy áldozzanak a halotti lelkeknek. Az osztjákok és a balti finnek hittek a lélek bogár alakjában is. A lappok madár alakúnak képzeltek a halotti lelket. A votjákok pedig a gonosz ember halotti lelkét farkas alakjába öltöztették.

8) Általános szumir és ural-altáji hit, hogy a halotti lélek szél alakban is jelentkezhetik, különösen forgószélben, amikor is le kell csendesíteni.

9) Sok primitív népnél többek között az ural-altáji népcsalád körében is el volt terjedve a hit, hogy a lélek valami finomabb anyagszerűség, amelyet meg lehet enni. Nemcsak gonosz alvilági démonok eszik meg a hatalmukba került kóbor, házaló lelkeket, hanem az élők is. A vogul-osztjokokról és szamojéd törzsekről fel van jegyezve, hogy megették harcban legyőzött ellenfeleiknek szívét és máját, ami azért fontos, mert a szív és máj a vérrel együtt a központi lélekszékely. Az osztjajokról olyan adat is fennmaradt, hogy ittak az áldozati állat véréből, de hasonlót szimbolizált a Krum kezébe adott bolgár madaras síremlék-kehely is. A szokásnak kettős célja van: a) a megélvezés hozzásegíti az megélvezőt, hogy ellenfele vagy az áldozati állat lelki tulajdonságainak a megevése által maga gazdagodjék; b) hogy ellenfele soha többé ne kelhessen életre, de minden esetre magában foglalja a megélvezéshez szükséges finomabbszerű anyagszerűséget is. Ha szabad a kezdetlegesebb kultúrfokról a magasabb rendű egykori ősi állapotára visszakövetkeztetést levonni, ilyen lehetett a szumirok őstörténeti eljárás módja és lélekkezelési szokása is.

Árnyéklélek, árnyékkép és névadás

E fogalmak között bizonyos titokzatos, misztikus kapcsolat áll fenn. Hogy e kapcsolat értelmében jobban és mélyebben beletekinthessünk, tisztáznunk kell mindenekelőtt pontos jelentésüket, egymáshoz való viszonyukat és egymás közötti összefüggésüket.

1) Árnyéklélek, ez az a magasabbrendű valami, ami az ember belső énjét teszi ki. Ha más szóval akarnánk kifejezni, azt mondhatnánk róla, hogy öntudat. A német Seelenschemen, vagy Bewusstsein. A szem itt az árnyékléleket összetartó keret, foglalat. Ezzel szemben más az árnyék, amit a Karjalainen művének német kiadása így fordít le: Schattengestalt. Ami minden testnek, minden tárgynak kísérő társa szokott lenni, ami minden testből kivetődik. Az embernek is van hasonló árnyéka. Az árnyék mindig tárgy, a test alakjához igazodik. Gyakran elválk a tárgytól, a testtől. El, ha vízbe nézünk, hol nő, hol kisebbedik. Csak az árnyékléleknek nincs árnyéka.

A kép valamely tárgynak, vagy testnek a figurája. Lehet kicsinyített, vagy felnagyított. Van művészi és van durva, nyers kép is. Akad egészen kidolgozott, illetőleg elnagyolt, csak a fejet ábrázoló kidolgozású is. Rendkívül fontosak és tanulságosak a démonok, az istenek kiábrázolásai, de semmivel sem jelentéktelenebbek a megrontásra kiszemelt azon áldozatok képei, melyeket a fekete mágia használ ártó céllal. A kép, úgy viszonylik a valósághoz, mint az álom az ébrenléthez. Az antik népeknél minden irányában bőséges példaanyag található. De bő példázattárral szolgál a szumirok és az ural-altáji népek vallásos művészete is.

2) Az árnyék tárgyszerű jelenség, ami abból is kitetszik, hogy ha rátaposnak, vagy más módon bántalmazzák, az illető maga szenved el. Az árnyékalak (Schatten gestalt) az ember ún. Doppelgänger-e, ami a germánoknál és a skandinávoknál is előfordul. A szumirok azonban nem ismerik, legalábbis a szumir halotti kultusz nem szól róla.

3) Minden árnyéklélek árnyyszerű a halál után, de szumir ural-altáji közös neve nem urt, ort, stb., hanem az is zi, si. Mint Karjalainen közli: az északosztjajok az árnyéklélek helyett az árnyékalakot használják, de az őszibb állapot kitűnik abból, hogy ily esetben megjelölésére az is-chor kompozitívumot alkalmazzák.

4) A kép, vagy képmás a kiábrázoltat mindenben helyettesíti, és úgy viszonylik az élő emberhez, mint az álom az ébrenléthez. A primitív ember mindkettőnek a valóságáról meg van győződve. Az álmot isteni kijelentésnek, tudtuladásnak hiszi, a képet, a képmást pedig a kiábrázolt ember lelkével meglelkesíti. Vagyis úgy ítél róla, hogy az illető lelke a képben elszenvedi mindazt, amit a valóságban is el kell majd szenvednie. Ősi jelentés átöröklődése, mikor még ma is megbotránkozunk, ha a képeinket, vagy érdemes emberek szobraikat meggyalázzák, felrobbantják. A magyar legény nem tud nagyobb inzultust odavágni szerelmesének, mint ezt a mondást: "Sárba taposom a fényképedet, nem veszek el soha."

5) A névadás gyakorlása lényegbevágó szokás és sorsmeghatározó jelenség. Az antik világban a név a létet jelenti, a teremtéssel egyenlő. A néven szólítás által minden elérhető, név nélkül semmi. Akinek neve nincs, vagy nevét törlik, az nem létezik. A névváltoztatás új létformát jelent. Nem hiába tilalmazza a Dekalogus az Isten nevének hiába való felvételét, és nem ok nélkül mondja a latin közmondás: *Nomen est omen*, de valójában így is van.

A névadás fontosságát urai-altáji szempontból legjobban illusztrálja a votják urt kuton kifejezés, amely szerint a névadás: "lélekkeresés". Nem célunk fölvázolni az egész urai-altáji és sumir névadás rítusát, de legalább az ugor és török eljárás és személynévképzés módját ismertetnünk kell, mert e népek voltak a legnagyobb hatással a magyar névképzés módjára.

A sumir névképzés kompozitum jellegű és rendszerint theofiros jelentésű. Az illetőről az istenséggel kapcsolatban állítatik valami kegyes dolog, vagy viszonyt kifejező jelző. A sumir igen vallásos nép volt.

Az ugor névadás fele-fele arányban megoszlik a halotti kultusz és a totemizmus között. Ha gyermek születik, az atya dolga a névadásról gondoskodni. Elsősorban az elhalt családi ősök neveit vizsgálják felül. A főkérdés az, hogy melyik ős lelke jelent meg az újszülöttnél? A kivizsgálás úgy történik, hogy a bábaasszony felemeli a csecsemővel együtt a bölcsőt, közben pedig mondják az ősök neveit, és amelyiknél a bölcső nehezebb lesz, az az igazi, annak a nevét kapja a gyermek. Ha aztán a gyermek megbetegszik, vagy fejlődésében visszamarad, ez annak a jele, hogy tévedés történt, mert nem annak a lelke ment át az újszülött életébe. Ily módon lehetővé válik a névcseré többször is. Az az obi-ugor közhit, hogy az eltalált őséhez hasonló lesz az újszülött élete is, mert az illető ős védőszelleme is pártfogásába veszi az újszülöttet. Ezért áldoznak is az ős szellemének.

Az ugor névadás másik felerésze külső, szembetűnő jelenségekkel kapcsolódik, amelyek a születés pillanatában magukra irányították a szülők vagy a bábaasszony figyelmét. Ezek a legkülönbözőbb jelenségek lehetnek, de valószínűleg kezdetben csak az állatvilág megfigyeléséből kerültek ki. Ha egy osztjának meghal a gyermeke, az utána következő nevét ártalmas, gyűlölt állatok neveiből, vagy értéktelen dolgok neveiről veszi. A magyar ember még tovább megy, amikor a gyermek védelmére olyan neveket talál ki, amelyek létezését letagadják, vagy a születés napjára korlátozzák. Ilyenek mint láttuk már Balmaz, Nemvaló, Mavagy, Nemvagy, Haláldi stb. Hogy melyik névadási forma az eredetibb, nehéz volna eldönteni, és mégis úgy vélem, hogy az első ősibb. Bizonyos csak annyi, hogy mindkét forma az egész urai-altáji nyelvcsalád körére kiterjeszkedik, és gyakorlása ősidő óta forgalomban van.

Az alvilágból való szabadulás csodaútja

1) Hogy milyen volt valójában a szumír és ural-altáji alvilág képe, azt majd az "Egyező világkép" című fejezetben fogjuk leírni. Jelen fejezetben elmondanánk róla annyit, amennyi a dolgok megértéséhez szükséges. Az alvilág külön birodalomként alakul át, külön igazgatási szabályai vannak, külön Isten vezetése alatt áll. Örömtelen, rideg ország, melynek sorvasztó hatását minden földi halandónak kivétel nélkül meg kell tapasztalnia. És, aki egyszer ide betér, az örök fogoly marad, innen kimenekvés, visszatérés nincs a végenyészetig. Ez utóbbi akkor következik be, ha a róla való emlékezés itt a földön kialszik. Tehát az alvilág mindenkit befogad, és onnan ki nem jön egyetlen halotti lélek sem, hogy megszakadt földi életét folytassa. "Lasciate ogni speranza. "

2) Azaz, hogy mégis van egy csodamód és út, amelynek segítségével a halotti lélek feloldozható az elmúlás kötelékei alól. Ez az élet vize csodaszer, amellyel befrecskeltetvén az illető, visszatérhet a földre és itt folytathatja előbbi életét. E képzet a vallástörténetben a legtisztábban a szumír és az osztatlan ugor (magyar, vogul, osztják) mitológia keretén belül jelentkezik, a többi ural-altáji mitológiában már kevert, idegen hatásokkal telített alakban van jelen. De erről is majd az "Egyező világkép" című fejezetben lesz bővebben szó.

AZ ŐSÖK EGYEZŐ KULTUSZA

Az ősök lelkeit megkísérli a primitív aggodás olyan formán is hasznosítani, hogy démonizálja őket és rendszeres kultuszt rendez tiszteletükre. Megvendégelik, emlékünnepeket tartanak, szükségleteiket ellátják, röviden szólva törődnek velük, gondolnak rájuk. Ez már a halotti kultusz kezdete. Milyen volt ez a szumiroknál és az ural-altáji népeknél?

A családi ősök szumír-ural-altáji egyező tisztelete

A szumiroknál Deimel (PB. 1914-ben) megjelent műve kb. 3 és félezer szellem és istennevet közöl, de e szám 1914 óta jelentősen felszaporodott. A japánokról tudjuk, hogy milliárdokra rúgott szellemeik száma. Mindez az animizmussal és animatizmussal függ össze. Szumirok és ural-altáji népek halotti kultusza nem nagyon különbözik más primitív népek halotti kultuszától, mindazonáltal szokásaikban, eljárásmodjaikban azonos elvek nyilvánulnak meg, melyek összefüggésre engednek következtetni.

1) A halotti kultusz első helye a ház, majd a sír volt (obi-ugorok). Ideje változó. Vagy addig tartják az első tort, míg a halott a házban van, vagy a temetés napján. A magyarok pl. az ilyen lakomát még ma is tor-nak nevezik. Korábban addig ülték meg, míg a halott a házban volt, ma már a temetés napján. Kezdetben a halott búcsúlakomája volt, ma már a siratók és a temetésen résztvevők megvendégelése lőn. Eleinte a félelem ösztönös érzése mellett, bizonyos komorság hatotta át, ma már vidám hangulat ömlik át rajta.

2) A tor és annak magyar neve igen régi intézmény, mert már a szumírban is megvan a dar, tar alakban. A sémi babiloniban kispu-val adják vissza. A kispu-t azonban kettős értelemben használják, ú. m. halotti ünnepély, halott siratás, és szakadék, földmélyedés. A két jelentés egymással összeegyeztethetetlen. Így tűnik ki, hogy a szumírban is két dar, tar van (I-II). Az I. dar~tar-Totenklage Totenfeier, a II. dar-tar pedig rendesen ki-vel kompozitumot alkotva (ki-dar-Erdrise). De a szumír lexikonok az I-II. dar, tar-t nem tartják elég széjjelválaszthatónak. Pedig élesen szétválasztandó, Senacherib unokája az V. R. 4, 72-ben ezt írja: "Ami Babilon többi lakosát illeti, a bikakolosszus előtt, ahol nagyatyámat meggyilkolták, ott öltem meg őket élve", majd hozzáteszi: ina kispisu-in der Form einer Totenfeier für ihn (Delizsch, AHWB-

344 l.). Ez nem más, mint élő emberek feláldozása halotti torul a meggyilkolt lelke kiengesztelésére. Deimel a ki-dar jelentését is így adja vissza: Totenopfer in einer Erdsfalte (SGé. 1934, 1.). A magyar szót különben honfoglalás előtti török jövevényszónak minősítik és a csagataj tor-Gasmahl, Bewirtung jelentésű szóból eredeztetik. Holott mind a magyar, mind a csatagaj gyöknek a szumir I. dar, tar képezi az alapját, amely tort jelent, mint halotti ünnepély, nyilván halotti lakomával egybekötve.

3) Ha az élő rokonok továbbra is gondoskodnak halottaik szükségleteinek a kielégítéséről, noha a halotti lelkek irigyek az élőkre. mégsem kell részükről nagyobb bajtól tartaniuk, de még mindig félniük kell a világűrben szerteszét kóborló lelkektől, akik örökös bolyongásra kárhoztatva az élők megrontására törekszenek. Ilyenek pl. a gyermektelenül, vagy férjhezmenetel előtt elhalt asszonyok, lányok lelkei, vagy előtte erőszakos halállal életüktől megfosztott személyek lelkei. Az ily lelkeket a jakutok Üörnek, a burjátok Anakhajnak nevezik. Veszedelmesek a régen elhalt emberek lelkei is, aminek az altáji tatárok az Aina, Üzüt, a burjátok a Bokholdot, a jekutok pedig az Abasy nevet adják. Igen veszélyesek továbbá az anyjuktól megölt gyermekek lelkei, akiket a lappok Appará-nak, a finnek Ápára-nak, az osztjákok pedig Vylep-nek, vagy Fatskak-nak hívnak. A gonosz démonok a sírok körül tartózkodnak, de szívesen laknak a pusztában is, mint a turáni, vagy Góbi sivatagban.

4) A mongolok úgy vélik, hogy a gonosz démonok tüzeket gyújtanak éjszakánként elhagyott helyeken és akinek sikerül a tüzet ellopnia, az nagyon gazdag lesz. Azonos hit kering az erdélyi székelyek között is.

5) Az altáji népeknél és az obiugoroknál jelen van az a képzelet is, hogy a halotti lélek bizonyos idő múlva újjászületik a család valamelyik világgrajvő új kisdedében.

6) Lappok és magyarok, mielőtt valakinek az egészségére innának, előbb kiloccsantanak a kupából vagy a palackból egy cseppet a földre, a földalatti szellemek, illetve halotti lelkek megelégtetésére. Az ősi halotti áldozatok többé már nem értett maradványa ez.

7) Szumirok és csuvasok az utcára öntötték ki kóbor halotti lelkek számára a szükséges élelmiszert. Azon altáji népeknél, ahol a temetkezés a fára történt, a fa mellé asztalt helyeztek, megrakva a halotti lelkek számára szánt áldozati ajándékokkal. A Volga-finnek az ajtóhoz közel helyezték el a halotti lélek részére az ételekkel telerakott tálat, mert azt hitték, hogy az emlékünnepre érkező halotti lélek tartózkodási helye ott van.

8) Minden altáji nép, de a finn-ugor népek is vallják, hogy a halotti lélek bizonyos ideig még nem szakad el végleg a háztól, tehát addig nem is megy be halotti birodalmába. Az idő változó. Az altáji népek köréből ismerjük a sámán-ceremóniát, amelynek keretében a sámán ünnepélyes szertartások között lekíséri a lelket az alvilágba. De finn-ugor részről ilyen ceremónia nem maradt fenn. Ismerve azonban e népek sámánizmusát, okunk van feltételezni, hogy náluk is hasonlóan történt a lekísérés. Kalevipoeg 14. éneke ugyan a halottak önkéntes vándorlásáról tud és ezt Húsvét hetére teszi, de ahhoz túl komoran meghatóan emberi a kép, hogy feltételezzük, hogy ez az ősi, eredeti állapot lehetne. A vonatkozó rész u. i. így hangzik:

"A	halottak	minden	évben
Kísértetek			idejében
Felmehetnek			házjukba,
Rokonaik			üdvözleni,
Kedveseik köszönteni.			

Lelkek	estéjén	a	holtak,
Sebten	röpülve		suhognak,
Kerülve	a	pokol	kínját,
Pokolország	kapuin		át.
Szélviharral versenyt futva			

Rég	elhagyott	házjukba,
Hol	valaha	boldogulva,
Avagy	gyötrelmesen	éltem,
Sok derűs vagy sötét évet,		

De,	ha	vége	a	szép	kornak,
Leforgott	a		boldog		hónap,
Búcsúznak	a		bolygó		telkek,
S	volt		honukból		visszamennek,
Árnyékvilág					országába,
Ki-ki maga falujába.					

(Bán A. fordítása)

A családi ősök tiszteletének jelenléte és módja a szumir és ural-altáji vallásokban.

A szumirok tiszteletéről nagyon kevés adatunk maradt fenn. A babiloni letelepedésük után köz-, illetve állami kultuszt gyakoroltak, ez pedig lényegesen befolyásolta, sőt átalakította a jóval primitívebb családi öskultuszt. Írásos feljegyzések csak az előbbiről készültek, az utóbbiról csak itt-ott átöröklött csökevényekre vagyunk utalva. Ilyenek:

9) Az Ebeling-féle szövegekben emlegetett atya, anya, fivér, nővér stb. halotti szellemek, akiktől a szumirok éppúgy félték, mint az ural-altáji népek, és akiket éppúgy lekenyerezni, kielégíteni igyekeztek, mint amazok.

10) Hasonló csökevény az atya gis-gibil (gi-ga) és a nagyatya pab-gis-gibil (gi-ga) elnevezése. Ezek t. i. mind a családi kultuszból átmentett maradványok, amire jelentésük kielemezése is utal.

11) Az altáji népeknél, mint a szumiroknál, nem sűrűsödik rendszerré a családi ősök tisztelete, de hogy megvolt, igazolják a mandzsuk sátrában látható nemezfigurák, melyek kétségtelenül az ősök szellemeinek a kiábrázolásai. Az altáji népek inkább az erős, a kiváló emberek, a hősök kultuszát érvényesítették vallásos gyakorlatukban.

12) A kínai és japán vallásban központi helyet foglal el az elhalt ősök lelkeinek kultikus tisztelete. Kínában külön tudománya van az egyetemes őstiszteletnek, az ún. Fengh, vagy Fungh-shui-szél és víz, mely a sírok kiválasztását, jó karbantartását írja elő az ősöknek kiengesztelése, sorsukkal való megbékítése gyanánt.

13) Több adatunk maradt fenn a finn-ugar népek családi halotti kultuszáról. A családi ősök tisztelete rendszerint a házban és igen realiztikus módon bálványképek alakjában megy végbe. Ilyen a Volga-finnek, votjákok, kua, kualá, cseremisz, kudo és a balti-finnek észt Tonni-vakk kultusza. A votják kun, kualá, cseremisz kudo kultusznak teljesen megfelel a Lapp

seite-saivo kultusz, amely szintén a lapp családi ősök tiszteletét jelenti. Mivel a seite-saivo kultusz primitívebb mint a másik kettő, kezdjük ezzel ismertetésünket.

A seite kőből készült idelumot jelent. A saivo halotti lélek tartózkodási helyét, ezért kapcsolatik rendszerint az aiomoval. A kőbálványok helyett néha fából is faragtak bálványképeket, de úgy ezek, mint a kőből készültek hegyek tetején, vagy tavak partjain állottak. Azért itt és nem sátraik belsejében, mert a lappok régebben még nomádabb életmódot folytattak, mint ma. Minden családnak volt ilyen bálványa. Betegség esetén, vagy a jövőt meg tudakolni, a lapp családok hozzájuk fordultak. Tiszteletükre rénszarvast, más állatokat, pl. madarakat, sőt néha gyermekeket is áldoztak. Hittérítőik egyértelmű vallomása szerint bennük a lapp családi-ősök testesülnek meg.

Bizonyos adatokból Holmberg-Harva azt következteti, hogy a finneknek is voltak hasonló bálványképeik.

A votják kua, kuala a családi istenek őrzésére rendelt pajtaforma, négyszögletes épület volt, melynek padlója, mennyezete és ablaka hiányzott. Ajtója a hosszabbik oldalon nyílt. Középen kövekkel kirakott tűzhely állott, felette egy nagy üsttel. Az ajtótól balra egy pad, előtte asztal és szék. A baloldali hátsó szögletben embermagasságnyira deszka volt a falhoz erősítve, melyen fedeles kéregkosár állott, a vorsud. A vorsud a családi istent reprezentálja, aki a család boldogságát, jólétét munkálja. Ezért neki szólnak a kuala áldozatok. Kuala-ja lehet egyes családoknak (kis kuala), de lehet a faluban megtelepedett nemzetségeknek is közösen (nagy kuala). A szertartások sorából kiemelkedik a mudor, mely földalapítást jelöl, s az ünnepnek lakodalmi jellegei ad. Pl., ha valaki elhagyja földjét és elmegy más vidékre új lakást keresni, a kuala földjéből visz egy keveset magával és azután kéri a vorsud szellemét, hogy kísérje el új lakásába. A kuala áldozatokat évente háromszor mutatják be: tavasszal, nyáron és ősszel.

A kuala kultusznak megfelel a cseremisiz kudo kultusz. A kudo kamrájában állott a szellemláda, melyhez idegeneknek, asszonyoknak és gyermekeknek nem volt szabad közeledniük. A cseremisiz fekete juhót áldoztak tiszteletére. A cseremisiz nő férjhezmenetel esetén még a régi kudóba jár bizonyos ideig, s ha betegség éri, annak tulajdonítja, hogy haragszik a régi kudo szelleme.

E kultusz egykor dívott a mordvinoknál is. Az észtek Tonni valk (Toteni láda) kultusz szellemei nem oly jóindulatúak, mint a kuala kudóéi, de ez onnan ered, hogy a Tonni szellemcsoport alá különböző szellemeket foglalt össze a félelemmel párosult kegyelet.

Az obi-ugor törzseknek és a szamojédoknak is voltak házi, vagy családi isteneik. Egy-egy szamojéd pater familiasnak néha 15 is volt. Elhelyezésük vagy a sátorban, a szellemszegletben ládában, zsákban, emelvényen történt, vagy a sátor mögött álló külön szánon, mely "az istenek szán"-ja nevet viselte. Erre voltak rárakva, ládákban, szállításra készen. Ha szállították őket, mindig az "istenek szán"-ja volt a karaván utolsó tagja. A bálványképek ruházata nem volt varra, hanem csak csavarva. Néha értékes prémekből állott és évenként kellett újítani. Rendszeres áldozatokkal tisztelték és minden dolgukban hozzájuk fordultak. Őrzési helyükhöz asszonyoknak nem volt szabad közeledniük. A legtöbbször fából faragott, vagy ritkán öntvényből készült bálványképek lehettek emberalakúak, de állatformájúak is. Ámde ez utóbbiak mellett mindig ott voltak az emberalakú "segédek" is.

Némely ural-altáji népeknél a családi ősök tisztelete bizonyos részeiben a síron folyt le. A síron hagyták azokat a mellékleteket, melyek a koporsóba, vagy a sírűregbe nem fértek bele. Részben, mint a csuvasoknál és az obi-ugoroknál a sírokon történt meg az élelem utólagos eljuttatása a halotthoz, a sírokon - még ma is - állítják fel a halott képmását (szobrát, fej alakúra kifaragott cölöpét stb.), sőt a sírokon folyik le a kegyeletes emlékezés, holott a modern ember már rég tisztában van vele, hogy ami porból vétetett, annak porrá kell válnia és valóban azzá is lesz.

14) Kereshetünk és vajon találunk-e magyar eleinknél nyomokat, melyek az elhalt családi ősök kultikus tiszteletére utalnak? Határozottan igen. Van a magyar nyelvnek egy igen régi szava, az egyház, melyet a laikusok az ekklezia őskeresztyén fogalma speciális magyar kifejezésének tartanak. Holott a két szó csak a keresztyénség felvétele óta használt jelentésében fedi egymást, de sem eredeti jelentésében, sem végső etimológikus gyökérszálaiban semmi köze sincs egymáshoz. Egyház szavunk ugyanis sokkal régebbi, mint a magyar keresztyénség. Hivatott nyelvbúvárok szerint egyház szavunk szóösszetétel a finn-ugor eredetű ház (das Haus) -az egy, az egy-szent, sacer tövekből és ez utóbbit honfoglalás előtti török jövevényszónak szokták minősíteni. A következő fejezetben majd meg fogjuk látni, hogy mindkét tagjában szumir-ural-altáji ősközösségi birtokállomány. Az összetétel értelme tehát ez: szent ház. De miért nevezhető a sátor, a kunyhó, a viskó - amilyennek az ősi magyar házat is el kell képzelnünk - szentnek? Azért, mert a sátor hátsó részében, mint az ural-altáji népeknél általában, az elhalt ősökről készült családi bálványképek állottak, és e szellemszegletben - asszonyok, gyermekek, idegenek által megközelíthetetlenül -a családi ősök kultikus tisztelete folyt.

Megállapítottuk, hogy e bálványképek mindenik ural-altáji népnél a sátor hátsó részében voltak elhelyezve, csak a Volga-fínnek emeltek számukra külön pajtaszerű épületeket és a szamojédek tették őket hordozható isten-szánra. No meg a lapp, nomád életmód indokolta hegytetőre való felállításukat. Ezért lett az ősmagyar ház-egyház, szentház.

A ház a keresztyénség felvétele következtében kiüresedett a családi bálványképektől, de a családi ősök kultikus tiszteletének az emlékezetét megőrzi egyház szavunk, míg magyarok élnek a földön.

A családi ősök kultikus tisztelet-helyeinek közös szumir-ural-altáji elnevezései

15) A magyar ház (das Haus), finn-ugor eredetűnek minősítetik. Felhosszabbá hozzá parallelül az osztják khot, finn kofakunyhó, viskó; cseremis kudo, votják kua, koala, sőt a vogulban megtalálható jelpeng kwol- domus sacra, templom, ecclesia szóösszetételben a magyar egyháznak teljesen megfelelő képzési mód is. Mi mégsem elégszünk meg csak ennyivel, hanem keressük a szónak még ősibb gyökerét. És ezt meg is találjuk a szumir ga töben. Jelentése: ház. Sőt tovább is megyünk. A szumir írásban ugyanaz az ideogramma, amely ganak olvasandó, egyúttal es (rövid e) -nek is olvasható, hajlandók vagyunk az egész finn-ugor szócsaládban kompozitívumokat látni ga-es alkotórészekből, annál inkább, mert a szumir es, e- templomot, kultusházat is jelöl, tehát a ház olyan hely, ahol istentisztelet is folyik, mégpedig a családi ősök kulturális tisztelete. Csak amikor feledésbe ment a szó összetett jellege és eredeti jelentése, merült fel a szükségessége annak, hogy a magyar és a vogul kompoziták egy elibük tett "szent" jelzővel külön is megjelöltessenek. Így lett a magyar házból egy-ház, "szent ház".

De van a szumir nyelvnek még egy harmadik szava is a ház, a lakás jelölésére, és ez az ab gyök, amelynek az altáji tatárok nyelvében áb, áp megfelelője van, az ozmán törökben szintén ez felel meg neki azonos jelentésben. Tekintettel arra, hogy egy altáji nép (a mandzsuk) sátraiban látható nemezfigurák elhalt családi ősök bálványképei, feltételezhetjük, hogy a szumir ab-nak is volt szellemszeglete, amelyben a családi ősök kultikus tisztelete folyt, csakhogy a ház elnevezését az altáji népek egy része örökölte tőle.

16) A sír. Finn-ugor eredetűnek minősítik. De a példatár igen szegényes, mindössze a cseremisiz sipher- ugyanaz. Erre mondja Bárczi, hogy "az egyeztetés gyöngéje az, hogy a cseremisiz szó alkalmasint oly képzett szó, melynek ősi volta kétes" (M. Sz. Szó. 271).

1.). A magyar szó régi alakja siker, ez pedig a Delitzsch által nyugtázott sur (fonetikusán írva: su-ur), melynek jelentését az asszír-babiloni biri-tu vagy kibiru fejezi ki és azt jelenti, hogy sír, temetés (Grab, Begräbnis - SG 1. 253 1.).

A "szent" erő tartalma

Mivel egyház szavunk okvetlenül megköveteli az "egy" szó eredetének és ősi értelmének a tisztázását is, mielőtt a magyar mitológia továbbépítésének a műveletében tovább haladnánk, ki kell térnünk a fontos kérdés megoldására is. Az elavult szent jelentésű szóról az E. Sz. azt írja, hogy "eredete nincs tisztázva" (I 403. l.). A magyar szónak van így, ügy, id alakváltozata is, amelyeket mind figyelembe kell vennünk. Bárczi nem látja a helyzetet ily sötétnek, mikor az egyről nyilatkozik (M. Sz. Szó. 1941, 59. l.): "valószínűleg valamelyik török nyelvből a honfoglalás előtt... az egyeztetésnek aligha akadálya, hogy a magyar szóban a régibb adatok szerint... mintha eredetibb lenne a gy. " A következő török szócsaláddal vetik egybe: ujjur ádgü-kitünő, jó; csagatáj ázgü-szent, baszkir izge, kirgiz izge-fromm, gut, erhaben; östörök ádgü stb. De a szócsalád, amelyben még az egyen kívül beletartozik az üdv, üdül, üde, idnap-a szentnap is, és az ünnepet ülni kifejezés is, minden tartozékában és tagjában a szumir ősalapra, az azag gyökre megy vissza, melynek jelentése: szent, tiszta, fényes. A szumir alapszó a III. a zag, mint a Delitzsch (SGI. 221, l.) közli, ősi eredeti értelme: erő, hatalom (a. b. emuqu-Macht, Kraft).

Egyébként az összehasonlító vallástörténeti kutatás is megállapította a maga részéről, hogy a szentségnek az első fokozaton az erő az alapja, ami t. i. erős, az elválík a környezetétől, ami erős az értékesebb, mint a nem erős, az jobb is, és így tovább- Úgy látszik, ebben is szumirok és ural-altáji népek voltak az emberiség első tanítómesterei.

A bálványképek szumér-ural-altáji egyező elnevezése:

1) A magyar alak régi jelentése bábu, baba, álarc stb. Eddig ismeretlen eredetűnek volt hirdetve, holott nem az, mert a szumirból ismerjük pontos megfelelőjét, az alom, alan gyökben, kép, faragvány jelentésben (az m-g hangátmenetre v. ö. kanag- kalap-ország szavakat.). A Maqlu-ban gyakran előforduló nu--kép, valószínűleg az alanu erősen elkopott formája.

2) A magyar kép, képmás, már a 13. sz. óta használatos. Török eredetű honfoglalás előtti jövevény szónak minősítik, hol azonos jelentése van, pl. az ujjurban kep-ugyanaz. Az eredeztetés azonban nem nyúl a végső gyökérig vissza. A szumir gim. ES. dim és a tör. gib, gibi, gím a hasonlítás partikulájaként szerepel, de eredeti jelentése, mint ez a dim formából is

kiteszik-tesz, készít, ebből készítmény, kép, alak és így lett a hasonlítás, a hasonlóság partikulája.

3) A magyar bálvány, néha pleonásztikusan is bálványkép alakban. Szláv kölcsönszónak hirdetik, ahol gerenda, szobor jelentése van. Pedig már Budenz régi nyelvemlékeink adataiból megállapította, hogy eredetileg fából készült felül emberalakúra formált cölöpöt jelent, és ősi pogány szó. Cölöp, karó jellegére utal kapubálvány szóösszetételben való használata is. Hogy ősi, pogány szó, azt bizonyítja, hogy a hittérítők így nevezték eleink bálványképeit. A szó Bal- bal alakban előfordul már az őstörök feliratokban is.

Négy műszavunk, illetőleg szólásmondásunk igazolja, hogy őseink is fából készítették bálványképeiket, ú. m. a fejfa, vasorrú bába, a faszent és a faképnél hagyni. A fejfáról Budenz tisztázta, hogy nem azért fejfa, meri a halott fejéhez volt állítva, hanem mert felül durva fejformára ki volt faragva.

4 vasorrú bábáról Solymossy megállapította, hogy török és ugor örökségből ered, és közelebből az ugor eljárás szolgál alapjául, hogy ott pléhvel, vagy bádoglemezzel bevonták a bálványkép orra körüli részt, hogy a vér, mint az áldozati állat lelkes része, könnyebben lemosható legyen róla. " (így állsz itt, mint egy faszent", hangzik a népi szólásmondás. E kifejezésben nem a szent jelző a fontos. mely a latin sanctus átvétele, hanem a fa előrésze. Végül a faképnél hagyni szólásmondásnak, ha a Solymossy-féle értelmezést fogadjuk el (és nem a Bárcziét), szintén vallási értelme van és bálványképekre vonatkozik.

EGYEZŐ MANAIZMUS

A manaizmus rövid, általános jellemzése

A mana szó a melanéziai nyelvcsoporthoz vett kifejezés és rendkívüli erőt, hatalmat jelent. B. H. Codrington angol misszionárius fedezte fel először, aki e szigetvilágban 24 évig (1863-1897) hirdette az Úr Jézus Krisztus evangéliumát. A rávonatkozó jelenségeket nevezi a tudomány manaizmusnak. Általános jellemzői a következők:

1) A Codrington nyomán megindult tudós kutatás kiderítette, hogy a mana fogalom nem szorítkozik csak a melanéziai-polinéziai szigetcsoporthoz, hanem jelen van különböző elnevezések alatt a föld más, ma élő primitív népeinél is, melyek semmi kapcsolatban nem állnak egymással. Tehát jogosan nevezhető általános primitív szellemi, vagy gondolati kategóriának.

2) Honnan származik a mana a dolgokba? Godrington még azt gondolta, hogy természeti és halotti szellemek viszik bele a dolgokba, a jelenségekbe a mana-t, az utólagos kutatások azonban tisztázták, hogy ez már a mana fogalom kapcsolódása az aninizmussal és nem az eredeti állapot. A mana igenis hozzátartozik a dolgokhoz, a személyekhez, azok lényegét alkotja, tehát nem kívülről kerül bele a jelenségekbe.

3) Kinek és minek lehet manája? I. embereknek, II. állatoknak, növényeknek, tárgyaknak, III. a szellemeknek. Az I. rovatot kitöltik: a) harcosok, b) a főnök és törzsmaga, c) a papok és orvosok. A II. rovatba tartozók hasznosságukért, alakjukért stb. ítéltetnek manával bírónak (cethalak, madarak, gyíkok, ritkaságukért, búja hajtásukért, szaporaságukért stb.), d) fontos a fegyvermana. A III. rovat mana-birtokosai a szellemek és istenek. Érdekes, hogy itt nem

minden szellemnek van manája, pl. már Codrington észlelte, hogy egyes halotti szellemnek nincs.

4) Miben mutatkozik meg a mana jelenléte? A biztos sikerben. Ha t. i. nem sikerül a vállalkozás, ha balul üt ki a kaland, ha eredménytelen marad a vadászat vagy a halászat, ha nem sikerül a beteggyógyítás, ez biztos jele annak, hogy az illetőt elhagyta a manája. Ha célt téveszt a fegyver, ha kiszárad a növény, a mana szállt el belőlük.

5) A mana kapcsolódhatik más primitív szellemfejlődési kategóriákkal is, melyek hatása alatt jelentős módosulásokon megy át. De maga is hozzájárul, hogy azok erős változásokat szenvedjenek. Fontos az animizmussal történő keveredése - az animizmus benépesíti a mindenséget szellemek légiójával, a manaizmus szelektálva értékei. Vagyis azokat a lelkes jelenségeket állítja he az emberi érdeklődés középpontjába, amelyekről félni, tartani kell, amelyek tehát rendkívüli erővel telítettek. A többit veszni hagyja. Hogy mily erős kapcsolat fejlődhetik ki mana és lélek fogalom között, mutatja a héber nefes szó, mely: lélek és életerő is. De, hogy mégis disparat képletek, bizonyítja a görög psyché, amely csak lelket jelent, míg az életerőt már Homeros óta a Lhymos és menos adja vissza. Az állatmanák a totemizmussal keverednek össze és érdekes alakulataikról a primitív népmesék számolnak be.

A mana mint varázserő, varázsképeség

6) A fejlődésnek eme fokát a folklóre-ban preanimizmusnak szokták nevezni, mert az a közhit róla, hogy megelőzi a lélekképzeteket. Lehet, bár éppen nincs módunkban ellenőrizni. A kérdésnek nagy irodalma van, de mi csak a Frazer, K. Th. Preuss és az A. Vierkandt műveit említjük fel ez összefüggésben.

Fontosságát sokan annyira hangsúlyozzák, hogy önálló szellemfejlődési kategóriának teszik meg. Való igaz, hogy varázslás mindenütt van, de ez még csak egyetemes elterjedtségét igazolja és semmivel sem többet. Az még nincs végérvényesen eldöntve, hogy a mana mellett lehetséges-e önálló primitív gondolati kategóriaként való igazolása, avagy sem.

7) Ha sikerülne az önállóság elvét diadalra vinni, ez igen fontos következményekét vonna maga után, két irányban is: a) hogy minden ember tud varázsolni, tehát nincs szükség különálló sámánra, b) a mindenki varázslása minden ellen irányult, ami az ember előtt titokzatosnak tűnt fel, vagy ami izgatta. Így eljutunk a varázslást kiváltó okok láncolatáig.

8) Mi váltja ki tehát az emberből az izgalmakat, melyek ellen varázsolni kényszerül? Azok a benyomások, melyek a primitív embert mindenkor tette indítják, a betegségek, a halál, a táplálékszerzés és a vadállatok elleni küzdelem.

9) A betegség belülről hat, a táplálékszerzés és a vadakkal való küzdelem kívülről szuggerálnak a primitív embernek egy csomó mágikus gondolatot és eljárásmodot. Az idevonatkozó képleteket többféle szempontból osztályozzák, de ezek itt, ránk nézve mellőzhetők (utánzó, vagy érintési mágia).

10) A fejlődés magasabb fokán aztán megjelenik a külön mágus személye, akinél fizikai erő, épség, alak, majd lelki tulajdonságok birtoklása határozza meg a sámáni tisztre való alkalmatosságot. E fokon már a céltudat is világossá válik.

11) A varázslás pozitív és negatív irányban hat. A negatív mana, a tabu, azaz tiltás. Vannak: a) Személyi tabuk. Ide tartoznak: 1) a főnökök, királyok, pl. a régi Mikadó, 2) a gyászolók, 3) a menstruáló és gyermekszülő asszonyok, 4) a harcosok csoportja, 5) halászok és vadászok kasztja.

h) De vannak dologi, tárgyi tabuk is. Ilyenek: 1) a vas tabuizálása. Még a vas általános elterjedése előtti korból való. 2) a vér tabuizálása, a vérnek mint lélekszékhelynek az ismeretéből fakad. 5) A fej tabuizálása. Annak köszöni eredetét, hogy a fejben árnyéklélek székel. 4) A haj, mint tabu- 5) a nyál tabuizálása, váladék. 6) Táplálékok, mint tabuk. Tiltva van bizonyos lelkes állatok, növények megélvezése, nem tudni mi okból. 7) Göbök, gyűrűk, karikák.

c) Végül jönnek a tabuizált szavak. Ezeket nem volt szabad rendszerint kiejteni, Legfontosabbak a névtabuk: 1) halottak nevei, 2) királyok és más szent személyek nevei, 3) istenek nevei. A varázslás körül fogja, mint az élősdirepke az egész életet. Nem mentes tőle a földi élet egyetlen kiemelkedő mozzanata sem. Születés, betegség, élelemszerzés, halál, mint az ő kondiminiumához tartoznak. Természetesen a harc, a háborúskodás is. Az egyéb tabuizált szavak közül érdemes még felemlíteni: 4) az önelátkozást, mely a középkorig felnyúló istenítélet (Orda e) kiegészítő része volt, és 5) az esküt, amely azon a hiten alapszik, hogy az ember valamely hatalmasabb tárgyat, vagy személyt hív ki maga ellen bizonyágtételre, az esetre, ha nem mond igazat; 6) az előjelekből (Tomina) való jövendőmondás, melynek az égi jelektől elkezdve a legváltozatosabb formáival találkozunk világszerte.

A manaistiko-magisztikus eljárás módoknál az ösztönös tett rendszerint megelőzi a szót, de a szó is ősrégi és a cél világos tudatával egybekötve jelent meg.

12) A mana fogalom több irányban hat a primitív vallásos fejlődésre: a) megszilárdítja a természetfölötti tudatát a lélekben; b) kialakítja a szentség fogalmát, mely kezdeti fokon nem más, mint erőállapot; c) fölemeli az erő birtokosait az astena; ill- démonikus szférába; d) mint varázserő pedig gúzsba akarja kötni a saját akaratával a világot, vagy belátván az emberi erő tehetetlenségét, odaborul a felsőbb hatalmak elé, mondván, legyen meg a ti akaratotok. Ez az emberi erő csődje, a vallás igazi kezdete.

A szumir és ural-altáji népek egyező polidémonizmusa

Az animizmus, az animatizmus és a mana fogalom természetes következménye az lett, hogy együttesen kialakították a polidémonizmust. Az ember kapcsolatba jutott a szellemek egész áradatával, s azoktól függött élete minden viszonylatában- Az is természetes, hogy a szellemekhez való e viszony nem mindig jelentett az emberre nézve jót, ellenkezőleg olyan szellemek is garázdálkodtak a természetben, kiknek egyenes hivatása volt az ember megrontása. Ilyenek voltak elsősorban is kezdeti fokon az összes halotti szellemek, kik irigységből is készek voltak ártalmára lenni az embereknek. Még tovább, az ártó szándék, ha az élők elhanyagolták irányukban a kötelező gondoskodást és a halottak szükségét tártak sok mindenben.

A) Kialakult a polidémonizmus, az ártó vagy védő démonok hadserege, melyből a következők egyeznek (nyelvi összefüggésen alapuló ősi egyezések):

I) Az obiugoroknál az alvilági fejedelem neve Chul-ater. A név előrésze chul finn-ugor eredetű, az ater valószínűleg árja kölcsönszó és urat jelent. A chuhal a következő szavakat

vessük egybe: osztják kulj-ördög, zürjén kutj-ugyanaz, vogul ohul-betegség, votják kylj-betegségokozó démon, magyar hagy-máz (elhomályosult összetétel)- tífusz hagy előrésze.

A szócsalád azonban nemcsak finn-ugor eredetű, hanem sumir örökség is, mert már ez utóbbiban is előfordul ohul alakban. Jelentését Deimel (SL. 1934. 125. l.), ax asszír-babiloni gallu-val (ördög) adja vissza. A kur démonhoz való viszonyáról majd később lesi szó.

2). Az árnyéklélek (Schemen vagy Schattensee) a vogul-osztják-ban is elnevezést visel, a németben is Krebs, Krebsgeschwür alakban és jelentésben maradt meg. Paasonen kimutatta, hogy a szó előfordul a többi finn nyelvekben is, prominális alakban, de rekonstruálható jelentéssel.

Paasonen felsorolja a magyar szitkozódásokban előforduló változatait is és ezeket is kommentálja: "Wenn wir aber den Gebrauch dieses Wortes in scheltenden Ausdrücken, die eine Verwünschung enthalten, näher beachten, können wir nicht umhin, den Schluss zu ziehen, dass ung. iz nach ursprünglicher Vorstellung ein böses, gefürchtetes Wesen mit Zähnen und Gliedern war, -es soll nicht nur den betreffenden, resp. seine Leber auffressen, oder zerreißen (iz egyen meg, rágjon meg az iz, rágja meg az iz a máját), sondern ihn auch Holen, fortbringen, mit sich nehmen (vigyen el az iz), und zerreißen (tépjen, szét az iz! ist, wie bei vielen verwandten und nicht verwandten Völkern aus der "Seele" kein Geist, sondern zuletzt eine widerwärtige Hautkrankheit geworden" (i. t. 19. l.). Ax egész szócsoporthoz pedig ősalapja a sumir zi, su (asszír-babiloni napistu) -élet, lélek.

3) Az obiugorok ismernek egy Taren, Teren elnevezésű alvilági istent, aki úgy szerepel, mint a véres balesetek istene. Szinte állandóan a tűz és harc isteneként figurák lakása is hol a felső, hol az alsó régióban képzeltek. Igen gyakran a kol, kulj v. ö. magyar hagy-máz appozíciójaként jelenik meg. Toren ohul vagy Teren ohim. Adjektívum alakja tereng. Csak az ugor mitológiában fordul elő. A magyar mitológiából megfelelője a Teringette (Tering-ette) szóösszetétel, amely késői megjelenése ellenére is ősmitológiai maradvány és nem mint Bárczi véli, a Terem-tette szitokszó enyhítő elcsavarása (M. Sz. Szó, 208. l.).

4) A magyar ördög szó elhomályosult összetétel. Alakváltozatai urdung, erdeug, eördeug, evrdeugh stb. Ámde e forrnák, részben csak ortográfikus sajátosságok, melyeknek semmi jelentőségük nincs. A magyar fogalom a sumir erum, uram, eri, ere (verschiedene Wiedergraben von ursprünglichem) öröm, örü írja Delitsch (SGI 51. l), udug kompozituma és az első tag: alattvaló, harcos férfi; a 2. pedig: halotti lélek; együtt tehát: harcos halotti lélek. Ez arra vonatkozik, hogy az alvilág ura elküldi követeit a világba, hogy a kóbor, házaló lelkeket összegyűjtsék és beterelessék a halotti birodalomba, vagy esetleg a halotti lelkeket nem kellőképpen gondozó élők figyelmeztetése. A 2. tag az első hatása alatt hasonult át magas hangzásúvá. Az első tag megismétlődik az alvilág és Nergal Ergal (asszír-babiloni Irkalla) nevében, az Era mítosz Era nevezetű hősében, és a török-tatár Er-lik ördögfejedelem Ér-előrszében. Mindez nem lehet véletlen.

5) Középázsia a gyakori szélvészek, orkánok, hófergetegek hazája. Az itt lakó népek közhite szerint ilyenkor démonok garázdálkodnak a szélben, kiktől nemcsak betegségek, hanem kozmikus bajok is származhatnak, pl. nap- és holdelsötétülések, a Kalevala csodaszampójának tönkretétele stb. A sumir Zu viharhadár a sorstáblákat rabolja el Enliltől a sumir őseember Adapa csónakját a déli szél borítja fel. Marduk pedig így nevezi az Enuma elis teremtés mítoszban segítő társait: "a gonosz szél, az orkán, a vihar, a négyszél, a hátszél, a forgószél és

a pusztító szél". A szumirban a szélvész, az orkán, a szél legősibb neve a lil, ezzel függ össze az altáji nyelvek jil, sal, régi magyar zél azonos jelentésű szócsalád.

Kapcsolat áll fenn a szél és a halotti lélek között. Láttuk, hogy a lélek is gőz, fuvalom, pára, valami szélféle anyag. A Gilgames eposz XII. t. szerint Enkidu halotti lelke szélként jön fel az alvilágból, hogy a jóbarátnak elbeszélje, mi van odalent. Az Ebeling közölte szöveg ám namtila kifejezésére itt csak emlékeztetünk. Az Udug (Utamki limnuti), egy Thompson-féle szöveg ezt írja: "Magas fedelek, széles fedelek között szökkennek tova..., mint viharár. Ereskigal követei ők. Orkán, mely az országon végigszágul, ez ők.

Az altáji népek monda- és mesevilága szerint az orkánokban, hófergetegeken és felhőszakadásokban alvilági démonok viaskodnak felvilágiakkal a mindenség birtoklásáért. E hiedelmet megerősíti a mongol "Gesserkhnám" című eposz Jilbágán alvilági szörnyalakja, kinek nevében a Jil előrész nem más, mint a szumir széldémon Lil elnevezése. A Jilbágán egy ember alakú hétfejű keleti sárkány-típus, s mint ilyen élesen különbözik a vegyes állatalakokból összetevődő európai sárkánytípustól. A magyar meseanyagban sem vegyül össze soha vele. Óriási termetű, rettentő erejű, kegyetlen, rendkívül vérengző, emberalakú démon, kinek fejei száma 9, sőt néha 12 is. Jellemvonásai megolvashatók a magyar "Sárkánycsalád" című mesetörténetben. Alvilági várkastélyban lakik, elrabolt földi nő a felesége, gyermekei vannak, fegyvere a buzogány és a kard. A földről az alvilágba alászálló hős kénytelen birokra menni vele, hogy legyőzhesse.

Ősi, magyar pogánykori hiedelmek is igazolják, hogy a középpázsiai hófergetegeken, szélviharokban, felhőszakadásokban, az alvilágból elszabadult sárkányok, démonok vannak jelen. Az idetartozó anyagot Solymossy S. rendszerezte és ugyanő állapította meg, hogy pl. Székelyföldön a nehéz felhőből leereszkedő esőfüggönyről azt mondják: leereszkedett a sárkány, nagy eső lesz. E megállapítást az én szűkebb hazámban, Aranyosszéken is használják. A forgószelet, a futó széltölcsért, a Hajdúságban "sárkányfarknak" nevezik. Ha a szélvihar letépi a háztetők nád, vagy szalmazúpjait, azt mondják róla, hogy "sárkányfarka érte". Solymossy közli az irodalomban fennmaradt bizonyosságokat is.

6) A féregdémonok szintén kapcsolatban állanak a halotti lelkekkel. Ezért chtonikusak és démonikus eredetűek is. A lehelletlélek (test, vagy szervi lelkek) beléjük mennek át és így kialakítják a lélekhordozók csoportját. Róluk azonban már az animisztikus képzetek során is szó esett és így felesleges itt behatóbban tárgyalni őket.

7) Era a dögvész istene. A démon borzasztó dühöngéséről szól, mely az An által teremtett és alája rendelt 7 gonosz démon segítségével hajtódik végre egyeseken, a közületeken, sőt a természet világában is. Hiába akarja mérsékletre bírni Isum, a minisztere, nincs vége az öldöklésnek, míg magától le nem csillapodik. Nevét már elemeztük.

8) Nam-tar, kompozitum a szumir nom(sors) -tar-eldönt, elrendel, elvégez. Az alvilág főkapusa, a halotti sors beteljesítője. Lázdémon, kinek garázdálkodását a CT. XVII. 29. kezdő sorai így rajzolják: "Nam-tar, ki az országot, mint tűz elégeti..., aki a mezőn viharhoz hasonlóan zúg tova, aki gonosz módjára megragadja az embert, aki lázzal fűti az embert, s akinek kezei és lábai nincsenek és úgy bolyong körül az éjszakában.

A nam előtag etimológiája még vitás. Delitsch a IV. na (kijelent, beszél), s a men segédigéből képezett am kompozitumának tartja, a dam, tam mintájára. Az eredménytelen etimológizálásnál azonban tovább vezet, ha megnézzük a nam szinonimáit, amelyek a

következők: a) gis-ohar, asszír-babiloni ucurtu-a fába beleróni, feljegyezni, de kép, relief is; b) a mu-név, egy I. me (nennen, kundtun] gyökből képezve. A név u. i. ókori keleti fogalmak szerint: teremtés, sorsmeghatározás. Nevet adni valakinek: az illetőt létrehozni, megteremteni. Az Enuma elis így kezdődik: "Mikor még semmi név nem volt" és ez: "amikor még semmi nem volt teremtve. Nabu isten feljegyez mindent a sorsmeghatározó istengyűlésen, aminek neve van". A sémi babiloni tulajdonnevekben pedig Nabu-bel Sumate-Nabu a nevek urá-nak írják. A Gen. 2. 19, v. is megerősíti a névadás teremtő fontosságát. De a névadás egyben sorsmeghatározás is. AK 34 jelerésű szöveg Enlilhez e kérést intézi: "határozd meg életem sorsát, nevem szerencsáját mondd ki. "A név eltörlése halált, a név megváltoztatása pedig a sors megváltoztatását is jelenti. A varázslás sikeréhez tartozik a betegségokozó démon néven szólítása, Narduk pedig a Tiamat felett aratott győzelem jutalmaképpen 50 tiszteletnevet kap s vele együtt a világmindenség feletti hatalmat és a sorsmeghatározás jogát is.

A sors és a név ily szoros kapcsolatánál fogva fel kell tennünk, hogy a nam a földi halandónak égi teremtését, életre hozását, sorsát nevét jelenti, s mint ilyen bátran egybevethető a finn nimi, szamojéd nim, magyar név gyökszóval, de az indogermán onomá, nomere, Name szócsaláddal is. A tar utórész pedig a köz-török türü, mongol türü, mandzsu doro, magyar törvény-döntés, szokás, törvény, erkölcs szócsaládnak pontos megfelelője.

9) A forróság (láz) egymást kísérő gonosz betegségek. Nem ok nélkül perszónifikálja őket a primitív képzelő erő. Az ural-altáji népek betegségképzetei között és mitológiájában is megtalálhatók. Csak egy magyar szólásmondási idézzünk itt, amely így hangzik: "kileli a hideg". A Lel ige ez összefüggésben valószínűleg azonos a talál igével, aminthogy változtatva is használják. A 16, század óta folyamatos. Bárczi a következőképp nyilatkozik róla: "pogánykori hiedelmen alapszik, a betegség gonosz szelleme keresi áldozatát, s ha megtalálja, akkor az illető megbetegszik" (M. Sz. Szó, 188.).

9a) Zitarruda a neve egy démonnak, akit Ebeling "Lebensabschwendung"-nak nevez, mert a hóhér szerepét játssza az ember életében. Nevének mind a két alkotórésze ural-altáji gyökszó, a zi a finn-ugor is, iz stb. és a török-tatár sam, son, a kínai Shen (árnyék] -lélek, élet. A tar pedig az altáji toro, törli, doro stb. magyar törvény szavunk tör előrésze. Betegségdémon, tehát halotti lélek démonizálva. Akire ez rászabadul, vagy akibe ez beleköltözik, az pillanatok alatt a halál martaléka lesz. Az emberre gonosz varázspraktikákkal rá is szabadítható. Ez esetben a beteg megszabadítható, mégpedig úgy. hogy egy állat - szövegünkben egy malac - magára veszi a gonosz varázslatot és meghal az ember helyett. A páciens egyidejűleg a Napisten igazságtevéséhez fohászkodik. A jelek szélütésre engednek következtetni.

9b) E csoportba szintén halotti lelkekből lett démonok kerülnek, de olyanok, amelyeknek nem annyira neveik, mint inkább hivatáskörük és jellegük egyezik. Annyira feltűnő az egyezés a részletek tekintetében is, hogy csak genetikus összefüggésre gondolhatunk. Idetartozik mindenekelőtt a várandós asszonyok és a kis gyermekek megrontására törő démon, amely rendkívül vérengzőnek rajzoltatik.

10) A kis gyermek megrontását a sumirban egy Labartu nevezetű démon végzi, kinek garázdálkodásáról egész szövegsorozat maradt fenn. Rendkívül kegyetlen, vérengző lény, mely isteni származással dicsekedhetik. Az égitesten (An) leányaként szerepel. Szumir neve dingir Rabkanne és eredetére jellemző, hogy elamitának, suteabelinek neveztetik, ki a hegyekben, a nádsűrűben székel. Nőnemű démon volt, kinek alakját rettenetesnek festik a szövegek. A gyermek megrontását már az anyaméhben megkezdi, ahonnan erőszakkal akarja

kivonszolni, majd ártó működését továbbfolytatja a szülésnél, a zsenge gyermekkorban és kiterjeszti azt az anyákra és a dada megrontására is. Garázdálkodását a következő jelek kísérik: elhalványítja az arcot, megemésztí a test erőit, megragadja a tagokat, elmetszi az összekötő inakat, megváltoztatja az egész alakot, tűzként égeti a testet, s forrósággal és fázással kínozza azt.

A szülés megakadályozására hivatott démon alakja ismerős az altáji népek varázslása köréből is. Így pl. tudjuk, hogy a szibériai nők szülési vajúadását a Bai Ülgon megbírásából megkönnyíteni igyekeznek egy Ja Jucsi, viszont annak meghíúsítására tör, vagy legalább is olyan fájdalmassá akarja azt tenni, amilyenné csak lehet, az Erlik (az ördögök fejedelme) küldötte gonosz szellem: a Körmös. A mandzsu vallásban ismeretes a Busuku és jemdzi nevezetű démon, mely hasonlóképpen a kisdedeket, s mellettük a háziállatokat bántja. A csuvast ijje hasonlóképpen a kisgyermeket megrontó gonosz szellem. Az állandóan betegeskedő kisgyermekről azt tartja a csuvas néphit, hogy születési helyén ütközött belé az ijje. A finn-ugor népek mitológiájában ismerős a szülés, a gyermekáldás istene, jószelleme, ami azonban egész bizonyossággal arra enged következtetni, hogy a szülésnek megvolt a rossz szelleme is, amely néha az asszonyoknál éppen meddőséget okozott, s ezért varázslással mindenképpen el távoltartandó volt.

C) Ebbe a csoportba azokat a gonosz szellemeket osztjuk be, amelyek szumir részről az ural-altáji gonosz szellemek működését valamely szempontból kiegészíteni látszanak. Ezek is még mindig halotti szellemek. Idetartoznak a következő démonok is:

11) A Maskim (asszír-babiloni Rabiou)-a leskelődő. Tehát a gonosz démon felhasználja a leskelődés nemtelen fegyverét is, csak hogy a lelkeket hatalmába keríthesse. Amint a Gen. 4. 7. v. mondja róla, nyilván az ajtó előtt hever és vár alkalmas pillanatra.

12) Ge-dim (asszír-babiloni etimu) elnevezés: az éjszaka, a sötétség csinálmanya, az, amit mi magyarok "kísértetnek" hívunk. A kísértetjárás minden primitív népnél éjszaka szokott történni. Így volt az a szumiroknál és az ural-altáji népeknél is. A szókezdő g elkopása magyarázza meg a démon asszír-babiloni névformáját. A Ge-dim eredeti jelentése árnyék lehetett.

13) A Lagamal-a kíméletlen. Ez a démon kíséri be a halotti lelket az alvilágba.

D) Csoport: Ennyi halotti lélekből alakult gonosz, ártó démonnal szemben nem hiányozhattak a védőszellemek sem. A szumiroknál és az ural-altáji népeknél egyaránt megtalálhatók. Ilyenek voltak:

14) Szumir Lamma-védődémon.

15) Az Udug nemcsak gonosz démon volt, hanem védőszellem is. Különösen Gudeánál jelenik meg ilyen minőségben. Nem egyszer-kétszer, hanem elég gyakran. Itt már a halottaktól való félelem mellé szorosan felzárkózik a pietás érzése is. De ilyen esetben, mikor az Udug-ot védőszellem értelmében használják, sohasem maradhat el mellőle a "kegyes, a jóindulatú, a jóakaró" jelző sem.

16) Sajnos, nem ismerjük a szumir nevét annak a démonnak, aki a "kíméletlen"-nel együtt a halotti lelket bekísérte az alvilágba, asszír-babiloni neve Ismi-Karab és amint nevéből is megállapítható, a halotti lélek könyörgését meghallgató jóindulatú védőszellem.

17) Ehelyett kell még megemlékeznünk azokról a szárnyas bikakolosszusokról, amelyek már a prosumir kortól kezdve, a templomok urait őrizték, védték, hogy a gonosz démonok be ne hatolhassanak a templom belsejébe. Noha bikák, mégis szárnyasoknak ábrázolták őket, meri ily esetben fő a gyorsaság, amely erővel párosulva, minden akadályt és nehézséget legyőz.

18 Az ural-altáji népek az animizmus, animatizmus és a manaizmus határozott zűrzavarából építik fel polydémonizmusukat. Mindent benépesítenek démonokkal, nem marad ki a démonizálásból semmi sem. Az altáji népek egyiknél-másiknál (rendszerint a legelmaradottabbaknál) annyira megy ez a specializálás, hogy még az ural-altáji kategóriába tartozó dolgoknak is (pl. tavaknak, folyóknak, hegyeknek stb.) megvan a külön-külön démonjuk. Primitív ősadottság ez, mely a szumirokat is jellemzi. A japán ősi Shintoizmusban milliárdokra megy a démonizált szellemek száma. Mi itt csak általános jellemzésre szorítkozhatunk.

19) Az altáji tatárok kut-nak nevezik az emberi és természeti démonizált szellemeket. A török-tatár nyelvekben megfelel neki a tyn és a sūr, amely lehelletet, életet, lelket, megjelenést, szépséget, hatalmat, erőt jelent. Castren "a dolgok urai"-nak nevezte őket. A csuvasban Hoz, a jakutban Itsi, a burjátban pedig Edzhi a nevük. Az emberen kívül ilyenje lehet mindenkinek, de főképp fegyvereknek, eszközöknek, mindannak, ami mozog és erőkifejtésre képes. A különböző mesterségeknek is. Különösen becsült a kovácmesterség és a zene. A tunguzok az erdő szellemeit favorizálják. A pusztaságnak is van démona. Az állatok közül a kihalt rénszarvasnak és a medvének is van démona: "ura". Az erdő urát a jakutok Bajapai vagy Bai-Bajapai névvel illetik, s azt tartják róla, hogy ő rendelkezik az erdő minden vadjával. Az első fogást a szibériai vadászó életmódot folytató népek neki áldozzák fel, ősszel mikor a vadászat megindul. A tunguzok, jakutok az áldozat alkalmából elkészítik az erdő szellemének képét, vagy úgy, hogy egy élő fára emberhez hasonló alakot festenek, ill. vésnek, vagy úgy, hogy egy-egy kivágott fatönköt formálnak át egész emberalakúvá. A Volgatatóroknál Shürále a neve, a csuvasok Obidá-nak hívják. Még rosszabb indulatú démon a középázsiai tatár Albasta, akit a kirgizek asszonynak képzelnek el, ujjain hegyes, éles körmökkel, s térdig lelógó emlőkkel. A pusztaság démonát a mongolok Alhire-nak nevezik, ez úgy veszti el az utasokat, hogy hamis világosságot áraszt, mintha lakásokból kiszűrődő fény volna, s mire az utas észreveszi, már vége is van. Északszibéria halászó altáji törzsei, a halászati évad kezdetén, tavasszal áldoznak a víz démonának is. A jakutok pl. fekete ökröt ajánlanak fel neki, hogy gazdag halászsákmányt biztosítson. A Jenisszei osztjákok is áldozatokkal tisztelik bálványképét. Ahol az ember jár-kél, mindenütt démonok kísérik. Ha valami baleset történik utazás közben, pl. egy ló kirúg a hámból, vagy a szekér felborul a jakutok azt mondják rá, hogy a halászat ura okozta a balesetet. Ha az altáji tatárok hegyen kelnek át, a hegytetőn kövekből rakásokat halmoznak fel áldozatul a hegy urának. A jakutok, ha hosszabb útra mennek, titkos nyelvet használnak, hogy rászedjék a hegy urát.

Mind e többé-kevésbé gonosz démonok ártó hatásai ellen az altáji népek a sámánizmusban kerestek és találtak maguknak menedéket. A sámánnak megvoltak a maga segítő szellemei, akikkel rendelkezhetett minden egyes hozzá forduló ember ügyes-bajos dolgaiban. És rendelkezett is.

A védő szellemek rendszeréről jóval többet tudunk a finnugor népek köréből. Csak az a baj, hogy ezeken az idegen hatás érzik. Feltűnik az is, hogy míg a gonosz szellemek sarában több egyezést állapíthatunk meg, szumir és uralaltáji mitológia között, addig a védődémonok elnevezése közt ilyen egyezés nem állapítható meg. Mivel az altáji népeknél sincs külön

kategóriája a védőszellemeknek, föl kell tennünk, hogy a szumirok és ural-altáji népek külön-külön fejlesztették ki védődémon rendszerüket és kezdetben - mint az altáji népek - kizárólag a sámánizmus segítségére támaszkodtak. A finn-ugor népek védődémon-rendszere a következő képet nyújtja:

Az obiugorok a planétaistenekből csinálnak, külön fejlődés rendjén, védőszellemeket. Különösen az égisten első és hetedik fia (t. i. planétaistenek az égatya fiaiként adoptáltak), a pelimi isten, és a Világügyelő fejedelem figurálnak úgy, mint az emberek patrónusai, védődémonjai.

Újabb keletűek és bizonyosan idegen hatás eredményei azok a védőszellemek, akikkel a Volga- és Balti finneknél találkozunk. Éppen ezért csak magyar nevükön soroljuk fel őket és kimerítőségre egyáltalán nem törekszünk. Ilyenek pl. a votják "házember", vagy a "házura". Lakóhelye a padló alatt van. Alakja emberalak, áldoznak neki, ha úgy látják, hogy haragszik. Egy másik a barmokra vigyáz, áldozatai ősszel és tavasszal esedékesek, mikor a barmot kihajtják a legelőre és beterelek onnan. Külön szelleme van a vízimalomnak, ki egyben a molnárok segítője is. A mordvinok különböző méh-védő démonokat különböztetnek meg, kik nagy méhtenyésztők.. A Balti finnek Haltia-nak, ill. Haldja-nak nevezik és mindennek tulajdonítanak. Még a mezőkön elrejtett kincsnek is van külön Aarnon Haltia-ja, ki rajta ül a kincsen és szép nyári éjszakákon fellángol a sötétségben. A Haltia csak ritkán, szerencsétlenségek előtt szokott megjelenni és emberalakot is ölthet magára. A finn Pata az éji Puuk (Hozó) mindenféle jó dolgot hoz gazdájának és a balkéz kisujjának a mozgásával lehetett működésbe hozni.

Bizonyára ilyen védőszellem volt "a magyarok istene" is. Az őskorban minden népnek volt népi vagy nemzeti istene. A szumiroknak En-lil, vagy Mun-lil, sémi babiloniaknak Marduk Babilon helyi istene, az asszíroknak Assur, a hittitáknak Tarchu, a hébereknek Jáhve, a kanaánitáknak Baal, a moábitáknak Kemos, az egyiptomiaknak pedig Amun-Ra. A voguloknál a Világügyelő Fejedelem, a mordvinoknál pedig Pirgine pás tölt be hasonló szerepet. Sajnos a magyar néphagyomány teljesen cserben hagy e fontos, réginek látszó mitikus képzetnél, sőt a megítélést még annál is rosszabbá tette, hogy a "magyarok istené"-t összezavarta a keresztyénség istenével, holott a kettő ura egy és ugyanaz a személy. Ha a magyarok istene valóban ősi mitikus maradvány, akkor valamilyen kisebbrangú istenséget kell benne látnunk, a nép, az összesség védő démonát, patrónusát.

Szumir-urad-altáji hősi kultusz

A lélekhit (animizmus) és a rendkívüli erő fogalma (manaizmus) hozza létre mindenütt a hősök kultuszát. Minden népnek van hősi kultusza. Van természetesen a szumiroknak és az ural-altáji népeknek is. Az igazi hősiesség mindig a legönfeláldozóbb felajánlása a fizikai és lelki erőknél és ezért minden korban becsült közérdekű áldozati mód volt. Ha aztán a hősiség motívuma erkölcsi célkitűzést ölt, a hősök ez esetben az emberiség legnagyobb jótévői és előmozdítói lesznek. Vannak élő és haláluk után megdicsőült hősi lelkek. Mindkettőre bőven található példa a szumir és urai-altáji mitológiákban.

A kínai és japán vallásban körponti helyet foglal el a hősök kultusza. Az altáji népekről hasonló adataink vannak. De mindennél meggyőzőbb bizonyítéka a hősi kultusz virágzásának az a mód, ahogyan vele a szumiroknál, a török és finnugor népeknél találkozunk.

Szumir hősi-kultusz

A szumirok igen nagyra értékelték a hősök kultuszát, hiszen ők a történelem első megfogható népe, mely hősiséggel új hazát szerzett magának. Hősi kultuszukról írásos feljegyzéseket hagytak ránk, melyek a hősiesség indokait is tartalmazzák. Élő és halott hősökről van bennük szó. Az anyag csoportosítását végezzük az indokok szerint, amelyek mind vallásiak. Így a valószínűnek látszó idői szempontoknak is annyira-amennyire eleget tehetünk.

Az örök életért vívott hősi küzdelem

1) Első terméke egy nippuri szöveg (Kr. e- 3. évezred), melyet Kramer rekonstruált. Arról szól, hogy Gilgames dobja és verője az alvilágba zuhan, mire a hős szíveszakadva kiáltja, hogy ki hozza vissza azokat. A jó barát Enkidu vállalkozik rá. De a terv nem sikerül, és az alvilág lelkét fogvatartja. Isteni közbenyúlásra Enkidu lelke felszáll az alvilágból és informálja Gilgamest, hogy minő sors várja a halottakat odalenn. A Lélek árnyékká lesz, a test szétporlik, csak a hús nyugszik ágyon, és az övétől körülvéve, iszik tiszta vizet. De, akinek teste nincs eltemetve, annak lelke örökös bolyongásra van kárhoztatva. Nem találja nyugtát még az alvilágban sem.

2) Második terméke a Gilgames eposz- Ez az epikai mű nagy népszerűségnek örvendett világszerte. Összumir változatát nemcsak a babiloniak, hanem a szomszéd népek, chittiták és a churinák is átvették. Hatott a Sámson mondára és a görög Derakles mítoszok kialakulására is. A szöveg tartalmilag keveset változott az idők folyamán. Gilgames okulván jóbarátja szomorú sorsán, hajszolja az örök életet, és így jut el hosszú bolyongás után az özönvízből megmentett ősének Ziusudrának tartózkodási helyére, tőle óhajtván megtudni az örök élet titkát. Meg is tudja a nevét és találási helyét egy, az öregséget is megifjító csodaszernek, az örök élet csodafüvének, meg is találja azt, és boldogan viszi hazafelé, de egy őrizetlen pillanatban ellopja tőle a ravasz kígyó. Gilgames tehát nem jut az örök élet birtokába, noha 2/3 részben isten volt és csak 1/3 részben ember.

3) Az Adapa mítosz szintén az örök élet problémájáról szól. Adapa bölcs volt, mint An. De örök élet neki sem jutott osztályrészül. Mikor egész közel állott hozzá, egy fatalis véletlen folytán éppen akkor játszotta el boldog sorsát.

4) Az Inanna alászállása az alvilágba ugyancsak az örök élet problémájáról szól, s vetít rá fény. Szerelmeséért, Dumuzi (Tammuz) -ért vállalja e nehéz utat, de majdnem rajta veszít, mert az alvilág külön birodalom, ahol nem imponál a felvilági isteni rang. Dumuzi Uruk királya volt.

A csodaszülés fűvéért vívott hősi harc

Etana várandós feleségén segítő, fel kíván menni a sas hátán a csodaszülés fűvéért az Inanna-Istar egébe. De mikor a föld eltűnik szemei elől, e szavakkal állítja meg a sast: térj vissza a földre, nem akarok belépni az egekbe. Erre mindketten a mélységbe zuhannak.

A sorstáblákért folytatott hősi küzdelem

Az An helyét a szumir istenpanteon élén Enlil foglalja el. Az Enlil birtokában vannak a sorstáblák is. De tőle egy óvatlan pillanatban elrabolja a Zu nevezetű viharmadár. Tehát a sorstáblákat minden áron vissza kell szerezni, mert különben az Enlil uralomnak vége szakad.

Az istenek nem mernek Zu-val szembeállni, mire Lugalbanda, Uruk királya sikeresen visszaszerzi- Tehát a szumirok igenis gyakorolták mind az élők, mind a halott hősök kultuszát, ami abból is kiviláglik, hogy királyaikat már életükben megistenítették, akiket nevük előtt joggal megillet az istendeterminativum. Akárcsak a császárság fennállása idején a kínai császárnak kijárt "az ég fia" elnevezés. A hős Gilgames problémáját pedig úgy oldotta meg a hálás kegyelet, hogy nyilván sémi-babiloni hatás alatt, alvilági bírót csinált belőle.

A török-tatár népek hősi kultusza

Elég csak a bulgáriai madarai síremlékre egy futó pillantást vetni, hogy megállapítsuk, ilyenek a jelenlétét. Ez a szikla dombormű Európának egyetlen ilyenemű alkotása, melynek fontosságát a Fehér Géza szakavatott tollának köszönhetjük

A török Krum khán lovasszobor síremléke. Az emlékmű az elhalt khán képmása, a tetteit megörökítő felíratat. A törökökről úgyis tudjuk, hogy szokásuk volt előkelő halottaik képmását elkészíteni és sírjaikra felállítani. Ruisbraek még azt is közli a kunokról, hogy előkelő halottaik fölé nagy sírhalmot hánynak és arccal kelet felé fordul, köldöke előtt csészét tartó szobrot állítanak neki. A Krum síremléke is ilyen, balkezében csészét, illetőleg kelyhet tart a lélekhordozó vér számára, olyan áldozatként az istenek számára, amelyből maga is részesül, hogy így is biztosítsa az istenekkel való állandó szakrális kommuniót

A nagy magyar Alföldön is láthatók a Ruisbraek által a kunoknak tulajdonított óriási sírhalmok - aki nem tudja, hogy mik, valóságos 'kis hegyeknek' képzelettel őket, holott hatalmas földhalmok, mesterségesen felmagasítva -, nyilván előkelő emberek sírjai fölé emeltettek. Debrecen körzetében is látható egy ilyen. A néphagyomány emberemlékezet óta kurgánoknak nevezi őket. Valószínűleg kun temetkezési mód, előkelő halottak részére. Ma különböző célokra hasznosítják. A kurgan igen fontos műszó és minket a következő szócsaládra emlékeztet: szumir kor III. A- hegy, hegység, Berg, Gebirg; zürjén kur Berg, Anhöhe; osztyák karis, keres-u. az; cseremis korok, korák, korek-Berg; votják gures, gurec-Berg; finn korkea-hoch. A magyar néphagyomány kurgan kifejezésének pontos megfelelői. A magyar mitológust azért érdekli különösebben a dolog, mert itt azon kunokról van szó, akik a magyarság soraiba, mint török eredetű néptörödek, az idők folyamán beolvadtak.

De még tovább is mehetünk. Érdekes, hogy a nagyságot, az erővel teljeset, a méltóságosat, a nagyon tiszteltet, a tökéleteset is ugyanaz a gyök fejezi ki, csak Delitsch (SGI. 1 E8. 1.) és Deimel (SL. 147.) választják el egymástól, és iktatják be IV. kor gyanánt lexikonaiba. Holott az utóbbi jelentéssorozatnak is a fizikai kiemelkedés, a magasság képezi a nyilvánvaló alapját. Egyébként Delitsch a IV. kor szellemi jelentéseit teljesebben sorolja fel, mint Deimel. Delitsch így közli ezeket, hozzátevéen az asszír-babiloni equivalenst is: gross (rabu), machtvoll (pungulu), schwer, hochangesehen (kabtu), hochgesesetzt (kubbutu), volkormen (gitmalu). Távol álljon tőlünk arra gondolni, hogy azért emeltek sírhalmot (kor) az előkelők fölé, mert az előkelőség kifejezése is kornak hangzott. Csak azért említettük fel, mert a török nyelvekben, sőt a magyar nyelvben is a nagyság, a tekintélyesség, méltóság kifejezése azonos gyökkel történik. V-ö. pl. östörök kur-der Rang, die Stellung; ujjur kur-u. az; tatár die Reihe, Linie; lpp. ko-ark-herrlichkeiten, magyar kor a következő összetételekben ekkora, akkora, mekkora (so gross, wie gross), ahol világosan kiérezzük a nagyság fogalmát.

A finn-ugor népek hősi kultusza

1A lapp seite-saivo kultusznak van egy harmadik elnevezése is, a norvégból kölcsönzött storjunkare kultusz. Ha ez összetett szót elemezzük, mindjárt észlelni fogjuk, hogy a seite saivo családi kultuszhoz jó adag hősi kultusz is hozzávegyült- A storjunkare u. i. stor-nagy és junker-ember, tehát együtt kiváló embert jelent. És ki a kiváló ember?

Azon korban még egyedül a hős

2) Bővebb adataink vannak az egymásnak pontosan megfelelő votják- cseremisiz lud-keremet kultuszról- A lud bekerített áldozati berket jelöl, közepén egy magas fenyőfával. Tehát megfelel a szumir tir azag-nak és a vogul-osztják ős- ligeti áldozó térnek, közepén a tir fenyőággal. A keremet az arabtörök kiramat jövevényszó átvétele volna, állítólag szent jelentéssel. Bizonyos azonban, hogy a cseremisizben szent berket jelöl, közepén egy magas fával. A szent berek középi fa mind a votjákban, mind a cseremisizben a család, vagy a törzs rettegett őst reprezentálja, aki a fában lakik. Tehát a lud-keremet kultusz a családi, illetve törzsi ős halotti szellemének szól, ezért kellett az áldozóknak a külső kerítésnél megállapodniuk (a nőknek ide sem volt szabad közeledniük). Évenként kétszer. nyáron és ősszel áldoztak neki, mindig fekete színű állattal és mindig este. Gyakran úrnak, uralkodónak nevezték és azt hitték róla, hogy álomban is megjelenhetik, emberalakot öltve.

3) Paasonen kimutatta, hogy a keremer kultusz a mordvinoknál is dívott, és ott is hasonló jellege volt.

4) A Balti finneknél (finnek és észtek) is feltalálhatók hasonló kultusz nyomai. Van egy közös mitológiai fogalmuk, a hiissi, mely eredetileg erdőt, majd áldozati berket, de egyúttal e szent helyek lakó-szellemét is jelentette, aki rosszindulatú démon volt és az ember megrontására tört - ez egymagában is bizonyítja, hogy a Balti finnek körében a félelmetes ős [hősi) kultusz nemcsak feltételezhető, hanem egyenesen feltételezendő.

5) Az obiugoroknak is vannak helyhez kötött szellemeik, csak nem rosszindulatúak. Ilyenek pl: Karjalainen, RU V. II. BD. szerint az ott felsorolt Gaugester-ek, kik között ott vannak pl. a Világügyelő Aranyfejedelem, Kaldes istenasszony, stb. és akiben szerzőnk mind démonizált hősi halotti lelkeket lát. Vele szemben Munkácsi és Pápay azt az álláspontot képviselik, hogy nem mind hősi halotti lelkek démonizálásai az összes kerületi szellemek, hanem a fontosabb természeti jelenségek personifikációi is. Mi ez utóbbi nézethez csatlakozunk, jelen mű más helyein kifejtett indokból. Itt csak annyit szögezzük le, hogy a démonfixált emberhősök erősen idealizálva vannak, ami a népköltészeti emlékekből azonnal megállapítható. Ámde történeti magra mennek vissza és korántsem osztjuk a Karjalainen nézetét, mely szerint az obiugor népköltészet az urogok vallási rajzából lehetőleg kikapcsolandó. Az obiugor Gaugesterrek rendszeres tiszteletben részesültek, és ez igen komoly vallásos kötelesség volt, melyet büntetlenül senkinek sem lehetett áthágni.

6) Pogány magyar elődeinknek hasonló képzeteik lehettek a hősök kultuszáról, mint obiugor rokonaiknak. A magyar hősmonda és a magyar ember szenvedélyes "őskeresése" valamint ős szavunk eredete és a vogul-osztják megfelelő szóval azonos jelentése [öregapa, atya), finn-ugor jelentős biztosítéka annak, hogy a magyar ősi hősök kultusza, mely menthetetlenül elveszett, az obiugor szelídebb formát és nem annak ridegebb, rettegetésre okot adóbb alakját (Volga- és Balti-finn) öltötte magára. Egyébként a magyar igyfa (szentfa) árkáikus alakja megfelel a votják-cseremisiz szentberek törzsöst reprezentáló berekközépi magas fájának, ill. a vogul-osztják áldozó téri tir-jének, mert nyilvánvaló, hogy a magyar igyfa-nyírfa volt. Némely

helyeken még manapság is Szent György éjszakáján a gonosz ős halotti lelkét azzal akarják távol tartani a háztól, hogy nyírfát tesznek az ablakba, az ajtófélfába, az istállóba stb. A palócok májusfául még ma is a nyírágot használják, és érte távoli vidékekre is elmennek, csak hogy hozzájuthassanak.

7) Terjedelmes és tárgyilagos közlésekből tudunk róla, hogy a szamojédoknak is voltak hősi bálványképek, amelyek rendszerint a szabad ég alatt állottak. De ezek ránk nézve itt mellőzhetők.

EGYEZŐ SÁMÁNIZMUS

Szumirok és ural-altáji népek a sámánt is a hősök közé számították, mert sámáni tiszt betöltéséhez felfokozott fizikai és lelki erő volt szükséges. Ezzel pedig csak a fizice és psychice eleve meghatározott embertípus rendelkezett. Szumirok és ural-altáji népek között ez irányban is bizonyos közös elvek, közös eljárási módok nyilvánultak meg, amelyek alapján joggal beszélhetünk közös szumir-ural-altáji sámánizmusról.

A szumir-ural-altáji sámánizmus egyező műszava:

A sámán elnevezést csak a mandzsu-tunguz törzsek használják, még e szó honosodott meg az ural-altáji varázsló elnevezésére. Vitás a szó eredete is. Vannak, akik autochton képződménynek tartják, mások a szanszkrit *craman*, a pali nyelv *samana* (Bettelmönch) szavából eredeztetik. A műszó előfordul még a tochat szogdh, sőt a kínai nyelvben is.

A török-tatár törzseknél más elnevezéseket találunk a varázsló jelölésére. Ezek körül egyeznek a következők:

1) Szumir *mu*-varázslás, burját *bö-u.* az, mongol *bügesámán*, kun *bogo*-próféta, ujgur *bögi*, *bögü-Kenner*, *Weise*, *Gelehrte*; csagataj *bögü-Zauber*, boszorkányság; *ozmán bögi*, *büjü-u.* az, magyar *bü*, *büv*, pl. *bü-bájos*; cseremisz *mu-zsan* előtagja, vogul-osztják *mul-Zauberwort*.

2) A török-tatár *bag*, *bah*; *buj*, *büj-bilinc*s, kötelék, tehát a varázslás megkötés. A varázslás alóli megszabadítás a bilincset, köteléket feloldani. A szumirban ugyanez a helyzet, sőt ismeri e jelentést még az USZ is (V. ö. *Surpu*).

3) A szumirban egyik elnevezése a varázslásnak a *II. en* valószínűleg megrövidített alakja az *enem*, *inim* szónak. Az *enem*, *inim* jelentése-Wort, Befehl, Ding, Sache, Angelegenheit. A szón varázsszót kell értenünk. Erre céloz az *inimnimma* kettőzött forma *Beschwörung* értelme is.

4) Az *enem*, *inim* előfordul ilyen összetételekben is: *enemdug-ga* és *enem-bi*; sőt reduplikálva is így: *inim*, *inim-du-du* és *enem*, *enem-bi-bi*. E kettőzött forma különösen a varázslásban közkedvelt. A *dug* és *bi* jelentése a szumirban: szól, beszél, kijelent - tehát mindkettő "varázsigét mondó", vagyis a varázstó- A szumirban ily esetben a főhangsúly az utolsó tagra tevődik át, amit az mutat, hogy annak a végmássalhangzója megkettőződik. A főhangsúly áttolódásával a mellékhangsúly is eltolódik a *nem*, vagy *nim* szótagra, és ennek folytán az előrész, az *e* vagy *i* szótag, mint hangsúlytalan, elkopik, elvész, majd a *dugga* is továbbkopván és *du-vá* rövidülvén, előáll egy *nendu*, vagy *nindu* forma, mely a vogul-osztják *najt*, finn *raoita*, lapp *noaide*-varázsló, varázsolni szavaknak képezi az alapját. *Reguly* és *Munkácsi*

megerősítik még a vogul-osztják naj tuch igei változat használatát is, szintén varázsol, bűvöl jelentésben, ami a nendugga alaknak felel meg. A megfeleléshez tudni kell, hogy az m mássalhangzó ad és t előtt az összes rokonnyelvi terminusokban j-sül. Munkácsi a vogul namt (ész, elme, tanács, okosság) szóban keresi a mi gyökszavunk alapját, holott szumir-ural- altáji ősközösségi örökség. Tehát igaza van Munkácsinak, ha a szó eredetét "a messzi ősiségben" keresi és abban sem téved, hogy a szó k mássalhangzóját teljes értékű n-nek és nem m-nek veszi, mert a szumir an is teljes értékű n-az.

5) De az e em, inim az alapja a magyar ének, ínek ynek, finn aani-hang, lapp ji-enn- ugyanaz jelentésű szavaknak is. A magyar szóvégi k kicsinyítő képző. A folklóre-kutatás kimutatta, hogy az ének és zene kezdeti fokon nem más, mint a primitívek zajcsapása avégből, hogy a gonosz szellemeket vele elriasszák. A zajcsapások még ma is sok primitív népnél megfigyelhetők. A dodonai jóshelyet ércmedencék vették körül, a keresztyén harangokról szóló középkori definíció is vivos vocomortuos plage, julgura Jrango, szintén ősrégi emlékét őrizték meg.

A szumirban az egykori zajcsapás emlékét az őrizte meg, hogy az összes éneklést kifejező műszavaknak kiáltás, ordítás jelentésük is van.

A III. tu jelentését Delizsch így közli: Wind (szél, asszír-babiloni saru). Ez alá sorolja be a tu s tutu gyököt, amelynek jelentését következőleg adja vissza: Beschwörung und der Zauberer. Megjegyzi még, hogy a tu-nak ta, te változata is van (SGI. 100. 1.). Nos a tu képezi az alapját a votják tü-no előtagjának, amelynek no utórészében a szintén szumir szónak minősülő II. na, ill. I. nu (ember, férfi) lappanghat. Dehát miképp kombinálódik a tu-szél jelentésű szó egy sámán elnevezéssel? Egyszerűen úgy, hogy Munkácsi szerint a votják sámán varázstevékenysége valójában a betegre való rálehelésből, ráfúvásból állott, mintha e szimbólikus gesztussal akarná kiűzni a gonosz démont a betegből (VNGy. II. 2. 1.). A votják nyelv azonban a ráfúvást, a rálehelést egészen más szóval fejezi ki, ám ez csak annyit jelent, hogy a tu olyan ősrégi szó, hogy eredeti jelentése az idők folyamán teljesen veszendőbe ment, többé nem értette meg senki sem, s így mással kellett pótolni. Tehát a tuno mindenképpen varázslót jelent.

De ez az alapja az eleddig megfejthetetlen szamojéd tadibe-varázsló kifejezésnek is, amely nem egyéb, mint a tu reduplikált tu-tu alakja, a szumir bi-szól, beszél formája, tehát az, aki varázslást szót, vagyis a varázsló. A bi ugyan a tutu-hoz kapcsolva a szövegekben eddig még kimutatva nincs, de ha van enem-du és enem-bi - márpedig mindkettő a szumir feliratokban gyakori -, akkor miért ne lehetne tutu-bi, vagy tatu-bi is?

4) Németh Gy., a budapesti egyetem turkológusa fölemlíti, hogy a kínai krónikák Kr. e. 103-tói kezdve, többször szólnak a vuku bűvölésről, ez pedig nem más, mint a török bügü-bűvölés, varázsló. A lapalji 5 z, j-ben megjegyzi, hogy az ótörök kultúra legfontosabb műszava áll előttünk a bügü szóban, amely az ősmagyar mitológia 4. fogalmát kölcsönözte eleinknek, u. m. a bűvöt, bájol, bölcs és boszorkány szavainkat. Ezek közül már elemeztük a bú-báj gyököket, most vizsgáljuk meg a két utóbbit.

A bölcs terminust, melynek eredeti jelentése: varázsló, honfoglalás előtti török jövevényszónak minősíti az Et. Sz. Legközelebb áll hozzá a csatagaj büghizi-ugyanaz, de megfelelői előfordulnak más török nyelvekben is. Végző fokon, mint tudjuk, ez is a szumir mu gyökre megy vissza. A 13. század óta állandó használatban van, mai jelentése: der Weide, der

Vielwissende. Az m-b hangátmenetre, v. ö. a török nyelveken belül, csagataj, ozmán mundsuk-bundsuk-Glasperlen, falsche Perlien.

A boszorkány alapszava szintén a szumir, török mu-bo, bü jelen formája az alapgyökből eredt továbbképzés. Csak a 16. század óta használatos. Mai jelentése Hexe, a feltételezett török szó, melyből származna volna: basyrgan- lidércnyomás, aki nyom, sehol sem mutatható ki, de kikövetkeztethető a basyr igéből, amely megvan több török nyelvben és a csuvasban is.

5) Még van egy műszónk, amely az ősi boszorkány hitből eredőnek látszik, de rávilágít a varázslás: megkötés, kötelék, bilincs jellegére is, és ez a magyar tág, tágít kifejezés. A 15. század óta van forgalomban. Etimonja szerint "talán hangutánzó-hangfestő tá, tő származéka" mondja róla Bárczi (M. Sz. Szó, 298. L). Egyébként eredete ismeretlen. A ta gyök a szumirban oldalt jelent, a da-val együtt, és igen fontos szavak ágaznak ki belőle, pl. a ta-am, da-am-oldalon lévő, a férj, stb. Ilyen a ta- b (i] is, vagy megrövidítve tab-2 hozzáfűgen. Egy magyar szólásmondás elárulja nekünk, hogy miképp kell a boszorkány és az oldal viszonyát egymáshoz elképzelni. A "nem tágít tőle" szólás-mondás ui. feltételezi, hogy a boszorkány mindig a megrontott beteg vagy képe oldalán, vagy közelében tartózkodik és onnan lövöldözte ártó hatásait. (Kivéve a rontó báb visszahozásának az esetét.) Nem úgy áll tehát a helyzet, hogy "az eredeti jelentés elhomályosulásával nem rajta (azaz a köteléken) tágítanak, mint Bárczi véli, hanem tőle. "

A magyar táltos szó bizonytalan eredetű, csak újabban terelődött rá a figyelem a török talt-önkívületbe ejt gyökszóra, melynek ys török képzős alakja volna. Ámde ez az etimológia sem nagyon valószínű, mert van pl, táltos ló is, erre pedig az önkívületi állapot semmiképpen sem alkalmazható. Igaz, hogy a ló táltos állat, s mint ilyen rendkívüli tulajdonságokkal van megáldva, de mégis furcsa volna, ha állat esnék extázisba, ilyen állapot csak embernél tételezhető fel. A magyar nép képzeletvilágában él az embertáltos képzet, amely főképp rendkívüli értelmi képességekkel ruházza fel azt. A táltosember képzeté ősi, keleti örökség. Joggal kereshetjük tehát már az ősközösség idején alapgyökét. És ez meg is található a szumir tal gyökben, amely: értelem, okosság, belátás. Reduplikált alakja is gyakori: tal-tal pl. a K. 4386 Col. IV. 32. sor, a tal-lal következő asszír-babiloni fordítását adja: il Ea bel nimeki, bel hasisi- E-a isten az értelem és okosság ura. De nem választja el a tala tőtől, holott nem azonos azzal. Deimel ellenben elkülöníti egymástól (SI. 204. L), úgy, hogy jelentéstani alapon bátran egybevehető a finn taitaa- tud, ért jelentésű szóval. A mi táltos szavunk tos utó tag nem teljes reduplikált és azonkívül el van látva az s melléknévképzővel is. A táltos ló hű segítője gazdájának, a mesebeli hősnek, akivel ha találkozik, gebéből tündérparipává változik át. Az embertáltos mindig jószándékú az emberek iránt, csak a barátságtalan fogadtatást fizeti vissza kamatostól. Rendesen foggal születik, s ha természete meg nem változik, rövidéletű. Fel tud emelkedni a levegőbe, s ott viaskodik az ellenség táltosával. Csendes, hallgatag lény, igénytelen. Sok késői, keresztyén vonás tapad alakjához, s gyakran összetévesztik a garabonciással.

A garabonciáról ezt írja Bárczi (M. Sz. Szó, 91. 1.): "végső elemzésben a görög nekromanteia-magia, halottból jóslás szóra megy vissza, latin, majd olasz közvetítéssel, s a szó nagymértékű elferdülésével" (v. ö. olasz gramanza) - A garabonciás alakjában a középkori deák képe elevenedik fel előttünk- Sok benne a keresztyén vonás, de ősi sámánisztikus hagyománnyal elkeveredve. Gyakran a táltos mezét ölti fel, de nem oly jóindulatú, mint amaz. Több vonás a fekete mágiára emlékeztet benne. Pl., ha kérését nem teljesítik, rettentő viharral, jégesővel torolja meg a rajta esett sérelmet. Ilyenkor felemelkedik a levegőbe, lova a sárkány,

előtte nyitott bűvészkönyve, mellyel sárkányát idézi fel valamely tó, vagy folyó vizéből. A garabonciás külföldi egyetemet járt ifjú, és okkult tudományokat is hallgató vándordeák, tehát középkori alak, kinek személyét és tulajdonságait nagyon kiszínezte a népi képzelőerő és hazai figurát csinált belőle. Mint ilyennek csak annyi köze van az ősi magyar pogány hithez, amennyiben a samanizmus régi jellemvonásai tapadtak hozzá. Ilyen a bűvészkönyv, amely a sámándobra rajzolt figurákat akarja helyettesíteni, az egyetemet járt deák képzettségének megfelelően. Mi tudjuk, hogy ez mit jelent, mert a debreceni kollégium egyik híres professzoráról is el volt terjedve annak idején a hit, hogy egy bizonyos bűvészkönyv révén a szellemekkel, magával az ördöggel áll összeköttetésben. (Hatvani István 18, sz. vége.) Vagy további ősi sámánisztikus jellemvonás: a viharral való kapcsolata, a sárkányon való lovaglása, a gyakori alakváltoztatás stb.

Az altáji török-tatár-törzseknél el van terjedve a sámánnak kam neve, amit középkori útleírók is megerősítenek. Ősi elnevezésnek látszik, még ma is használatban van. Szinte kínálkozik a feltevés, hogy en maga szumir ima, kimu-Verstand, Einsichttel azonosítsuk. Ha Munkácsi a vogul és a többi rokonyelvi nojt, noita és noaide paralelek közös alap-gyökszavát a vogul namt-ot veszi föl. Krokin Gy. pedig a votják nodo, nodas- okos és a zürjén nod-kis-találós-mese jelentésű szavakban találja meg, miért volna groteszk és fantasztikus a szumir és a török- altáji- tatár kima, kimu-kam szók egymás mellé állítása? [VNBY II. 2. 03441. jegyzet.]

Van még egy magyar szó, mely szintén kifejezi a sámánkodás lényegét. Ez nyelvünk regös, szava. Sebestyén Gy- irt róla egy két kötetes pompás monográfiát, melyben kimerítette a regös hagyományt.

Az újabb kutatások eredményeit pedig számbavette és értékelte Bárczi; DI. Sz. Szótára, 1941., a megfelelő címszók alatt- Eszerint úgy áll tehát a helyzet, hogy a regösök nem tulajdonképpen sámánok, hanem csak utódai a régi sámánoknak. De annyi jellemző vonását megőrizték az ősi sámánizmusnak, hogy előadásuk módjában, viselkedésükben, sőt öltözködéskükben is sok és megbízható hagyomány rejlik.

A sámán lelki beállítottsága és tiszte

Az extasis műszavai

A jelek szerint sámánról is le lehet mondani, amit a költőről, hogy non illi, sed nascitur. Komoly etnográfusok úgy jellemzik a sámán-típust, mint egy külön emberfajtát, amelynek különös lelki adottsága van a sámánkodásra. A lelki és fizikai jelenségek már a gyermekkorban elkezdődnek és folytatódnak mindaddig, míg az illető nem enged a hívó szónak. A sámánt t. i. az ősök szellemei választják ki és jaj annak, aki az elhívásnak nem engedelmeskedik. Egyik betegségből a másikba esik, s a végén meg is hal. Holmberg-Harva külön fejezeteket szentel vallástörténeti műveiben a sámánok személyeinek és ezekben felvonultatja az útleírók és a modern etnográfusok bizonyágtételeit a sámáni tisztre történő elhívás mellett, mi csak utalunk az ott közöltekre. A sámán sorsa tehát tragikus végzet. Bizonyos lelki diszpozícióban nyugszik, s előle nincs kitérés. Epileptikus rohamok gyötrik mindaddig, amíg sámánkodni nem kezd. Akkor aztán megkönnyebbül és ismét normális emberré válik. Vannak sámáncsaládok, amelyekben apáról fiúra száll a sámáni tiszt, ezért szinte örökletes is, mert apáról fiúra öröklődnek a lelki és fizikai tulajdonságok is. A sikeres sámánkodáshoz azonban egyéb feltételek is szükségesek, így mindenekelőtt élénk fantázia, amellyel a sámánjelölt színesíteni tudja élményeit. Azután a sámánfogásokba való rendszeres

bevezetés, melyet a kandidátus valamely sámántól nyer el, ki a szimptómák jelenléte esetén tanoncává fogadja. Némely altáji népnél a sámáni tisztre való felavatás ünnepélyes szertartások között megy végbe. A sámánkodáshoz azonban bizonyos kisegítő eszközök is nélkülözhetetlenek, mint pl. a sámánöltözet, vagy a sámándob. Mindezekről meg kell emlékeznünk, mert a sámánkodás lényeges kellékei. Ilyenek még az ostor és a kard.

Foglaljuk mégegyszer tehát röviden össze a sámáni tiszt lényeges előfeltételeit: kell hozzá a bizonyos lelki és fizikai beállítottság, rendszeres oktatás, sámáneszközök, s mindezek tetejébe és mindent megelőzően az ősök szellemei által való elhívás. Különösen fontos ez utóbbi, mert a démonizált ősök szellemei által való elhívás mintegy a magasabbfokú isteni kiválasztást pótolja. De nélkülözhetetlen előfeltétel is.

A sámáni tiszt eredményes betöltésének alapja a szellemekkel való kapcsolatba jutás. Mégpedig mind az ártó, mind a segítő-szellemekkel. Az előbbiekkel azért, hogy őket a betegből kitessékelyjék, az utóbbiakkal azért, hogy tanácsukat kérje és jóindulatukat a baj leküzdésére hasznosítsa. A szellemekkel való érintkezésnek azonban megvan a maga módja. A sámánnak előbb extázisba kell esnie, csakis így juthat velük érintkezésbe. Ezt célozza az ingerlékenység, és erre valók a heves, gyors mozdulatok és a sámándob pergetése, azzal a fülsiketítő zajjal, melyet a dobra, meg a sámánöltözetre akasztott ércsengők és vaslemezek éktelen csörömpölése okoz. De az extázis mesterséges szerekekkel is, pl. légyölő galócával előidézhető. Műszavai a magyar nyelv megfelelő műszavai köré csoportosítva a következők:

a) Bódít, bódul - egy ismeretlen bód tőnek a származékai (v. ö. Et. Sz.).

1) Ugyanebből a töből származtatják a boldog szót is, melynek jelentésváltozása a bód gyök-révült, kábult ősi jelentésével szemben "talán pogány vallásos szemléletből volna magyarázható" - írja Bárczi (M. Sz. Szó, 22 kl.). De van a bód tőnek egy másik levezetése is, mely azt a bolyog, bolyong szóból származtatja és egybeveti a vogul moljem- siet jelentésű gyök szóval. Erre mondja Bárczi, hogy "súlyos hangtani nehézségek igen valószínűtlenné teszik az egyeztetést. Török egyeztetés sem megfelelő" (M. Sz. Szó, 24. 1.), Ámde ami hangtani nehézség fennforog a vogul és a török egyeztetésnél, az mind elenyészik a szumir bulog-siet, asszír-babiloni hasu-ugyanaz a jelentésű szóhoz viszonyítva, amely magába foglalja az a orrhangot is, csak hogy nem tudja azt a szóvégén írni. A szó mind Delitschnél, mind Deimelnél nyugtatva van (70. és 32. 1.). Sőt Deimel még a lu sag bulugga asszír-babiloni muselu etimmu (Totenbeschwörer) változatát is közli (SL. 31. 1.). Ebből vezetik le a magyar balgatag melléknevet is bolygatag.

b) Esik magyar ige vogul is-leereszkedik, osztják esi- leenged, a zürjén, votják nyelvekben is van megfelelője, tehát finn-ugor eredetű. Származéka a magyar eskü, amelyben régi alakja es-ugyanaz, eszerint a szó a sámánkodás korába vezet vissza, mikor a táltos révületében a földre esve hívta a jó szellemeket segítségül. E szócsaláddal függ össze az esd, eseng, esedezik, esdekel szócsoport is, az imádkozásnak egy speciális magyar műszava, mikor a sámán szinte síró hangon, rimánkodva terjeszti elő segedelem iránti kérését, vagyis révületében (Et. Sz. 1. és M. Sz. Szó. 68 l.).

c) Ismeretlen eredetű a magyar kába, kábít, kábul, amely mesterségesen előidézett révület, rokonnyelvi vagy szumir nyelvi parallelje nincs.

d) Van a magyar nyelvben egy mélyértelmű műszó az extatikus állapot kifejezésére és ez a finn-ugor eredetűnek minősített révül, vagy réül. A rejt, reked, rekken szavainknak az alapja.

A 15. század óta használatos. A vogulban reg, regh, righ hőséget, a finnben rakki ugyanazt jelent, "eredetileg a táltos révülésére vonatkozik, a vogul mitológia a sámán ihlettséget még ma is tarem reg-isten hevének nevezi" (M. Sz. Szó. 258. 1.). Aranyosszéken, az én szülőföldemen a rekken tövet használják a nyári forróság, a megrekedt meleg jelölésére is. A jelölés fejlődést Bárczi így állapítja meg: láz, révület, varázslat, bővülés, elvarázsolás, eltüntetés, elrejtés, elzárás (M. Sz. Szó. 255. L).

e) Az orvos etimológiáját nem ismerjük, ezért kombinációkba, mérlegelésekbe nem bocsátkozunk.

f) De van a magyar nyelvnek egy szava, amelyről érdemes itt néhány szót vesztegetni. Ez a közismert jós, ill. az ennek alakváltozataként előforduló javas szó. Bárczi a magyar jó melléknév származékszavát látja benne (M. Sz. Szó. 145 L), de ugyanott közli a többi magyarázatot is. Köztük figyelemreméltó az I., mely a szó alapgyökét a cseremis ju, jó-varázsige jelentésű töben találja meg. Milyen érdekes, hogy az azonosan hangzó, egyébként folyóvizet jelentő id, jó, stb. szónak és a szumir Ea, la-nak szintén eredetileg föltehető (folyó) víz-démon, a legerősebb köze van a varázsláshoz és egyenesen úgy szerepel, mint a varázslás istene. Ő az egyedüli szumir isten, aki igazán törődik az emberek dolgaival és jóindulatát nem fizikai erejében, hanem fia, Marduk isten és a szumir sámán varázsoztatásában mutatja meg. Marduk a Surpu szeseries szerint többször fordul Eához varázstudományért, mire Ea némi szabadkozás után, mégiscsak közli fiával varázsutasításait. Marduk helyére néha a sámán lép, akit szintén Ea hív el és választ ki az arra alkalmas emberek közül. Tehát a szumir sámán is tőle nyeri révületét, mégha a szövegek nem is említik az extázisba jutást kifejezetten. De hát hogyan kerül folyóvíz és varázslás egymással kapcsolatba? Úgy, hogy a tűz mellett a víz szerepel a leghatásosabb tisztító eszközként démonikus hatások ellen (V. ö. a bit, rimki és az ural-altáji fürdőházi varázsceremóniát, továbbá a szumir varázspap másmás nevét, a más megtisztít reduplikációja.)

A sámán szellemei

A legkimerítőbb tudósítások és a legprimitívebbek az altáji népek sámán életéből maradtak ránk. Orosz és finn tudósok megfigyeléseinek, feljegyzéseinek köszönhetjük őket. Belőlük megtudhatjuk a következő nagyfontosságú tényeket: 1) E szellemek mindig állatalakban jelentkeznek. 2) Gyakran törzsi elhalt sámánok lelkei. 3) Valósággal megszállják a sámánkodásra kizemelt áldozatot, míg teljesen hatalmukba nem kerítik azt. 4) A sámán hatalmától függ, hogy hány lélek hatol bele, a tehetősebb sámánnak 10 lelke is lehet, a kevésbé tehetősebbnek 1-2. 5) A szellemek azonban nemcsak urai a sámánnak, hanem egyben tanácsadói is, idegen szellemek felé közvetítői is. Tehát tanácsosok, üzenetközvetítők, de hírszerzők is. A szellemek által való megszállás tartalma alatt a sámán csodaképesség birtokába jut, tüzes vasra lép, éles és hosszú kést nyel el, izzó szénre lép, tűz felett táncol, az öregedő sámán úgy tesz mintha fiatal volna, semmi kár nem esik benne. Európai megfigyelők is megerősítik, hogy csodaélményeknek voltak a szem és fültanúi. Mindez természetesen nagyon fokozza a sámán tekintélyét.

Az állatvilág fajtái körül bizonyos madárfajok, mint pl. a sas és a hattyú, a négylábúak közül pedig a kutya, a bika, a farkas, a medve és a rénszarvas hozatnak a sámánal kapcsolatba. Ezek olyan törzseknek a totemállatai, amelyekből híres sámánok kerültek ki, és ahol a sámáni méltóság szinte örökletes. Ámde az említetteken kívül, még más állatalakba öltözött szellemeik is lehetnek a sámánoknak (Harva, RVAV, 19-38. 465 kkl.). Itt csak a sámánizmus

és a totemállat közötti kapcsolatra vessünk futó pillantást. Annál inkább, mert az urali ágnál is ugyanezen állatfajok ismétlődnek meg.

A sámánizmus eredetét az altáji népek a sassal hozzák összefüggésbe. A gonosz démonok által okozott betegségek és a halál ellen az istenek alakúldik az égből a földre a sast, ámde az emberek nem értik meg sem a sas jövelele célját, sem beszédét. A sas tehát dolgavégezetlenül kénytelen az égbe visszatérni. Ismételen leküldik, de most már azzal a megbízással, hogy az első embernek, akivel találkozik, adja a sámáni méltóságot. A sas erre közösködik egy férjéről különélő asszonnyal, akitől fia született. Ez lett az első sámán, az asszony pedig az első sámán. Ezért tisztelik az altáji népek a sast. A jakutokról már a nagy svéd utazó, Strahlenberg közli, hogy e népnek minden törzse szentnek tart bizonyos állatokat, mint a hattyút, a ludat, és a hollót. A burjátok a medvéről azt állítják, hogy korábban vadász volt, illetőleg sámán, s csak azért változott át medvévé, hogy a bálványistent, a burchánt megijessze. De bármikor visszanyerheti, ha kívánja emberi alakját. A burját sámánnak még bikához, mint totemállathoz is köze van, mert alvilági lélek keresése közben a bikát, mint törzse totemállatát utánozza. Az altáji tatárok pedig a bagolyról hirdetik, hogy eredetileg nagy sámán volt.

Általában a sámándobra festett és a sámánöltözetre akasztott állatfigurák mind összefüggésben voltak a sámánkodással. A vogulokról és osztjákokról W. Steinatz nem régen szintén megállapította, hogy az északi elhelyezkedésű törzsek totemállatja a medve, míg a déli törzsek, melyek az ősi, hamisítatlan ugor műveltséget képviselik, Numi Tarem gyermekeinek állítják magukat. Tehát az obi ugorok is tudnak a sámánok egy fő szelleméről, akit Holmberg-Harva "bear-fike spirit"-nek nevez. De még kezdetlegesebb a lapp sámánizmus, amely a sámándobra rajzolt állatfigurákon árulja el, hogy a sámán szellemei minő állatokba mehetnek át. Találunk itt medvét, madarat, halat és kígyót. Ez állatoknak a segítségével teheti meg a lapp sámán alvilági útját, ahova komoly betegség esetén a testből távozó lelket a gonosz szellemek elcipeltek és most a sámánok vissza kell hoznia. Hogy a lapp sámán is önkívületi állapotban tette meg az utat, egészen természetes, de az extázisba jutásnak a dobban, és az ütemes mozdulatokban mindig kéznél volt az apparátusa. A finn nyelvben, éppúgy, mint a magyarban a révül, réül, megmaradt az extázis műszava, melyet Harva után így idézünk langeta loveen- falí into trance.

A sámán tekintélye az ural-altáji népeknél felette nagy volt. Az ő kezében futott össze a lelkek feletti hatalom, ő rendelkezett a szellemekkel, s nélküle az élet fontosabb dolgai le nem pereghettek. Ő volt törzsének papja, lelkipásztorja, orvosa, tanácsadója, mindenese. Híre-neve soknak fennmaradt, de zárt rendet nem alkottak, s a legtöbbje szegény ember maradt. A magyar nyelvben két kifejezés is mutatja az egykori sámán nagy tekintélyét, az egyik a bűvöl, bűvös, bűvész, bűvészkedik, képezve az ősrégi bű tőből, a másik a rögtön műszó. Az első azt jelenti, hogy a sámán csodahatásokkal rendelkezik és olyan dolgot hajt végre, hosszabb, vagy rövidebb idő alatt, amely a nézők előtt hihetetlennek látszik, s mégis sikerül. A rögtön egy magyarázat szerint a regő-rejt szócsaládhoz tartozik és jelentése "varázslatos módon". Azonban más magyarázatai is vannak (v. ö. M. Sz. Szó. 262 kl.).

A szumir sámánok is tannak állat alakú szellemei. Erről tanúskodik az a mód, ahogyan sámánkodását a betegszobában előkészíti. Zimmermann 58. sz. rituális tábla egy madár alakú képnek az asipu-rítusban való használatáról tudósít. AK 626 jelzetű szöveg ezt mondja: "hollót vegyen a pap jobb, sólymot a bal kezébe..." A CT. XVI. 2-8, 64 ks. ezt írja: "A hollót az istenek vigyázó madarát jobbon tartom, a sólymot, a felszálló madarat a te gonosz arcod

fölktt balommal viszem végig. " A K. 893 2. egy varázslási ceremóniában éppen 4 madárról emlékezik (surdu-sólyom, summam-galamb, aribu - holló, lu-hu-lu madár, közelebbi jelentése ismeretlen).

A madár figuráknak itt más szerepe nem lehet, mint segíteni a sámánnak, hogy a gonosz démont a betegből kiűzze. A szumir hit is az volt a betegségről, hogy a beteg lelke valamiképpen gonosz démonok hatalmába kerül, s ezek igyekeznek őt az alvilágba magukkal vinni. Pl. Enkidu, Gilgames barátja és kísérő társa, megálmolja korai halálát és látja, amint lelkét halálmadár alakjában viszik le az alvilágba a gonosz szellemek. A varázsszövegek nem szólnunk arról, hogy a sámánok kísérenk alá a hazajáró lelket az alvilágba, de tekintettel arra, hogy viszont mivel sámáni feladat volt gondoskodni, hogy alvilági szellemek ne zavarhassák meg az élők nyugalmát, jogunk van következtetni, hogy a primitívség kezdő fokozatán a szumiroknál is ez volt a helyzet. Ennek már csak utolsó hullámverése, amikor felvilági istenek, vagy hősök szállnak alá az alvilágba.

Említettük előbb, hogy a szumir sámánokról kifejezett eredetmítosz nincsen, de nyilvánvalóan hasonló eredetre megy vissza, mint az ural-altáji sámánizmus. Vagyis állatotemektől származott, lelki és fizikai adottságuknál fogva alkalmas személyek hivatottak el e tisztre. A totemállat, valamely madár, talán a holló, vagy a sas lehetett. Az előbbi Sirburla/Lagas-a mai Tellóh nevét adja, a 2. mitikus szövegekben, pecsétcilindereken foglal el előkelő helyet és rajta ülve akar feljutni az égbe. Ezért is lesz a lélek kedvence, sőt mondhatni kizárólagos megjelenési formája a madártípus, és játszik a sámánszellemek sorában és a maretikában olyan fontos szerepet.

Még egyet-mást el kell mondanunk a szumir sámán réülésről. Sajnos egykori szövegünk nincs a réült állapotról, s az ezenközben történt gesztusokról, az asszír babiloni emlékek is cserben hagynak, de szerencsénkre kiségit az Ószövetség, amely több ízben tudósít a korai próféták elhívásáról és extázisba jutásukról is. Nyilván szumir hatás alatt közös gyakorlat fejlődött ki e tekintetben az egész ókori keleten. A következő ószövetségi helyek közölnek ilyen tudósításokat: I. Sámuel 10, 5- 13. v., ahol azt olvassuk, hogy Saul miképp esett egy próféta csapat láttán - akik a hegyekről szálltak alá, előttük hárfa, dob, fuvola és citera, és éppen elragadtatásban voltak - maga is elragadtatásba, Istennek lelke szállt öreá, úgy, hogy azok körött prófétált. Azóta terjedt el ez a közmondás: "Saul is a próféták közé tartozik? " De hasonlóan jellemző az I. Sám. 19/18 kkv. leírása is, ahonnan arról értesülünk, hogy Saul követeket küld Ránába az elmenekült Dávid után, hogy visszahozza őt, de amikor a követek egy próféta csapattal találkoztak, Isten lelke szállott rájuk és extázisba esvén, maguk is prófétálni kezdtek. Ez így történt háromszor. Végül maga ment, de mikor Ránába érkezett, "megszállta őt is isten Lelke úgy, hogy menet közben ő is extázisban volt. Ekkor ő is levetette ruháit és Sámuel előtt úgy mutatkozott, mint elragadtatott, majd a földre esett s mezítelenül feküdt amaz egész napon és egész éjjel. " Az I. Sám. 7, 1 kkv. a következőképp írja le Dávid táncát a Jáhve láda előtt: "Dávid pedig és Izráel egész népe táncoltak Jáhve előtt teljes erővel és énekek között citerával, hárfákkal, dobokkal, csengettyűkkel és cimbalmokkal. " Dávid valószínűleg mint szent személy, mint pap vett részt ez ünnepen, amire ruhája is utal. Így kell elképzelnünk valahogy a szumir sámánokat is. De még tovább is van. A k. Kir. 18: 20-40 v. leírja Ilyés versengését a Karmelen, a Baál papokkal. Ez utóbbiak a következő fogásokat alkalmazzák az extázis előidézésére: kiáltás Baálhoz reggeltől délig, majd ugrálás az oltár körül, azután hangosabb kiabálás, kardokkal, lándzsákkal önmaguk véresre karcolása, s csak ezután estek transzba, amely eltartott déltől az estéli ételáldozat felajánlásáig. Mintha egy középsziai ural-altáji sámánt látnánk magunk előtti Ennyire hatalmába tudta keríteni a szumir

sámánizmus az egész ókori keletet, mert az semmiféle bizonyításra sem szorul, hogy ez szumir mágia!

A szumir sámán tekintélye fölmérhetetlenül nagy volt. Nemcsak a babilonföldi szumir honban érvényesült, hanem kiáradt az egész ókori keletre, beleértve az ószövetségi választott népet, Izráelt is. A szumirban isak-Törzsfő, a patesi pedig papkirály. Ez elég bizonyíték a szumir sámánizmus egykori tekintélye mellett.

"Fehér" és "fekete" sámánok

Itt kell röviden megérintenünk a kérdést, hogy milyen nemből kerülhettek ki a sámánok, mert ez a probléma szorosan összefügg a címben foglalt föltétellel. Szumir és ural-altáji sámán egyaránt lehetett: férfi és nő, akinek megvoltak hozzá a lelki és fizikai tulajdonságai. Hogy melyik előzte meg a másikat, ránk nézve közömbös kérdés. Csak az a fontos, hogy mind a két nem egyformán szolgáltatatható fehér és fekete sámánokat. Mindig az emberhez való viszony szabta meg, hogy ki hova tartozik. Mégis az ún. boszorkányok túlnyomóan női sámánok voltak. A megkülönböztetés alapja az a hit, hogy a fehér sámánok sohasem tesznek az embernek rosszat, és mindig a felső, a fény, a világosság isteneihez fordulnak. A fekete sámánok ennek éppen az ellenkezőjét csinálják. A dobot egyformán használják, a sámánruhát csak a férfiak.

E csoportosítást azonban nem minden altáji nép viszi következetesen keresztül. Legtúlzóbban a burjátoknál jelentkezik az. A szumiroknál és a finn-ugor ágnál pedig a boszorkányhitben csúcsonyosodik ki. Ámde a boszorkányhit világjelenség és nem különleges ural-altáji mitikus sajátosság. A keresztyénség csinál a megtérített népek fekete, rosszindulatú sámánjaiból mindenütt boszorkányokat. De a szumirok gyakorolják velük szemben először a megégetést, amint ez a Maqlu szövegből kitetszik.

Ez eredeti állapot tisztázásához nem lehet a burját adatokból kiindulni, mert ezek egy későbbi világnézet kiszínezései, hanem figyelembe kell venni a sámánizmus lelki alapját és ez elvezérel a helyes nyomra.

Minden fajta sámánkodásnak az indító oka az a félelem, hogy a testből kilépő lélek gonosz démonok hatalmába jut, kik sietek azt levinni az alvilágba. Tehát a sámánnak a lelket minden áron vissza kell szereznie, különben a páciens meghal. A kezdeti fejlődés fokán még nincsenek felvilági istenek, akikhez fordulhatna, csak démonok állnak egymással szemben, tehát legjobb lesz egyenesen az alvilági démonokat engesztelni meg, akár áldozatokkal, akár egy alvilági út keretében átnyújtandó ajándékokkal -a fő dolog, hogy a lélek visszakerüljön. Ezért Harvával mi is a később rossz hírbe hozott ún. fekete mágiát tartjuk a sámánizmus eredeti kezdőfokozatának (RVAV. 485. 1.). Ez az állapot azonban időileg föl sem mérhető, mert már az antik törvényadások megbélyegzik és üldözik a fekete mágiát. A hivatalos szumir sámánizmus is úgy tekinti a boszorkányok működését, mint máglyahalálra érdemes bűncselekményt. A közép és újkor boszorkány-perei pedig még friss emlékezetünkben vannak.

A sámánizmus eszközei

1) A sámánfa. A dolgánok és jakutok hite szerint, mikor a legfőbb isten a világot és az embert teremtette, ez utóbbi segítségére megteremtette az első sámánt is. Ugyanakkor három fát engedett a földön is nőni, és azok lábainál ülve, belőlük készítette a sámán minden eszközét.

Megtanította az első sámánt arra is, hogy mint éljen velük az emberiség hasznára. A goldok hite szerint is a földi világfáról kapta az első sámán Kh-ado a varázseszközöket. Az obdorszki szamojédoknál is megvan a sámánfa emlékezete, amely megnő, mihelyt valaki a sámánságra elhívatik és kiszárad, mihelyt az illető sámán meghal. E hit maradványa minden ural- altáji népnél, hogy a sámáneszközöket csak szent fából lehet elkészíteni és csak a sámán tudja, hogy melyik az a szent fa (Harva, RVAV. 480. kl.).

A szumirban is van hasonló isteni cselekedet, ha kötelező kultuszrendelkezés eleddig nem is került elő. Nyilván ott is szabály volt, hiszen a szumiroknak rendelkezésére álltak a templomokat körülvevő szent ligetek is. Babilon főváros neve pedig szumirul Így hangzott Tin-tir- ki-élet ligete. A szóban forgó esetet Kramer invenciózus rekonstrukcióját követve, így adhatjuk vissza: Inanna (Istar) egy huluppu fát látott az Eufrátes mellett. A folyóvíz táplálta, de a déli szél rátört és ekkor az Eufrátes hullámai elborították. Inanna megsajnálta a szegény fát és magával vitte erechi szent kertjébe, hol elültette és maga vigyázott rá. Jó lesz, gondolta magában majd széknak és díványnak. A huluppu fa megnőtt, de Istar sajnálta kivágni. Ekkor azonban különböző szörnyek települtek meg rajta. Sírva panaszkolt el fivérének, Utu napistennek, hogy mi történt a fával, de nem volt segítség. Gilgames az erechi hőslovag megsajnálta Istart és elhatározta, hogy segít a bajon. Felöltvén nehéz fegyvereit, először a kígyót ölte meg, mire a többi szörny kerekelt oldott. Majd kivágatván a fát, elküldte Istart, hogy rendelkezék vele. Istar azonban az alsó részből pukku-t (dob), a koronájából pedig mikku-t (dobverő) készített a hősnek. Kramer ezt udvarias köszönetnek véli a lovagias segítségért, holott nem az, Gilgames nyilván varázsm manipulációt folytat a dobbal, amit az is mutat, hogy mikor egy hajadon sikítása miatt a dob a verővel együtt az alvilág lyukába esik és a hősnek nem sikerül megakadályozni, ijedt arccal mondja, illetőleg kiáltja, ki hozza vissza az alvilágból az én pukkumat és mikkumat? Enkidu jelentkezik, de az ő igenlő válaszából is kiérzik a veszteség nagysága, mikor így vezeti be mondókáját: "Mesterem, miért kiáltasz, miért beteg a szíved? "

Enkidu vállalkozása nem sikerül, mert nem hallgatta meg Gilgames tanácsait. A szöveg Nippurból a 3. évezred végéről való és nemcsak azt igazolja, hogy a dob és verője szent fából készült, hanem azt is, hogy a sámándob a 3. évezred végéig még ismerős, sőt használatos volt a szumiroknál.

A dobon kívül szumir és ural-altáji egyező sámáneszköz volt az ostor, a kard és a sámánornátus, de a sámánruha fokozatosan fejlődött ki és nem oly lényeges kelléke a felszerelésnek, mint a dob

A sámándob

Kezdjük mindjárt a magyar szó etimológiai alapja feltárásával. A szó nagyon régi kincse nyelvünknek, már a 13. század közepe óta forgalomban van. Változatai: dub, dop és dobb. Ősi jelentése: tympanum, Trommel. De egyéb jelentései is vannak. Magyarázatul az Et. Sz. 1370. hozzátesszi: "eredeti jelentése nyilván turgidum quids, a domb szóval azonos. A domb szó alatt pedig idézi a következő etimológiai gyököket: vogul tumó, tómp-sziget, domb; a vogul tump szabályos megfelelője a magyar dob. Közli még a török paralelleket is a következőkben: török, csatagaj dumbak-Trommel, Pauke, Hügel; kirgiz tompak-Geschwulst, Erhebung, Hügel: csagataj dumóalak- espece de petite timbale. "A török szócsalád az ugorral talán ősrökonsági viszonyban van. "A magyar nyelvi domb változata járulékos orrhanggal nyilván magyar nyelvi fejlemény (785. 1.). Ennyit a hivatalos etimológiáról. Mi azonban még hozzátesszük a szumir

duó tövet, melynek Delitzsch III. dub a. I. jelentéseként közli: aufschütten, ausgiessen, dubba változatát is ismeri (144 I. j. De hakom, domb is, amint ez egy Ebeling által közölt szövegből kitetszik (TLVB. I. T. /1931: No. 24. 45. ks. 95. I.). Deimel pedig (78 I.) II. dub 6. jelentésül dub-ba változatban en a jelentését jegyzi fel róla Pauke-kézidob. Tehát a hivatalos etimológiának igaza van, mikor a dombbal hozza kapcsolatba (ennek felel meg a dub-aufschütter jelentés): de dob jelentése is ősrégi, ami nemcsak a dub-Pauke jelentésből: hanem a török paralelekból is kiderül. A dub-dob jelentése átmegy az ószövetségi tof szó alakjába is.

A szumirban van még egy műszó a dob körülírására és ez a balag összetett gyök, mely balakku alakban átmegy a sémi babibiloniba is, jelentését Deimel így adja vissza ein paukenartiges Musikinstrument" (25. I.). Deimel a bal A.jelzz. gyök (schlagen) -az ag segédige összetételének tartja.

A magyar dob viszont egy csomó szláv nyelvet és az erdélyi szászok nyelvét gazdagította különböző alakjaival.

A sámándob régebbi, mint a sámánruha. De az időhatárt a messze ősiségbe kell visszatalnunk, mert a korai szumir emlékek már az öltözetről is tudnak. A szumirokról azt is meg kell jegyeznünk, hogy már az égitest személyzete sorában is volt egy hivatalos "dobverő". A szumir templomokban különböző fajta dobok voltak elhelyezve, néha férfi magasságúak is, melyeknek tompa zaja a gonosz démonok távoltartását szolgálta. hogy a szumir sámánok használták a betegség elleni magán varázslásoknál a dobot, nem tudjuk biztosan megállapítani, de nyilvános varázslások céljára minden esetre igen. Jogunk van ezt kikövetkeztetni abból az értékelésből, ahogyan Gilgames az alvilágba került dobját és annak verőjét siratta, továbbá abból a fontosságból, amellyel a dob a kultuszban találkozott. Az uralaltáji népek varázsdobjai különböző méretűek voltak, így a jakutokéi 1 méter átmérőjűek, a voguloké 50 cm hosszúak, de többé-kevésbé ugyanaz a típus szerint készültek.

Mindenütt az ún. szita forma érvényesült. Oldalfala vékony hánckéregből készült, ovális alakúra szorították össze. Magassága igen alacsony, mindössze 6- 14 cm. csak a felső része van bőrrel bevonva, tehát egész szita, illetőleg rosta formájú. Egy burját mese tudni véli, hogy a dob mindkét része eredetileg bőrrel volt bevonva, de egy hatalmas sámán égi csínytevésére az ég istene a dobot két részre tagolta, és csak a felső felét engedte bőrrel bevonatni (RVAV 144 I.). A dob belső részén 2 szilárd pálca van keresztszerűleg kifeszítve, amelyek merevítő tartalékul és egyben fogantyúkul is szolgálnak. Néhol a fogantyús rész díszesebben ki van képezve. A bőrrel való bevonás otthoni állatok bőréből készült, de döglött állat bőrét nem volt szabad e célra felhasználni. A bőrbevonat külső vagy belső részén néha figurák láthatók, de vannak figurátlan dobok is. Rendszerint azon szellemek állatfigurái, amelyek állatokba költöztek, és rájuk a sámánnak szüksége van. Gyakran kozmikus figurák is láthatók, melyek vörösre vannak pingálva, de éppoly gyakran más figurák, sőt vadászjelenetek is megfigyelhetők. Néha a sámán képe is köztük díszeleg. A dob belső része tele van akasztva csengettyűkkel, ércsúlyokkal, melyek a zaj fokozására valók. A dobverő egy arasz nagyságú fa vagy csont botocska, a felső végén bevonva, hogy tompa dobolásra is alkalmas legyen.

A sámándobnak hármas célja volt: 1) a dobba begyűjteni, összehinni a sámánszellemeket; 2) elűzni, a betegből kitessekelni a gonosz démonokat; 3) a sámánt minél előbb révülésbe ringatni. Az altáji sámánok a dobot jóslásra sohasem használták.

A magyar sámánisztikus praxisból is fennmaradt a varázsdob emléke. Solymossy közöl két gyermek, vagy kiolvasó régi verset, melyek egyike így hangzik:

Gólya, miről Török magyar Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.	véres	gólya, gyerek gyerek.	a	gilice lábad? megvérezte, gyógyítgatja.
---	-------	-----------------------------	---	--

A másik a következőképp szól:

Adjon mossa Szita-szita szerelem, dob szerda.	össze	Isten mind	lassú a	esőt, kettőt. péntek, csütörtök,
---	-------	---------------	------------	---

Ez utóbbit valószínűleg felnőttek is énekelték, ősi varázsvers töredék mind a kettő. Ezen kívül Sebestyén Gy. -nak azt is sikerült valószínűsítene, hogy az ugor sámánok magyar utódai, a regősök már a 11. században dobpergés mellett énekelve és sámánköntösben, alakoskodva adták elő mondanivalóikat.

Sámán ostor és kard

Babyloni varázsszövegekben többször olvasunk róla, hogy varázspap ostort vesz kezébe és megveri vele a szenvedő beteg testét. Így pl. a A. 626 jelzésű szöveg, a varázsló kötelességeit bizonyos esetre ekként írja körül: "Ostorral verje meg... (hogy mit, az - fájdalom -a szövegből ki van törve. Vagy a CT, 1V1. 28. az ostor használatáról így emlékezik meg: "A halat felakasztom a kapu keresztgerendájára, a baltu növény hajtását ráakasztom egy karóra ostorral (ina qinazi) megkopogtatom a testedet, mint egy csökönyös szamarat. " És nem lehet kétségünk felőle. hogy az ostornak ez a pattogatása a beteg teste fölött, vagy testén nem azt a célt szolgálta, hogy a beteg szenvedése a verés által még tovább fokoztassék, hanem, hogy a benne lakozó gonosz szellem a veréstől megijedjen és távozásra készítettessék.

Az ostornak a kirgiz varázslatban történt használatáról Levohine útleírása alapján Lenormant közöl egy igen érdekes adatot, mely szerint a kirgiz varázspap ostorral megveri, vérig verdesi a beteget és arcba köpi azt, nyilván hasonló célból mint a szumir varázsló.

Bővebb adataink vannak az aranyostornak, a vogul mitológiában és varázslásban való használatát illetően. Így a kondai ifjabb fejedelem bátyja ellenfelének legyőzése végett Numi Tarem "kedves ura atyjától" aranyostort, aranyfokost és életvízzel való tömlőt kért és kapott. És a két előbbi ellenfelei legyőzésére használja fel. A Világügyelő férfiúról egy' idéző szövegben az mondatik, hogy "A csontunkat pusztító kór ruhája szélét hét rojtos szent ostorával a fekete hátú szent föld alá üzi, a húsunkat pusztító betegség ruhája szélét az aranszerű szent óceán alá üzi. " Ez utóbbi helyből világosan kitetszik az arany ostornak a varázslással egybekötött gyógyításban játszott nagy szerepe.

Hasonló adatot közöl a wjatukai és kasani kormányzóságok votjákjainak a varázseletéből Wasiljev, mikor a varázspapról ezt írja. "In die rechte Hand nimmt er eine Peitsche; deren Stiel aus dem Holz des Spierstrauchs verfertigt sein muss, um die bösen Geiter zu vertreiben,

Wenn der Spierstrauch hat eine solche Macht, dass der, der ihn in der Hand hält, kelne teuflischen Infechtungen zu befürchten braucht. " E votják adat világosan megmondja, hogy az ostor szerepe a varázslásnál az volt, hogy a gonosz démonok vele a betegből kiűzessenek. Mindezek olyan frappáns egyezések szumir és ural-altáji varázslás között, hogy összefüggésükhöz - kivált, ha még további idevonatkozó adatokkal lesznek kiegészíthetők - kétség nem férhet.

Nagyfontosságú egyező adalék a kardnak a szumir és ural altáji varázslásban való közös használata is. Így a Labartu démon elleni varázsszöveg egyik helyén a következő érdekes utasítást tartalmazza: Tisztítsd meg az épületet, az épület agyagát és egy Labartu képet állíts a beteg fejéhez, a tűzhelyet töltsd meg tűzzel és szúrj bele egy kardot, három napig hagyd a beteg fejénél állani, a harmadik napon naplementekor vidd ki, a karddal üsd széjjel", stb. Az itt közölt szimbólikus cselekményeknek, melyekben a kard is szerepel, célja az, hogy a Labartu demont a belep testéből való távozásra és a saját képmásba való költözésre bírják. Egy eredete szerint ugyan késői fogalmazású, de anyagát tekintve, bizonyos ősrégi szumir varázsszokásokat fenntartó szövegből olvassuk a varázspapnak adott következő utasítást: Állj a Nergal isten és a hét isten hét képe elé eru-fával és törökkel felfegyverkezve és szólj: "Te, aki a gonosz Rabicut levered, Te erős, ki életet ajándékozol, az ellenséggel szembeszállasz, a Bel oraculumát megőrzöd, óh Girru. ki az ellenséget legyőzöd, Óh Kard, aki Namtart megsemmisíted! ", és a többi. Ez utóbbi hely nyilván mutatja, hogy a kard mintegy megszemélyesített és varázserővel bírónak képeltetett el.

A kardnak ily szerepét megőrizték a vogul népköltési szövegek is a következő helyeken, pl.: Ajasz isten egyik igézete a kardbálvány rendeltetését ekképp szabja meg: "Ha afféle ínséges világ, afféle nyomorúságos világ áll be, hogy valamely vidék felől had érkezik: kéz segítséget, láb segítséget hadd nyújtson! " Vagy a Lopmuszi-öreg azt mondja magáról, hogy "amelyik lányom, amelyik fiam kóros hús kórja érinti, beteg csont betegsége érinti (azaz gonosz démon szállta meg), hegyes karddal járom körül, éles karddal járom körül" és a hely magyarázatát Munkácsi így adja: "a karddal való körüljárás gyógyító művelet, mely föltehetőleg úgy történik, hogy a kardos bálványt a beteg körül hordozzák.. Egy másik vogul szöveg ugyanígy aposztrofálja a kardot: "Az én csontomat pusztító kór ruhaszárnya, betegség ruhaszárnya hogyha fölemelkedett, az én csontomat pusztító kór száját, betegség száját kétélű éles szent karddal, hova a nőcsont, a férficsont hullott, a piszkos hátú szent föld alá, oda fogd le. " De előfordul az a wjatikai és kazánvidéki votjákok varázspraxisában is. Sőt Nagy Géza a földre szúrt kard képzetét és annak tiszteletét megtalálta a tunguzoknál, és a mongoloknál is.

Szittyák, japánok, finnek, egyaránt ismerik a csodatevő kard varázshatását, Árpádházi királyaink hadbavonulás idején véres kardot hordoztattak körül az országban, sőt a nemzet kardja még a koronázási szertartásban is jelen van, mint Heller B. monográfiája kimutatta, a szumir-ural-altáji kardkultusz közös eredete mégsem tagadható meg, mert itt közönséges varázseszköz, mely a gonosz szellemek elűzésére szolgál és nagy egészében azonos indokolással is fordul elő.

Sámánöltözet

Lényeges kelléke a sikeres sámánkodásnak. Ősiségét és fontosságát már az is mutatja, hogy a szumir sámánok is használják, tehát nyilván közös szumir-ural-altáji sajátosság és találmány. A szumir források csak jelenlétéről szólnak, de az altáji népek sámánszokásai egyebet is elárulnak.

Nem véletlen egyezés szumir és ural altáji mágia között tehát az, hogy a varázspap a maga funkcióját külön varázsruhában végezte el, melyet a varázslás alkalmára mintegy hivatalosan magára öltött. Mivel e külön öltözet viselése az egész nyelvcsaládon belül minden sámánra nézve kötelező, nem ítélnéjük azt jelentőség nélkül valónak, mint ahogy Bán A. és Radloff cselekszik, ellenkezőleg a sámáni gyakorlat oly elengedhetetlen kellékét kell benne látnunk, mely annak sikerét és érvényességét garantálta. A szumir varázslásban a varázspap részére a varázsláshoz vörös ruha viselése volt előírva, amiről a következő szöveg tudósít: Rit. Taf. Nr. 26. Col. 1. 25. kk. Col. II. 8. k.: a masmas vegyen magára piros nahlaptut (valószínűleg felsőruhát) és öltön fel piros cubutut (alsóruha, ing-féle). Egy másik szöveg pedig meg is magyarázza, hogy miért (CT, XVI. 28. 69. kkk., IV. R. 30): "piros nahlaptut, mely borzadályt ébreszt, vettem magamra teellened (t. i. a démon ellen), piros cubutut, rettegéssel teljes ruhadarabot öltöttem tiszta testemre teellened". A British Múzeum K. 626 jelzésű szövege úgy írja le a masmas papot, mint aki piros ruhát és azonos színű süveget visel.

A finn-ugor sámán öltözet piros színére idézhetjük Castren leírását a samojed sámán öltözetről, melyhez hozzátartozik a vörös posztóval szegélyezett irhazubbony, és amelynél a nyakat egy keskeny vörös posztószelet veszi körül; a votják tuno (varázspap) sámán öltözete egyebek között egy széles ujjú, hosszú lilaszínű köpenyből állott; a cseremis muzsan (sámán) ruhájáról azt olvassuk, hogy ahhoz egy hosszú, sírna, fehér kabát tartozott, amelynek a mellére vörös, a hátára fekete szövetből egy három hüvelyk széles és kb. egyharmad rőf hosszú szelet volt varrva. Az altáji népeknél csak a sapka vörös színére van adatunk, de ha a finn-ugor sámánöltözetre vonatkozó előbbi adatok - amiben nincs okunk kételkedni - ősrégi szokást és állapotot tükröztetnek vissza, joggal következtethetjük, hogy ez lehetett az uralkodó szín a teljes altai sámánviselőnél is. Hogy különben az ural- altáji népek varázslásában a vörös szín jelentős szerepet játszhatott, abból is kitűnik, hogy a népcsalád körében egyetemlegesen elterjedt varázsdobon a reá rajzolt figurák színe néha vörös volt, amit fennmaradt több adatból határozottan ellenőrizhetünk.

A sámánöltözet eredeti célja, teljessége és szükségessége inkább megtetszik némely altáji törzs sámánceremóniáiból, mint a kultúra magas fokára feljutott szumirok varázsszokásaiból. Így pl. tudjuk, hogy a sámánöltözet teljességéhez nemcsak a főveg és a palást, hanem az öv és szandál is hozzátartozott. Az altáji sámánok öltözete különböző bőrből, különleges varrással készült, és mindig egy állattípust, illetőleg egy állatot akart ábrázolni, utánozni, vagy egy madarat, vagy egy rénszarvast, illetőleg őzbakot. A madártípus előfordul az altáji telengitáknál (Uhu), a szojotoknál, a karagaszoknál, a dolgénoknál, a jakutoknál, és a tunguzok egy részénél stb. A másik típust a burját és némely tunguz sámánok használják. A bőrből készült sámánpalást el volt látva mindenféle dekorációval, csörgőkkel, érclemezekkel, bojtokkal, gyakran figurákkal és elől-hátul különböző színű posztóbetétekkel. E tekintetben meglehetősen választékosság uralkodott. Az állattípus főleg a fővegről ütközött ki. A madártípus fővege a madár tollaival, a rénszarvas pedig agancsokkal volt feldíszítve. Ma már kevés sámán visel teljes sámánornátust, de a főveg még mindig szinte nélkülözhetetlen. Ebből Harva arra következtet, hogy a sámánöltözet a fővegből fejlődött ki fokozatosan.

Tehát egy bizonyos Maskenanzug volt a gonosz szellemek félrevezetésére és elijesztésére, de egyben a sámán önvédelme is. Ezért a vörös posztóbetétek is rajta. Az altáji és Szaján hely körüli néphit az uhut, a mandzsu sámánok hite pedig a felszarvazott főveget démonúzó hatással ruházta fel. A sámánöltözet fontossága kiderül ama szokásokból is.

Szumir-ural-altáji egyező varázspraxis

Az ősmagyar sámánizmus azonos eljárásmodjai

Megismerjük a sámánizmus fizikai és lelki előfeltételeit, eszközeit, révüléseinek műszavait és módjait, most lássuk azért, hogy mint tevődnek össze ezek a gyakorlatban. Vagyis meg kell ismerkednünk a nyugatsibériai, illetőleg középázsiai exorcizmus praktikus módjaival. Csak ha ez is egyezik lényeges pontjaiban, beszélhetünk a sámánizmus azonos típusáról. Előljáróban le kell szögeznünk azt a néhány elvi megállapítást, melyek a lényeg elbírálásánál igen fontosak:

1) A szumir varázslási rendszer sokkal komplikáltabb és nagyvonalúbb, mint az ural-altáji. Az előbbi varázsszövegekben és hozzájuk készült rituális utasításokban maradt fenn, az utóbbi a sámánceremóniákban, sámáneszközökben, a mind máig tartó, de már itt-ott széteső sámángyakorlatban és a néphagyományokban jutott ránk. Mindkettőt figyelembe kell vennünk, mert csak így lesz a kép egységes és egész.

2) A szumir források jóval megelőzik az ural-altájiakat, tehát az ősközösségi állapot és a szumir sámánizmus hatása felméréséhez kiadósabban használhatók. De viszont, hogy korunkig mint tökéletesült, minő változásokon ment át, arról csak az utóbbiak tudnak számot adni.

3) Közös jellemző vonásuk, hogy a sámánizmussal behálózhatják az egész életet. Az emberi és a mindenség életének minden fontosabb eseménye hatáskörébe tartozik. De kiváltképpen a beteggyógyítás.

4) Egy kétnyelvű, a babiloni Marduk-templom részére készült agendáskönyvben a varázspapok számára a következő betegségek vannak felsorolva: szájmosság (sérült istenszobor megjavítása), csereképp, hogyha elveszti hatályosságát, vagy a sámán meghal, nem semmisítik meg, hanem felakasztják a sír kőzetében valamely fára. A sámánruha ott áll bőrszakban a sátor hátsó részében, ahol a házi bálványképeket szokták őrizni. Ma már szétesőben van, még az altáji hegy körüli törzseknél is kezd a divatból kimenni. A Bajkálon túli tunguz törzseknél is kezd a divatból kimenni, azonban mindkét típust használják felváltva, mert hitük szerint csak az egyik önmagában nem elég.

A sámánöltözet célja az volt, hogy a gonosz szellemeket a beteg közeléből elűzze, a jó démonokat viszont a sámán védelmére előhívja, a reággatott súlyokkal, csengőkkel a zajt fokozza, a sámán kimerülését minél hamarabb előidézze, s így földreesést és extázist eredményezzen. Ily módon azonban jelentékenyen hozzájárult a sámáni tekintély emeléséhez is.

A finn-ugor sámánoknak is volt külön ruhájuk. Hogy a vörös csíkozás, mely aztán a szumiroknál teljesen vörös színűvé változott át, milyen ősi szokás lehetett, a finn-ugor népek példája is igazolja. Egy régi magyar közmondás is azt mondja, hogy: "veres tehén, veres ló, veres ember egy sem jó."

A sámáni működés szumér-urat-altáji lényegi egyezése

Milyen eseteknél szükséges a sámán közreműködése? Minden olyan esetről, ahol sem családtag, sem más ember nem tud segíteni. Elmondhatjuk, hogy behálózza az egész életet. Modern tudósok megpróbálták szűkebb térre korlátozni, hogy ily módon a sámánizmus vallási jelentőségét csökkentésük, de annyi kivétel akadt, hogy a törekvés nem sikerült. A sámán ott

van mindenütt, ahol baj van, a meddőségnél, a névadásnál, a házasságkötésnél és a temetésnél is, de legfőképp a betegség esetében, amelyre nézve egyező felfogást vallottak a szumirok és ural-altáji népek. Vagy azt hitték a betegségről, hogy a betegnek önként, vagy nem önként a testből kimenő lelke az alvilág küldte gonosz démonok hatalmába került, kik leviszik magukkal az alvilágba, vagy pedig megeszik. Sierovszky ez utóbbi esetről tudósít a jakutokkal kapcsolatban. Ily esetben az illetőnek menthetetlenül vége van. Senki, még a sámán sem tud rajta segíteni. De másképp alakul a helyzet, ha az alvilágba kerül le a lélek. Ekkor már tud segíteni a sámán. A segítség módja kétféle lehet: 1) megkeresi és visszahozza az elrabolt lelket, tehát vállal egy alvilági utat (utazást); 2) összegyűjti a neki engedelmessé szellemeket és ezek megmondják, hogy mi a teendő. Mindkét esetben önkívületi állapotba jutás szükséges.

Az első esetben szimbólikusan teszi meg az utat, a 2. esetben a jó szellemek belebújnak, öntudatlanságot okoznak és inspirálják a sámánt, vagyis nem a sámán beszél, hanem a benne levő lélek. Az alvilági utat a sámánritus igen gyakran egybefűzi az égi utazással is, melyet azért vállal, hogy informáldják, az égisten segítségét kérje, és a beteg családja részéről küldött áldozatot személyesen átadja. Itt fölmerül a kérdés, melyik forma az eredetibb? Csak az alvilági utat tartalmazó vállalkozást tarthatjuk eredetinek. Ez Harva véleménye is (RVAV. 1938. 559. 1.). Ez következik a szumir eljárásból is, amelyet az Inanna Tammuz kereséséről szóló alvilági mítosz tükröz. E szöveg egyik szumir verziója Kr. e. 2000 körülről való, s benne Dumuzi (Tammuz) még a pásztornép istene, korábban valószínűleg pásztor volt, ő maga is. És Inanna őt megkeresni mégis az alvilágba száll alá. Ez irányadó az ural-altáji népek alvilági képzeleire is. De viszont az égbe való utazás képzetét sem tehetjük nagyon későre, mert már az Etana mítosz tud egy földi király égbeutazásáról. Ez is közös szumir-ural-altáji konceptus lehet.

Sámáni feladat volt a korábbi otthonától megválni nem akaró halotti vagy a kóborgó halotti lelket lekísérni az alvilágba és ott rábízni korábban elhunyt rokonaira. Ilyenkor külön ceremónia volt, ahogy a sámán befogta a házaló vagy kóbor lelket, az extatikus állapotnál pedig mindig szükség volt egy járatos magyarázóra, akit a finn mitikus szemlélet "kitalálónak" (Érrater) nevez. Mert a sámán öntudatlan állapotban elmondja, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenie, kikkel beszél, mit lát odalent. Ha a betegség abból ered, hogy a kiszemelt megtámadják a gonosz szellemek és így akarják a lelket elrabolni, a sámán fő dolga lesz, a megtámadottból gonosz démonokat kiűzni és a lelket megerősíteni. Így áll elő az exorcizmus, melynek számtalan példája az újszövetségi kort is foglalkoztatja.

Az ügyes sámán mindenben diadalmaskodik, ha arról van szó, hogy az elveszett lelket megkeresse és visszahozza. Nemcsak az alvilág fejedelmével, hanem az égistennel is szembe mer szállni. Egy burját mese szerint az első sámán Morgon-Kara ellen panaszt tett az égisten előtt erőszakossága és ügyessége miatt az alvilág ura, mint az égisten próbára tette. E célból elragadta az ember lelkét és bezárván azt egy palackba, a palack szájára ráhelyezte hüvelykujját. A sámán csak hosszas keresés után talált rá az elrabolt lélekre, majd áttekintvén a helyzetet, darázssá változott át, és megsúrta fullánkjával az égatya homlokát, mire az fájdalomában elvette hüvelykujját a nyílásról és a palackból kirepült a fogoly lélek. A sámán felülvén dobjára, a kiszabadult lelket visszaviszi a betegbe. E csínytevést torolja meg az Égisten a dob két részre osztásával és csak a felső felület bebőrözésének a megengedésével.

A turuchanski tunguzok Harvát élőszóval úgy informálták, hogy sámáni feladat az is, hogy azon halotti lelkeket, amelyek egy évig nem hagyták el régi otthonukat, lekísérjék véglegesen

az alvilágba. Továbbá, hogy becsalogassák az elszabadult kóbor lelkeket előre elkészített fabábukba. Végül a vadászszerencse biztosítása valamelyik sámán által. No, meg a betegek gyógyítása, démonűzés által (RVAV. 541 kl.).

A dolgánok és jakutok hite szerint az égisten a világ és az ember teremtésekor a saját háza elé is ültetett egy nyolcágú, soha le nem dülő szent világfát, melynek ágai a saját gyermekeinek és a fényes szellem embereinek nyújtanak védelmet. Ugyanekkor ültette a sámánfát is. A goldok három világfáról tudnak, u. m. égi, földi és alvilági világfáról. Az égi fa a gyermekek lelki fája, amelyen madár alakban élnek a meg nem született gyermekek lelkei, vagy amelyre visszatérnek, szintén madár alakban, az egy éven belül elhalt gyermekek lelkei. Ha egy gold asszony meddő marad, a sámánhoz fordul és ekkor már a sámán dolga, hogy egy gyermek lelket az égi fáról befogjon. E célból különböző varázsmánipulációkkal él, sőt még egy égi úttól sem riad vissza. Sok jel arra mutat, hogy az altáji népek hite szerint a gyermeklelkek egyenesen a paradicsomból jönnek a földre. Az altáji népek úgy hiszik, hogy él az 5. égrétegben egy hatalmas Jajutsi, akinek feladata a gyermekek teremtése. A jakutok, és a teleutok is úgy tudják, hogy a dédatya és dédanya szellemei az égben élnek, mint a születés istenei. Karjalainen szerint az ugoroknak is voltak hasonló szellemeik, de ezek sohasem figuráltak életadókként.

A finn népeknél már bizonyos fokú idegen hatás érzik idevonatkozó képzeleteiken.

Egy ominaszöveg pedig a következő varázslatokat sorolja fel: Ami az ember alakját bilincsekbe veri: az a gonosz arc, a gonosz szem, a gonosz száj, a gonosz nyelv, a gonosz ajk, és a gonosz nyál.

5) A varázslást a magyar nyelv az ige főnévből képezett igéz igével fejezi ki. Az igéz eredeti jelentése: 1) összeszid, 2) varázs igével megbűvöl. Az alapjául szolgáló fn-t török eredetű honfoglalás előtti kölcsönszónak minősítik, egyike azon jövevény szónak, amelyek pontos megfelelőit ma csak a mongolból tudjuk kimutatni. A mongolban ma üge-nek hangzik és szó jelentése van. A magyar néphagyomány azonban az igéz, igiz képzet alatt a szemverést érti, amelynél a varázsigé nem játszik semmi szerepet. Sőt egyenesen megghiúsítaná a célt, ha varázsigé nyomatosítaná. Tehát nyilván nem azonos gyökről van szó. A szumirban a szemverést az igi okul okozza. Az igi-szem, a okul-gonosz. Nem tudom magamban elnyomni a gondolatot, hogy a mi szemverést jelentő igéz szavunkban a szumir igi (szemnév) lappang (a végső z magyar képzelő elem).

Egyébként, hogy minő hatalmas része volt a szumir varázslásban a szónak, enem, inim, igazolja a varázspap ka-ug neve is, melyet Del. SGI. Mundmachtiger heves, mérgesszájúnak titulál (ka-száj, ug-erős, heves, haragos).

6) A magyar varázslás ír-nek nevezi a kenőcsöt, amit a varázseljárás a betegség meggyógyítására felhasznál. Régi jelentése orvosság. Talán a szó ugor eredetű, de alkalmazása jóval ősből. bár a szumirok is használnak kenőcsöket. Különböző gyógyfüvekből, mézből, tejből, borból, sörből, lisztből stb. készítették, előírás szerint. Használják az altáji népek is. A Kalevalában Lemminkájnen édesanyja Ukkotól hozatja a halott fiát megelevenítő ír-t (a méhecske segít ebben neki).

Vajnamoinen térdsebét a vasember szintén varázslással és csodáírral gyógyítja meg (9. é.).

A démonizált beteggyógyítások egyező esetei és módjai

7) Bornemisza Péter protestáns prédikátor 1578-ban kiadott "Órdögi kísértetekről" cím alatt egy munkát, amelyben a szerző elnevezése szerint több bájoló "imádság" is előfordul. E formulákat Bornemisza tardoskeddi Szerencse Benedekné nyitramegyei javasasszonytól kapta. Valóban feltűnő bennük a keresztyén átmázolás alól is kikandikáló rálehellés, a betűrímes szavak, az elavult ősi szók és szöfűzések, a betegségek hatásának kiszínezése. "Máriának a szűz anyának. Az kinek fejét megmente, hogy ne fájjon" című darabban a Fiú által való ilyen aposztrofálása: "Ne ijedjél szent anyám, Mária, én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bájós. " "Az menyülésről" (ficamodásról) című darabnak Mária a csodatevője. Arról van benne szó, hogy Krisztus felül szamarának nyeretlen hátára, hogy bemenjen a paradicsomba. De a szamárnak kifcamodott a lába, úgy, hogy a terv nem sikerült. Az Úr elszomorodék. Mária így vigasztalja fiát: "Ne ijedj meg, szent fiam, szent kezemmel megfogom szent szamarának lábát, szent szájamból szent ígét reámondom, szent lehelletemet reá lehellem: 'csont megyen csonthoz, velő megyen velőhöz, ér megyen érhez, ín megyen ínhöz, vér megyen vérhez'. " Ez az egyenlőnek egyenlővel való párhuzamosítása igen fontos közös jellemző vonása szumir és ural-altáji szemléleti módnak, amint ez a köv. példasorból megtetszik:

Levinkajnen anyja a Kaieva 15. é. 466 k-ban így imádkozik fia megelevenítéséért Ukkohoz: "Honnan a bőr leszakadott, növessz oda bőrdarabot, a idegek hol kifogytak, pótolod ki az ércsomókat, ahol a vér elmaradott, új vérforgást alapíts ott, ahol a csont szétzúzódott, teremts oda újdon csontot, ahol a hús le var válva, alkoss megint húst reája, rendezz mindent a helyére, csinosan az előbbire. "

8) A szumir vallásos fejlődés úgy jár el varázsmánipulációban ilyenkor, hogy megengedi a beteg ember helyett egy malac, vagy egy kecskegidával leendő kiengesztelését, kárpótlását a betegségokozó démonnak. De közben éppoly sámánizmussal érvényesíti a tagért tagot elvét, mint az ural-altáji varázslási mód. Az Asakku martati démoncsoportot pl. a következőképp bírja a beteg ember elhagyására: "Vedd a malacot és állítsd a beteg fejéhez. Vedd ki az állat szívéét és helyezd a beteg szíve fölé. Malacvérrel kend be a betegágy oldalfalait. A malacot szedd szét tagokra, és helyezd a beteg fölé... A malacot add pótlásul az emberért. A malac húsát az ember húsáért, vérét a beteg véreért, szívéét a szívéért. " És, hogy ez szigorú szabály volt, mutatja egy Ebeling-féle szöveg is, ahol a beteg teljesen felmegy, feloldódik az állatba, annyira, hogy a beteg ruhadarabjait is feladja a varázspap az áldozati állatnak.

9) Nyilvánvaló, hogy a tagok ily részletes felsorolásának valamelyes oka van. Az ok kézenfekvő, ha tekintetbe vesszük azon adatokat, melyek a betegnek a gonosz démon által való megtámadásáról szólnak. A démon is részletekben, tagjaiban támadja meg az embert és így okoz betegségeket: "Eredj Namtar és zárd be Istárt palotámba. " - Ereskigal így rendelkezik Namtarnak, amikor Innana-Istar belép az alvilágba: "Bocsáss reá 60 betegséget, hogy őt megkínózzák: szembetegséget szeméire, kézbetegséget kezeire, lábbetegséget (mindenütt, egész testére) lábaira, belső betegséget belső részére, fejbetegséget fejére, betegséget mindenütt, egész testére" Az Asakku démoncsoport is így támad. Az egyik az ember fejét, másik a lábát, a kezét stb. támadja meg, veszi célba. Eszünkbe jut Pál apostolnak a tagokra mondott gyönyörű hasonlata (IKor. 1.). Mily távolság van a kettő között, pedig a gondolat ugyanaz. Csakhogy a varázspraxisban testi, Pál apostolnál ellenben lelki szemléltetésről van szó. Sok példát lehetne idézni az ural-altáji népek varázspraxisából és folklórijából is, de a 8p. felsorolásából az önként következik.

10) A ránk maradt szumír szövegekből, meg tudjuk állapítani, hogy kezdetben a betegségdémonok egyenként támadtak, majd később az egyneműek csoportokba verődtek és így alakultak ki a szumír földön igen kedvelt hetes csoportok, mint az Utukku dimnuti, vagy az Asakku martati. Mellettük azonban továbbra is megmaradnak súlyosabb és kínzóbb esetekben a démonizált betegségek szellemeinek izolált támadásai. Így megmarad a szívfájás, a fejfájás és a fogfájás démona. Veszélyes és szüntelenül nyugtalanító a halotti lelkek, betegségek ge-dim (voltaképpen gig-dim), asszír-babiloni etimmu, vagy a sötétség (gig) csinálmánya, vagy a betegség (gig) -ből lett gonosz démon támadása, amely ellen nincs védve senki sem. A csoportos vagy egyéni támadáshoz igazodik a védekezés, az exorcizmus is. A rituális szövegek pontosan feltüntetik, hogy mit, mikor és hogyan kell alkalmazni. Mivel utasításaikból az ural- altáji mágia sok homályos pontjában kiegészül, vagy legalább is érthetőbbé válik, először ezekből vegyük vizsgálódásunk tárgyát.

Itt jegyezzük meg, hogy' a démonok szumír neve kellő és elégséges bizonyítékot nyújt minden olyasféle feltételezés ellen. mintha sémi-babiloni és nem szumír találmányról lehetne szó.

11) Utukke (szumír adag) limute ellen pl. úgy védekezik, hogy: a) felsorolja a démoncsoport gonosz tulajdonságait, így: "Gonosz viharok, Namtar követei, Ereskigal trónhordozói. Özönvíz, mely az országot előnti, ez ők. " Elsorolván, hogy mi minden tulajdonítható nekik, majd név szerint is megnevezvén őket, b) következik az exorcisztikus formula: "az ég segítségével, a föld segítségével legyetek elűzve! " A szöveg-sorozat gyakran meg van szakítva a nagy istenekhez intézett litániák által, akiknek segedelmét igényli a sámán, mintha az altáji sámán szólalna meg. Fontosak és értékesek az olyan szövegek is, amelyek bevezetésében az esetet magyarázó valamely elbeszélés van, pl., hogy amint Sin segíti a tehát az ellésben, vagy amint Ea megszabadítja Sint (holdisten) a7 Utukku által okozott elsötétülésből, azonképpen szüljön a szülőasszonyv könnyen gyermeket, vagy szabaduljon meg a beteg betegségből.

12) Az Asokku (szumír azag) sorvadást okozó démon volt. A betegből való kiűzésének módját már a 8/p. alatt megismertük. II. a sag, si (a-sig) alapja az azag démonneveknek (v. ö. Delitzsch SGI. 289 1. - krafterschlagend).

13) Labartu démon kiűzésének többféle módja volt: a] átsalogatták egy malacszívvel terrakotta képmásába, ezután a sámán a képpel együtt a démont is elássa, vagy megsemmisíti; b) másik módja megfékezésének az volt, hogy nagy ajándékot ígértek neki, mire önként távozott: c) végül a beteg nyaka köré a képével ellátott amulettet kötöttek, ettől megszélidült és távozott. A kis gyermekeket és terhes asszonyokat megrontó démon képzele ismerős az ural-altáji népek körében és elhárításának módjai is többé-kevésbé azonosak.

14] Veszélyes és kínzó fájdalom volt a fejfájás (szum. sag-gih). Ez ellen pontos utasításokat ad a sámán rituálé.

15) A fog- és szívfájást féreg okozza, melynek még neve is egyezik az ural-altáji népekéivel. A féreg ohtonikus és démoni eredetű, mert mint láttuk, lélekhordozó.

16) Külön varázstudasításokat írt elő a sámán rituálé a megjelenhető halotti lelkek ellen (enim-nimma us-mes igi mes), a gedim ellen. Ezekről félték a szumír és ural-altáji népek leginkább. Belőlük lett a betegségeket okozó démonok túlnyomó része. A IV. us gyök Delitzsch (SGI. 58 1.] szerint jelent, mint: halál, halott. Deimal szerint (SL) ugyanaz. E gyök az alapja a finn-ugor eredetűnek minősített magyar vesz, vész, veszedelem; vogul us--elpusztul, osztják woz-u.

az, további megfelelői a zürjén. votják nyelvekben, v. ö. már a lélekképzetek során is a halál egyező műszavai között. A ge-dim pedig gig-dim-abgeschiedene Seele, Schauen, Gespenst. A 93038 Col. II. 34. sz. olyan ideogramával írva, amely halott és emberkomponensekből áll. Egyébként az I. rész a ge, a gig megrövidülése. Ez az alapja a magyar gyenge, gyöngé, gyengélkedik szavunknak, amelyet honfoglalás előtti török kölcsönszónak minősítenek, holott mind a M. Sz. Szó. 103. 1. felhozott csagataj jaghi- nek. mind a szavunknak, a szumir gig (Nacht, Krankheit) a végső gyökere, amely a kiejtésben grog-nek hangzik, ill. hangozhatott. de az írásban nem volt kifejezhető.

17) A betegségekből lett és betegséget is hozó démonokkal azonos megítélés alá esnek a férji és női boszorkányok. T. i. így nevezik azokat, akik állami, vagy egyházi (vallási) autorizáció nélkül, titokban üzik praktikájukat, ellenséges szolgálatban állnak és céljuk mindig valakinek a megrontása. Pl, a rontó bábuval való manipulációt is ők végzik. Ellenük irányul két varázs szövegsorozat, u. m. a Maqlu és a Surpu. Mindkettő sémi-babiloni szó és elégetést jelent, így nevezve a tűzistent hol szimbólikus, hol tényleges szerepéről. A tűznek az ural-altáji sámánizmusban is kiváló jelentősége van.

18.) Az Era (dögvész démon) mítosz varázsszöveggént is használatos volt. Egyik másolati példánya u. i. a következő feliratot viselte: "A házban, ahol e tábla el van helyezte, én az Era bárhogyan is haragszom és a7 démon bárhogyan is gyilkol. a dögvész kardja nem fog hozzá közeledni - megtartatás lesz a sorsa. "

19) A múltó betegségek természetesen nem démonizáltattak, sem a szumir, sem az ural-altáji mitológiákban. De az ilyenek majdnem démonikus hatást gyakorolnak, mint amilyeneknek a garázdálkodási módját Kandra K. a magyar néphagyomány alapján egybeállítja: "a Csikarás marja, az Iz eszi. a Láz gyötri, a Nyavalya hasogatja, a Vértályog öl" stb. Ehhez az állapothoz csak az hasonló, mikor egy Ebeling szövegben a halotti szellemtől megtámadott beteg így írja le kínjait: "éjjel-nappal üldözi, állandóan kínozza, úgyhogy haja már hegyként meredezik, oldala megbénult, szemei pedig megmerevedtek. Pedig ő mindent adott neki: ruhákat, hogy felöltözzék, cipőt lábaira, övet csípőire, vízzel telt tömlőket, hogy igyék. és élelmet, hogy egyék. Nos távozzék hát nyugatra az alvilágba, vissza, és ott fogja be. Nedu, hogy többé meg ne szökhessék.

20) Tilos volt valaki tisztátalan ember kezét megérinteni. Ha mégis megtörtént, csak varázslással lehetett rajta segíteni.

21) Az utcára kiöntött vízbe lépni szintén tilos volt. (Magyar népünknel is széltében-hosszában el van terjedve a hit, hogy nem jó az utcára kiöntött víz nedves helyére rálépni.) Ha e tilalom ellenére mégis bekövetkezik, szintén csak a varázslás segít.

22 j Némely halotti lelkek nem szívesen válnak meg régi otthonuktól, ezeket bizonyos idő múlva le kell kísérni az alvilágba. Itt külön sámáni feladat, a halotti lélek befogadása, hogy rendelkezhető legyen. A betegségről az a közös szumir-ural-altáji felfogás, hogy a lélek önként, vagy nem önként időlegesen eltávozhatik a testből - kóbor halotti lelkek -, az alvilági fejedelem küldöttei leselkednek reá, hogy az alvilágba bevigyék, vagy megeszik. Ha ez utóbbi eset következik be, a léleknek menthetetlenül vége van. A páciens pedig meghal, Sierowsky ilyen esetről tudósít a jakutokkal kapcsolatban. Ha azonban a lélek az alvilágba kerül, vagy az égbe, akkor a sámánnak kell vállalkoznia az alvilági vagy égi útra. A halotti lélek lekísérése az alvilágba is kapcsolódhatik égi úttal, mikor is a sámán azért vállalja, hogy informálódjék az

égi akaratáról, és hogy személyesen adja át az égistennek a haláleset által érintett embernek áldozati ajándékát. Az áltáji sámánnak ez utazásai mindmegannyi szimbolizmusok, és révült állapotban mennek végbe.

Fölmerül a kérdés, a két út közül vajon melyik az ősi, az eredeti? Az alvilági utat tekintik ősbibnek, de igen régi, még az ősközösség korából való lehet, az égi utazás képzete is. Inanna/Istar az alvilágba száll alá, hogy halott szerelmesét megkeresse és új életre keltse, de késői fogalmazása ellenére ősi szemit képzeteket tükröző Etana mítosz hőse már az égbe óhajt felutazni a csodaszülés gyógyfűvéért. Kezdetben még nem istenek, hanem démonok állanak egymással szemben, tehát a sámánnak nem volt miért az égbe utaznia - eleinte az alvilági démonokat kellett kiengesztelnie ajándékokkal, áldozatokkal. E sorrend felel meg a lélekhit ősi karakterének is.

A sámánizmus egyező műszavai

Szumir mu-varázslás, burját bü, kalm. bö-u. az, meng. büge-sámán, kun. bogo-próféta, újg. bögü-Kenner, vates. Geléhte; csag. bögü-Zauber, boszorkányság: ozmán Bögü, büjü-u. az, magyar bú búz, pl. búbajos: cser- mu-zsam előrésze, vog. -osztj. mul-Zauberwort.

Szumir II. en-varázslás, valószínűleg megrövidített formája az enem, inim szónak, mely jelent, mint Wort, Befehl, Ding, Sache, Angelegenheit.. A gyök tehát varázsszót jelent.

Szumir enem-dugga és enem-bi, vagy kettőzött formáik, a dug és bi szinonimák jelentésének megfelelően varázslásmód, vagy varázsló. A dug tovább kopik, de mindenesetre hangsúlyos töre tolódván át, az elülső e, i magánhangzó elvész és így áll elő a nemde (nimdu) forma, mely alapjává válik 3 finnugor varázstevékenységet kifejező műszónak, u. m. a vog., osztj. najt, najtuch, finn nafta, lapp noijde-varázsol, varázsló kifejezéseknek. A szumírban az a valódi n, és nem ny tehát a vog. osztj. terminus is nájt és nem nyája. Az m pedig ad és t előtt j-sül.

Vegyes komplikált varázseljárások egyezése a szumir és ural-altáji sámánizmusban

Ilyenek: 1) Az ún. rontó báb visszahozásának az esete, melyet ma szumir és ural-altáji alkalmazásában egyaránt részletes leírásokból megismerhetünk. Ennek a varázslási módnak a lényege abból áll, hogy a megrontó személy, aki rendszeren varázstudománnyal bíró ember volt elkészítette valamilyen formálható anyagból a megrontásra kiszemelt ellenfelének a képét. Ezt a képet aztán különböző módon összeszurkálta, megverte, megsértette, válogatott kínzásokkal illetve a homocopatheticus elv alapján azon hitben, hogy ami a kiábrázolt képpel történik, azt a helyettesített szenvedő eI. Ez ellen most már a megvarázsol, ki azt sem tudhatta, hogy ki részéről érte őt a nagy baj, csak úgy tudott védekezni, hogy a hivatásos varázspapokhoz fordult, kik viszont a rendelkezésükre álló nagy istenek és jó szellemek segítségével oldották fel a gonosz varázslatot. A megrontott képet a megrontó rendszerint valahova elrejtette, kútba, félreeső helyre, folyóvízbe dobta, hogy ne lehessen nyomára bukkanni. Egyik főcél tehát az volt, hogy a megrontott képet a varázspap valamiképp föltalálja és visszahozza. De, amint a fejlődöttebb szumir varázslásból látjuk, emellett dívott az ellenvarázslásnak az a módja is, amelynél a varázspap viszont kifaragta a megrontó boszorkány képét, s most ő járt el azzal úgy, ahogyan az ellenfelével, illetve annak kifaragott képmásával megrontás céljából eljár. A viszontvarázslásnak a végrehajtásával, vagy a megrontott képnek a valamiképpen való visszanyerésével a megrontás fel volt oldozva, s utána a beteg rohamosan javulni kezdeti. Külön is szükségét érezzük, hogy rámutassunk e varázslási mód szumir eredetére. Talán elég lesz fedezetül csak egyetlenegy véleményt, a Maqlu tudós kiadóját megszólaltatnunk, ki a

következő döntő bizonyítékot hozza fel: "Der bei den assyrischen Hexen und auch bei den priesterlichen Beschwörern übliche Gabraucht des Bildnisses entstammte wahrscheinlich der vorsemitischen, sumerischen Magie. Denn auffallender Weise wird in rein assyrisch geschriebenen Texten, wie Maqlu, dieses Bildniss durchgängig mit dem sumerischen Worte NU- assyr-babiloni calmu bezeichnet. "

A szumir viszontvarázslás esetét részletesen leírja a Maqlu IV.; és pedig így:

1) "Tűzisten, bíró, aki rosszakat és ellenségeket megfog, fogd meg őket, mielőtt én még nem megyek tönkre. Kifaragták képemet, alakomat kiformálták, arcomat megragadták, nyakamat összepréselték, mellemet átfúrták, hátam meggömbítették, karjaimat megsibbasztották, férfierőmet elrabolták, istenek szívét rámharagították... nyugalmamat feldúlták, -.. varázseledelt etettek és varázsitalt itattak velem, piszkos vízzel megmosdattak, gonosz füvekkel bekentek, halálra kiszemeltek, élet vizemet a sírba helyezték, istent, királyt, urat rám haragítottak. "Ezek után kéri, hogy az illetőket (nyilván az illetők képeit) eméssze meg tűzével. Ez a boszorkányégetés kezdete

A varázslás eme módja a szumirokon kívül feltalálható az obi-ugoroknál és a lappoknál. És bár Frazer máshonnan is idéz példákat, mégis okunk van hinni, hogy a rontóbab visszahozásának az esete közös ősi szumir-ural-altáji örökség.

2) Az áldozati állat bőrét, a bőrben hagyott koponyával és kifejtetlen csülkökkel együtt felaggatják szumirok és ural-altáji népek az áldozati tér közelében álló valamilyen fára, karóra, esetleg kapufélfára.

Ez a szumirban a mas hulduppu nevet viseli. A mas jelentése gida, gödölye, a hulduppu-é pedig, mint Morgenstern annak idején megállapította, a bőr a koponyával és a csontokkal együtt. Ezt szokták kiakasztani a kapufélfára a gonosz démonok távoltartása céljából.

Azonos szokás dívott az ural-altáji népeknél. Pl. Vámbéry az altájiakról és teleutokról azt írja, hogy az áldozati lakoma után az állatok bőreit magas karókra aggatták, hogy a gonosz szellemeket elijesszék. Radieff pedig arról tudósít, hogy az altáji törökök az áldozati állat bőrét a koponyával és a lábakkal együtt még manapság is az áldozó karókra aggatják- Más török törzsekről hasonló szokást jegyzett föl Vámbéry. A finn-ugor népek szintén ismerik és alkalmazzák az áldozati állatok bőreinek ezt a kiakasztását, amit a következő adatok bizonyítanak: Patkanov az irtys- osztjákok áldozati szokásairól megőrizte a következő idetartozó adatot: a leölt áldozati állatok bőreit a szellemeknek szánt ajándékkul fákra aggatták se bőroket aztán később a sámánok részben eladogatták. Karjalainen megerősíti e szokás jelenlétét az osztjákoknál a halottak tiszteletére bemutatott áldozatokkal kapcsolatosan. Ugyanő e szokásnak az értelmét egy másik helyen abban látja, hogy a szellemeknek szüksége van az áldozatnak a bőrére és a benne maradt fejére, valamint csülkeire, mert "man glaubt wahrscheinlich, dass die vom Körper befreite Seele zunächst in diesen verweilt". A vogulok hasonló eljárás módjára a fennmaradt népköltési emlékekből számtalan adatot összegyűjtött Munkácsi B., aki egyúttal közli a régi útleírók idevonatkozólag tett észleleteit is. Mindezekből megtudjuk, hogy a voguloknál az állatbőrök kiakasztása a bennük hagyott fejjel és lábszárakkal állandó alkalmazásban volt és a legrégebb időre visszanyúló szokás. Célját talán legjobban felfedi a lopmuszi istenség következő nyilatkozata: "Egy kötélre kötött hét szarvas állatot, hét patás állatot. Felső Aranyos atyátoknak oda öljétek le: gőzölgő edények gőze, füstölgő edények füstje hadd hatoljon föl, e szarvas állat, patás állat bőreit aztán újonnan nőtt

kis nyírfára akasszátok föl: ezután a Kór ruhaszárnya, a Betegség ruhaszárnya elsimul. " Tehát nyilvánvaló a szokásnak a varázslással kapcsolatos jellege. A permi és volgai népeknél fennálló e szokásra Krohn közöl érdekes és fontos összesítő példákat. Különbösen az osztják sámánizmus köréből arra nézve is rendelkezünk adattal, hogy az áldozati állat bőre a szumir mas huldoppu mintájára a beteg teste, illetőleg fájó testrésze köré szokott csavartatni, kivált, ha nagyobb és értékesebb áldozati állatnak: rénszarvasnak, vagy Lónak a bőréről volt szó. Tehát az állatbőrnek nyilván priznic-szerű, gyógyító szerepe volt.

3) Közös jelenség szumir-ural-altáji mitológiában az ún. féreg-démonok garázdálkodása. Ez nem meglepő jelenség azok után, amiket a féregelnevezések etimológiai összefüggéséről a lélekképzetek című fejezetben megállapítottunk volt. Mindenik nép varázslással védekezik ellenük, de itt már a több évezredes fejlődés eredményeképpen érvényesülnek idegen hatások és helyi tényezők is. A féregdémonok garázdálkodásáról a következő adatok állnak rendelkezésünkre.

A szumir irodalomból ismerjük a fogfájás férgé elleni varázsszöveget Így hangzik: "Miután Ann az eget teremtette- Az ég a földet teremtette. A föld a folyókat teremtette. A folyók az árkokat teremtették. Az árkok a mocsarat teremtették. A mocsár a férget teremtette: a féreg sima Samas elé lépett és Ea előtt hullató könnyeit: 'Mit adsz eledelemül? Mit adsz italomul? " Adok neked érett fügéket és gránátalma nedvét. ' `Mit csináljak én az érett fügékkal és gránátalma nedvével? Emelj föl engem és engedj a fogak és az állkapocs között laknom! A fogak vérét akarom én színi. És az állkapocs foggyökereit akarom én szétzúzni! A lakást (vagy zárat?) alkossd erőssé, gátold meg a lábat! ' (Hogy t. i- a férget garázdálkodásában senki se zavarhassa.) 'Mivel így szóltál, óh féreg. Verjen meg téged Ea erős kézzel? " (Varázslás fogfájás ellen.) Majd következik a varázslás, mely ugyancsak a fogfájás férgé elleni receptet tartalmazza. Jean még más féreg démonokat is említ szumirból. Hogy a fogfájást egy féreg alakú rossz szeltem okozza, az ural-altáji népeknél is elterjedt hit volt. Pl. a csuvas ősvallásnak a nép ajkán élő emlékeiből Mészáros közli a következő igen érdekes szöveget: "Hetvenhét világ. Hetvenhét világ közepén. Hetvenhét tenger. Annak a közepén egy öreg van. Ennek az öregnek arany foga, ezüst haja. Ennek a fogát, amikor a féreg megeszi. Csak akkor egye meg (ennek az embernek) a fogát a féreg". Ugyanezt a szöveget adja még egyszer Mészáros azzal a változtatással, hogy' az öreg helyére egy anyókat tesz. Majd közli a fogféreg elleni varázslást.

Az osztjákok a fogfájást illető nézetéről Karjalainen ezt írja: "Auch Zahnschmerz und Gicht sind, wie man am Tremjugan glaubt, durch irgend ein Tier verursacht, ein Tier frisst meine Knochen heisst. "És mindezt azzal kapcsolatosan mondja, hogy az osztjákok gyakran egy férget hisznek a betegség okozójának.

A finneknél és az észteknél hasonlóképpen megállapíthatjuk a fogfájás ilyen eredetét. Már Castrén utal a finneknél a kéz- és fogféreg (az első neve: koi, a másodiké: hammas mato) jelenlétére. A. Kuhn pedig Schiefner adatai alapján ugyanezt konstatálja a finnek, esztek és lívek ide vonatkozó képzeteiről. Löhnrot gyűjteményéből aztán ma már ismerjük éppen terjedelmes szövegek leírásaiban a fogféreg eredetét és garázdálkodása részleteit. Sőt H. von Wlislöcki még magyar népünk körében is ki tudja mutatni népies babonás varázsmondókákból a fogfájást okozó féreg képzetének a jelenlétét. Pl. bizonyos vidékeken fogfájás ellen háromszor térdeplő helyzetben e varázslást kell Wlislöcki közlése szerint elmondani: "Új hold, új király, Téged köszöntelek eleven foggal- Döglött féreggel! Az én fogam akkor fájjon: Mikor kígyót, Békát eszek! " Másutt meg ezt: "Új hold, új király, Köszöntlek téged, Ezen üdvözléssel, Hogy a fogfájást Hárítsd el tőlem! "

Nos e képzetek egyezéséhez az első látszatra semmi kétség sem férhet. Ám a helyzetet az komplikálja, hogy a fogfájást okozó féreg képzete más népeknél is ismeretes, pl. bizonyos primitív népeknél, mint a szudáni négereknél, még inkább pedig az, hogy az indogermánoknak is vannak hasonló képzeteik, s így amennyiben az ural- altáji képleteket nem akarjuk autochton képződményeknek tekinteni, esetleg gondolhatunk e ponton indogermán befolyásra is. A germán népeknél és az indusoknál ide vonatkozólag található képzeteket összegyűjtötte A. Kuhn, s erekből megállapíthatjuk, hogy az említett népek körében egészen elterjedt volt az a hit, hogy a betegségek okozói lehetnek különböző férgek, melyek emberi és állati testben egyaránt megtelepedhetnek és az egyes tagokban, mint a belekben, hátgerincben, fejben, szemben, orrban és fogban, sőt a velőben és a szívben is betegségeket idézhetnek elő. A leggyakrabban emlegetik a szövegek a kézférget és a fogférget, melyek garázdálkodása ellen különböző orvosságokat is ajánlanak. A legjellemzőbb azonban a dologban, hogy e férgek háromtorkúaknak, vagy háromfejűnek állítatnak és mindig színeseknek: fehéreknek, feketéknek, pirosaknak (és a többi) képzelteknek. Annyira hozzátartozik valamely szín emlegetése az illető féreg képzetéhez, hogy anélkül a szövegekben elő sem fordulhat. Ámde éppen ez a vonás az, ami lehetetlenné teszi, hogy a fogféreg ural-altáji elterjedtségénél indogermán befolyásra gondoljunk, mert a fogféreg színéről a kérdéses ural-altáji szövegekben sehol és soha szó nem esik.

4) Az ún. fürdőház (asszír-babiloni bil rimki) is a benne lefolytatott nambur-bu rítussal az egyező komplikált varázslások köré tartozik. Célja az volt, hogy a víz által való befrecskeléssel vagy lemosással, megtisztítsa az embert és így feloldja a reá váró szerencsétlenségtől, bajtól, nyomorúságtól. A víz mellett használatos az ilyen kultikus cselekményekhez olaj is. E kultikus cselekmények végezhetőek voltak a templomban, odahaza, kinn a pusztaságban és a folyóvizek mellett egy nádsátorban. Embereken kívül kultikus eszközökre, sőt egyéb tárgyakra is kiterjedt ez az eljárás.

Fennmaradtak tekintélyes töredékek a látnokra (baru), a varázslóra (asipu), az énekes papokra (zambaru) és a királyra vonatkozó ceremóniákból. Ezek persze különös ceremóniák voltak, és közönséges halandókra nem alkalmaztattak. A gyűjtemény közös neve a "fürdőházi rítusok".

Szerencsés kiegészülést nyernek töredékeink azon fennmaradt és még 'mai napig gyakorolt varázseljárásmódokból, melyeket az ural-altáji népek felmutatnak, Északamerika, Északázsia minden népénél, sőt a szittyáknál is előfordul. Az altáji törzsek köréből való használatára az ERE. XII. Val. Sweat, Scathouse címszó alatt közöl adatokat (121 kkl.), a finn-ugor népek azonos berendezkedésére vonatkozik Krohn Bán kézikönyve. De, ha más népeknél is előfordul, Czaclikával együtt, jogosan tekinthetjük szumir-ural-altáji közös találmánynak, azok részéről pedig kölcsönzésnek. A cél az urai-altáji népeknél is a szumir célkitűzéssel azonos, viszont az eljárások különbözőségét megmagyarázzák helyi viszonyok és a több évezredes elválasztó időhatár. No meg az is, hogy a szumir töredékek, mint megállapítottuk, extra személyekre vonatkoznak.

A fürdőház intézménye ismerős volt a pogány magyaroknál is. Különösen a varázslással egybekötött ún. gyógyító fürdők. E feltevés ellen nem érvényesíthető az az érv, hogy a magyar fürdő egyik neve a bánya (r. jelentése: fürdő), szláv kölcsön szó, mert ott van mellette a valószínűleg für alapszóból származó fürdő, ősi bizonyuló magashangú változat, mint másik elnevezés. Ott vannak további bizonyító érvül az egész nyelvcsaládnál és a szumiroknál való jelenléte és gyakori szerepeltetése, tehát nem volna magyarázható fajunknak e tekintetben kivételes helyzete. Mellette szól az is, hogy eleinknél a fürdő használata jóval

gyakoribb volt a mohácsi vészig, mint azután. Az ősi varázspraxis hatása volt ez, természetesen varázsgyakorlat nélkül. Van két szólás-mondásunk, amelyik a gőzfürdő gyakoriságát, illetve előkelőségét mutatja. Az egyik így hangzik: olyan meleg, mint a bányá; a másik: befűtöttek neki. Galeotti Mátyás-udvari történetíró arról tudósít, hogy a magyar főurak vendégségeiket gőzfürdőben tartották, ahol vendégeik tiszteletére külön fűtötték be a gőzfürdőt. (A Kalevala hasonlóról tudósít finn rokonaink részéről.) Ami azonban egykor tisztesség volt ("befűtöttek neki"), az ma épp ellenkező jelentésűre változott. Sic transit gloria nundi.

Az élet fontosabb aktusainak megszentelése közös varázsrítusokban

Ez aktusok: a) születés, b) a házasság, c) az élelemszerzés, d) a betegség, e) a halál, f) sok helyen még a serdülőkor (pubertás) megünneplése is. Ez események körül bonyolult és nem könnyen érthető varázsrítusok alakulnak ki, melyeket R. van Gennep igen találó névvel "rites de passage"-nek nevez. Olyan varázsmódok, amelyeknek célja nyilvánvaló: megkönnyíteni, előmozdítani az átmenetet egyik fokozatról a másikra. Szóval, a zökkenés-mentességet akarják biztosítani mind az ember, mind a világegyetem életében. Mert a varázsrítusok átnyúlnak a mindenség életébe is, ott, ahol az ember erősebben van érdekelve (pl. az élelemszerzés, az ég leszakadása, a föld alásüllyedése az ősvízbe stb.).

EGYEZŐ TOTEMIZMUS

A totemizmus rövid, általános jellemzése

A totemizmus elnevezés az észak-amerikai ojibwa indián törzs totem szavából ered és valakitől való leszármazást jelent. Rendkívül gazdag irodalma van. A tudományos irodalomba J. Long vezette be a 18. század végén. J. G. Frazer 1910-ban már egy négykötetes művet bocsátott közre jelenségeiről.

Eredeti, hamisítatlan totemizmus ma sehol sem található. Mindenütt több-kevesebb fejlődés érzik rajta, még igazi hazájában Ausztrália bennszülött törzsei között, az észak-amerikai indián ősnépességnél, és a malayo-polinéziai szigetvilág őslakóinál is, Észak-Ázsiában csak a csukcsok, a giljások, jakutok és a vogul-osztják törzsek hódolnak totemizmusnak. Indiában pedig a dravidák jellemző vonásai a következők:

1) A totemek túlnyomóan állatok, de lehetnek növények, tárgyak, égitestek és egyéb jelenségek is. Valószínű, hogy állatok voltak az első eredeti totemek. De, ha az eset így áll, akkor a zsákmányoló életmód a totemizmus igazi virágkora

2) A totemizmusnak a lélekhittel való szoros kapcsolatára mutat az a tény, hogy a totemállatok főképp a lélekhordozók közül kerülnek ki.

3) A totemek száma rendszeren csak egy. De Ausztrália példát szolgáltat, hogy a totemek száma felmehet 5-re, sőt némely törzsnél eléri a 25-öt is.

4) A totem leszármazási viszonyába léphet az egyén, a törzs, a nem (genus), ezért beszélhetünk egyéni, törzsi és nem totemizmusról.

5) A totem leszármazási viszonyt jelöl a totemállat és valamely embercsoport között.

6) Hogy a 4. pontban felsorolt típusok közül melyik az ősbibb, az még tisztázatlan kérdés. Egyik helyen az egyik, másik helyen a másik lehet ősbibb, eredetibb.

7) Korai megjelenésű lehet a 4. típus, az ún. fogamzási totemizmus, amely valamilyen híres ember születési misztériumára vonatkozik. Az anya megálmodja, hogy milyen állathóستól esett teherbe.

8) A totemős leszármazottai egymás között vérrokonok.

9) A totemős és leszármazottai között kialakuló viszony kölcsönös. Primitív elképzelés szerint a totem védi a leszármazottait, tehát ezeknek is megfelelő magatartást kell tanúsítaniuk a totematya iránt. Ez kétféle módon történhetik meg, u-m. a tartózkodó, vagy az élvező totemizmus útján.

10) A tartózkodó totemizmus a totemállat védelmét, etetését, esetleg előcsalogatását jelenti, az állat hangjának, illetőleg szokásainak az utánzásával, az élvező totemizmus az állatos megáldozását, megélvezését vonja maga után, azon elképzelésben, hogy a totemős lelki tulajdonságai reális módon átmenjenek a megélvezőkbe.

11) A totemizmust jellemzi még az exogamia. E görög terminus kívülről való házasodást jelent, vagyis azt, hogy pl. a törzstotemizmus férfi tagjainak nem lehet a saját törzse női neméből magának feleséget választania, hanem kívülről kell asszonyt szereznie- Az exogomia célja felől még folyik a vita, valószínűleg a rokonházasságot akarta kizárni, de el kell ismernünk, hogy a fejlődést helyes irányba terelte.

12) A totemizmus szociológiai jelentősége abban áll, hogy a törzsszerkezet kialakítása által létrehozta az első szervezett társadalmat - vallási jelentősége pedig abban határozódik meg, hogy az élvező totemizmusban az istent, vagy a szellemet helyettesítő állat megélvezésében ún. szakrális kommuniót hozott létre isten és tisztelői között.

Szumir és ural-altájt totemizmus egyező pontjai

A totemizmusnál a fő egyezés abban jelentkezik, hogy a szumirokat kivéve minden ural-altáji népnél felfedezhető a törzsi totemizmus, sőt egyik másiknál még az egyéni és fogamzási totemizmus is. Egyezés van abban is, hogy az állatos nevét nem mondják ki nyíltan, hanem körülírásokkal helyettesítik. Megtalálható továbbá a totemizmusnak mind a tartózkodó, mind az élvező formája, sőt itt-ott még a totemizmus oly annyira jellemző exogam házassági mód is. Lássuk azonban az egyező vonásokat most népek szerint is! a) Szumir totemizmus

Természetesen csak roncokról, csökevényekről lehet itt szó, melyek a hatalmas íveléssel felfelé törő szumir kultúra még meghagyott, szét nem vetett. De nekünk össze kell gyűjtenünk e roncokat is, mint újabb bizonyítékát az egykori szumir-uralaltáji-ősközösségi együttélésnek. E roncok a következők:

1) Jean ilyeneket lát az istenek állatalakú szimbólumaiban. És csakugyan, ha amaz állathasonlatokra gondolunk, amelyekkel a szumir himnuszok illetik az egyes isteneket, mint pl Zu-an-t erős bika jelzővel, Noegalt meg dühöngő oroslánhoz hasonlítják, Marduk szumir neve pedig Amar-zaz-napbika, akkor valóban itt egy ősbibb kor szétrombolt maradványai állhatnak előttünk, amely az istenek hatalmát nagy erejű állatokéval vetette egybe. Berozus

Oannes-Ea istent hal és ember alakú istenségnek nevezi. Ősemberei is állat és ember alakkal bírnak.

2) Az egykori totemős a város nevébe és címerébe kerül, mint pl. Sirbur-la nevébe, ahol a sirbu hollót jelent. Másik neve Liagas a mai Tolloh. Tehát nyilván a Hollóváros (Sirburla) lakói a holló totemöstől származtatták magukat.

3) A feltehető totemállatösök nagy egészében azonosak az ural-altáji totemösökkel. Különösen a kutya (ur) játszik a tulajdonnévképzésben jelentős szerepet, amely előfordul pl. a következő szumir nevekben:

Ur-nin vagy Nina-ur- a Nina istennő kutyája, Ur-Bau-a Bau istennő kutyája stb. És hogy itt valóban kutyát jelent az Ur előrész, és nem a Delitzsch-féle általános jelentésű I. ur-ember szót, mutatja az, hogy Ur gigirvgidda (a hosszú szekér kutyája) is van. De előfordulnak más állatnevek is, mint Amar-Enzu-Enzu bikája, Subar Utu-a napisten malaca. Egy mongol származási legenda szerint a faj őse kutya, egy másik szerint a faj, a dajka pedig a kutya, egy 3. szerint a bika. Az sem lehet véletlen, hogy a szumirban és a mongolban a kutya kifejezésnek rokon szóértéke van. Szumir nig-nósténykutya, mongol nochoi, nöchai, nogoi-kutya. Nem jelentőség nélkül való adat az sem, amit a hunok szolgáltattak, akiknek Hunor nevét a kínai források úgy szokták a Han dinasztia idejéből kezdve átírni, hogy elibe tették a kutya (kien) jelentésű szót.

4) Jelek vallanak arra is, hogy a szumirok babiloni hazájukba való beköltözésük előtt medvekultuszt is gyakoroltak, de mindenesetre ismerték a medvét, sőt azt is tudták róla, hogy táncol. Ez az állat tulajdonságainak beható megfigyelését tételezi fel. Jean közöl u. i. egy négy részre tagolt metszetes "plaques de coquills"-t. Valószínűleg valamilyen hárfának volt az alapja. Urban találták, a proto-szumir korból valót. Az I. ábra kutyát, vagy farkast ábrázol, a 2. ábra oroszlánt, a 3. egy táncoló medvét egy szamar előtt, aki a hárfán játszik, a 4. ábra pedig egy skorpió embert. Egy előző eltöredezett ábra hihetőleg egy bikaembert örökített meg. Ez ábrákról így vélekedik Jean: "Dans ce pensés, il s'agit pent être d'hommes deguisés en animaux, ou d'hommes-animaux (homme scorpion, homme loup, hovnrne-ours, homme~lion, homme ture u) monstres fabuleaux bienfaisants, que l'on opposait aux démons". Ámde e félig emberi, félig állati alakok egyebet is illusztrálnak, azt, hogy a szumirok is hittek egykor az állatvilág fölényében és bizonyosan szívesen is választották ősatyjuknak az állatokat.

5) Ezt igazolja az Engidu esete is. Engidu t. i. versenytársa és jó barátja Gilgamesnek, de valódi állatember. Egész teste szőrrel van fedve mint az állatoknak. "Nem ismert országot és embert... A gazellákkal füvet eszik, a csorgóra együtt megy a barommal, és a vízi nyüzsgés vidámítja meg a szívét.

6) Az állatok közül azonban különösen favorizálták az egykori szumir totemizmusban a madarakat. A pecsétcilindereken gyakori a kétféjű sas, mint az erő szimbóluma. A sas a szumir mitológiában is kiváló jelentőséghez jut. A madarak főszerepet játszanak a szumir sámánizmusban is. De mégis mint az isteni akarat tudtul adói, mint a jósmadarak, az augurium tárgyai a legbecsültebbek. A római haruspexek és augurok etruszk közvetítésből a szumiroktól nyerik tudományukat.

7) A VAT. 244. szöveg 6 dialektust említ, ehhez jön még az Emeku is, ami összesen 7-re emeli a nyelvjárások számát. Sokáig vitás volt, hogy miképp alakulhatott ki a későbbi Szumir aránytalanul kis területén 7 dialektus, míg végül is nem valóságos nyelvjárásokra, hanem csak

szólásmondásokra terelődött a figyelem. Ám mi mégis valódi dialektusra gondolunk, amelyek alapját képezik több rokonnyelv kifejezésnek, aszerint, hogy az egyes ural-altáji népek milyen szumir törzsekkel jutottak érintkezésbe, és mindenesetre törzsi nyelvjárások voltak, az ural-altáji őshazában nagyobb területre kiterjedt szumir alapnyelven belül. Tehát törzsi nyelvjárásokat jelöltek. Szerintük ez magyarázza meg, hogy a későbbi szűk területen összezsúfolódott szumirok miért csak a 2 fő dialektust, az MK-t és az ES-t használják, a többi divatját múlta.

Ha azonban a dialektusok az egykori szumir törzsszervezet fennmaradt bizonyosságai, akkor a dialektus rokonnyelvi kifejezésekre és kétségtelen lexikális egyezésekre tekintettel, lehetetlen volna föltenni, hogy a szumirok csak éppen a totemizmus tekintetében ne osztották volna az ural-altáji népek azonos eljárás módját.

b) Az altáji népek totemizmusa

Félre nem érhető elég sok adatunk van az altáji népek totemizmusáról. Többnél napjainkig felkísérhető. Ahol pedig nem ez az eset, ott biztos nyomok hirdetik egykori jelenlétét.

1) Törzstotemizmus állapítható meg a következő népeknél: az oguzok 24 törzse 4-4 csoportokban 1-1 madarat, rendszerint egy sasfajt tartottak őseiknek. A törökök farkastól származtatják magukat. A karakirgizek és a baskírok szintén. A törökök zászlajuk végére arany farkasfejet tettek. Egyes török törzsi állatneveket közöl Németh Gv. A jakutokról már a 18. század nagy svéd utazója Strahlenberg megállapította, hogy e népnek minden törzse szentnek tart bizonyos állatokat, mint a hattyút, a ludat és a hollót. A burját mesék tudnak három hattyúról, amelyek egyszer alárepültek az égből a földre, hogy itt megfürödjenek egy tóban. Egy vadász fürdés közben elrejtette az egyik hattyú ruháját, s mikor a másik kettő újra hattyúruhába öltözött, a harmadik nem találta meg a magáét. Kénytelen volt tehát a földön maradni és nőül menni a vadászhoz. 11 fiút, és 6 leányt szült. Ez a burját eredet-monda. A mongoloknak három is van. Az egyik szerint a faj őse a kutya, a másik szerint az ősatya a fa, a kutya, meg a dajka. Egy további ősmonda két khánról tud, akik harcba keveredtek egymással és addig öldökölték egymás népét, amíg nem maradt meg csak egy asszony. Ez az asszony találkozott aztán egy bikával, melytől két gyermeke lett. Tőlük származott a mongolok egész nemzetsége. A kirgizek azt hiszik magukról, vagy vaddisznótól származtak. A származási legenda szerint Jengiz khán a Góbi sivatagban élt együtt a vaddisznóval. A vaddisznó fiakat szült neki és ezektől szaporodott el a kirgizek nagy nemzetsége. A jakutok egyik-másik törzse még ma is a medréről nevezik meg magukat, jeléül az egykor fennállott medvetotem-östől való leszármazásnak. De a magyar Kurta- Gyermatu törzsnév előrése is a kurt, kurd-farkas jelentésű szóval függ össze, bár Németh Gy. a Jenisszei és Orvhon melléki felíratok Kürt, Kürtü szónak frissen esett hó jelentést tulajdonít.

2) De a török személynevek magyar átvétele és régi előfordulása a 12. -13. századig mintha arra engedne következtetni, hogy egyéni nemzetiségi totemizmusról is szó lehetne a török nyelvekben. Ez ősi magyar totemnevek elemzésével Gombocz és Peds D. foglalkozott. Kutatásaik eredményét a következőkben ismertetjük.

a) Ragadozó madárnevekből képezett totemisztikus személy és nemzetség nevek: 1. Akod, török ákus-fehér madár, fehér sólyom. 2. Karcsa, török karca-ölyv, sólyom. 3. Kartal, török kartal-fekete sas. 4. Tivan, török Tygan-nemes sólyom. 5. Bese, török basa-verebésző ölyv. 6. Torontál, török torontaj, toronta-kis sólyomfaj. 7. Turul, török togrul-ragadozó madár. 8.

Zongor, török songor-fehér sólyom. 9. A magyar Sólyom, Ölyves, Kába, Kánya, Hollód, Keselyű, Baglyad szumir nevek valószínűleg török nevek fordításai. De vannak a törökségtől átvett neveink között b) egyéb állatnevek is, mint pl. 1. Kaplyon, török kaplan- tigris, 2. Tonuz-oba, besenyő Ton Aba- disznóapa. 3. Gyalán, török jylan-kígyó. 4. Buka, Boka, Buga, török Buka, buga-bika. 5. Chyna, török taya taj-csikóé.

3) Tiszta fogamzási totemizmus példája áll előttünk a kirgiz Samambet esetében, akit egy uhu termékenyít meg álom közben. A magyar Álmos felesége Emese álmodta, melyben a turul madár termékenyíti meg őt.

4) Tartózkodó totemizmust gyakorolnak az oguzok, kirgizek, akik az elfogott uhut szabadon engedik, továbbá a jakutok, akik nem eszik meg a hattyú, a liba és holló húsát. A mongoloknak nem szabad megélniük a disznóhúst, mivel az egyik legenda szerint vaddisznó az őjük. Az élvező-totemizmus viszont annál gyakoribb és azon a hiten alapszik, hogy így a magasabbrendű állatok lelki, szellemi tulajdonságai a megélvezés folytán átmennek a közösség tulajdonába.

5) jellemző vonása minden totemisztikus rendszernek még az exogamia, vagyis a törzsön, a nemzetségen kívülről való házasság. Már láttuk, hogy e rendszabály a rokonok közötti házasságot akarja kizárni. A törzs, vagy a nemzetség tagjai a közös totemőstől való leszármazás folytán vérrokonok, tehát nem lehet összeházasodniuk. Frazer megtalálta az exogam házassági módot a Kínától délnyugatra fekvő Burma lakosai között, amiből arra következtet, hogy meg kellett lenni a tulajdonképpeni Kínában is. De hát ez még csak sejtés inkább, mint bebizonyított tény, ellenben a jakutokról tudjuk, hogy az exogémiát gyakorolták.

c) A finn-ugor népek totemizmusa

Az összes finn-ugor népek elismerik bizonyos vonatkozásban az állatvilág fölényét és szívesen ragadják meg az alkalmat, hogy magukat állatősöktől származtassák. E tény kultikus nyomok és szólásmondások, vallási eljárásmodok igazolják. Ilyen vonások:

1) Az obi-ugorok, mint a régi szumirok, némely istennek pl. állatalakot tulajdonítottak. Így az égisten fiai közül többnek. Így a Világügyelő férfiúnak lúdalakot, s a híres bjolapori bálványkép is lúdalakban ábrázolja. És ez istenek tiszteletének a határai egybe estek a vogul-osztják törzsek földrajzi elhelyezkedéseinek hatásaival. Újabban e mozzanatot hangoztatja Csernyecov a vogul és Steinij az osztják népre való vonatkozásban. Nevezett tudósok t. i. szintén a vogul osztjakság totemisztikus képzeteiből indulnak ki, s a két népet beosztják két fratriába, azaz felekezetbe, amelyekbe beletartozik minden vogul és osztják. Az egyik déli fekvésű elnevezése mos, ez képviseli a jóságot, műveltséget, a magasabbrendűséget, a másik északi elhelyezkedésű, neve por felekezet, ez a durvaság, a gonoszság, a műveletlenség megtestesítője. A mos felekezet őse N. Tarem, a por felekezeté menku, a kul, az ördög. Totemállatja pedig a medve. Mindkét felekezet exogam. E fratrio-beosztásnak nemcsak népköltészeti, hanem antropológiai igazolása is van. A vogulok és osztjakok kultikus tiszteletben részesítik még a kígyót, a csukát stb. Ez utóbbira esküdtek is. De jelentőségben mindegyiket felülmúlta a medvekultusz, amelyről egész éneksorozatok maradtak fenn.

A medvekultusz nem ural-altáji különlegesség, előfordul az Észak-Ázsia és Észak-Amerika minden bennszülött népénél, de sehol sem oly egységes szerkezetű és szellemű, mint a szorosabb értelemben vett ural-altáji népeknél. A japán Jézo és Szachalin szigeteken igen ősi alakban maradt fenn. Az Amur folyó melléki giljások is tisztelik a medvét, s ha elejtik, rituális

medvetort rendeznek. Az ugyanott lakó goldok hasonló szokást követnek, s emberfölötti lénynek tartják a burjátok is. A jakutok egyik-másik törzse, mint említettük, még ma is a medvéről nevezi magát. A finn-ugor népek közül a medvekultusz a legfejlettebb az obi-ugoroknál és a finneknél, de viszont a legősibb formája a lappoknál maradt fenn. Sajnos, a medvekultusz további részletezésébe itt nem bocsátkozhatunk bele, az érdeklődőket a finn-ugor népköltési emlékek vonatkozó helyeire kell utalnunk. A részadatok határozottan törzsi totemizmusra utalnak a medvével kapcsolatban.

De törzsi totemizmus az is, amikor a votjákok egyik törzse mind e napig a hattyúról nevezi magát, nyilván mert valamikor a hattyú volt a totemállatja. Az ősmagyar törzstotemizmusra utal, mint láttuk, az egyik törzs Kurtu-Gyermatu neve, amelynek előtagjában a török kurt, kurd (farkas) szó rejtőzködik. Ám ez az ősmagyarságnál érthető is, mert eleink soraiba legalább 6 török törzs szívódott fel egészen, vagy részben, ezek pedig eredetmondájukat a beolvadás urán is megőrizték. Az emberek ma is szívesen eldicsekszenek származásukkal.

2) Egyéni vagy nemzetiségi totemizmus jelentkezik a következő magyar személynévben: Ebedu, Ebed-eb szavunkból, Luadi a magyar ló szóból Rouez, nyelvünk régi ravasz (róka) szavából. Farkas a farkas szóból. Modor a madár szóból. Ticudi és Kakasti (tyúk és kakas]. Galamb, Covka (csóka). Hallad (hal), Siguer a sügér hal nevéből. Cuka, Chuka, Csuka (csuka) és Bogár, Bogár (bogár) és a többi. Ám e személynév már feltételezik a magyar nyelv teljes és végső kialakulását, tehát nem lehetnek az ősi közös együttélés idejéből valók. De azt mindenesetre igazolják, hogy eleink még élénken emlékeztek az egykori totemisztikus együttélés korára és kifejezésre jut bennük az állatvilág ősidőbeli főlényének világos tudata is.

8) Kézai képes krónikája közli azt az adatot, hogy Árpád "de genere Turul" származott. Mivel Álmos feleségét a Turul madár álomban termékenyíti meg, nyilvánvaló, hogy tipikus fogamzási totemizmusról van itt szó.

Solymossy S. valószínűsítette, hogy a Hunor és Magor eredeti monda a csodaszarvas regéjében áll előttünk, amelyet Kézai képes krónikája őrzött meg számunkra.

A csodaszarvas a föld egyik legelterjedtebb mesemotívuma. Megtalálható keleti rokonainknál is, de a nőstényszarvas hívó, csalogató szerepe sehol másutt nem ismeretes. Ez a totemállat védő, oltalmazó, pártfogói hivatása, amely itt az új hazába való csábításban tetőződik. Solymossy megtalálta a folytatását a magyar mesevilágban is.

4) Az állatös nevét a finn-ugor ág egyik népe sem meri kiejteni, mert a név a lényeghez tartozik, és a név által az illető kényszeríthető, hanem azt körülírásokkal helyettesítik, de azért úgy, hogy bennük az állathoz való gyöngéd viszony, szinte valami becézés fejeződik ki. A magyar nyelv így írja körül, pl. a farkast és a szarvast: olyan állatok, amelyekre nézve a fark és szarv felette jellemző. És hogy ez ősi hit és eljárás mód megnyilatkozása lehet, mutatja az, hogy a farkast a vogul nyelv is "rént harapó állat"-nak írja körül. De különösen a medve részesül ilyen szerencsében. A magyar medve kifejezés délszláv medved- megevíó átvétele. A finn mesék pedig e körülírásos nevekkel illetik: busafejű, fazékképű, mézestenyerű; hosszúgyapjas, kilincstérdű, széleshomlokú, dörögő, emberek félelme, állatok halála stb. De vannak a voguloknál ilyen nevei is: apuska, apa, nagyapó, dédapó, állatya, állatöreg, öcsikém, húgocskám, szent állat, fekete fejű, nyírbockoros férfi, alul gombos, hatalmas állat. Végül a lappoknál ezek a becéző nevek vannak használatban: hegyi öreg, bundás apó, mohos öreg, szent vadállat. A Volga-finneknél azonban a medvekultusz csak széttöredezett

roncsaiban szemlélhető. A tunguzok altáji törzse a medve nevének körülírása terén a finn-ugor ágéhoz hasonló módon jár el. A körülírási név használata már mutatja a totemös tabuizálását is.

5) Tartózkodó totemizmus pl., hogy a vogulok nem eszik meg a hattyú húsát. Eleinte a medve elejtése is tilos volt, de idővel meghonosodott az ún. éhező totemisztikus forma.

d) A totemállatok eredetmondája

1) A szumir és ural-altáji totemizmus igen régi, még a vadászó és halászó életmód korába megy vissza. Tehát megelőzte a földművelői foglalkozást, de megelőzte a nomád állattenyésztés időszakát is. A törzsek még kizárólag zsákmányoló életmódból tartották fenn magukat. Csak a vadászó és halászó élethivatás termelhette ki az állatvilág fölényét, amelynél fogva az ember szívesen kapcsolta sorsát az állatokéhoz. A földművelés és a domesztikáció inkább hozzájárult a totemizmus szétbomlásához, mint elősegítette annak megizmosodását. Közelebb hozta az állatokat az emberhez, de egyúttal leleplezte gyöngébb oldalukat is.

2) Az eredetmonda tartalmilag számot ad arról, hogy minek tartották a szorosabb értelemben vett ural-altáji népek a totemöst és miért tartották törzsi, nemzetiségi, vagy egyéni ősatyjuknak. Egyszerűen azért, mert csodás égi származású lénynek hitték. Itt van pl. a medve. Hatalmas erejű állat, de esze is van. Ügyesen mozog, ha kedve tartja még táncol is. A vogul-osztják mitológia szerint égi eredetű, istenek, vagy a menku nemzik, és az égből bocsátja alá N. Tarem. Ezért egyik körülírás Teremszerű szent állat, "Kworesszerű szent állat", "szent vadállat" jelzés is isteni eredetet sejtet. A Jean közölte metszetes ábra is a szumir szimbólikus ábrázolások sorából, emberbikával, emberfarkassal, emberoroszlánnal, az emberskorpióval, és főképp a hárfát pengető számár előtt táncoló medvével, amennyiben szerzőnk magyarázata helyes, t. i. hogy jóindulatú, démonikus, vegyes alakú lények a szertesét járó gonosz szellemek megfékezése célját szolgálják (a medve démonikus, isteni eredetére utal). De egyúttal az oroszlán, farkas, a bika, és a skorpió felsőbbrendűségére, csodás égi eredetére is fényt vet. Kialakulnak a medvevadászat egyező ritikus szertartásai, amelyeket a következőkben foglalunk össze:

A jakutok hite szerint a medve isteni eredetének egyik bizonyítéka, hogy mindent meghall, amit róla beszélnek, még ha távol is van. Tehát még télen sem szabad róla rosszat mondani, Az altáji tatárok sohasem mondják meg előre, hogy medvevadászatra mennek, mert ha ezt a medve megtudja, a vadászat sikertelen marad. A kamutok nem mernek mind kivonulni, ha medvevadásatról van szó. Ha a jakutok medvenyomot találnak, ráírják egy közelfekvő fára, hogy nem kívánnak vele találkozni. E vonakodás bizonyos fokig a tartózkodó totemizmusnak tudható he. Úgyszintén az a szokás is, hogy' az elejtett medve előtt önmagukat mentegetik, ráfogván az oroszokra, nyílvesszőkre és a hollókra, hogy azok felelősek a balesetért (tunguzok, vogulok és osztjákok). A vadászskultúra eme szokásait Holmberg-Harva a kőkorszakig viszi föl (: VVAV. 432. kl.).

De a medve kitűnő vadászzsákmány. Bőre értékes, húsa valódi csemege, zsírja és epéje kitűnő orvosság, körme és fogai pedig amulettek. A vogulok pl. medvepatát tesznek az ajtó mellé, hogy ez űzze el a gonosz szellemeket. Az altáji tatárok úgy távolítják el a fejfájás démonát a betegből, hogy medvekörmet lengetnek a feje körül. A medvét téli alvóhelyén ejtik el. De mielőtt megölnék, föl kell ébreszteni, legfőképpen pedig nem szabad kínozni. Elejtés után ki

kell húzni alvóhelyéről, és ezután következik a vadászok maga mentegetőzése és bocsánatkérése. Majd bekísérik szertartásosan a faluba. A vadászathoz előfeltétel volt, hogy a vadász és fegyverei előbb megtisztíttassanak, ami külön varázsceremoniák kíséretében tűzzel és tűzön történt meg. A házat is, ahová a medvét kísérték, előbb meg kellett tisztítani.

Ezt követőleg következett az állat megnyúzása. Először a fejet és a patákat hozták rendbe, az orral és szagló-szimatóló résszel együtt külön elkülönítés tárgya volt. A hús szétszedésénél gondosan vigyáztak arra, hogy az izmok és a csontok meg ne sérüljenek. A szétszedett húst üstben megfőzték, de e műveletben csak férfiak vehetnek részt. A nők mind az előkészületből, mind a medvetorból ki voltak zárva. Indokul az szolgált, hogy a nő a menstruáció és a terhesség által tisztátalanná válik. Van olyan magyarázata is, hogy az asszonyok ilyenkor kíméletre szorulnak, s ezért kell őket a vadtól és a vadhús élvezetétől visszatartani, de e magyarázat nincs kellőképpen alátámasztva.

A finneknél a medvetort menyegzői alakban ülik meg, a vogul-osztjákoknál dramatikus cselekménnyé nőtte ki magát. Maszkot viselnek, pantomimikus táncokat lejtenek, énekelnek s így fejezik ki a medve iránt tiszteletüket. A medvetorban az ural-altáji népeknek és velük együtt a szumiroknak is a legősibb áldozati rítusuk maradt meg.

A medve sértetlen csontjait pedig összegyűjtik és mint a halott emberi testet eltemetik. Szertartásosan. Az ember-temetkezési szokások az idők folyamán az ural-altáji népeknél is megváltoztak, de a medve eltemetési módjában a legősibb temetési mód és rítus áll előttünk.

3) A medvetor, mint láttuk, az élvező totemizmus egyik gyakorolt formája. Célja az, hogy a lakomában résztvevők a szent állattal sacralis comunióba kerüljenek, és annak magasabbrendű tulajdonságait maguk is felvegyék. Mert a medve Közép- és Észak-Szibériában nemcsak legrettegettebb és legnagyobb erejű vadállat, hanem születésénél, okosságánál és részre hajthatatlanságánál fogva az isteni igazságosság öre is. Ezért esküsznek a szamojédok, a vogulok és az osztjákok a medve bőrére. Talán innen ered kissé átalakítva, a magyar közmondás: nem inni a medve bőrére, mielőtt az elejtve nincs.

4) Ami a medvére fokozottabban áll, ugyanaz érvényesül csökkenten mértékben a többi vadra nézve is, amennyiben totemősök is, égi származással dicsekszenek. A szumirban kifejezett eredetmonda nem található ugyan, de helyettesítik azt némileg az istenek állatszimbólumai. Ilyeneket felsoroltunk már előbb is, de itt is ismételjük meg röviden, hogy miről is van itt szó. A szumirban a következő állat jelentésű szóval képezett istennevek fordulnak elő: Ur-kutya, összetételűek, mint Ur-Engur, Ur-Bau, Amar-Ur-Napbika. Marduk egyik mellékneve, Subar-Otu a Napisten malaca.

A török törzsek kultikusan tisztelték a farkast, égi eredetéről is meg voltak győződve. Az ugor népek, a magyarokat is beleértve. szintén, mint a medvét is, istenségnek tartották, szent állatnak hitték, félelmes erejűnek minősítették, neve helyett körülírásokat alkalmaztak, sőt elejtése után is kultikusan tisztelték. A farkas bőrére tett eskü mind a három ugor népre adatszerűleg igazolva van. Nem totemállat ugyan, de annál szembeötlőbb isteni eredete a jávorszavasnak. A voguloknak külön jávorénekeik vannak, amelyekben a jávor azzal dicsekszik, hogy őt, Numi Tarem' bocsátotta alá az égből. Egyik regéje szerint eredetileg hat lába és rémes nagyságú teste volt- De a Mos-ohum vadász két hátsó lábát lemetszette, és arra kérte az égyatyát, hogy négylábúvá varázsolja át, hogy az ember könnyebben elejthesse. Numi Tarem teljesítette is a kérését. Az eredetileg 6 lábú jávor erre a Göncölszekér képbe

rajzolódt fel az égboltra, s az obi-ugorok így is nevezik a Göncölszekeret. A Világügyelő férfiú és a Napasszony 8 sebes lova szintén szent állatok, ún. táltos lovak, mint amilyent a magyar néphagyomány is említi. A teremtés történetekben játszik különleges szerepet, de megbízhatatlanságáért az égisten átkában részesül.

Rendkívül favorizáltak és égi származásra vihetők vissza a madáristenek. Egy burját elbeszélés szerint a három hattyú az égből száll alá, hogy egy földi tóban megfürödjék. Itt bájos asszonyokká változnak át. Évek múlva a harmadik hattyú is visszakapván férjétől a hattyúruháit, e szavakkal röpdül vissza az égbe: "Ti földi lények vagytok, és a földön kell maradnotok, én az égből való vagyok, és az égbe repülök vissza. " De hozzátette "Minden tavasszal és ősszel, mikor a hattyúk észak felé repülnek, és visszatérnek, ünnepeket rendeztetek az én tiszteletemre. " Egy másik kurját mese elmondja, hogy egy hattyú, melynek fészket elrontották, a csőrébe vitt zsarátnokkal felgyújtott egy egész falut. A jakutok és burjátok nyilván isteni származására emlékezve, nagy tisztelettel és félelemmel kezelik a sast is. A jakutok kedvezőtlen jelnek tartják, ha egy sas elrepül falujuk felett. A Bajkál körül élő burjátok "az Orkhon szigeti isten fiának" nevezik a sast. Ha egy jakut ember kimúltott sast talál a mezőn, kötelességének érzi, hogy emberhez hasonló módon temesse el azt. A tunguzok azonos módon kezelik és respektálják a sast. A vogul monda szerint a holló eredetileg fehér madár volt, de mivel dögöt lakmározott Numi Tarem elátkozta, hogy továbbra is döggel éljen, mire megfeketedett. Ennek az ősidőbeli metamorfózisnak még ma is élő visszhangja a magyar közmondás: "Ritka, mint a fehér holló".

5) A totemizmus az állatvilág fölényének elismerésén alapulván, ősidők óta a démonokról és istenekről készült bálványképeket részben vagy egészben állati alakba öltöztette. Ez maradt meg szumiroknál és ural- altájiaknál egyaránt az istenek állatszimbólumaiban és a démonok félig emberi, félig állati ábrázolásaiban.

EGYEZŐ ISTENVILÁG

Az istenvilág kialakulásának rövid, általános jellemzése tartalmi szempontból

A polidémonizmusból szükségszerűen fejlődik ki az istenek világa. Mihelyt az ember eljut az általános meglelkesítés fogalmáig és a rendkívüli erőt is észleli a jelenségekben, azonnal osztályozni kezdi a szellemeket a haszon, az érdek, és az önmagára vonatkoztatott érték szempontjából. Így jut el ahhoz a megállapításhoz, hogy a szellemek nem egyenlő értékűek, hanem vannak közöttük az ember szempontjából hasznosabbak, értékesebbek, mint a többiek. Ez az értékelés tapasztalati alapon nyugszik, azért lesz nemcsak a primitív emberre nézve áthághatatlanul kötelező, hanem öröklődik át a magasabb rendű fejlődés folyamatába is. Természetesen a primitív ősember felhasználja az értékkülönbség kifejezéséhez mindazon képzeteket is, amelyeket önmagán, szűkebb környezetében, vagy a távolabb eső jelenségvilágon a lélekképzetek, vagy a rendkívüli erő észlelése során tett, ezért helyesen mondja R. Ottó a numinozumról a következőket: "A lélek legmélyebb ismeretlajából buggyan elő, kétségtelenül nem világi és érzéki történések és tapasztalatok előtt és nélkül, hanem ezekben és ezek között. De nem belőlük születik, hanem csak általuk. Tehát maga a priori. " Most még arra a kérdésre próbáljunk felelni, hogy a jelenségek démonai közül melyek voltak azok, akiket a primitív szemléleti mód isteni rangra emeld A fejlődés rendjéből az biztosan megállapítható.

1) A híres, a kiváló, az erővel telt emberek halotti lelkei. Ezekből lettek az alvilág istenei. Ha minden egyéb bizonyítéktól eltekintünk is, ott marad csalhatatlan bizonyítéknak Sámuel halotti lelke, kit az endori varázslóasszony Saul kérésére felidéz és úgy jellemez, mint Istent (I. Sám. 28. 7 kv.).

2) Az állatvilág egyes speciesséi. Az állatok mozgásából, növekedéséből, kivetődő árnyékából, az ember iránt tanúsított magatartásából, ravaszságából kénytelen megállapítani, hogy az állatoknak is van lelke. Kialakul az állatvilág fölényének tudata, mely odáig terjed, hogy a bálványképek készítésekor szívesen ábrázolják az isteneket állatalaknak. Vagy ahol a fejlődés e határvonalat már túllépte, ott a bálványképek állati szimbólumokba öltöznek. E folyamatnak klasszikus hazája Egyiptom. De bőven szolgáltat rá példát a protoszumir kor és az ural-altáji népek zöme is.

3) A természeti jelenségek deifikálásai. Itt soron következnek a növényvilág, kövek, hegyek, víz. A sémiták Aserái, Astartei fakultust, az indiai Longák, a görög út mellé felállított Hermenek kőkultust, Apollón, Aguleus és Jupiter, Lapis mellékneve szintén kőkultust, az észet bámoth tisztelet magaslati kultust hirdet. A víz, a tűz, a világosság és a sötétség, a föld művelésre alkalmas darabja, hol az állati és növényi élet lefolyik, mind-mind hirdetői lesznek e megistenítési folyamatnak. A fegyverek és az eszközök ugyancsak istenülnek és minden fontos foglalkozási ágnak, életmódnak kialakulnak az isteni patrónusai.

4) Legutoljára, de még a primitívség korán belül szegeződik rá a primitív ember figyelme a csillagos ég tüneményeire. De, amely perctől kezdve rászzegeződött, nem tudott többé megszabadulni lenyűgöző hatása alól. Voltaképpen ez az elindítója a megistenítési folyamatnak. Adatok vannak rá épp a szumirok és ural-altáji népek vallási életéből, hogy e nagy közösségnek az ég volt és lett az első és legfőbb istene. Az ég fogalmából kifarjad a földnek, mint kozmikus egységnek a tudata is és e kettőség nyomja rá letörölhetetlen bélyegét a szumir és ural-altáji istenpanteonra. Addig a föld, csak mint lakott hely (ország), illetőleg mint művelésre alkalmas terület jött figyelembe.

5) Az istenfogalom fejlődésére nézve érdekes és fontos elméletet állított fel H. Usener, aki három istencsoportot különböztet meg a fejlődés hosszú folyamán át. Usener kiindul abból a feltevésből, hogy a primitív ember nem képes a végtelent a maga végességénél fogva egyszerre felfogni. "Nem a végtelen, hanem csak valami végtelen, valami isteni tárul fel az ember előtt, lép be lelkébe és jut kifejezésre a nyelvben. "

Az isteneszme fejlődésének az útját Usener szerint: a) a pillanatistenek (Augenblickgötter) jelennek meg, pl. az egyes villám, mely a földre alásújt, vagy a mennykő, mely meteor alakjában aláhull, ez jut isteni tekintélyre. A pillanatistenek száma végtelen. b) A külön vagy csoportistenek, kik az ural-altáji dologra vonatkozó pillanatistenek összevonásából állottak elő (Sondergötter). Tehát az egynemű folyamatosságok összefoglaló istenei lettek. c) A 3. csoport a személyi istenek csoportja. Kialakulásuk a csoportistenekből az egyes képzeteknek magasabb és átfogóbb terjedelmű fogalmakká történő átalakulását jelenti. A csoport, vagy külön istenek nem mind vannak alávetve ilyen metamorfózisnak, egyrészükből a személyi istenek jelzői lesznek, más részükből démonok, ismét másokból emberi hősök. A Kalevala hősei pl. j6 részben ilyenek (Vajnamoinen, Ilmarinen).

Usener magyarázata tetszetős és kiváltképp pszichológiai részében komolyan mérlegelendő.

Az istenfogalom fejlődésének alaki változatai

Az isteni lényeg kifejezésének a következő alaki fokozatai különböztethetők meg: a) az isteni személytelen észlelése, b) polidémonizmus, c) politeizmus, d) szünkretizmus, e) magasabbfokú panteizmus, f) dualizmus, g) henoteizmus, h) monoteizmus.

Mivel a szumirok és ural-altáji népek vallásos élete az a-b fokot kinötte, az e-h fokozatot pedig sohasem érte el, elég lesz röviden a c-d fokról megemlékeznünk, mert valójában politeizmusok voltak ugyan, de mégis fennáll a lehetősége a kívülről átvett képzetekkel való szünkretisztikus folyamatoknak

A politeizmus, mint neve is mutatja, sokistenimádás. Tehát már benne határozott istenpanteonról beszélhetünk, ahol minden istennek megvan szabva a jellege, hatóköre, és a többi istenhez való viszonya. (A politeizmusról úgy szoktak jellemezni, hogy az természetimádás, holott nem az, hanem a megfélemlített és erővel felruházott, kiválóbb természeti jelenségek deifikálása. A politeizmus istenei a természetet képviselik ugyan, de nem mint kozmikus egységet, hanem mint kinyilatkoztatásának helyét, eszközét és tárgyát.)

A politeizmus erős fejlődést tükröz az a-b fokozathoz képest. Ezt a következő jellemvonásaiból ismerhetjük föl: 1) istenei mind személyiek. 2) több-kevesebb erkölcsi fogvatkozásban szenvedő erkölcsi lények. 3) panteont alkotnak, 4) a panteon a földi állam, társadalmi berendezkedés mintájára van megalkotva. Feje a summus deus, aki a többinek az atyja, királya, és úgy veszi körül az isteneknek serege, mint a földi királyt tanácsosai. 5) A kozmoszon belül kialakítja az emberi reflexió a kozmikus részek tagoltságát és a panteon is eszerint csoportosul. 6) Kialakulnak az istentrinátusok, az istennégyesek és az istenhetesek (sibittu). 7) A jelenségek, a természet áttörhetetlen rendjéből kialakul a sorsképzet, mely személytelen, rendszerint vagy az istenek fölött áll, vagy dekretatális írott sors és az istenek műve. 8) Az istenek egymáshoz való viszonya hol békés, hol harcias. A békés jelleget az mutatja, hogy az isteneknek családjuk van. A harcias szembenállásnak rendszerint naturális oka van, a természet életében lejátszódó nagy dramatikus küzdelem. A sötétség és világosság váltakozása a nappalok és éjszakok egymásra következésében, a hideg és meleg ellentéte az évszakok egymást váltogatásában, a száraz és nedves időjárás kizáró ellentétei mind hozzájárultak, hogy az őket képviselő istenek békés együttélése megzavartassék. Babilon, mely prototípusát szolgáltatja az effajta istenharcnak, még nem mutat semmi erkölcsi meghatározottságot, ellenben teljesen erkölcsivé válik az a párszizmus istenharcában, az Abura Ma-da és Angrananyu, a jóért és rosszért vívandó élet-halál küzdelemben.

A szünkretizmus lényege szerint túlhajtott politeizmus belső rendszer és szilárd organizáció nélkül. Az istenek összekerülnek itt a világ minden tájáról s tarka egyvelegben állanak egymás mellett, anélkül, hogy végtelenre elszaporodott számukat belső organikus növekedés, rokon istenek egybeolvadása, esetleg differenciálódása okozta volna. A Krisztus születése körüli időben folyt le az emberiség eddig legnagyobb méretű kultúr-szünkretizmusa, amelynek keretében a római birodalom minden fontosabb keleti vallást recipiált. A szünkretisztikus vallási helyzetet találóan jellemzi az id. Plinius: assidua de deo quaestio est kérdéssel, az istent mégsem sikerült senkinek megtalálni. Holmberg- Harva 19-re teszi azon vallási képzetek számát, melyek e hatalmas folyamatból az ural-altáji mitológiákba átsétáltak, de mi úgy véljük, hogy az illusztris tudós itt kétszeresen téved (u. i. jóval több a párhuzamok száma), de azok nem kölcsönvételek, hanem ősközösségi örökség. Majd az egyes tételeknél igazolni fogjuk.

Az istenfogalom érzéki szemléltetése

Az érzéki szemléltetés más szóval kifejezve az istenség kiábrázolását jelenti. Mint ilyen, nem az ember főtetszésétől függ, hanem szükségképpen folyamat. A primitív és az antik kultúremler az istenség, reális birtoklására vágyik. Neki az kell, hogy az isten mindig közelében legyen, előtte bemutatthassa hódolatát, tiszteletét, gondoskodhassék róla, mert az a hite, hogy érdekközösség áll fenn isten és ember között. A dec ut des elve érvényesül az egész vonalon. Ez az elképzelés termeli ki szükségszerűen az istenvilág kiábrázolását, a bálványképeket. A bálványképek kialakulásának azonban hosszú és göröngyös útja van, a fetiszizmus, az állat-, majd emberalakban való kiábrázolás, és végül jönnek a gondolati szimbólumok, melyeket a legszemélyesebb vallás, még a keresztyénség sem nélkülözhet.

1) A fétis a portugál feitici (latin factitius) szóból származik és valami mesterségesen előkeresett vagy készített tárgyat jelöl, olyant, amelyikről az ember elhiszi, hogy isteni erő vagy lélek lakik benne. A fétiseket az ember szabadon választja, de mégis a hozzá közelebb eső tárgyak, eszközök, fegyverek lesznek az első fétisek. A fétisnél nem fontos az alakszerűség, mert nem bálványkép, hanem csak az isteni lakóhelye. És az mutatja meg hatályosságát, ha a kért segítség hatékony. Mert ha nem, ez annak a jele, hogy az isteni erő, vagy lélek elszáll belőle. Tehát az ember nyugodtan félredobhatja, mert nem követ el vele istenkáromlást, sőt éppen buzgólkodik, hogy megtalálja a numinosumot.

Fétise lehet a törzseknek is. Ilyenek pl, az Isten kardja, a római vallásban a pignora imperii, a görögöknél a Palladium. A fétiszizmusnak egy neme az amulett-készítés. Félénkebb anyák még ma is szívesen akasztják gyermekeik nyakába. Elterjedt az egész világon. Védelmező szerepe azon elgondolásban alapszik, hogy az amulett erővel bíró tárgyból, anyagból készült.

2) Az istenek állatalakban való kiábrázolása az állatvilág fölényének tudatán, totemisztikus alapon történik. Ez már bálványkép. Nem lealacsonyítása az istenségnek, hanem felemelése, felmagasztalása. Tiszta állatalakban való ábrázolás sehol sem található, még Egyiptomban sem, mindenütt felváltotta a félig állati, félig emberi bálványkép-típus. A démonok mesebeli a valóságban nem létező állatok képében ábrázoltatnak, vannak pl. szárnyas szfinxek, bikák, kérubok, stb. Az egész ábrázolási módnak tudományos neve theriomorfizmus.

3) Az állatvilág fölényének tudata lassan bár, de illúzióknak bizonyult, a totemizmus a kultúra előhaladása következtében szétesett, és így az állatalak is az isteni kiábrázolására használhatatlanná vált, helyét elfoglalta az anthropomorfizmus, vagyis az istenek emberi alakban való kiábrázolása. Ez az utolsó bálványkép készítési fokozat. Hittelét a görög filozófia és a morálszatírikusok tették tönkre, de mással pótolniuk nem sikerült. Ha átluggatva is, de a római birodalom területén a paganizmus halódásáig fenntartotta magát és csak a keresztyénség tudta radikálisan kiirtani. Európán kívül azonban még mindig virágozik és csak a három monoteizmus, az Ószövetség, az Újszövetség és az iszlám tiltja híveinek Isten kiábrázolását.

4) A szimbólumok szintén szükségképpeniek. Tárgyuk változatos, lehetnek az állatvilágból, a praktikus létből, vagy a természetből merítették. Lehetnek naturálisabbak, vagy szellemi jelentésűek. Céljuk az, hogy az ember isten tulajdonságait különböző oldalakról mutassa be, szemléltesse. Pl. ilyen egészen szellemi, és a keresztyénség eszmei tartalmához mért gondolati szimbólum, ha Istent Atyának nevezzük, vagy a Jelenések könyvével azt mondjuk Róla, hogy ő az Alfa és az Omega.

A szurnir és ural-altájji istenfogalom kialakulása tartalmi szempontból

Az első tudós, aki az ural-altáji mitológiákat és bennük az istenvilág tartalmi szempontból való kialakulását is összehasonlító alapon vizsgálat tárgyává tette, M. A. Castrén, a nagy finn etnológus volt. Castrén fenntartás nélkül elismeri a halotti lelkek fontosságát az ural- altáji népek istenvilágának a kialakítására nézve, de velük egyenlő részt juttat a meglelkesített természeti jelenségeknek is. Hasonló felfogást vall az ugor nyelvcsoporthoz nézve Munkácsi B. és Pápay J. is. Ellenben K. Krohn, a finn-ugor nyelvcsoporthoz, Karjalainen pedig az ugor ágról azt állítja, hogy náluk kizárólag a halotti lelkek voltak az istenvilág kialakításának a tényezői. Krohn a finnugor ág istenvilága kialakulásáról így ír: "Ancestor-verchip and cult of the dead is... the oldest form of religion among the Ugro-Finnic peoples. It is almost the only form common to them all. " Nézetét, egyebek közt, azzal indokolja, hogy a népek áldozóhelyei igen gyakran temetőik közelében találhatóak föl - bálványképek főképpen a halottak kiábrázolásai, áldozati ajándékaik a halott szükségletét határozzák meg és végül egész sámánisztikus rendszerük a halotti lélekkel való egyesülést célozza.

Karjalainen még kimerítőbb indokolással hangsúlyozza, hogy az összes ugor istenek és bálványszellemek a halotti lelkek megistenítései. A halott lelkét először tisztelték a családban, amelyhez tartozott, majd - amennyiben tekintélyesebb és ismertebb egyénről van szó - a nemzetségben, melynek az elhunyt családja alkotórésze volt. Így lett belőle nemzetségi szellem (Sippegeist). Végül esetleges nagy hatalma hozzásegítette a halotti lelket, hogy idegen családok, törzsek is tiszteletben részesítsék. Tehát Karjalainen szerint a nemzetségi és a hatalmi motívum az a két tényező, mely a kerületi, majd az általános tiszteletnek örvendő ugor isteneket kialakította.

A szumir istenvilág kialakító tényezőiről St. Langdon így elmélkedik: "Nincs kétség benne, hogy a babiloniak a halottak lelkeit kisebbrangú isteneknek képzelték, akiket képeseknek hittek arra, hogy az emberek ügyeibe jó vagy rossz értelemben beleavatkozzanak. Ámde az a kérdés, ha vajon az egész istenfogalom végső fokon az ősök tiszteletén alapul-e, forrásainkból nem dönthető el. " Ez valóban így van. Mi mégis úgy véljük, hogy a szumir kultúra magas fejlődési foka feljogosít arra a feltevésre, hogy istenvilága kifermálásában helyet engedett a halotti kultusz mellett más tényezőknek is.

A szumir-ural-altáji istenvilág alakváltozata

Szumirok és ural-altáji népek az istenfogalom kialakításában csak a politeizmusig jutottak el, tovább nem haladtak. Sem dualizmusról, sem henoteizmusról náluk nem lehet szó, de annál inkább a polidémonizmusból átöröklődött egy csomó maradványról, mely kiváltképpen a démonok szinte elképzelhetetlen nagy számában és mindenre kaphatóságában nyilvánul meg.

Az istenfogalom érzéki szemléltetése a szumir-ural-altáji mitológiában

Bálványképek a szumiroknak és ural-altáji népeknek is voltak. Ilyenek készítése elmaradhatatlan kelléke volt a kultusznak. Gyakorolták szumirok és ural-altáji népek is. Primitívségre vall, hogy a démonok gyakran vegyes (fél állat, fél ember) alakban ábrázoltatnak, sőt a szumirok himnuszokban olyan hasonlításokat használnak isteneikről is, amelyek csak totemisztikus alapon érthetőek meg (Nap-bika. Ur-Bau-Bau kutyája, Mergal-dühöngő oroszlan stb.). Ez adatok arra mutatnak, hogy a szumir nép tényleg végigjárta az isteneszme kiábrázolásának különböző útjait, mígnem pusztán hasonlatokká csökkentette le az említett képeket, hasonlóságokat. Így is el maradt az égisten kiábrázolása. Én u. i. eddig még nem láttam En-ről készült szumir bálványképet. Valószínűleg ugyanez volt a helyzet a földnél,

mint kozmikus egységnél is. (En-ki bálványkép több van, de az nem a földet, mint kozmikus alkotórészt ábrázolja.)

A finn-ugor népeknél a helyzet a következő: a szamojédok sohasem készítenek bálványképet Num-ról, az égistenről, azt sem tudják, hogy mint volna ilyen készítendő. Ez a koncepció érvényes lehetett a szumirokra és ural-altájiakra egyaránt. Holmberg- Harva valószínűnek tartja, hogy a finn-ugor népeknél sohasem készítettek bálványképeket természeti isteneikről (FU. SA. 1927. 263. 1.). Véleményét arra alapozza, hogy a természeti istenek áldozó terein nem emelkedtek épületek sem a bálványképek, sem az áldozati ajándékok számára.

AZ EGYEZŐ ÉGKULTUSZ BIZONYSÁGAI

Azon istenszemélyek egyike és elseje, akik közöseknak látszanak a szumir és ural-altáji népek istenpanteonában, az égnek az istene volt. Ősiségéről Castren így nyilatkozik: "Az ég tisztelete, akár a látható, az anyagi égé, akár bizonyos benne elrejtett hatalmaké, Ázsiában mindig otthonos volt. " A finn égisten ősrégi kultuszáról pedig ezt írja: "Nos Jumala kétségen kívül a legrégebb és legeredetibb istennév, melyet a finn mitológia fel tud mutatni, mert nemcsak a lappoknál, észteknél, zürjéknél, cseremiszeknél, hanem Szibéria szamojédjeinél is ismert, míg a finnek többi istenei a népek nagy része előtt ismeretlenek. " Castrennel ellentétben Karjalainen kétségbe vonja az ugor népekre vonatkozólag az égtisztelet ősiségét, sőt eredetiségét is. Vallástörténeti monográfiája egyik helyén pl. a következőket mondja: "az égisten besorozása a kultuszt élvező szellemek közé, Jugriában csak későn történt meg."

Egy másik helyen ezt írja: "Az ugorok égistenét, mint kultikus szellemet nem tarthatjuk eredetinek és ősinek, kultuszának formáit pedig úgy kell tekintenünk, mint régi ceremóniák átruházását új tárgyakra". Egy harmadik helyen pedig így nyilatkozik: "az égisten az ugoroknál a késő időkig meghatározhatatlan fogalom, egy az emberek ügyeitől távolálló istenség volt. " De ellenkező érve dacára is kénytelen megengedni, hogy "die Verstellung von einem im Himmel befindlichen Wesen kann trotzdem alt sein und ist meines Erachtens tatsächlich nicht späten Ursprungs... " Karjalainen nézete teljesen tarthatatlan és mitsem változtat a tényen, hogy a szumirokkal és a többi ural-altáji néppel együtt az ugorok is ősidőktől fogva tisztelték és imádták az eget, illetőleg az égistent.

Holmberg-Harva a kínai régi Shang-ri módjára nem tartja kizártnak azt a lehetőséget, hogy pl. a mongol dzajagaci tengeri (a sorsmeghatározó égisten), eleitől fogva személyi és emberalakú isten volt (RVAV, 1938. -146 1.). Valószínűleg ilyennek tartották az égistent az összes altáji népek, és ha az ural-altáji ősrökség ténye fennáll, velük együtt a finn-ugor törzsek is.

Az ég, illetőleg égisten szumir-ural-altáji elnevezései és állandó jelzői

Az elnevezésekben és az állandó jelzőkben az égnek három tulajdonságát írja körül a szumir-ural-altáji közös szemléleti mód, ú. m. a) a magasságot, b) a fényességet, a ragyogást és az ezzel kapcsolódó tisztaságot; c) az időjárással való szoros összetartozandóságot. Vizsgáljuk meg ezeket külön-külön. Állítsuk az élre azt a két elnevezést, amelyikben a műszó a materialis eget, de egyben az égistent is jelöli. Ezek egyike a török-tatár tangere, másik a közismert finn Jumala. Az 1. az altáji művelődési körre, a 2, az ural kultúrkörre nézve felette jellemző. De mindeneelőtt nézzük meg, hogy hol fordulnak elő és mit jelentenek?

1) Az 1. használatos a következő altáji nyelvekben: mongol tenrim, kalmük tengri; burját tengeri; tatár tangere, dolgan tangara, kínai tien. Jelentése az idézett nyelvekben: ég, égisten. A

hakut tangaran-nak a közhasználatban csak égisten, isten jelentése van, de a népköltészet még ismeri materiális ég jelentését is. A csuvas nagyon elkopott tura forma azonban csak istent jelöl. A kínai feljegyzések szerint a hunok a terminust tingli-nek ejtették ki. Mind e formáknak végső alapja a szumir dingin. De ez a végső alapja a vogul-osztják Numi Tarem, Nu, Toremnek is, ahol a nemz; num gyök magasat jelent. A Tarem, Turum pedig nem más, mint az ES- alak hangátviteles műveletű átvétele. Míg a szumirban a dingin, digir, dirrit csak istent jelent, addig a vogul-osztjákban ég, égisten, sőt isten jelentése is van, pl, a Joli-Tarem nevében, ahol csak alsó istent jelölhet. A szakemberek egy része bizonyos kétkedéssel fogadja a hangátvevő műveletet, holott a mongol és a kalmük is alkalmazza, mikor dingir helyett TENGRI-t ír - miért volna tehát meglepő és idegenszerű, ha a vogul-osztják ugyanezt cselekszi az ES, digir teljesebb utóhangjával, a mir-rel? (Nem ir-ri, hanem min-rim.) Meg kell még fontolnunk, hogy az altáji nyelvek az 1. szótagban e, á, a hangzár ejtenek az i helyett, csak a hun használ hangátvetéses tingli alakot (ugyanígy jár el a vogul-osztják is, mikor a szumir i-t a, u-val cseréli fel). Így lesz a ding-ir-ből tangri; a dimir-ből pedig tarem, turem.

Rámnézve 4 mozzanat teszi bizonyossá, hogy a dimir és a tarem, turem azonos gyök.

a) A dimir eredeti ég jelentése. Hogy a dingir-dimir alaknak eredeti jelentése ég volt, nemcsak a tangri; tarem formákból következik, hanem az ég és isten írására használt azonos csillagjelből is. Mit mutat ez? Nem egyebet, mint hogy volt egy idő a szumirok életében, amikor az isteneszme és az ég-fogalom egybeesett. Vagyis, hogy a szumirok a materiális égből alakították ki legelső és egyben legfőbb istenüket is. Amikor azonban más szellemek is bekerültek a megistenítés sodrába, azoknak az istenjellege leméréséhez is a dingir-dimir mérték használtatott, és így a dingir, dimir lassan-lassan levetkőzte eredeti ég jelentését és lett belőle isten jelentésű általános közszó. Nem kétlem, hogy minden szumirológus igazat ad nekem e pontban. Elveszítvén a dingir-dimir az éggel való kapcsolatát, felmerült a szüksége annak, hogy az ég jelölésére egy új szó foglaltassék le.

b) Így lett az ég jelölésének a műszava an. Az an- mint magas. Jellemző a szumir és ural-altáji közös gondolkozási módra, hogy az eget mindenekfölött "magas"-nak látták. Az an-nal azonban az történt, hogy egyre inkább kezdett tulajdonnévvé válni, míg egyszer csak átment a köztudatba, hogy az ég különleges neve szumirul An, asszír-babiloni nyelven pedig Anu. E folyamatot erősen előmozdította az ég antropomorfizálása is, amely szintén még a prehistorikus korra esik.

c) Az an tulajdonnévvé változván át, meglazult kapcsolata eredeti magas jelentésével, és így az An mellett külön ki kellett néha fejezni a magasság fogalmát, ezt fejezi ki az An-nal egybeírt num, nim jelző, melynek szintén magas a jelentése, ugyanaz a gyök, ami a vogul osztják num szó, csakhogy míg az a jelzőt elöl, a szumir hátul teszi.

d) A dingir-dimir egykorú tájszólási formák. Különbözik nem volna megmagyarázható, hogy miért veszi át az ösközösség műveltségköréből az altáji ág a dingir-t, az ugor törzsek pedig a dimir formát. Ezért a Delizsch sorrendje (dimer, dingir, digir) aligha állja meg a helyét (SGI. 139. 1.). Ugyanő abból a körülményből kifolyólag, hogy a szumirok néha a dingir, dimir tövet (adják a 11. de-Di tő azonos) adjektívumként is használták világos, fényes értelemben, arra következtet, hogy a II. de-Di tő azonos jelentésben lappanghat az előtagban. Az I. gir ez esetben: villám jelentéssel bírna. Lehet, de bizonyítva nincs.

Ha ily módon a vogul-osztják tarem, turem szó eredete igazolható, ez kihat a magyar mitológia terem szavára is, az ilyen összetételű enyhe szitkozódásokban, mint teremtette, teremtőjét! Az 1, már a 17. században fölmerül és azóta használatos. Még van egy 8, ilyenféle enyhe indulatkitörés, a Terem-buráját. Erről azonban tudjuk, hogy először Arany János használta 1846-ban megjelent Toldijában. Ha Arany e kifejezésben régi néphagyományt újított fel, mint sok más egyébben, akkor lehet mitikus maradványnak tekinteni, ha azonban ő fabrikálta, akkor a Bárczi véleményéhez csatlakozunk, mely szerint a "teremtő urát" akarja helyettesíteni (M. Sz. Szó. 308. L). De nem oszthatjuk a nézetét arra vonatkozólag, hogy a terem a fenti összetételekben ismeretlen eredetű volna. A Terem itt a vogul-osztják Tarem-Turem, végső fokon pedig a szumir dimir. Az összetétel jelentése is mitológikus személyre utal, hiszen a tette aktív cselekvést fejez ki, a fáját pedig birtokviszonyt kapcsol a birtokos személyhez. Ez utóbbit felváltotta az Isten-fáját szitokszó, melyet sajnos magyar népünk igen gyakorol. Fölvethető még az a kérdés is, hogy miért éppen a Terem kapcsolódik ilyen bővítésekkel, mikor nyelvünknek annyi más, e célra alkalmas szava van%

2) A finn Jumala istennevet Castren elemezte először és ugyanő állapította meg eredeti jelentését is. (Azóta ez a tudomány közkinccsé vált.) Eszerint a Jum előrész eredetileg Num volt, ez megnövekedett az a kötőhangzóval (Num-a) és a la-lak, ország jelentésű toldalékkal. Így lett belőle Jum-a-la. A Num (Jum) eredetileg a materiális eget jelentette, a la toldással-églak, égország. A Jumala idővel megszemélyesített, antropomorf isten lett belőle. Majd, mivel első és főisten volt, vele is az esett meg, ami a szumir dingir-dimir-rel: hozzámérték az összes többi, még feltörekvő isteneket, s Jumala lett, istenségük fokmérője, s mint ilyen kezdte elveszíteni kapcsolatát az éggel. A Kalevala idejére ég, égisten jelentése már teljesen veszendőbe ment s lett belőle általános isten jelentésű közszó. Helyére lépett Ukko. A cseremiszen Juno alakja van, de megőrizte eredeti ég jelentését is. A lappok Jubmel, Ibmel név alatt tisztelik. A szamojédokban Jum-nak hangzik: ég, égisten.

Az ég magassága, fenti fekvése

3) A szumir mitológiában nemcsak a dingir-dimir-rel kapcsolatosan fejezi ki a magasan fekvés fogalmát, hanem az an variánsai is, mint az I. ana és az enim A magasság, a felső fekvés kifejező szava ég, a III. bad és a II. a gis. A III. bad jelentése: 1) magas, magasnak lenni, 2) fel (urus), 3) ég (coelum). A tunguzok Buga-nak nevezik az eget, a mordvinok pedig pavas, pas-nak az istent. A II. a ges, gis (ES. mu, mo) alapjelentése szintén: magas, magasnak lenni; majd ég (coelum). E gyök összefügg a török kojás, csuvas khvel - ugyanaz szóval, az osztják esuha.

Az altáji népek közül megemlítené még a csuvas süldi tura, amely az első istent jelöli, t. i. a süldi felső, akárcsak a kínai Shang-ri-felső ég, illetőleg égisten lévén a ti a tien elkopott formája.

4) A finn-ugor népek a szumir zum, nim, magas gyökből képezik egyik éjelölő terminusukat. Amint a 2. alatt már láttuk és kifejtettük. Nem kétséges, hogy mind a finn-ugor, mind a szamojéd kifejezésekben eredetileg a magasság fogalma lappang, és ez ment át az ég jelölésére, amely a primitív gondolkozásmód előtt is a földről nézve a legmagasabbnak látszott, aminél nincs magasabb. Ez esetben pedig kétségtelenül összefügg az egész szócsalád a szumir num, nim gyökkel, annál inkább, mert a szumir an gyökben a magasság fejezi ki az ég fogalmát, mikor pedig az an az ég tulajdonnévévé változik át és eredeti jelentése veszendőbe megy, kiegészül a szintén magasságot jelentő num, nim képzővel, jelzővel. A vogul-osztják Numi Tarem, Num Torem jelzős szerkezet is eligazít, hogy milyen irányba kell

keresnünk az összefüggő szócsalád eredetét és végső gyökerét. A Bibliának is mind az Ószövetség, mind az Újszövetség részében jelen van a gondolat, hogy Isten a magasságban, a mennyekben lakik, sőt az Uri imában Jézus így szólítja meg Istent: "Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben", Pál apostol pedig arról ír, hogy semmi sem tudja őt elszakasztani Istennek ama szerelmétől, mely az idők teljességében megjelenik az Úr Jézus Krisztusban, sem élet, sem halál, sem mélység, sem magasság, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem égi, sem földi hatalmak (Róm. 1. v.). Ennyire átítatta a közös szumir-ural-altáji gondolkozásmód az egész antik művelődést, sőt a Biblia gondolatvilágát is.

5) Az ősmagyar mitológiából az égnek ez a körülírása kiveszett. Azonban átkozódásokban még megmaradt, pl. Illyés E. református földművelő népünk átkozódásaiból feljegyezte a következőket: "a magas ég szakadjon rád! ", vagy "a föld nyeljen el" Az átok- és áldásmondások ősi kincset tartalmaznak és nemzedékről nemzedékre szoktak átöröklődni. Ellenben nem tudjuk elfogadni azt a nézetet, mely a magyar isten szót ten utórészében a szumir dingir, török-mongol tangir gyök megrövidített alakjának véli, is előrészét pedig a finn-ugor eredetűnek minősített őszó is alakváltozata származékszavának tartja, mert az istenfogalom szumir-ural-altáji jelzői között az új nem fordul elő. Más magyarázatok még kevésbé meggyőzők. Ezért isten szavunk eredete és ősi jelentése továbbra is homályos marad.

Az égnek magas jelzőjéről meg kell még jegyeznünk, hogy sehol a vallások történetében az égre vonatkoztatott magasságnak ilyen kiemelésével nem találkozunk.

Az ég fényessége-tisztasága

Még az ősközösségi együttélés idején belül magára vonta a szumir és ural-altáji népek figyelmét az égnek a fényessége, ragyogása, tisztasága is, ami az égitestek rajta való járásában-keelésében és derült idő mellett ragyogó kék színében jelentkezik.

6) Láttuk, hogy Delitzsch már a din ir-di ti változat di előtagját is egy di/de-fényes, ragyogó, tiszta gyökben vélte föltalálni, ez pedig a IV. zi gyök-fényes, tiszta, felragyog jelentésű szó dentális alakváltozata

7) Az ég fényességének legjellemzőbb műszava mégis az az etimológiailag összefüggő szócsoporthoz, melyet egyfelől a szumir VI. sig- fényes, tiszta, barátságos, kegyes, de ég (dim el) is, mondja Delitzsch: als der helle so genannt (SGI. 242. 1.), majd tovább képezve zikum-u. az, másfelől a finn sää-Wetter, lapp sang-Wetter, Unwetter, vogul-osztják sanke-hell glänzend, Dicht, Glanz és a magyar ég (coelum) alkotnak. Karjalainen megállapította, hogy a sanke vogul-osztják szó a Tarem-Turen jelzőjeként használtatott a nu-mi-num-magas helyében, majd pl. az irtys-osztjákoknál kiszorítva a Turem-et a közhasználatból, maga vette fel annak num jelzőjét, hogy mily megszokott eljárás volt az égnek, égistennek fényes, fény szóval való körülírása, mutatja egy csomó más kifejezés is, mint Numi voiken-felső fény, Numi nos-oberer Glanz, Numi somi-oberes Gold (RJV. II. Bd., 294. 1.).

8) De a szumirban használatos még az ég fényességének a jelölésére a IV. zi-fényes elől tett jelzővel ellátott szócsoporthoz is, mint a zi-kar-fényes hegy (mons), a zi-gara, zi-garum, zikara. Ha ez utóbbiak nem a kur változatai, akkor az utótagban a kar gyökerét kell látnunk, amely Delitzsch szerint (SGI. 114 1.): erős, kimenekülhetetlen körülkerítést jelent (karám?).

9) Ámde, az ég nemcsak fényes és ragyogó, hanem tiszta is. Ezt fejezi ki a köztörök kök szó, amely kéket, de eget is jelöl. A mongolban is az ég, az égisten állandó appozíciója a küke

tengri (kék ég). A szumirban az felel meg e jelzésnek, hogy az ég gyakran hasonlítatik a kékszinű lapis-lazuli kőhöz.

Az ég és időjárás összefüggése

Hogy az ég és az időjárás egybetartozik, szumir és ural-altáji nyelvek egyező műszavai egyaránt tanúsítják. A szumirban négy műszó igazolja az összefüggést. Nehéz volna közöttük a megjelenés idői sorrendjét eldönteni. Erre ne is tegyünk tehát kísérletet. Elsőrendűen azokat vegyük sorra, amelyekhez magyar paralelek is vannak. Ilyenek:

10) A szumir I. im, imi. Jelentése: 1) szől, 2) eső, 3) ég. Igen gyakran kettőzve írják és ejtik ki, im-im-nek, miből aztán a végmássalhangzó elvesztésével előáll az imi alapforma. Vele összefügg a finn Ilma-levegő ég, votják in (m) -u. az, zürjén jen (m), vogul ilem-levegő ég, osztják item-u. az és világ.

A finn ilma alapját képezi a kalevalai hős Ilmarizen nevének, aki Holmbeg-Harva nézete szerint az ég, égisten jelölése volt (FUSM. 1927, 218 L). A név mai alakja az Ilmari diminutivuma. A votják in (m) gyökből a szuffixummal az ég, égisten nevét képezik. A zürjén Jen ma a keresztyén istent jelöli, de csak azért, mert egykor a pogány korban ég, égisten jelentése volt. A vogul-osztják ilem-item gyakran használtatik Tarem helyett. A lapp almba, abme (Rimmel, Dagewitter) szintén idetartozik.

Külön hagytuk a magyar ember szó em előrészének a problémáját. Az etsz. I. i. 1543. L, "nem valószínűtlennék" véli azt a feltevést, hogy az em előrész az előbb idézett szócsaláddal függ össze. De a ber utórészre nem fogadja el a paerge-férfit, fiút, magyar férj magyarázatot, mert nyelvtörténeti adatok nem támogatják. Ellenben utal a vogul ilem kales kifejezésre, ahogyan a vogul mitológia nevezi az embert (az ég halandója). Bárczi szerint a mitológiai magyarázat valószínűtlen. Ő egy másik magyarázat mellett tör lándzsát (nő-férj), finn-ugor jelentés lappanghat e szóösszetételben, bár elismeri, hogy ily kompozitívum nem fordult elő a rokon nyelvekben (M. Sz. Szb. 1941. 63. 1.).

Itt kell megjegyeznünk, hogy szavunk már a 13. sz. első felétől használatos, és em-bur változata is van. A bur változat nem ortografikus sajátosság, vagy elírás, mert a 14. sz. folyamán is többször megismétlődött. A magyarázati módnak eddig az volt a fogyatkozása, hogy az utótagra nem volt található megfelelő magyarázat. Most ez is megoldódott, mert a bur változathoz ott van a szumir IV. bur-fiú (asszír- babiloni aplu-ugyanaz), tehát ember szavunk, amelynek ősi változata valószínűleg im-hur volt, azt jelenti, hogy égfia (ilem kalos-az ég halandója, vagyis ember). Majd látni fogjuk, ez megismétlődik még imád szavunk az em előrészében is.

11) A szeles időjárást, de egyben az égi földet, az állatkört (anturanna- t) is jelenti az Enlil tulajdonnév. Ő a viharok is a szumir istene. Bár a prehistorikus korban kiszorította An-t, az égistént, s maga lett helyette az ég ura. Szavát enem, inim, rettenetes hatásának rajzolták a korai himnuszok. Megrázza a földet, megingatja az eget. Ez vagy varázsszó, vagy mennydörgés. Az En-lil név két alkotórészből tevődik össze: en-lil (en-ur, lil- szél, vihar). A hangsúly a lil-en van. Az en-t gyakran pótolja az ES, unum- úr, úrnő, király, királynő. Az unum azonban a lil hangsúlyos volta következtében elveszti a hangzóját és mun alakban kapcsolódik a lil-hez és így lesz belőle mun-lil.

12) Az ószövetségi Eszt, k. a 3, 7 és a 9, 26. v. -ben a Purim ünnep eredetét a pur- sors szóból magyarázza. A sors jelölésére ugyanez a kifejezés fordul elő némely altáji török, tatár, cseremiszi, a kazáni tatár és a csuvasok nyelvében is, mint Bujuruktsi, Bujur-végez, rendez, eldönt. Ebből való obi ugor kölcsönszónak minősíti Karjalainen (és Holmberg-Harva) az égisten (Pairojse) sorsmeghatározó melléknevét, a csuvasban Purdán Turanak, a cseremiszi Puirco-Jumaónak hangzik (v. ö. cseremiszi pujurem, csuvas pür, kazáni tatár bojor). Csak éppen felemlítem, hogy a szumirban az I. bat- dönt, döntés, gyakori az istennevek képzésében, a II. bur pedig jelenti a sorshúzás céljára az urnát, de használatos e kifejezésekben is, nem-erim burra- a gonosz sorsot megoldani, vagy az esküt megszegni.

Az Eszter könyve az idézett helyeken kettős értelemben használja a pur szót: 1) annak a szemléltetésére, hogy a zsidókat ki kell irtani, 2) a feloldozás értelmében, hogy a pur-feloldódik, megváltozik. Ily kettős jelentésben csak a szumir nyelvben alkalmazzák a bur tövet. A feloldozott pur emlékezetét szolgálja az évenkénti purim ünnep. Ennek ismeretében nem valószínű, hogy az ószövetségi pur a török tatár szó átvétele volna, sokkal elképzelhetőbb az az eset, hogy szumir hatás alatt meghonosodott asszír-babiloni kölcsönszó képezi az alapját.

13) A szumirban is van egy sir-sir (Brü. now. Cl. List 4318) -kötés, egyesség jelentésű kifejezés, alapja a vogul sir-szokás, törvény; osztják-zürjén sir-u. az, magyar szer, mely a régi nyelvben rend, sor, megállapodás, szerszám jelentéssel bírt (fenntartotta nevét a 7 vezér által Árpáddal kötött vérszerződés és Pusztaszer helység nevében). De a magyar nyelv szer-rel képezett összetételeiben jelentkezik bizonyos isteni végzetszerűség, decretum, mint pl. szer-törés, szertartás - mindenesetre jelenti azonban az ember által vállalt elkötelezést, sorsot, amelytől eltérnie nem lehet és nem szabad. A szumirban és a rokon nyelvekben csak ily értelemben használják, az emberi sors jelölésére.

14) A sorsmeghatározás képzelet több nép vallásában előfordul, de a kínai vallást kivéve, sehol nem kapcsolódik oly tisztán és határozottan az ég, az égisten működéséhez, mint a szumiroknál és az ural-altáji népeknél. Pl. az Avestában, Asia, Veda irodalomban a Rita nem az istenek műve, és a görög Moira, és a római Fatum képzet egy, az istenvilág körén kívül álló személytelen hatalom, kinek még az istenek is alá vannak vetve. Egyedüli kivétel a kínai Tien ming, az ég, égisten parancsa, amely pontosan megfelel a szumir és ural-altáji sorsfogalomnak. A japán Shinto sors meghatározó képzelet szintén e gyökérből táplálkozik, de elmosódottabb.

Ne tévesszen meg bennünket az a körülmény, hogy az asszír-babiloni vallásban minden istennek van sorsmeghatározó szerepe, mert ez az égisten hivatásköréből van mintázva, másfelől benne az a gondolat jut kifejezésre, hogy a saját hatáskörében mindenik isten summus deus. Még az se ejtsen tévedésbe, hogy a nagy istenek a tavaszi napfordulat idején, az ún. feltámadás ünnepén Mardukkal az élükön istengyűlésben határozzák meg egy évre a mindenség s benne a teremtmények sorsát, mert ez meg az égisten világteremtői aktusának a nyilvánvaló uránképzése. Az eredeti elképzelés úgy is az volt, hogy amikor az égisten létrehozta a mindenséget, annak már előre meghatározta a sorsát is. És, hogy ettől eltérés ne lehessen, egyúttal írásba is foglalta. Így jött létre a duó simate-sorsok táblája, amelynek változatos sorsát a kozmogonikus szü. -hól nyomon kísérhetjük. Első birtokosa Ansar (-An), majd kezébe kaparintja az őstenger Tiamat, aki a lázadó szörnysereg vezérének, Ringunak a mellére akasztja, azután egy másik égisten, az An fiaként szereplő Munlil (Emil) birtokába kerül, akitől a Zu nevezetű vihar madár ragadja el. Végül az Enuma eles teremtési mítosz

szerint, Marduk birtokolja, ki a lázadó Tianatot levervén, Kingu melléről a saját mellére akasztja át. Marduk azonban már nem ég, hanem a koratavaszi napisten.

Most pedig röviden át kell tekintenünk, hogy minő terjedelemben fordul elő az ég működéséhez kapcsolva, a sorsmeghatározás ténye a szumir- ural-altáji népek mitológiájában, milyen jellegű az és miképp megy végbe a teremtményeken?

A szumirban jellemzők a következő helyek: A Lipit Istar megistenítéséről szóló szöveg így aposztrofálja An-t: "An, bölcs, a dicső, ki a sorsot meghatározza. " Az Enuma elis II.

123. sz. Marduk e szavakkal szólítja meg anyját Anu-t: "Az istenek ura, a nagy istenek sorsa. " A IV. 4. és 6. sora ezt mondja Mardukról: "A te sorsod páratlan, parancsod Anu". A IV. R. 23. sz. egy Tuk-ulti-Ninurta himnusz, Emilről írja: "Nagy Hegy, Enlil ki az ég és föld sorsát meghatározza. " A Hamm. kódex I. 13. s. a következőképpen szól: "Anu és Enlil Mardukra ruházták az Enlil méltóságot minden teremtmény fölött", ami alatt csak a sorsmeghatározás jogköre értendő. Még egy utolsó helyet idézzünk az Enuma elis III. 3. kk. -ből, ahol ilyent olvasunk: Ansar, az Anu ónatyja kiadta a parancsot, hogy az istenek gyűljenek össze az Upsu-inakku-óan és az ő elnöklete alatt határozzák meg Marduk részére a sorsot, ami aztán a III. 129. kks. szerint végbe is megy. Nincs kétség tehát felőle, hogy a szumir mitológiában eredetileg ez volt a helyzet.

Az altáji népek közül a mongoloknál található meg a sorsmeghatározás hite a legtisztább eredetiségben. Középkori utazók, de Ssanang Soetsen krónikája is feljegyezte, hogy Dsingiz khán és vele együtt a mongolok is hiszik, hogy az égisten előrelátásából minden embernek a sorsa előre meg van határozva. De jelen van az altáji hegy körül letelepedett tatár -török törzseknél is. Az idevonatkozó adatokat összegyűjtötte és közölte Holmberg-Hatva (itt legyen elég csak az ő műveire utalnunk). Az izlám híveivé szegődött török törzseknél és a Volga melléki csuvasoknál azonban olyan színezetben jelentkezik (kinek-kinek homlokára láthatatlanul és olvashatatlanul fel van jegyezve a sorsa), amelyről maga Goldziher állapította meg, hogy ind hatás. Asha-Rita sorsképzetről is azt vallja, hogy a babiloni sorsmeghatározó képzet szolgált mindeniknek mintául, ha nem is terjesztette ki a figyelmét a sorsfogalom azonos terminusaira, holott ezek döntik el valójában a kérdést. Arra sem volt tekintettel, hogy az idegen hatás esetleg ösközösségi alapra rakódott le, holott ez is megszívlelendő szempont.

Ugyancsak Holmberg-Harva közli, hogy némely északi altáji népek, mint a tunguzok, szamojédok és a jenisszei osztjákok között nem ismert vagy legalább is nem annyira fejlett az égisten sorsmeghatározása szerepe, még a jakutok is azt hiszik, hogy az ég oly távol van a földtől, hogy isten nem törődik az emberek ügyes-bajos dolgaival.

A finn-ugor népek közül a sorsmeghatározó ténye és képzete az obiugorok mitológiájában maradt fenn a legtisztább eredetiségében. Az idevonatkozó népköltészeti emlékek napnál világosabban beszélnek. Karjalainen pl. közli, hogy az irtyszi osztjákok égistenének egyik legfontosabb teendője volt az emberi sors meghatározása. "Er kann das Mass des Erfolges im Leben feststellen, Gesundheit verleihen, Kinder schenken, und von ihm hängt die Lange des menschlichen Lebens ab. Wenn ein Kind geboren wird, fasst er seinen Gedilfen im schicksalsbuch aufzeichnen, Wieviele Jahre des irdischen Lebens dem neuen Ankömmling zu verbringen bestimmt sind, und auch, ob das Leben des Neugeborenen sich in grossen Zügen glücklich oder unglücklich gestalten soll. " Az osztják égistenről: Turem, Turum-ról Patkanov is azt a tudósítást hozta, hogy az ő kezeiben nyugszik az istenek, az emberek, és az állatok

sorsa. Birtokában van egy nagy könyv, amelyben fel van jegyezve, hogy ki meddig él. A vogul Numi Tarem-ről azt olvassuk egyik vogul népköltési emlékből, hogy "vendégülő szobarekeszben az írások, vagy könyvek hevernek, melyekben a teremtmények sorsa van megírva, és e könyvekből bizonyítja be a tanakodó Tarem- fiak előtt az előidézett írásszakértő, Jeli-us, hogy a tűzőzönnek még nem érkezett el a kiszabott ideje. " Más szövegek viszont arról tudósítanak, hogy a sorsmeghatározást nyilván az égatya megbízásából egyetlen leánya, Kaltesszony végzi, kinek atyja rendeletéből íródeák állnak rendelkezésére, akik mindent feljegyeznek, amit az istennő szól. Kaltesszony kiméri kinek-kinek a sorsát, rovásokkal jegyzi fel mindenkinek életkorhatárát s ezen változtatás nem eszközölhető. Hogy az életkort rovásokkal jegyzi meg, arról tanúskodik egy Pápay J. által kiadott osztják szöveg, amely a Kaltesszony róttá vasas nagy mély rovásról beszél a beteg gyermek életsorsával kapcsolatosan, és Karjalainen adata, amely szerint az "észak-osztjások azt hiszik, hogy Kaltesszony (Karjalainennél így van írva) az, aki a gyermeknek a lelket adja és a gyermek születésénél az arannyal díszített hétszeres ágra, az arannyal megkarcolt hétszeres ágra (azaz fából készült rovásos botra) felrója az újszülött életfolyamát, feljegyzi, hogy a földön vajon gazdag, avagy szegény fog-e lenni és vállalkozásai sikerülnek-e, vagy nem. " Az ugor sorsmeghatározás szabályosságára és egyetemességére jellemző adat, hogy az alvilág istene Kul-atér mindennap jelentkezni tartozik Numi Taremnél, hogy átvegye tőlük azoknak a jegyzékét, akiknek meg kell halniuk, vagy meg kell betegedniük, és Kul-atér csak e jegyzék alapján terelheti be az elhaltak lelkeit az alvilágba annyira, hogy ha valakit tévedésből idő előli ragadott el, azt vissza kell bocsátania az élőkhez.

Karjalainen kétségbe vonja az égisten hivatásához tartozó e sorsmeghatározó tevékenység ősközösségi vagy ugor eredetiségét is, és különböző adatok alapján arra a végső megállapításra jut, hogy e tan három irányú idegen, u. m. török-tatár keresztyén és izlámita hatásoknak köszöni kialakulását. A Karjalainen érvei főképp abból táplálkoznak, hogy a népköltési adatok az ősmitológiára vonatkozólag nem megbízhatók, továbbá e hitnézet főképpen ott van a legerősebben kifejlődve, ahol az osztjakság a török tatár törzsekkel érintkezik. Karjalainen okfejtése az égisten jellegéről és működéséről hibás, mert csak a finn-ugor nyelvészet eredményeit veszi figyelembe, holott azok eligazíthatók volna a helyes nyomra. Karjalainen tévedése kettős: a) az égisten, mint személyiség lécezését és kialakulását késői idegen hatás eredményeként könyveli el; b) az égistennel kapcsolatban minden funkció ugor eredetiségét tagadja. Ez a tényekkel ellentétben áll, Karjalainen feledi, hogy az ugor égisten sorsmeghatározó tevékenysége nem azért mutat török-tatár színezetet, mert e részről befolyásolva van, hanem azért, mert ez szumir és ural-altáji ősközösségi örökség.

De nem megokoltabb a Holmberg-Harva migrációs elmélete sem, mely szerint Babilon volna az őshazája az égisten sorsmeghatározói működésének. Nevezetesen, ha ez volna a valódi helyzet, ennek tükröződnie kellene a sorsmeghatározás aktusának az égisten helyett más istenszemélyre való áttolódásában, amint ez Babilonban megtörténik, ahol a szumir uralom megszűnte után Marduk nyeri el An és Enlil kezéből a jogkört. Az ural-altáji népeknél azonban ilyen szerepcserre nincs. Érti ezt Harva is, mikor az altáji népek vallásáról írott pompás művében a következőket mondja: "a mongol dzajagatai tengri War von Anfang her ein persönliches menschenähnliches Wesen gewesen. "

Szumirok és ural-altáji népek sorsképzete

A sorsmeghatározással kapcsolatban joggal merül föl a kérdés, milyen jellegű a sors képzete szumiroknál és ural-altáji népeknél? Olyan-é, mint az árjáknál, ahol semmi összefüggés nem áll fenn a sorsfogalom és az égisten között, és az Asha, Rita (sors) személytelen fogalom?

Vagy hasonló-e a görög Moirához, amely néha Zeusszal azonosítatik, többször azonban Zeusz fölött áll és szintén személytelen? A szumir-ural-altáji sorsképzet egyikhez sem hasonlít, kapcsolata az éggel nyilvánvaló és az égisten személyi ténykedése. Tehát dekretáles jellegű és személyi működés eredménye. Nem áll az égisten fölött, ez utóbbi nincs alávetve kényszerű döntéseknek. Ez az eredeti, ősi szumir-ural-altáji sorsképzet, annyira áttetsző, hogy nem is igényel bővebb magyarázatot. Eredménye a szumir sorstáblák, Numi Tarem nagy égi könyve, stb.

A helyzetet némileg az komplikálja, hogy a késői asszír-babiloni szövegekben néha a sima e mint birtokos jelző előtt a dingir determinatívum áll. Tehát az a látszat, mintha csak az isteni eredetet akarja kifejezni, de bárhogy is álljon a késői megistenítés kérdése, ez nem ősi szumir felfogás és a Gudea A. cil. 1. 1. v. -nek határozottan ellene mond.

Megváltoztatható-e a kimondott, vagy feljegyzett sors?

A szorosabb értelemben vett ural-altáji népeknél nem, a szumiroknál csak az esetben, ha a király (a lu-gal-nagy ember) a későbbi megistenítés során az isten helyett határozza meg a sorsot. Hiába dicsekszik Enkidu, a Gilgames barátja, hogy "én valóban hatalmas vagyok, én megváltoztatom a sorsot". Kevés idő múlva utoléri a halál. És Gilgames hiába hajszolja az örök életet, annak birtokába sohasem léphet, és csak általunk nem ismert különös isteni kedvezés folytán nyeri el az egyik alvilági bírói tisztséget. Ellenben az isten helyett cselekvő megistenített királyok közül a következőkről olvasunk ilyeneket: A 3. uri dinasztiahoz tartozó Ur-Engur-ról ezt mondja egyik himnusza: "Király vagy te, ahol te meghatározod a sorsot, ugyanott határozzák meg a nagy istenek is." A 42. s. pedig így szól: "Ur engur határozd meg a sorsot!" Egy tulajdonnév: En-namad, Sulgi jelent mint: A sors ura Sulgi Isten (egy uri király Kr. e. c. 2000 körül). A Lugal-nem-tar-ri (CT. I. 12. Obv. II. 8- s.) valószínűleg így fordítandó: "A király sorsmeghatározó." De a halál szükségességét és bekövetkeztét a sorsmeghatározó király sem tudja a saját életéből kiküszöbölni. Ez percnyi pontossággal kihez- kihez beköszönt. Még ha sorsmeghatározó király is az illető.

A sors megtudakolható

1) Az első módja az asztrológia. Ez az emberi életre alkalmazott ókori keleti asztronómia. Bárhogy is rejtegeti igazi arcát, nem titkolhatja el, hogy alkalmazott pontatlan csillagvizsgálat, amely mágikus fogások tömkelegét veszi igénybe. Be nem vallott célja, az istenek akaratát irányítani. Szumir találmány. Az égitegek járásából, fényéből, konstellációjából kellett leolvasni az emberi sorsot, népek történetét, hadi vállalkozások sikerét vagy sikertelenségét. Ez volt "az ég írása" (asszír-babiloni sitir same), s mint ilyen a sors megtudakolásának a legelőkelőbb módja is.

Az altáji népek sorából a mongolok ismerik fel a legpontosabban az égisten akaratát, a küldött égi jelekből. A mongol krónikák telve vannak ilyen jelekkel. Holmberg-Harva példákat is közöl erre vonatkozólag. A jelek, meteorok, üstökösök, viharok voltak, vagy éhségperiódusok, és más csodás események. Mi példák helyett csak Dzsingiz khánnak egy axiómáját idézzük itten, mely így szól: "a legnagyobb szerencse, mellyel semmi sem hasonlítható össze, az ország uralkodójára nézve az, hogy ha kegyében van az örök egeknek."

2) A sorsmegtudakolás másik módja az állatominákból való kiolvasás volt. E mód is hihetőleg a szumir találékonyságra vihető vissza. Bár nincsenek gyakorlásáról már a történeti kor kezdetétől írásos feljegyzések. Mindenfajta állat bekerülhetett a jóállatok közé, ám mégis

különösen azok szerepeltek ilyeneként, amelyek az ember közelebbi látókörébe kerültek, a medve, ez a közép-ázsiai és észak-szibériai rettegett vadállat, és a madárvilág. Az állatominálnál fontos volt az állatok színe, száma, hangja, madárfélénél a repülés iránya és gyorsasága, négylábúaknál pedig az állat ereje és ragadozó természete.

A szumirok babiloni beköltözése a medvét hamar kivonta látókörükből, de annál inkább előtérbe kerültek a madárfélék. A holló, a bagoly, a sólyom, a sas, a legkedveltebb jósmadarakká lépnek elő és mindennapos tárgyai lesznek a mamikának. A fecskének pedig írásmódja is (nam) sorsot jelent. Az altáji ágnál és az obi-ugoroknál favorizáltabbak, mint jószágok, a madarak, kiváltképpen a holló, az uhu, a hattyú, a kakukk, sólyom, a lúd stb..., a finn népek állatkultusza mintha inkább a négylábúakat, a medvét, a rénszarvast helyezné előtérbe. Lényegtelen különbség.

Ősi magyar címerekben gyakran látni mesebeli madáralakokat, griffet, turult, kétfejű sast, de gyakori a közönséges madár is, mint pl, a bagoly, a sólyom stb., ez állatok szerepeltetése címerekben csakis a kibontakozó, de egyelőre még ismeretlen sorsfogalommal kapcsolatban érthető meg. Hollós előnevet visel a magyarok egyik legnagyobb királya. I. Mátyás, s a raboskodó fia sorsán aggódó anyai szív is, a költő szerint, az ablakpogásban a "Hunyadi pajzsán ülő"-höz hasonló, élő, hírhozó hollóra gondol először...

A szumir mamikában nagy teret foglal el a májominák száma. Ha valaki összeszámolná őket, alighanem többet tennének ki, mint az összes irodalmi műfajok együttvéve. A májominák, mini lélekszékhely jut az előkelő szerephez. A juhmáj szolgált e célra. Az ural-altáji népeknél hasonló eljárást nem találunk.

4) Nincs parallele az ún. serleg jóslásnak sem, amely ha szumir találmány, nálunk is nagyon ritka. Egy serlegbe vizet és olajat öntenek és a kettő egymáshoz való viszonya adja a kedvezőtlen előjeleket.

A magyar nyílvetés, vagy nyílhúzás ősi eredete

A nyíl sohasem jelent sorsot, hanem csak a sors megtudakolásának egyik módja volt, éppen, mint az előbbi. Két válfaját gyakorolták eleink, nevezetesen vagy ellőtték, ez volt a nyílvetés, vagy urnába tették bele és ott más nyílvesszőkkel összekeverték és úgy kellett belőle húzni. Ez volt a nyílhúzás. Régi nyelvünkben mindkét használatra van példa. A nyílvétést egyébként földbirtokmérő egységnek is használták, így állott elő a nyilas, ameddig a nyíl repült és azon belül is nyílhúzással állapították meg kinek-kinek a helyét. A nyilasok még ma is megvannak. Különösen a jobbágy-földeket jelölték ki ily módon. Az én szülőfalumban egy kaszáló rétnek a neve: Jobbágy-nyíl, amiből aztán a népi nyelvjárás Jobbágynyílt faragott. Egyébként nem magyar különlegesség, a kun mondában szó van róluk, de a Kalevala 3, 366 s. is szól Vejnemöjnen bűvös nyilairól, melyek maguktól kijárnak az erdőbe vadászni. Ezenkívül más mitológiákban is föltalálhatók. Ezékiel próféta 21, 31, v. pedig II. Nabukodonezar újbabilóniai királyról írja a következőket: "Megáll a babiloni király az utak kezdetén, a két út fejenél, hogy jövendőt láttasson: összevegyíti a nyilakat, megkérdezi a terafimot, megnézi a májat. " Ez újbabiloni királyról tudva van, hogy (megkérdezi) nagyon hajszolta intézkedéseiben, eljárás módjában az archaikusat, a régimódit, tehát éppen nem lehetetlen, hogy itt is valami régi szumir szokást elevenített fel, ha valóban így állna az eset, úgy valószínű, hogy szumirok és az ugorok még a vadászó és halászó életmódból mentették meg a drága relikviát. E feltevés mellett egyéb argumentumok is szólnak. Nézzünk szemébe az argumentumoknak.

a) A magyarok isten-nyíláról beszélnek, mely a mennykő. Tehát az égistenre ruházzák rá legfőbb fegyverüket. Munkácsi a vogul égistenről mondja: "Numi Tarem atya jár az égen, a mennydörgés zajával: az ő nyila, éke és hajító köve a mennykő" (VNGY. Lk. CCL. XXXIX 1.). Meggyőző példákat idéz az istennyila és a mennykő azonossága mellett. Egy Patkanov közölte irtyszi osztják hősénekből idézi a következő részletet: az égatyához emelkedett hősök "könyilakat lövöldöznek alá ellenségeikre", nyilván villámok képében (II. 39. 1.).

--- 3. rész ---

Kövel vívott harcokkal már találkoztunk a szumir mitológiában is, pl. a Kur ellen kirobbant Enki harca, vagy a hősi tett, mellyel Njnurta, az Enlil fia megfékezi az őshegységben a Labbu démont, s végül meghatározza pártállásuk szerint a kövek sorsát. Igaz, hogy itt nincs villámokról és mennykőről szó, viszont az is igaz, hogy a kövek nyilak helyét pótolják. b) Néhány ural-altáji nyelv, mely látszólag ősbibb állapotot tükröz, megőrizte a mennydörgés isten "nyíl" fegyverét a villámmal kapcsolatban. Így a burját, az osztják és a vogul. c) A szumirban a villám egyik elnevezése I. gir (ES) mer- tör, de villám is. Tehát az égisten fegyverzete a villám, mint tör. Úgy látszik, hogy a szumirok és ural-altáji népek képzelőereje e kérdésben különbözőképpen érvényesült, mert pl. a jakutok Ulu-Tojon-Nagy-Úr, vagy Syga-Tojon-nak nevezik és a villámot mint fejszét adják a kezébe.

Az obiugorok halott jóslatása

Az obiugoroknál még ma is szokásban van, mielőtt a halottat elföldelik, kérdezni tőle a hátramaradottak jövő sorsát. Ez vidékenként különböző módokon történik. Karjalainen ez eljárást "das Losen bei der Leiche"-nek nevezi (RJV. I. Bd. 102 kl). Pl, az Irtys-osztjákok ráteszik a koporsó fedelét a halottra, de nem szegeznek le, a fedél alól a halottra ráhelyezett gyapjú fonalak végei szabadon lógnak ki. A legöregebb jelenlevő erre megfogja a fejes oldal középső fonalat és húzza ki a koporsóból, ha a fonal elszakad, ez jele annak, hogy a házbeliek közül valaki még ugyanaz évben meghal. Sok helyen a koporsó megemelése által történik a jóslatás. Közben különböző kérdéseket intéznek hozzá. Ha a koporsó nehéz, kedvezőtlen, ha könnyű, kedvező a jel. Valóban primitív jövő megismerési mód, hiszen még csak nem is az elhalt lelkét fogja vallatóra, hanem a halott testét és lelkét együttesen, amint fekszik a koporsóban.

A szumiroknál ilyen példa történeti feljegyzésekben nem olvasható, sem a szellemi hagyatékukba lépő sémi-babiloniak hasonló eljárásmódra nem szolgáltatnak példát. Ezért az obiugorok idevonatkozó hitképzete igen ősi lehet.

A sors beteljesülése a halál

Sors és halál a szumir vallásban azonos fogalmak. Nyilván ugyanaz volt a helyzet a többi ural-altáji mitológiában is. Sem a szumir Adapanak, sem Ádámnak nem sikerül birtokába jutnia az örök élet csodaszerének és Gilgames is hiába hajszolja azt. Az élet vége a halál és ebbe bele kell nyugodnia mindenkinek. Idézzünk itt néhány asszír-babiloni kifejezést, amelyekből határozottan kitűnik, hogy halál és sors azonos fogalmak. Azért nem idézzük szumir terminusokat, mert ilyenek nem maradtak fenn. De megnyugodhatunk: a sémi-babiloniak hív tanítványoknak és átadóknak bizonyultak. A halál napja a "sors napja" és meghalni - az ember kiszabott rendelésének beteljesedni, Ilyenek még: an a simti alaku- szószerinti a sorsra elmenni - meghalni; Cubatu urum simti-su- sorsának útját megragadni - meghalni. Enkidu allikma ana simatu amelutam- Enkidu elment az emberek sorsára - meghalt...

Aktív és passzív küzdelem a sors ellen

1) Első módja volna a sikeres küzdelemnek, ha a halandó ember valamiképpen birtokába jutna az örök életnek. De hiába hajszolják szumirok és ural-altáji népek, az emberi élet vége mindig a halál, efölött nem lehet diadalmaskodni.

2) A sorstáblákat is jól őrzi az égisten. Egyszer ugyan elrabolja a Zu viharadár Enliltől, de Lugalbanda, Uruk legendás királya visszaszerzi azt. Érte megistenítés lesz a fizetség. A mongol égistent, vagy Numi Taremet hasonló veszedelem nem környékezi.

3) Láttuk, hogy a sors ellen való küzdelemnek egyik módja a név megváltoztatása. Világszerte gyakorolt jelenség. De forrásaink itt meglehetősen cserben hagynak. PI. nem tudjuk, hogy a szumir és altáji török-mongol hun fejedelmeknek mi volt az előző nevük, mert, hogy nem hívták őket pl. Ur d. Baunak stb., a Bau istennő kutyájának, egészen világos. Csak IV. Tiglath-pilézer asszír királyról jegyzi fel az ÓSz. (Kink.) másik nevét Phul formában. Szumir-ural-altáji hatás az emberi művelődéstörténetre, hogy azóta az uralkodók mindig más nevek alatt lépnek trónra, mint amilyen neveket előbb viseltek.

4) A sors ellen folytatott hadakozásnak egyik módja volt a sámáni bűvészet. A sámáni bűvészfogásokat t. i. nemcsak exorcizmusra, megrontásra, hanem vágyak kielégítésére is igénybe lehetett venni. Haragos szomszéddal kibékülni, kedvező álmokképeket látni, szilárd alapzatú házat építeni, szerelmi álmodozásokat nyélbe ütni, asszonyi meddőséget megszüntetni, mind-mind sámáni feladat volt, a sors rendelése ellen.

5) A sors-leküzdés sikeresebb módozatának mégis az kínálkozott, mikor maguk a dei super nyújtott segedelmet a sors megváltoztatásáért vívott harcban. Ezért a királyokat, papfejedelmeket földi fiaikul, helyetteseikül fogadták, illetve szívesen fogadták, hogy a királyok, patesik ilyen értelemben terjesszék ki rokonságukat. I. Eannatu és Entemena, a 3. évezred első felének szumir uralkodói azzal kérkedtek, hogy Ninharsak istennő táplálta őket. A lagasi Guden pedig így dicsekszik: "Nincs nékem anyám, te (Gatumdug) vagy az én anyám." A szumiroktól átmegegy e titulus az egész ókori kelet szellemi örökségébe és egyformán használják sémi-babiloniak, asszírok és egyiptomiak. Mint láttuk, a fiúság vagy helyettség révén nem egy közülük az isten helyett sorsmeghatározói szerepet tölt be. Ámde nem az égisten helyett, hanem a már megszervezett istenpanteon nevében. Az éggel való kapcsolat a mongoloknál maradt fenn a legtisztább eredetiségében, egy mongol mese szerint a Sjanbi törzs hatalmának a megalapítója. Tanshikai úgy jött a világra, hogy az égből jégeső hullott és abból egy jégszem az anya ajkára esett és ettől megtermékenyült. A mongolok őse pedig úgy született meg, hogy egy fénysugár megtermékenyítette az anyát. Dzsingiz khánról is több mese beszél el, hogy "szűz"-től született, atyja pedig a materiális ég. De Numi Tarem is "atya" appozícióval van ellátva, ami azt jelenti, hogy az idem khólesz is fia neki. Itt kell emlékeztetnünk arra a tényre is, hogy a vogul-osztják nájer-fejedelem, a szumir ningir-u. az, amely szó aztán meghonosodott a sémi-babiloniban is azonos jelentéssel. Tehát a fejedelem is ily értelemben a Numi Tarem fia. A kínai mitológiában az egykori császár "az ég fia" jelzést viseli, a japán Shinto szerint pedig a Nikado szintén "az ég fia".

Saanang Ssetsen krónikája Dzsingiz khánról elbeszéli, hogy mikor "ez az oroszán az emberek közt megjelent a földön" a sors kedvezéséből, a kék, az örök ég határozatából jelent meg. Ugyanő mondja, hogy mikor a mongol uralkodók kihirdetik törvényeiket, azok hitelességét

fokozandó hozzáteszik: "az örök ég határozatából". A keresztyén monarhák is "Isten kegyelméből" gyakorolják hatalmukat. Nyilvánvaló, hogy ez volt kezdetben az egész ural-altáji nyelvcsalád és a szumirok közös hite is a királyok és a közönséges halandóknak az antropomorfizált égistenhez, ill, az általa elrendelt sorshoz való viszonyáról.

6) Néha az égisten helyébe a város, illetve a főváros helyi istene lép, mint pl. Lagasban Ningirsu, Babilonban pedig Amar-Ur--a napbika, akiből Márduk, a kora tavaszi napisten lett. Az első Gudeanál, a második Hammurabinál játszik főszerepet, különben Hammurabinál kora óta az istenpanteon királya is lesz.

7) A sors elleni harc hevességét, elkeseredettségét mutatja az utolsó hitmozzanat, mely szerint mindenkinek van egy jó és egy rossz szelleme, aki elkíséri bölcsőtől a koporsóig. A mongolok ezt nevezik Dzajagatsi- nak, sorsintéző szellemnek, aki megvédi az illetőt minden veszélytől. Vigyáz egészségére és védelmezi, ami az övé. Az altáji tatárok hite szerint egy Jajutsi őrzi az embert, és egy Körmög (gonosz szellem) is kíséri. Az előbbi segíti, gyámolítja, támogatja az embert, az utóbbi ártani igyekszik neki. A Jajutsi az égi Jajutsitól veszi utasításait, és a 3. égrétegben fekvő csodás tejes tóból hozza az életerőt. A jó démon az ember jó cselekedeteit jegyzi fel, az utóbbi a rosszakat. A kézirat feljegyzést tartalmazó rész nem lehet eredeti, mert még a szumirok is nélkülözték akkoriban az írást, mennyire inkább a többiek? Egyébként más kifogás ellene nem emelhető. Hogy a védő és az ártó egyéni démon képze a szumir mitológiában is ismert volt, az a tény igazolja, hogy Ismi-karab és Lagama kísérik be a halott lelkét az alvilágba. Sajnos, egyiknek a neve sem szumir. Az első, a védő démon, neve: kérést meghallgató; a 2. neve: a kíméletlen.

Íme ily módokon és ily eszközökkel folyt a küzdelem a farum, a moha ellen.

A szumir és ural-altáji népek égistenének büntető és bosszúálló tulajdonsága

Az égistennek e tulajdonsága antropomorf természetével, erkölcsi tisztaságával, és sorsmeghatározói tevékenységgel függ össze.

1) Mihelyt az ég antropomorfizáltatik, azonnal emberi tulajdonságokat ölt magára, tehát éppúgy megsérthető, megharagítható, mint a földi ember. Ha a közönséges halandó jó viszonyban akar vele élni, akkor meg kell őt engesztelni. A kiengesztelésnek pedig legjobb módja volt, az imával nyomatékosított bőséges áldozat. Nem kétséges, hogy a szumirok és ural-altáji népek már az ősközösség idején antropomorfizálták az eget, mert az egyenlő elnevezések, az egyező tulajdonságok, az égi lakberendezés és udvartartás azonos módja különben nem volna magyarázható. A szumirok u. i. már a történeti kor kezdetén ilyen istent vittek magukkal.

2) Szumirok és ural-altáji népek egyaránt vallották az ég fizikai tisztaságát, ami tündöklő kék színével, illetőleg a kékszínű lapis lauzi kőhöz való feltűnő hasonlatosságában tükröződik. A fizikai tisztaság pedig szükségszerűen hozza magával az erkölcsi tisztaság fogalmát is. Ez már a legprimitívebb kultúrfokon is így van. Pl. a tungus nőnek havi vérzés idején tilos felnézni az égre, mert ez annak a megtisztátalanítását jelentette volna. Egy nagyon elterjedt kozmogonikus mese szerint a felhők hajdan egész alacsonyan lebegtek, de miután az emberek bepiskolták őket, feljebb húzódtak. Egy másik altáji szöveg szerint a villám is olyan helyekre csap bele, ahol a rossz és a gonosz rejtőzködik. Az ég tisztaságának a hitét Holmberg-Harva, nagyon réginek mondja (great antiquity).

3) Peano Carpini - írja krónikájában, hogy a mongolok égistene "bosszúálló" isten, büntető hatalom. E tulajdonsága nyilvánvalóan sorsmeghatározó működésével is kapcsolatos. Nem tanácsos halandó embernek azzal szembeszállni, amit az égisten egyszer elhatároz. Az ég mindent lát, ezért semmi sem vonható ki ítélete alól. A mongolok még ma is így esküsznek: "Az ég tudja meg, az ég ítélje meg!" Ez ítélet azonban nem túlvilági, hanem már a földi életben beteljesedik. Nyomon kíséri a bünt. Az égisten nem személyválogató, gazdag vagy szegény, herceg vagy paraszt, egyformán az ítélet alá esik, és alóla nincs menekvés.

A tunguzok, szamojédok és a jenisszei osztjákok égistene a magas égben lakván, ily távolságból nem törődik az emberek ügyeivel. Ezért nem is kell tőle félni. A jakutok égistene is hasonló. Egy jakut mese szerint az égisten így szól a halandó emberekhez: "mikor lettettem őket a földre, nem mondtam nekik, hogy jöjjenek vissza. Ha gyarapodnak, hát hadd gyarapodjanak, ha pedig meghalnak, hát hadd haljanak meg. De e népeknél is található más kozmogetikus anyag is.

4) A szumiroknál is An olyan messze lakik a 7. égben, hogy nem ér rá ily távolságból az emberek dolgaiba beleavatkozni. Egyedüli kivétel az Adapa esete. Az An helyébe lépő Enlil harcos természet, aki szavával (inim, enem) az eget és a földet megrázza. Városokat, országokat tesz tönkre egyik himnusza szerint. Olyan harcos természet, hogy a panteon többi tagjának kell őt lecsendesíteni. Szumir örökség az ókori kelet szellemi és vallási életében, hogy csak a földi életet tartja kívánatosnak, a túlvilági lélettől pedig egyenesen fél. A kozmikus világrészeket képviselő istenekkel szemben a szumir vallásos érzés nem fukarkodik "az atya" jelzővel és az ég tisztaságához mért emberi bűnösség leírása az ószövetségi bűnbánati zsoltárookra emlékeztető vallomások terminológiájával történik. Természetesen sokkal részletezőbb, színesebb és gazdagabb, mint bármelyik ural-altáji nyelv és vallás. Jele ez annak, hogy e ponton a szumir-ural-altáji közös örökség termékenyítette meg az emberiség és a Biblia vallási fejlődését is.

Politeizmus, vagy monoteizmus volt-e az ősmagyarok vallása?

Középkori bizánci íróknak, különösen Teofilaktosz Simokattanak a török népekről adott leírásai révén elharapódzott régebbi történetíróink között és Ipolyinál az a tévhit, hogy pogány eleink "egyistenhívők" (monoteisták) voltak. Természetesen ilyenről szó sincs és nem is lehet. Volentes-nolentes bele kell nyugodnunk abba a rideg valóságba, hogy pogány őseink igenis "többistenhívők" (politeisták) voltak, mint rokonaink, az ural-altáji népek és a szumirok. E mű nyelvi összefüggései és folklorisztikus adatai mindenkit meggyőzhetnek róla.

Teofilaktosz Simokatta nyilatkozata a török népekről, amelyek között ott vannak eleink is, így hangzik: "rendkívüli módon tisztelik a tüzet, valamint a levegő és víz is tiszteletük tárgyai, s a földnek himnuszokat zengedeznek..., de csak azt imádják, istennek csak azt nevezik, aki az eget és a földet alkotta", stb. A hírneves bizánci író itt nyilván félreértett valamit, talán összezavarta őseink kiemelkedő égkultuszát alsóbbrendű szellemek tiszteletével.

Hazai középkori krónikáink, valamint a külföldi krónikák nem erősítik meg Teofilaktosz Simokatta leírását az ősmagyarok vallásáról, sőt éppen úgy szólnak róla, mint utálatos bálványimádásról, babonáról elvetendő politeizmusról. Ha eleink valóban monoteisták lettek volna, akkor nem lett volna szükség rá, hogy a keresztyénség "tűzzel-vassal" terjesztessék, lehetett volna találni közös érintkezési pontokat, melyek a keresztyén misszió munkáját éppúgy megkönnyítették volna, mint egykor Pál apostol munkáját az atheni areopagon az

athéniek "ismeretlen isten" képzete (Csel. k. 1. v.). De monoteizmus esetén nem volnának érthetőek a pogány magyarok lázadásai, Koppány és Vata vezetése alatt, sem első királyaink szigorú intézkedései. És a legkevésbé volna megmagyarázható az a szellemi és vallási háttér, amelyből ez az állítólagos monoteizmus kisarjadt volna, hisz az antik világnak a3 ismert monoteizmuson kívül tiszta és tartós monoteizmusa sincs, annál kevésbé lehet ilyenről beszélni szumiroknál és ural-altáji népeknél.

Teofilaktosz Simokatta ugyanazt a hibát követi el a török népekről, amit Plano Carpini, Rubruquis, és az arab historikus a mongolokról elkövettek, mikor azt írják róluk, hogy monoteisták. Plano Carpini szerint "a mongolok " egy istenben, akit úgy tekintenek, mint minden láthatatlan dolog teremtőjét. " Rubruquis azt közli róla, mongolok bálványképeket készítenek róla a maguk számára. Az arab történetírók Dzsingisz khán rendeletére hivatkoznak amelyben kötelezővé teszi a nagy khánság minden alattvalójának, hogy "az egy istent" tiszteljék. Az "egyisten" neve mongolul Tengrim, ugyanaz, mint a szumir dingir, a török-tatár nyelvekben pedig Tengere, Tängere, Tangara, ahogy némely nyelvekben, mint pl. a kalmükben, burjátban stb. A vogul- osztjákban a Tarem- Turem eget és égistent is jelöl. Holmberg- Harva itt is párzi, majd keresztyén hatásra gondol, hol legfeljebb csak annyi lehet a valóság, hogy ezek élénkítőleg, de nem teremtőleg hatottak a már meglévő kész képzetre. Nem győzzük elégszer ismételni, hogy a "meglelkesített ég" eleitől fogva kivételes helyet foglalt el szumirok és ural-altáji népek ősvallásában. Tehát a Teofilaktosz Simokatta által félretett ősmagyar állítólagos "egy isten" jelzés is csak őrá vonatkozhatik.

Néha az ég jelek által adja tudtára a földi vezetőknek népeknek és országoknak, hogy nem helyesen cselekszenek. A mongol krónikák idevonatkozólag a következő adatokat közt Hogan-khán kínai követeket tartott fogságban és csak akkor helyezte őket szabadlábra és kötött békét uralkodójukkal mikor az ég hosszantartó, heves viharokkal megmutatta, hogy nincs megelégedve e zsarnok kormányzásmóddal. A Kr. u. században történt, hogy a mongolok elfogták a kínai császárt hosszú, nehéz munkára fogták be, mindaddig, míg egyszer császári serleg, melyből ivott, bíborfényt kapott. Ekkor aztán teljes tiszteletadással visszaküldték Kínába, mert a bíborfényben az égisten akaratát ismerték föl. Különösen a nép vezetőinek kell magukat az utasításhoz tartaniuk. Ezt mondja Dzsingisz khán erkölcsi maximája is, a következőket írván: "A legnagyobb boldogság, mellyel semmi sem hasonlítható össze, hogy valamely ország uralkodója benne legyen az örökkévaló ég kegyeiben. "

A szumirok előtt is igen fontos követelmény volt magukat az égisten akaratához igazítaniuk. E célból akaratát próbál kiolvasni minden égi jelből. Nap, hold, csillagok, mezei kövek, üstökösök, viharok, fergetegek, felhők, szélvész, áradások, termékenység elmaradása, éhségperiódusok, mennydörgés, stb. szolgáltak ez akarat kijelentő eszközként, s örökös aggodalomban volt az, aki nem e legfőbb és legősibb isten óhaja, parancsa, akarata szerint élt. A szumirok nagyszerűen tudtak az ég titkos könyvéből olvasni, A vázlatosan felsorolt jelenségek voltak "az ég írása" az asszír-babiloni szitir samo. Az előjelek (omina), amelyekből hivatásos papi rendek csalhatatlanul ki tudták olvasni az égisten sorsdöntő akaratát. Ezekkel az asztrológia foglalkozik, egy pszeudo- asztronómia, mely az egyes emberek, a népek, országok sorsára vonatkoztatott hamis csillagászati tudományé. Kitalálói és művészi alkalmazói kétségtelenül a szumírok voltak, mert, ha a sémi és indogermán népek életében játszik is szerepet, az előjeltan és a jövendőmondás, az mind ókori keleti hatás, amelynél a szumirok a döntő tényező. Az égi előjelek anyagát egy 66 táblára írott "Mikor Anu és Enlil" címet viselő könyv őrizte meg számunkra.

Az égisten "teremtő, életadó" működése

Ha szumiroknál és ural-altáji népeknél az égisten volt a summus deus, akkor nemcsak az élet tartama, hanem tartalma is tőle függött. Ő írta be az égi sorskönyvbe az illető életében végbemenő eseményeket is.

A szumir mitológiában az égi istenek An és Enlil, vagy Nunlil. Az Adapa mítosz szerint Enki (Ea) An elibe küldi felelősségrevonás céljából az ősembert, nyilván azért, mert ő teremtette és így neki tartozik hibájáért felelősséggel. Ámde Enlil legyőzvé An-t már a prehistorikus korban magához ragadja az uralmat és ő lett a szumir legfőbb isten. Enlil lesz a sorsmeghatározó és életadó isten is. A teremtett első ember is az ő nevét viseli: Lulla, aminek a szumirban Lu-lill felel meg, nyilván ebből is van összevonva. Enliltől Mardukra száll át a legfőbb isteni méltóság és az Enuma elis eposz már őt ünnepli Demiurgoszként. De ezekről bővebben majd az Egyező világgép-ről szóló, ill. című főparagrafusban esik szó.

Az altáji népek között igen elterjedt a hit, hogy ég és föld egy istenpár. Éspedig az ég a hímnemű, a föld a nőnemű princípium. Az ég az atya, a föld az anya. Helyesen mondja Holmberg-Harva, hogy e primitív koncepció a természet folyásából van véve. Így alakul ki a hit, hogy az ég a dolgokba a lelket, az életet adja, a föld pedig a testet. Az ég nemző működéséről, teremtői hatalmáról az altáji népeknek gazdag kozmogénikus anyaguk van. Pl. a jakutok azt hiszik, hogy valamely gyermeknek a lelke madár alakban száll alá az anya testébe. Egy mongol mese szerint valamelyik ős lelke úgy is származott át az anyába, hogy a napsugár termékenyítette meg őt. Dzsingiz khánt pedig úgy ünneplik a mesék, mint aki "szűz"-től született, és az ég az atyja.

Az ég e teremtői hatalma jelzőkben is kifejezésre jut neve mellett. A jakutok Ajy-tangara-nak nevezik (teremtő isten?), a csuvasok Suratan-tura-nak (születést adó ég). Holmberg-Harva így nyilatkozik az ég teremtő-életadó működéséről: Bizonyos, hogy' a középpázsiai népek hite az ég teremtő hatalmáról ősrégi (extremely old.). A jeneszei osztjások ezt úgy fejezik ki: az ég megadja, alakuldi, lebocsájtja, amire a földnek szüksége van. A tungus, Buga, vagy Savoki szintén minden jónak adományozója.

A finn-ugor népeknél hasonló a helyzet. Bár a szamojédek és az északi osztjások azt vallják, hogy az égisten messzebb lakik a földtől, semhogy az emberekkel törődhetnék, mégis elterjedt a hit az egész urali ágánál, hogy az égisten még állatokat is küld az égből. Egy vogul ima így könyörög Numi Taremhez: "Küldj alá halat a tóba, és vadat az erdőbe. " A vogulok és osztjások égistene Numi Tarem a hetedik égben lakik, palotája aranytól és ezüsttől ékes, Numi Taremnek 7 fia van, egy csomó segítő szelleme, akik közül némely szárnyas lény. Numi Tarem úgy él a hetedik égben lévő palotájában, mint egy gazdag vogul és osztják úr, akinek mérhetetlen hatalma van.

A Volga-finneknél, akik egészen a földművelésre adták magukat, még kirívóbb az égisten teremtői és életadói hatalmának hangsúlyozása, mint a többieknél. Hisz nekik minden nap volt alkalmuk meggyőződni róla, hogy az ember élete, a föld termékenysége mennyire függ az időjárástól, az égtől. Ezért nevezik a votjások pl. az ő Inmarjukat, égistenüket "teremtő és tápláló" istennek. A mordvinok is hasonlóképpen nevezik. A cseremiszek hite szerint ő védi és termékenyíti meg a mezőket, zöldelleti ki a legelőket és szaporítja meg a barmot. Az áldozati imádságokban úgy jelenik meg, mint az egész világot uraló istenség, istenek csoportjától kísérve.

Magyar népünk is gyakran emlegeti "a teremtő Istent". Ez nem lehet csak keresztyén bibliai hatás, valószínűleg jóval korábbi gyökerekből táplálkozik, visszamegy esetleg a szumir-ural-altáji ősközösség koráig.

Az égisten tiszteleti módja

Erről külön kell megemlékeznünk. Az égisten lakóhelye szumiroknál és ural-altáji népeknél egyaránt a legfelső égréteg volt. Ahol hét rétegűnek képzelték az eget, ott a hetedik rétegben, ahol idegen hatás eredményeképpen 7-nél több rétegűnek, ott is mindig a legfelső rétegben. Míves pedig szumirok és uralaltáji népek egyformán kozmikus hegynek hitték és látták az eget, tiszteleti helyeit is úgy választották meg, hogy az magaslatra essék. Ahol ilyen nem volt, mint az alluviális talajú, sík Dél-Babilonban, a szumirok későbbi hazájában, ott mesterséges feltöltésről kellett gondoskodni. Így épült rá egy terasz-szerű dombra az első szumir Enlil templom, minden további templomépítménynek az ősmintaképe, mely az e-kur (hegyháza) nevet nyerte. Az Enlil égisten tisztelete tehát tovább virágzott, a legyőzött An-é ellenben erősen háttérbe szorult. Megtartotta ugyan helyét az istenfelsorolásokban, de már csak mint egy végleg letűnt múlt díszes emléke.

1) Altáji és urak népek égtiszteleti helyei egyaránt dombok, halmok, magas hegyek voltak, azon hitben, hogy így biztosabban feljut az áldozat lelkes része az égbe. Adataink vannak az áldozati helyek ilyen megválasztásáról a mongolok, a finnek, lappok, szamojédok, az obiugorok és magyarok kultusza köréből. Nem kétséges, hogy az itt fel nem soroltaknál is ez volt a helyzet. Mind a szumir e-kur kicsinyített mintázatai. A részben hegyes őshaza szuggerálja a szumirokat és ural-altáji népeket erre a tiszteletmódra.

2) Az áldozati állatnak fehér színűnek kellett lennie, mert az ég fényes és tiszta. Ha semmiképpen nem volt kéznél ilyen állat, akkor szerezni kellett bárholonnan. Ha ez is nehézségbe ütközött, akkor úgy jártak el, mint az osztjások, le kellett fedni az áldozati állat hátát fehér lepellel.

3) Az égisten áldozati fájának is levelesnek, fehérszínűnek kellett lennie, ellentétben a bogyóstermő sötét fákkal. A jakutok úgy járnak el ily esetekben, hogy az áldozati állat elibe fokozatosan emelkedő leveles ágakat szúrnak a földbe, reájuk madár figurákat helyeznek, az ágak jelzik az ég rétegeinek a számát, a madarak pedig a módot, ahogyan az áldozat felszáll. A dolganok azonos módon járnak el.

4) Az égistennek szóló áldozatokat - tekintettel az ég ragyogó, tündöklő, kék színére - mindig a fény, a világosság örök forrása felé fordulva kellett bemutatni. Tehát a szumirok és ural-altáji népek kibkája egyaránt kelet volt.

5) Az égistenről nem készültek bálványképek. A szamojédok pl. azt sem tudták, hogy mi módon volna készítenő.

6) Észak-Szibéria népei áldozatokkal nem tisztelik, azt hívén róla, hogy az ég legfelső rétegében lakik, s távol tartja magát az emberek ügyeitől. Kivételt képeznek az uralj törzsek (vogulok, osztjások és szamojédok).

7) Az égistennek a legértékesebb áldozati állatokat ajánlották fel szumirok és ural-altáji népek egyaránt. De itt koránt sincs egyezés. Ami nem is lényeges. Ahol a bika, meg az ökör és a juh voltak a favorit állatok, mint a szumiroknál, ott ezeket ahol a ló, mint az altájiaknál és az

obiugoroknál, ott a lovat ahol pedig a rénszarvas, ott ez állatot áldozták föl az égistennek. Vitás, hogy az obiugorok ismerték-e a loáldozatot, de a lóartásra vonatkozó közös terminusok használata mind a három nyelvben Numi Tarenz ménese. A Világgyűlölő fejedelem tártos lova, mellyel körülutazza a világot, bizonyoság reá, hogy igenis ismerték és ősidők óta gyakorolták a loáldozatot.

Idegenek előtt is ismert volt a pogány-magyarok fehérlo-áldozata.

EGYEZŐ FÖLDKULTUSZ

A meglelkesített föld, illetőleg földisten szumir-ural-altáji egyező elnevezései és állandó jelzői

1) Ha az ég magasan fekvő, akkor a föld alatt fekvő és alacsony. Az ég magasan fekvőségét, mint láttuk, az an és a num, nim gyök fejezi ki, a föld alantfekvőségét pedig a ki gyök adja vissza. Az an asszír-babiloni egyenértéke elu a ki-é saplu. A szövegekben adverbialis alakjaik an-ta, ki-ta-nak hangzanak és sémi-babiloniul mindig elis u saplis (fent és alant) fordíttatnak. Semmi sem jellemzőbb az önállapokra nézve, mint az Enuma elis kezdő szavai: "Mikor odafönt"... Az an-gal-a nagy felsőt, a ki-gal pedig a nagy alsót jelenti. Az an-sar-gal és a ki-sar-gal értelme is: a felső és alsó mindenség.

2) Az ég nim, num magasságjelzőjének másik ellentéte a III. sig- alantfekvő, alsó, amely a földre van alkalmazva, igen gyakori. A sig-nim adu. jelentésben szinte sztereotipé válik. De még gyakoribb a mada- ra-lakott föld, alkalmazva, mikoris alföldet és felföldet jelent. A magasan- és alantjárás kifejezésére is használatos.

3) Még van egy szumir műszó, a gubur, mely szintén az alantfekvőséget fejezi ki. A K31-69, 34. s. fordul elő, így: nimma ki guburga elis a saplis-fent és alant, de tekintettel arra, hogy eredeti jelentése mély, mélység, csak képletesen használtatik az alantfekvőség kifejezésére.

4) Enlil-nek nagy hegy (kur gal) és en mada mada appozíciója van, ezt teljes bizonyossággal abból következtethetjük, hogy sémi-babiloni versenytársát, Belut megilleti a sadu rabbu és a bel matate attribucum. Ez csak Enlilről való átvitel lehet reá. A vada (mad, ma) tőzsgyökeres szumir szó, és ősi jelentése föld, a lakott föld, az ország, s mint ilyen Enlil révén nemcsak a Belu állandó jelzője lesz, hanem matu alakban átmegy az asszír-babiloni nyelvbe is és ott még határozottabban felveszi az emberek által lakott föld, az ország jelentést. Semmi kétség, hogy a terminus, mint ösközösségi örökség ismétlődik a vogul ma, finn maa, mordvin moda, osztják ma azonos jelentésű szavakban.

A vogul-osztják mitikus szövegek gyakran használják az alvilág jelölésére a ma kifejezést, mint pl. Chalan ma-a halottak országa, de mindig jelzővel, vagy az előbb idézett összetételben, vagy az "alsó" (jelech ma, jolke ma-alsó föld, alsó ország, appozícióval ellátva, mely utóbbi pontosan megfelel a szumir ki-gal-a nagy alsó világ /alvilág/ jelzésnek).

5) Szintén a vogul-osztják mitológia alkalmazza az égatya Numi Tarem, Numi Torem megjelölésével szemben a földanya körülírására a Joli Tarem kifejezést, amely "Alsó Taremet" jelöl. Különösen a költői beszéd használja szívesen. Ha a szumir En-kit vesszük elő, ennek is a jelentése "Az Alsó ura", tehát itt is pontos megfelelést állapíthatunk meg. A Kalevala 47, 111 kks. Vajnamoinen következő mondását idézi: "Hej, vasverő Ilmár vérem, Menjünk, lássuk, mi van véle, okosodjunk meg felőle, miféle tüzecke jó le, Míly különös

láng világít. A legfelső égből jöve, A legalsó földanyáig? "Tehát itt is a földanya az alsó világot képviseli.

A magyar nyelvben az alsó, alantfekvés kifejezésére a finn-ugor népekkel közös gyökszó van (vogul *jol*, osztják *yl*, finn *ala*). de ez még nem jogosít fel a földanya tiszteletének a közös feltételezésére is. Ennek egyéb bizonyítékokra van szüksége.

A vallások történetében az égnek ez a magasan, s vele szemben a földnek ez az alantfekvése ily rendszeresen és ilyen terjedelemben sehol és soha nem nyer kifejezést. Úgy látszik, ez szumir-ural-altáji ősvallási sajátosság és közös szemléleti mód.

6) Ha a magas ég "fényes, ragyogó, tiszta", akkor az ellentétesség elvénél fogva az alantfekvő föld csak sötétszínű, barna, szennyes, piszkos lehet. És valóban, a mongolok pl. az éggel szemben, mely náluk a "Kék ég" nevet viseli, "barna földnek" nevezik és fő istenként tisztelik. Egy beltír áldozati imába "fekete föld" isten a neve. Bizonyosan ez volt a helyzet a többi altáji népnél is (RVAV. 1938. 23 kkl.).

Még áttetszőbb használata az obiugor mitológiában, ahol a vogul közbeszédben is előfordul: a semel ma-a fekete föld, mint a *pasis tarem*, a "fényes, derült ég" ellentéte, s ez a földnek nemcsak fekete színére céloz, hanem arra is, hogy a föld mindenféle szennyes, piszkos szeméttel van tele. Ezért gyakori appozíciója "piszkos, szemetes, szennyes föld". Vagy még teljesebb változatban "alsó nép lakta piszkos föld", piszkos, szemetes hátú szent föld. A magyar ember is gyakran beszél a "sáros, piszkos földről". A 16. század 2. felének javasasszonya régi bűbajos formulákban kétszer is közli: "mink is elmegyünk a fekete föld színére..." (Nyitra m. 1578.). A szumirban a III. zi jelentése: a barna, a fekete, a szennyes sötétszínű, mely a földdel, az országgal *zi-kur* alakban összekapcsolva: "a barna, a fekete, a szennyes ország, a föld". De, ha már a föld felszíne is fekete, szennyes, szemetes, akkor vajon milyenek lehetnek alsóbb régiói, és milyen lehet a hetedik régióban meghúzódó alvilág? Bizonyára fekete, mint az éjjeli sötétség. Ezt fejezi ki az egyik szumir neve: a *gigunu*, amely mint az éjszaka, a sötétség háza, hona. (V. ö. az "Isler alászállása az alvilágba" c. könyv, Obv. s. is.) De feketének látja az alsóbb régiókkal együtt az alvilágot a magyar mitológia is, amikor a föld hetedik rétegében fekvő alvilág uráról, az ördögről a következőképp nyilatkozik: fekete mint az ördög; nem is ördög, ha nem fekete; ördög, ha fekete, ezért állatai is feketék, különösen lova és ebe, ezért a magyar szólásmondás arról, akinek gonosz a lelke, "fekete lélek".

7) A föld istene, En-ki a későbbi szumir teológiában hímnemű istenné alakul át. De csalhatatlan jelek igazolják, hogy a föld démona, illetve istene kezdetben nőnemű princípium és az ég felesége volt. Döntő jelentőségű e tekintetben az, hogy En-lil az An és Ki közös nemzése, egy kétnyelvű szövegben pedig azt olvassuk, hogy Ki az An felesége, s mint ilyen Antu-nak hangzik. Az ural-altáji mitológiában mindenütt nőnemű a föld, aki az éggel él házastársi viszonyban. Innen "földanya" neve így lesz a finnben Maan emö, a vogul-osztjákban pedig Na-ankw- Földanya.

8) Föl kell még említenünk a kínai morálfilozófia Tao fogalmának körülírását, magyarázatát. A Tao a mindenség létalapja, ritmusa, amely mindent egybefog. Két ellentétes princípium fut össze benne, u. m. a Yan és Yin. Yan a melegség, a világosság hímnemű, Yin a hidegség, a sötétség nőnemű princípiuma. A Yang a teremtésben az élet, a Yin a földet képviseli. Az ember a makrozmosz mikrokozmosza. Szintén meg van határozva a Tao által. Az ember is

Yang és Ying alkotórészekből tevődik össze. A Yangnak megfelel a Shen-az égi lélek, a Yinnek pedig a Kwei-a földi lélek.

A Földkultusz szumir-ural-altáji egyező vonásai

Az ég mellett a Föld volt a meglelkesítés, sőt a megistenítés második tárgya. És ez egészen indokolt is, hiszen az ember a földön él és akárminő életmódot folytasson is, a földre van utalva. Itt tehát azt kell rövid vizsgálódásunk tárgyává tennünk, hogy a föld ily ősrégi kultuszának a szumir és ural-altáji mitológiában valóban adatszerű bizonyítékai vannak-e?

A szumir istenfelsorolásokban a Xi, illetve En-ki mindig az ég után következik és állandóan a kozmosz egyik részeként figurál. Ea mellettük csak igen alárendelt szerepet játszott, vízdémon volt és csak a babiloni beköltözés után lett belőle az ab-zu (zu-ab) ura, s mint ilyen általános vízisten és a kozmosz harmadik része. Korábban En-ki töltötte be a helyét.

Más a helyzet az ural-altáji népcsaládnál. E népek közül nem egy, hanem a népek egész sora kedvezőtlen viszonyok közé került, ahol legalább is stagnálás, ha nem éppen visszafejlődés következett be. A szumirok Babilonban a mai kultúra zászlóvivői lettek, ellenben a kedvezőtlen megtelepedés, a zord klíma, vagy a talaj terméketlensége több ural-altáji népnél a föld kultikus tiszteletét erősen háttérbe szorította. De ősiségének és eredetiségének fennmaradtak a bizonyítékai. Pl. bizonyos altáji törzsek félnek még ma is megsérteni éles szerszámmal a földet, mert tudják, hogy az bosszúlatlan nem marad (Szojotok)... Az altáji tatárok nagy bűnnek tartják, ha valaki erőszakos módon növényeket tép ki a földből. A jakutok a földanyát An- Darkhan-Khotun, vagy An-Alaj-Khotun-nak nevezik és a vegetáció és a gyermekszülés istennőjének hiszik. A mongolok pedig azt mondják, hogy az ég életet, a föld meg a formát adja a dolgokba. A föld tehát a gyermekszülés istennője.

A hunok és a török törzsek gyakorta tisztelték áldozatokkal a földi istennőt. A mongol áldozatok anyaga a tej, a kumis volt. A szokás a föld istennek áldozatokat mutatni be, még ma is divatos a földművelő török törzseknél. Mivel a föld fekete, barna, szemetes, ezért áldozata is fekete (a burjátok, tatárok és csuvasok). A burjátok véres áldozataikat ősszel a betakarítás után mutatják be a földnek. Csak a tunguzoknál marad el a földkultusz, ami azonban e nép vadászó és halászó életmódjából következik. A földistennő a mesékben antropomorf alakban jelenik meg.

A finn-ugor ágnál hasonló a helyzet. Amely népek a földművelésre tértek át, azoknál megmaradt ősi jelentőségében a földkultusz, amelyek azonban tovább folytatták vadászó és halászó életmódjukat, azoknál sokat veszített jelentőségéből. Ilyenek a lappok, a zürjének, és a szamojédok. A balti finneknél a földisten helyébe felnyomult a víz és erdő szelleme. A volgafinneknél rendszeresen tisztelik és fekete állatokat, főként tehenet és juhot áldoznak neki. A Volga melléki csuvasok ismerik a földlopás szokását, amelynek keretében a földet menyasszonyként kezelik és egy díszbe öltöztetett vőlegénnyel kérik meg. Azért ez a szertartás lopás, mert a lopott földdel termékenységet akarnak biztosítani a maguk kopár, terméketlen talaján. E szokást ismerik és gyakorolják a volgafinneknél is, csak hogy ők földszerencse-lopásnak nevezik. Cseremiszek és votjákok hite szerint a földnek lelke van és ha ez eltűnik, magával viszi a termékenységet is. Ilyenkor ki kell puhatolni, hogy hova ment és mindenáron vissza kell csalogatni.

Az obiugor népköltészet is gyakran emlékszik "a fekete vagy szőrös földanyáról" de csak akkor áldoznak neki, ha betegség kínozza őket, mert azt hiszik, hogy a betegség a földből jön.

2) A földistennővel rokon egy másik istennő, kit általában Magna maternek nevez a vallástörténelem. Kultusza elterjedt egész Kisázsiaiban. A születés és táplálás istennője. Természetesen ismerik és tisztelik szumirok és ural-altáji népek egyaránt. Kisázsiaiban mint Ma- kultusz vált ismertté, miután egyesült a Kybele kultusszal. Ez a Ma pedig nem más, mint a szumir mada-föld, lakott föld, ország megrövidült alakja, s mint ilyen a lakott föld deifikálása. Valamikor az ősidő homályában gyakorolták kultuszát az összes török-tatár törzsek, az ugor és a permi népek. Az altáji ághoz tartozó népek a tejes tó istennőjének tartották, aki minden életnek adományozója. Ez a megistenített tejes tó, mint láttuk, az élet fája oldalán feküdt, a föld központjában. Némely altáji törzsek hite szerint az ég harmadik rétegében terült el, ahol a szülés Jajutsija élt.

Egy középzásiai mese szerint valamelyik khán annak ígerte lánya kezét, aki elhozza a Garuda sas szárnyát. Versengés indul meg. A hős vállalkozókhöz egy ifjú társul, aki a mitikus madár lakóhelye iránt érdeklődik. A versenyzők eljutnak a magas hegyre, ahol a felettük húzódó ég fehéredni kezd. Az ifjú hős megkérdi társaitól, mi van az ég mögött? Azok azt felelik, hogy a tej tó. És mi az a sötét a közepén? - kérdi az ifjú. Az egy erdő, ahol a mitikus madár lakik - hangzik rá a válasz. A tejes tó tehát egy hegyen feküdt, amely az égig ért. Az erdő pedig az élet fáját helyettesítette.

Holmberg-Harva iráni eredetű képzetnek tartja képzetünket, mert ott a Hara Berezajtin van egy megistenített tó, amely az életfája alól tajtékzik fel és szülő anyja mind az embereknek, mind az állatoknak. Olyan emlői vannak, mint 1-1 bőrzsák. Néha az égisten feleségeként figurál. Egy burját mese szerint a Tejút az égi istennő emlőiből kiömlő tejből eredt volna. Ezt a mesét ismerik a görögök is, abban a formában, hogy mikor Héra megszoptatta a különben gyűlölt Heraklest, a kihúzott emlői tejcseppjeiből származott a Tejút. (V. ö. még az ind. Soma Dhara- Somant.) Holmberg-Harvanak igazat kell adnunk, amikor a képzet meglétét az indo-iráni mitológiájában is megállapítja, csak ott térünk el tőle, hogy mi éppen fordítva gondoljuk a helyzetet, azaz úgy, hogy a szumirok a kölcsönadó, az indo-irániak pedig a kölcsönvevő fél. Holmberg-Harva hajlamos sok mindent elvitatni az ural-altáji nyelvcsaládtól és más közösségek javára írni, holott azok ősalapotukban semmivel sem voltak műveltebbek, mint az ural-altáji népek. Kivált, ha a szumirokat is e népcsalád tartozékának tekintjük. Pedig nyilván odatartoznak. A nippuri ásatás mitikus szövegeiből érdekes és fontos következtetéseket vonhatunk le a szumir vallás babiloni külön fejlődésére vonatkozólag. Ezekből visszakövetkeztethetünk a szumir-ural-altáji ősközösség egykori állapotára is. A Kramer által közölt mítosz szövegek közt van egy igen tanulságos szöveg, amelynek az a tárgya, hogy az erechi Inanna-Istar mint nyeri meg csónakával Eriduba utazva, Enkitől a sorstáblákat, minden előrehaladás égi alapokmányait. De minket itt nem a tartalom érdekel, hanem a belőle levonható tanulságokat, figyeljük. Ezek pedig következők: a) A föld istene Enki. b) A föld istene már hímnemű. c) Leánya Inanna-Istar a Venus csillaga. d) En-ki már útban van, hogy Ea-vá, a vízistenné változzék át, s mint ilyen a kozmosz 3. tagja legyen.

De fölmerül a kérdés, hogy jut egy földisten abba a helyzetbe, hogy egy égi csillagistennek a szülője lehessen? Nyilvánvalóan csak úgy, hogy az Ég és a Föld valamikor az ősidő homályában házastársak voltak, és nemzésükből népesedett be a mindenség. E hitet sok néppel együtt az ural-altáji népcsalád minden tagja megőrizte, a szumirból csak roncsok hirdetik egykori jelenlétét. Inanna-Istar azonban a születésnek az istene volt, akihez ősidők óta

folyamodtak a terhes anyák. Mint ilyen és mint a Vénusz megszemélyesítője egyúttal a szerelemnek is az istene volt. A cseremiszek, mordvinok és az ugor népek szintén az égben lakozónak tekintették a Magna matert. Sőt bizonyos török-tatár törzsek is. Hogy melyik felfogás az eredetibb, nehéz volna eldönteni.

A jakutban Ajysyt a neve, ami jelent, mint "Születésadó, Tápláló", nevezik még Ajy Khotuzt-nak is: Születésadó úrnő, Égi istennő. Legendák szólnak segítőkészségéről. Egyszer egy heves görcsökben vonagló terhes asszony könyörgött az égiekhez és röviddel utána 2 Ajysyt jelent meg az égből, hogy segítségül legyenek. És a szülés simán le is folyt. A szibériaiak ezért igen tisztelik a szülés istennőjét.

Áldoznak neki. a szülés után 3. napon, mikor úgy vélik, hogy a szülés istennője távozni készül. Az áldozati állat húsát, továbbá vaját tesznek az ágyfejéhez. A vajból egy csipetnyit a tűzbe dobnak, majd bekenik vele kezeiket és arcaikat, hogy így biztosítsák megtermékenyülésüket. Az áldozatban csak asszonyok vehettek részt.

A permi és az ugor népeknél is előfordul a Magna mater kultikus tisztelete. A cseremiszek Kugu-sothson-nak, a votjákok pedig Kildisin-nek nevezik. Az első értelme "Születésadó nagy anya", a másodiknak értelme kildini "teremtő" -ínisten, ég, tehát együtt a "szülés istennője". Mindkettő az égben lakik, felesége, illetve leánya az égistennek. Fehér juh-áldozattal tisztelik. A Vasjugan melléki osztjákok azonos istene a Puges nevű szülési istennő, ki az égisten leánya, az égben lakik arany palotában. Az odavezető út hosszú és fáradtságos, hét tenger, hét hegy és hét nyírfaberek visz odáig. Palotája hegyen emelkedik és hét terasza van. Udvarán csengővel ellátott kifeszített kötél áll, melyekben Puges a gyermeklelkeket gyártja. A Surgut vidéki osztjákoknak szintén Puges a szülési istennőjük. Ellenben a déli osztjákoknak és a voguloknak Kaltes anka - Kaltes anya. Neve a votják Kildisinből van kölcsönvéve, de ez kultusza ősiségén és belföldi jellegén mitsem változtat. Kaltes azonban nemcsak a szülésnek istennője, hanem a sorsok feljegyzője is.... Regei változatai szerint az égatya felesége, leánya, sőt anyja is. Keresztyén hatás is érzik személyén és szerepkörén. Különben, mint Munkácsi kimutatta, Karjalainen pedig alap nélkül kétli - természeti vonatkozású, a hajnal istennője. Rendszeres áldozatokkal tisztelik, áldozati állatai ló, nőtény rénszarvas, tehén stb.

A magyar ősmitológia boldogasszonyai között is van egy Boldogasszony, akiről Kálmány L. kimutatta, hogy benne a szülés istennőjét kell látnunk. Sajnos nevét elmosta az idő. A magyar folklóre, a magyar mitológia hivatásos művelői és a katolikus ünnepi kalendárium Nagyboldog, vagy a Szülőboldogasszony fogalmában oldják fel. Életadó istenség gyanánt emlegeti a néphagyomány és égi istennőnek hiszi. Valószínűleg hozzá fordultak a terhes anyák a szülés idején segedelemért, a terméketlen nők gyermekáldásért. Nem lehetetlen, hogy magyar eleinknek is több szülési istennőjük volt, mint a finn népeknek, akikén azonban jókora idegen hatás érzik. Legalábbis ez tűnik ki a Szülőboldogasszony azon gondolkodásából, hogy a szülés után két angyalt küld oda, hogy az anyát és újszülöttjét táplálja és őrizze. Ez keresztyén színűre festése egy pogánykori ősadatnak, amely szerint az ősmagyaroknál is több istennője volt a szerelemnek, a nemi életnek és a szülési folyamatnak. Mintha a heves szülési görcsökben vonagló előbb idézett jakut asszony esete ismétlődne meg előttünk. Ámde a katolikus Mária-kultusz itt sok mindent felborított, eredeti értelméből kiforgatott, sőt ellenkező jelentésűre változtatott át, hogy többé tisztán nem láthatunk. Benne él pl. a néphagyományban a "Cifraasszony" vagy "Szépasszony" képze. Ma a gyermekek ijesztője, a terhes anyák megrontója, holott bizonyosan nem ez volt egykori hivatása. Mert a magyar ember nem szokott rút erkölcsi tulajdonságot szép külső formába öltöztetni. Ami erkölcsileg rút, az

külsőleg is visszataszító. Az erdélyi székelyek között el van terjedve egy monda, mely szerint a Szépasszony hűtlen lett kedveséhez, mire az arcul csapta, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. Ezzel alámerült a feneketlen kristálytóba. A Szépasszony most várja kedvesét ezer év óta. Éjjelenként kitereteti vásznát az égen, és ez látszik meg a tejútban.

Egy másik magyar monda szerint a Szépasszony férjes nő. Férje a Sánta koldus. Valamikor a Szépasszony boldogan élt férjével, de amióta hűtlen lett hozzá, megszűnt a boldogság. A Sánta koldus sajnálja is, üldözi is feleségét, de beérni nem tudja, mert talyigáját maga után vonszolván, a Szépasszony mindig megelőzi őt. A Szépasszony a Nagyboldog - vagy Szülőboldogasszony - egyik leánya volt. Herodotos a szittyák istenneveinek a felsorolása közben Argimpasa-nak nevezi és az égi Vénusz csillaggal Afroditével azonosítja. Az Argimpasa jelentése felett sokat vitatkoztak, ámde meggyőző eredmény nélkül. Csak két magyarázat látszik elfogadhatónak, u. m. a török alkotórészekből álló és javasolt erdem-pasa-az erény feje, valamint a Nagy Géza által ajánlott kun erdung, a mordvin pas-- istennő kompozíció u. m. "a szűz istennő" értelemben. Valószínűleg az volt tehát a bizonyosan másként nevezett Szépasszony eredeti hivatása, hogy a szerelem istennője legyen. A

szumir mitológiában e szerepet manna tölti be, akiből a sémi babiloniaknál az érzéki szerelem istennője, Istar alakult ki.

De van a Szépasszonynak a magyarázatára még egy másik lehetőség is. Lehet, hogy a Szépasszonynak semmi köze sincs a Nagy- vagy Szülőboldogasszonyhoz és mi tévedünk akkor, amikor eleinknek az erkölcsi rossz és a szép közötti megkülönböztető képességet tulajdonítunk és a Szépasszony valóban mindig azt a szerepet töltötte be, hogy a gyermekeknek ijesztő réme, a terhes asszonyoknak pedig megrontója legyen, ez esetben egy, a szumir Labartu-hoz hasonló rosszindulatú démon állana előttünk.

3) A szumir haza-hon fogalmát Babilonban mindig a kienki, kiengi, vagy a kanagga-ból lett kanag, ES kalam fejezi ki. Ez a tulajdonképpeni patria. A kanag, kalam országot jelöl, de a kiengi értelme még nem világos. Ha a Delitzsch magyarázatát tesszük magunkévá, amely szerint a ki-nek kin alakja is van, azonos jelentéssel, a gi pedig országot jelent, akkor az értelem föld vagy alsó-ország volna (SGI. I. o.). Itt kell megjegyeznünk, hogy a kiengi Gudea korától kezdve megbővül a ra fonetikus komplimentummal is és aztán kingir vagy kingirranak hangzik. Ebből lesz, mint Deimel kimutatta a Sumeru, ill. a bibliai Sinear. Mi azonban ural-altáji paralelek alapján úgy véljük, hogy a kiengi-nek más jelentését kell keresnünk. Úgy gondoljuk, hogy a ki-en -ki (-gi-), mint: Enki földje. Ez a szumir haza. A legsúlyosabb ural-altáji érv a kiengi ilyen értelmezése mellett a földnek az ég és az alvilág közötti közép fekvése, mely igen gyakran elnevezésében is kifejezésre jut, sőt használtatik megszorító értelemben, az illető nép országa jelölésére is. Így nevezik pl. a kínaiak saját országukat "Középső birodalom"-nak, s a mongolok és a régi török népek Ötügennek, amely nemcsak országot jelent, hanem az ország deifikálását is. Az Orchon és Jenneszei melléki felíratok már ily kettős értelemben használják a szót. De megerősíti e használatot Marco Polo is, aki közli, hogy a mongolok Natigai-nak hívják a földet és a földistennőt is. Ma egyértelmű a vélemény, hogy a Natigai az Ötügen elrontott formája. Tehát belső jelentése szerint pontosan megfelel az "Enki földje" értelemnek. Igaz, hogy az "Enki földje" sohasem használtatik ural-altáji módra kultikus értelemben, de e ténynek magyarázatát lehet találni abban a helyzetben, hogy Enkit szumir földön mindenütt tisztelték és az egész szumir hazát beragyogta az erifui kultusz fénye, és az is igaz, hogy az enki előtt sohasem áll istendeterminativum, de az Enki-du tulajdonnév előtt sem áll, s jelentése mégis az, hogy "Enki fia".

4) A mongol népköltési emlékek Ötügen anyát "aranyos" jelzővel látják el. E jelző különösen gyakori a vogulban, ahol a Sorni sís (Arany édes) szinte állandó appozíció. A szumir mitológiában az Anunnaki az alvilágban is: arany trónokon ülnek.

5) Az ótörök feliratok a haza, a hon fogalmát még a far-sub (föld és víz) körülírással is ki tudják fejezni. Az Altáj körül lakó népek még ma is e név alatt tisztelik földistennőjüket. A sub, sug, su a szumirban vizet, lápot, tavat jelent és régi felismerés már, hogy genetikusan összefügg a köztörök szóval. A Tawdavogulok is ismernek egy szellemet, akinek neve "a föld és víz férfia" (RVAV. 1938. 2461.). A Volga-melléki csuvasok is ismerik a föld ilyen körülírását. Ezért kétséges a Vámbéry nézete, amely szerint itt egy iráni jelölési mód van kölcsönvéve. Az a tény, hogy az Achémenida Xerxes földet és vizet kíván a görögöktől meghódolásuk jeléül, a honfoglaló magyarokról is tudva van, hogy szintén ilyen jelképes módon kívánták meg ellenségeiktől a feltételek behódolását.

EGYEZŐ VILÁGKÉP

1. Az ég és föld kettősége a világmindenség

A szumir-ural-altáji világkép elemzésénél a földi viszonyok rajzából kell kiindulnunk, mert bizonyos, hogy az ég képzetére az összemlélődés által ráaggatott vonások földi viszonyokból vannak merítve. Ez azonban nem zárta ki az égi jelenségek önálló megfigyelését sem.

Vitás, hogy szumirok és ural-altáji népek ismerték-e már az őshazában a tengert? Az óceán partjain meghúzódó ural-altáji törzsek minden esetre igen, de a sztyeppéken örökös vándorlásban élő törzsekről ilyen ismeret nem tételezhető fel. Vajon a szumirokra is érvényes e tétel? Ha a szumir nép babiloni és az ural-altáji nyelvcsalád népeinek jelen elhelyezkedéséből az egykori őshazára vonhatunk le egynemely következtetést, és föltételezzük, hogy mai elhelyezkedésük az őshazában való elhelyezkedés sorrendjében történt, az egykori őshaza pedig valahol Nyugat-Szibériában feküdt, a szumirok őshazabeli helye ilyen formán a Kaspi-tótól keletre eső hegyvidéken és az ahhoz csatlakozó keleti sztyeppén terült el, akkor a tenger ismerete a szumirokra nézve is föltételezhető. Valószínűleg már itt kialakult náluk az eget és földet körülölelő őstenger (zu-ab) képzelet és az ural-altáji népcsalád többi részei tőlük vették át a kozmogonikus mítoszokhoz megkívánható ősvíz képzetét. De ez nem kölcsönvétel volt, hanem a szumir képzelőerő és éleselméjűség által a helyzeti előny okos kihasználása. Vagyis őshazabeli közös szellemi örökség.

Karjalainen vitássá teszi az ugorokra nézve, az alvilág ősközösségi eredetét is, holott ennek megdönthetetlen nyelvi bizonyítékok állják útját. Igen, mi is valljuk, hogy a közös alvilág képzelet utolsó fejlődési láncszem, de még az ősközösségi életben belül.

Szumir és ural-altáji elképzelés szerint ég és föld együtt jelentik a világmindenséget. A szumir hármas tagolás (ég, föld, víz) már babiloni tudós spekuláció gyümölcse. A világ neve szumirul az ősközösségi állapotban belül AN, KI-ég és föld. Az Enuma elis teremtési mítosz az ég és föld őseit An-sar-gal, Ki-sar-gal (felső és alsó mindenség) nevezi. Ősi anyagot őriztek meg a varázsszövegek, ahol a varázslás mindig az ég és föld segítségével, ill. nevével- (ben) történt. A stereotip formula ez: "Hetén az égben hetén a földön! Az ég segítségével legyenek elűzve, a föld segítségével legyenek elűzve! "

Az altáji népek kozmogonikus tagolásáról az Orchon és Jenisszei török feliratokból nyerünk adatokat, ahol a következőket olvassuk: "Hallgassatok bégek és török-oguzok népe! Amíg fent az ég alá nem hullott, és lent a föld le nem süllyedt, ki tette tönkre országodat és kormányodat, óh török nép? " Vagy egy másik adat: "Amikor az ég és föld összezavarodtak, a tokuz-oguz nép is újra ellenséges viszonyba jutott önmagával és egy évben ötször csaptak össze. " A többi altáji és a finn-ugor népek is házastársi viszonyt konstruálnak a hímnemű égisten és az anyaként felfogott földistennő között, ez már önmagában is bizonyítja a világmindenség eredeti kettős kozmikus tagolását.

Az égi sátor, ill. szilárd fedél jellege

Ez a hasonlat a földi sátor képéről van véve és az égre alkalmazva. Amilyen a földi sátor, olyannak látja az ember először az eget is. Az égi istennek lakóhelyül szolgál és amellet mint szilárd fedél védi a földet és a földi életet is. Pl. A jakutok azt hiszik, hogy az ég sok állatbőr, kifeszítve a föld felett, amelynek éppúgy van tetőnyílása, mint a földi sáornak. Sőt van ajtaja is. A csillagok viszont mindmégannyi üregek az ég felszínén, melyekből csodálatos fény árad ki. Ha az égi istenek informálódni akarnak, hogy mi történik a földön, felnyitják kissé a fedélnyílást és úgy informálódnak. A burjátok azt mondják ilyenkor, hogy az égi ajtó nyitva van és tündöklő fény árad ki az égből. Nyilvánvaló, hogy a fény a hulló meteor fényességéről van átkölcsönözve.

A föld négyszög-, kör-, gomb-, cipó-alakja, köldöke

A tunguzok a földet négyszögű vaslemeznek képzelik el. Négy szeglete van, ami megfelel a szumir 4 ub-nak, égitájéknak és nyilván a 4 főiránnyal függ össze. A jakut sámán ruháján a föld gömbalakú. A szem köralakúnak látja. Van olyan nézet is, mely szerint a föld egy cipóhoz hasonlít. A jenisszei osztjákok hite szerint a föld ferdén fekszik észak felé, miért is ennek megfelelő a fő tájékozódási irányuk: dél-felső észak-alsó. A török népeknél a fő tájékozódási irány mégis kelet-nyugat.

A föld központját Ázsia régi kultúrnépei nyilván szumir hatás alatt a föld köldökének nevezték. Néhány török nép ismeri e kifejezést, használja a votják mitológia is. A föld az őstengeren ide-oda mozgott, ezért teremtette a vogul-osztják hitrege szerint Numi Tarem az Ural hegyövet. Azonos legenda ismeretes a Kaukázus hegyláncról is. Az alvilág bejárata szintén a föld köldökén van.

Az ég és föld kozmikus hegy jellege

1) Az ég boltozatosságánál fogva alulról hegynek látszik, boltozatnak, mely ráborul az égi óceánra és azt körül fogja. De föltalálható némely altáji népnél az az elképzelés is, hogy a kozmikus világhegy nem maga az ég, hanem csak az égben van. Általános hit, hogy felnyúlik az északi sarkcsillagig, tehát messze északon van, amint Ézsaiás 14, 13. v., a dicsekvő asszír királyról mondja: "az égbe megyek fel, az Isten csillagai fölé helyezem trónomat és lakom a gyülekezet hegyén messze északon. "Nyilvánvaló, hogy a prófétai irat szerzője a kozmológiai nézetet csak az ókori Kelet szellemi örökségéből meríthette, ott pedig szumir hagyaték volt. A mongol, burját és kalmük mesék e hegyet Sumbur, Sumur, vagy Sumer-nak nevezik és ennyiben (hasonlítható) azonosítható az indiai Meru hegységgel, vagyis Indiára, mint az eredeti helyére utal és azonkívül földi viszonyokat alkalmaz az égre, de az utóbbi nem meglepő, az elsővel meg az lehet a helyzet, hogy a szumirok által megtermékenyített ókori Kelet szellemi hagyatékából merítették. A török-tatár népeknél azonban oly formában

található meg, amely nyilván magán viseli a perzsa hatás bélyegét. Itt u. i. isten lakozik a világhegyen és az istennek neve kudai - perzsa kölcsönszó. Hogy a képzet itt is eredeti, mutatják pl. a burját Bai-Uegon esete, aki az égi "arany hegyen" trónol és él. A jakut mesék pedig az égnek egy tejfehér kőből álló hegyéről tudnak. Az északkelet Szibériában lakó goldok szintén úgy hiszik, hogy mikor az istenek teremtették az eget, azt kövekből alkották, azonban az emberek félvén, hogy reájuk szakad, az istenek levegőt fújtak a boltozat alá, amely eltakarja szemeik elől az eget. Ahol az a meggyőződés vert gyökeret, hogy a világ kicsiny kezdetből nőtt ki, ott a világhegy is eleinte csak egy kis dombocska volt. De mindenütt a kozmográfia központi részét alkotja.

Az égi hegy képzetét ismerik a finn-ugor népek is. Az osztjakok pl. beszélnek egy hétemeletes hegyről az égben. Egy finn népköltészeti emlék pedig a tűz eredetéről szóló kérdésre így felel: "ott az ég köldökén, a híres hegy csúcsán. " (Valószínű, hogy a finn mitológiából való kölcsönzés a skandináv Himin-bjorg- ég-hegy képzet.)

De a föld is hegynek képzeltek, mint az égi föld, vagy az égboltozat. Csúcsa az égi ég fölé, és neve "ország hegye"-harsag kur-kurra. Landerberg (A. IV. R. 27. 3, sz.) így aposztrofálja az országhegyet: "Emil nagy hegye, Imharsag, melynek csúcsa az égi égig ér, alapja pedig az apsuba van beágyazva. " Az országok hegyének lakosai csak az égboltozat belső részét látják, de a tőlük elfordult részét már nem. Enlil, az égi föld, az állatkör ura lugal ezért viseli a mada mada, vagy az en kur kurra méltóságjelzést is. És mivel az állatkör supuk same, egy, a babiloni mélyföldön gyakorolt lakóhely és útfeltöltési mód, ezért lesz Im- harsag, ég ország éghegy vagy kur-gal-nagy hegy, kur-mada mada- országok hegye, és ezért épül a nipuri templom az e-kur-ra, amelyet mintául vettek az összes babiloni templomok.

Az égi és földi kozmikus hegy képzetének és általában az egész világképnek ural-altáji tisztázását Holmberg-Harva műveinek köszönhetjük, aki először ismerte föl, hogy itt kozmikus fogalmakról és nem valóságos konkrét helyhez kötött hegyekről van szó. Nagy érdem, kár, hogy nem nyúlt vissza a szemín-ural-altáji ősközösség forrásáig. De ő hangoztatta először azt is, hogy az ég kozmikus hegyként való felfogása földi viszonyokból van az égre átvive. A földi hegyek látása ösztökéli az embert arra a következtetésre, hogy a boltozatos eget is hegynek lássa. A földi hegyek látása nincs okvetlenül a legmagasabb hegyekhez kötve, bár tudjuk, hogy a Me-Ru, a Sumeru hegyet a Himalájával azonosították, a Hara Berezajti pedig az egykori Elam területén emelkedett magasra. (Hegyek a föld felszínén másutt is voltak észlelhetők.) Eszerint tehát két világhegyről beszélhetünk, egy földi és egy égi világhegyről. Az utóbbi fiatalabb és az előbbiből fejlődik ki, de megmarad égi világhegynek, a földi világhegy "országok hegyévé" alakul át, és eredetibb, mégis az ég túlsúlya mellett kissé háttérbe szorul, annál inkább, mert az ég istenei hatalmasabbak, mint a földié. A világhegy, illetve országhegy az altáji mesékben gyakran a világóceánnal karöltve jelenik meg, ami azért fontos, mert a szemín és ural-altáji őskozmogóniába enged bepillantunk.

A mongol mesék szerint hősi küzdelem fejlődik ki egy óceáni szörny, a Losy közt és a világhegyre menekült és ott Garide madárrá változott hős között, és csak nehezen sikerült a hősnek győzni. Más közép-ázsiai kozmográfiai szövegek Abyrga néven említik a szörnyet, amely keleti mesék révén átmegy a skandináv mitológia "Nidgard kígyó" alakjába. Itt, mint a nevek is mutatják, ősrégi alapra sok idegen anyag, főként ind hatás rakódott le, de ez az ural-altáji szemín egyező felfogás eredeti struktúráján nem tudott annyit változtatni, hogy az felismerhető ne volna. A2 világhegy egyébként belülről kivájt üres térköz, a földi világhegy hasonlít még egy felborult csónakhoz, illetve egy fenéklapjával felfelé fordított üsthöz.

Igazat adhatnánk Holmberg-Harvának abban is, hogy itt egyszerű kölcsönzésről van szó, ha nem állanának kizáró nyelvészeti okok a migrációs elmélet útjában. Ámde ilyenek zárják el a kölcsönzés lehetőségét. PI. a kun nemcsak egyszerű földi hegyet, hanem kozmikus hegyet is jelölő és hozzá megfelelő paralelek vannak jelen a finn-ugor nyelvek köréből, mint magyar ek-kora, ak-kora, mek-kora? -so gross, wie gross?; zürjén Kur-Berg, Anhöhe; finn korkea-hoch; cseremisiz kurek-Berg; votják turez-berg; osztják karwis-hoch. Mint ilyen szócsoport élesen elválasztandó a kor időjelölő szócsaládtól, amellyel összekeverik. Ezt már Gombocz is észrevette, mikor a (MSFOU. XXX. évf. -ban, a 128sz. a.) a magyar kor-hoz felsorolván az összes szóhajóhető paraleleket, az általunk idézetteket is, e megjegyzést fűzi hozzájuk: "Offenbar gehören diese Wörter verschiedenen Wortsippen an. "

De idevezet a II. duó terminus is, amely: aufschütten, ausgiessen-feltölt, kiönt jelentéssel bír. Asztronómiailag az égboltozatra szokták vonatkoztatni, de tekintettel feltöltött jelentésére és az állatkörnek supuk, same. égi töltés jellegére, indokoltabb az elnevezést az állatkörre, az égi földre vonatkoztatni, amely éppúgy az égi istenek lakóhelyét jelölte, tehát éppúgy égi országot jelentett, mint ahogy a földön is országok, az államok számítanak és nem a pusztá föld, mint kozmikus egység, önmaga elvontságában. Mintha csak a szumír dobra állapította volna meg a M. E Sz. 1927-ben megjelent IX. f. 1369. kl. a turgidum quid jelentését, mert a dub is, mint a magyar 1. dob egyformán jelent dob-t (Pauke, Trommel) és dombot. Ez utóbbi címszó alatt felsorolja az Et. Sz. a vogul tomp, tomp gyököt is, amelynek jelentését így adja vissza: 1. sziget, nyilván a sziget feltöltött jellegére tekintettel; 2. domb-Hügel. A magyar domb szóról megjegyzi, hogy dob alakjában pontosan megfelel a vogul tump gyöknek, a domb változata járulékos orrhanggal nyilván magyarnyelvű fejlemény (1384 kl.). Ámde sem az égi, sem a földi világhegy nem domb, hanem nagyon is magas hegy. Azonban emlékezzünk csak vissza, hogy ahol a világ fokozatos fejlődésének a hite van jelen, ott kezdetben a világhegy is fokozatosan nőtt mai magasságára, eleinte jelentéktelen kis domb volt. Okunk van feltételezni, hogy ez nemcsak néhány altáji népnek volt a hite, hanem a szumiroknál és az egész ural-altáji nyelvcsaládnál ez lehetett a helyzet.

De a szumír har-sag (hegylánc?) is har előrészben igazolja, hogy a világhegyképzet szumír örökség az ókori keleti népek életében. Nevezetesen ez ismétlődik az Avesta Hara (Berezájtí) név előrészében, és az ószövetségi har-hegy, hegység azonos jelentésű gyökszóban. Az asszír-babiloniból a képzet és elnevezése nem származhatik, mert ott a hegynek már sadu jelölése van.

Az állatkör egy másik elnevezése an-tir-anna. Ez annyit jelent, mint "az ég magas lakása ", vagy "az ég magas ligete. " A. Jeremiás a következőket írja róla: "Az ég ligete magyarázatánál arra kell gondolnunk, hogy a szférák hegyének a csúcsa, amely az állatkört képezi, bejáratul szolgál a felső éghez, ill. a paradicsomkerthez, amelynek közepén az életfája és a halálfa állanak. "De gyakran jelöli a szövegekben a szivárványt is. E tir-ről majd később fogunk behatóan tárgyalni.

A világhegy a monumentális emlékeken, különösen pedig a pecsétcilinderek ábrázolatain két csúcsúnak van ábrázolva. E jelenség oka a kozmosz és a körforgás egymásnak való megfelelésében bírja a magyarázatát. A világhegy fogalma mellett ismerik a sémi babiloniak a szintén kétszúcsú napfelkelte és napnyugta hegyét is. Különösen pecsétcilindereken gyakori. Az elsőnek a neve harság Babbora vagy kur Babbor (világos hegy), a 2. -é harsog gigga, vagy kur gag (fekete hegy). E nevek is a kozmosz és a körforgás lényegi azonosságában bírnak

alapjukat és a kettős hegycsúcs a napjárásnak az égfelületén hegy és völgy között való föl- és leszállását akarja érzékelteni.

Az ég és föld további kettős tagozódása

Két ég és két föld van, u. m. felső és an-pa, vagy an-zag; asszír-babiloni elat same-Himmelshöhe, amely a horizont felső pereméig ér, és alsó ég, amely a horizontot öleli föl a föld peremével való találkozásig, összeérésig. Ennek az elnevezése: an urra, asszír-babiloni zsid same-Fundament des Himmels. És két föld létezik, úgymint a tulajdonképpeni föld és az alvilág.

A finn Kalevala L. 501 kks. -ban szintén megemlékeznek "a legfelső földanyó"-ról és "legalsó éghatár"-ról. Ami pedig az ég magasságát illeti, sem a szumirok, sem az ural-altáji népek nem tartották nagyon távolfekvőnek a földtől az eget. Ha a világhegy fehér csúcsával az édig, ha a világfa szintén az égbe nyúlik lombkoronájával, ha a japán mitikus elképzelés szerint az eget és a földet egy álló mennyei lajtorja, vagy egy égi függő híd kapcsolja össze, ha a sas Etanaval a hátán néhány órai utazás után feljut a 7. égbe, és ha a Gen. 28., 11 kkv. -ben megörökített Jákob álma is a földet az éggel összekötő lajtorjáról tud -e mozzanatok hangos bizonyosságai annak a ténynek, hogy az ég valóban nem esett messze a földtől.

De az égről és a földről még azt is tudta a szumir és az uralaltáji felfogás, hogy nemcsak kettős tagolásúak, hanem rétegesek is, azaz egymás fölé helyezett rétegekből tevődnek össze. Tehát az alvilág közös képzeiteinek az ismertetése előtt e rétegeességről kell szólnunk, annál inkább, mert az alvilág a föld 7. rétegében terül el.

A VILÁGRÉTEGEK EGYEZŐ KÉPZETE

Az ég rétegeessége

A világrétegek kialakulása kérdésének vizsgálatánál a közép-ázsiai török népek életmódjából kell kiindulnunk, amelyek már szakítván a halászó és vadászó foglalkozással, nomád állattenyésztésre adták rá magukat. Vagyis méneseikkel, gulyáikkal, nyájaikkal állandó vándorlásban voltak, aszerint, hogy hol nyílik számukra alkalmas legelő. Mivel ily módon állandó vándorlásban voltak, a nomád életmódhoz igazodott házépítési módszerük is. Könnyen felállítható és szétszedhető sátrakban laktak, köralakú, faváz, nemez lapokkal borított kunyhók voltak ezek, köteléssel átkötve és a földhöz erősítve. A faváz és a köréje burkolt nemezköponyeg embermagasságú függőleges falat alkotott, melyet gömbszelet formájú tetőzet vett körül. A tetőzet közepén köralakú és rossz időjárás esetére zsinórra járó szerkezetet alkalmaztak. A tetőnyílásnak az volt a szerepe, hogy a fényt bebocsássa és a tűzhely füstjét kivezesse. Az éjjel-nappal szüntelenül őrzött nyájak jó alkalmat szolgáltatottak a pászoröröknek, hogy állandóan figyeljék az eget és így alakul ki e népeknél az a (sátort összetartó favázból és a tetőburok boltozat alakjából) hit, hogy az ég egy a föld fölé kifeszített óriási sátor. A sátor összetartó favázból és a tetőburok boltozat alakjából alakul ki a legtermészetesebb úton és módon a világrétegek képzete. Itt élnek az istenek csodálatos fényözönben, egy családot alkotva, de egymás fölé helyezkedő különböző ég- és földrétegekben. Szigorú rangsor szerint. Természetesen ez volt az őállapot a hasonló viszonyok között élt szumir ősnépnél is.

Az ég (7) hétrétűsége

Az ég hétrétúsége a kozmológiában a szumiroknál jelenik meg legelőször. Az eget az összimir felfogás egy, a föld fölé telepedő szilárd, félgolyó alakú alkotmánynak fogta föl és benne 7 egymás fölött álló réteg összetevődését látta. Az ősrégi szumir viszonyokat tükröző fogalmazás szerint az Assurbanipal király könyvtárából származó Etana mítoszban Etana a sas hátán, a 7. égbe, az Inanna-Istar legfelső egébe akar feljutni, hogy a várandós feleségén segítő, elkérje tőle a csodaszülés fűvét, de amikor már majdnem célnál van, megállásra és visszatérésre készíti a sast.

De mindennél meggyőzőbb bizonyíték az ég hétrétúsége mellett a világoszlop helyére épült zikkuratok 7-7 emelete, ami gyakran a tornyok neveiben is kifejezésre jut (v. ö. pl. E-úr-imin-an-ki-az ég és föld hét kötelékének háza; az égréteg, az égtáj szumir neve ub, ib, asszír-babiloni tubukatu).

Az ég háromrétúsége

Késő kor spekulatív gyümölcse az az Ebeling-féle szöveg, amely az égnek csak 3 rétegről tud (No. 7. 30-38. s.). A felső ég lundanitukóból, Anu és az Igigi székhelye. A középső égben (Saggiemut kőből) az Igigi és a Bel lakóhelye, az alsó eget (jaspisból teremtve) a Bum-asi csillagok kapták. A világfa bucifának nevezve elmesu-ból alkotva, a középső égben ragyog. Pál apostol a 2. Kor. lev. -ben e 3-as tagolású kozmoszt alkalmazza.

Az ég rétegeiségének nyomai megtalálhatók az ural-altáji népek kozmogonikus képzeteiben is. Pl. az altáji törökök az eget tizenhét rétegből állónak képzelik, más török törzsek kilenc rétegből, ingadozó az égrétegek száma a jakutoknál is, kik Sieromski megfigyelése szerint öt, hét, kilenc, sőt tizenkét égről is tudnak, A csuvasok hite szerint az ég hét réteg összetevődésének az eredménye.

A finn-ugor népek közül az ég rétegeisége határozottan jelen van az ugor népköltési emlékekben, sőt világosan tükröződik a finn Kalevalában is. Oly nagyfontosságú kozmogonikus képzetek ezek, hogy szükségesnek véljük legfontosabbjaikat itt szószerint közölni. Az ég hétrétegeiségét a vogul népköltési emlékekben a következő helyek mutatják:

Az égnek egyik népköltési emléken e jelzője olvasható: "az abroncskarika módjára menő (vagy forgó) kerek ég", melynek "hét tájéka", "hét ruhaszárnya" van, egy másik hely így aposztrofálja az eget: "hét fekete sas (röptényi) magasságú Tarem atyuskánk" (magas ég), egy harmadik hely ismét így: "hat fekete sas (röptényi) magasságában (lakó) Aranyos atyácskádhoz, a kelő nap aranyos szemével nyugvó nap fűrtjeivel (sugaraival tündöklő) királyhoz hét fekete eses (röptényi) magasságban (lakó) apácskához siránkoznál te (Paszatbálvány) érettünk." Egy további szövegben ezt olvassuk: "derült egek hét közében hetedik égbeli gazdag Tarem apuska", ugyanott néhány sorral előbb: "hét ég hegyiben lévő ég ősz fejű öregecskéje". Az égatya mindenütt láthatóságát fejezi ki ez a körülírás: "táplálékos hét világot, jószágos hét világot körüljáró férfiú" "hét ég hegyiben levő ég.... Oh-szemű férfi, Oh nagyságú szemed ragyogtasd lefelé". De az ég rétegeiségét fejezi ki az égisten Numi Tarem (Nun-Torem, Nom-Najer) elnevezése is, amelyben a numi, num-felső, magas. Az Irtysz-osztjákok az égistént így nevezik: "a 7 világosság felső férfja a mi Atyánk". Van ilyen jelzője is: "a hétemeletes, a hétemeletes". A Vasjugan melléki osztjákok képzetei még világosabbak és határozottan ki is mondják, hogy a Numi Tarem a 7. égben lakik.

A Kalevala is számos helyen tükrözi a felső, a legfelső ég és a legalsó földanya fogalmát, de 9 égről tud, ami világosan indogermán hatás. Pl. a 48. ének 323 ks. így szól: "A nagyságos Nap

fiúcska.... A piros pamacsban ottan, A tűz sziporkára bukkan, amely jött volt az egekből. Aláhullt a fellegekből. A 8. menny mögéből. Kilencedik ég színéből. " Az I. ének 501 ks. ezt írja: "Ott az öreg Vajn-amöjnen elevez dörögve innen. A rézből remekelt sajkán, Ércből épült kis tutajkán, a legfelső földanyaáig. A legalsó éghatárig. "

Eredeti-e legalább alapszerkezete szerint az ég ilyen rétegeessége a szumiroknál és az ural-altáji népeknél? A szumiroké mindenesetre eredeti, de az ural-altáji népcsaládé heves ellen állásba ütközik. Kellő ok a kétkedésre itt sem áll fenn. Három irányú kölcsönvétel lehetőségét mérlegelik az illetékesek. Az egyik az izlám volna. A Korán és a mohamedán teológia valóban ismeri és hangoztatja az ég hétrétegűségét, de tekintettel arra, hogy Közép-Ázsia török törzseihez az izlám csak a Kr. u. 13. században jutott el, különös tekintettel pedig arra, hogy az ég és isten elnevezése a szumir és török nyelvekben kb. egyezik, de egyezik az uralj-nyelvcsoporthoz is, és e tény csak prehistorikus érintkezésből magyarázható meg, nem valószínű ily késői kölcsönzés.

Második forrás volna a sémi babiloni kultúra kisugárzása az ural-altáji nyelvcsalád népeire, de ennek útját állja a szumir ural-altáji közös égtisztelet egyező képzeteinek szokatlanul hosszú sorozata és nagy terjedelme.

A 3. árja hatás már valószínűbb, mert pl. a török törzsek 9 és a balti-finnek 9 égrétege csak árja hatás és kölcsönzés lehet.

A magyar ég rétegeességének elhalványuló nyomai

A nyomok a Tetejetlen fa, vagy Az édig érőfa című magyar mesében állanak előttünk. Arról szól az a mese, hogy a király udvarában van egy édig érő fa, és ennek lombkoronájába ragadta föl a sárkány a király leányát. Aki visszahozza a királyleányt, azé lesz feleségül. A sok pályázó közül csak a király kis kondásának sikerült feljutnia a csúcsig az elágazásig felmászva, a szétvált lombok között tágas mezőség tárul fel előtte, egy másrétegű világ. Itt egy kastélyban három táltos lovat talál, a harmadikkal feljut a csúcsra. Itt újabb sík mező nyílik meg előtte, ismét egy másrétegű világ. Végre egy újabb kastélyban megtalálja a keresett királyleányt. Ennyi az, amit a magyar égrégiókról tudunk. Alig több a semminél, de arra elég, hogy bizonyítsa, miszerint pogány eleink ismerték az égrégiók tanát és ugyanazt a nézetet vallották, mint ugor testvéreik. Tehát a magyar ég is 7 rétegű volt, mint a vogul és osztják.

Noha mesében fordul elő ez adat, de hát távolról sem mesemotívum, hanem sámánceremónia egy többé már nem értett darabjai. Valamikor így mászott fel a szumir és ural-altáji sámán az égbe. Rendkívül nagy a hasonlatosság egy Castrén által közölt szamojéd hősének, továbbá egy Verbitzkij által még 1870-ben egy tomszki lapban közzétett Altáj hegyvidéki és egy J. S. Poljakov részéről publikált észak-osztják sámán bűbájoskodás, illetőleg égbeutazási jelenet és a mi esetünk között. A különbség csak annyi és az, hogy míg amazokban a sámán utazik fel az égbe, itt a király kiskondása. A magyar mesemotívumból pusztán szórakoztató anyag lett, keleten még mindig hisznek varázslatos erejében és "istentiszteletnek" nevezik azt. Természetesen a magyar mese keleti eredetű, párhuzamot csak az ázsiai népek sámánrítusában találhatunk föl, amellyel néha-néha szó szerint egyezik.

A föld rétegeessége

A föld szumir fölfogására jellemző, hogy az is éppoly rétegesnek, rétegekből állónak képeltetett el, mint az ég, ami különben egészen természetesnek tűnhetik fel azon szoros

viszonynál fogva, melyben ég és föld állott egymással. A föld rétegeinek száma ugyancsak 7. volt, akár csak az égé. Egy régi nippuri szöveg kifejezetten is szól a 7. földről, de a 7 földréteg jelenlétére nézve még jellemzőbb az, amit idevonatkozólag a mythikus szövegekből olvasunk. Ezek közül az Istar alászállása az alvilágba című mythos arról tudósít, hogy Istar az alvilágba való alászállásakor hét kapun keresztül jut be a halottak birodalmába, ami úgy értendő, hogy minden egyes kapu egy-egy földréteget zár el, amelyek egymás alatt rétegeződnek. És az egyes kapuknál Istar megfosztatik különböző ruha- és felszerelési darabjaitól, az utolsó kapunál pedig éppen szeméremövétől is, ami azt akarja jelképezni, hogy a földrétegekben való minél mélyebb alászállással egyre inkább távolodik a föld felületétől és közeledik oda, ahol a halottakéval egyenlő sorsban osztozni kénytelen. Egy másik mythos, a Nergal és Ereskigal- ról szóló, szintén úgy festi Nergal-nak az alvilágba való alászállásakor tett óvintézkedéseit, hogy az isten mindenik kapuban 1-1 segítő démont állít fel, akik az Ereskigal elleni küzdelmében esetleges meglepetésektől vannak hivatva őt megóvni s a bemenetel hét kapujában helyet foglal hét s a kijövetel ellenkező irányú másik hét kapujában helyet foglal ismét hét démon. Tehát a föld felületéről az alvilágba való jutás hét, kapuval ellátott földrétegen keresztül történik s a feljövételnek is azonos az útja. Hogy a föld belsejében képzeltek alvilágnak a föld felületéhez viszonyított eme fekvését s a hozzávezető földrétegek számát helyesen ítéljük meg, erre vonatkozólag idézzük Jeremiás nézetét, mely hasonlóképpen vélekedik. A halottak birodalmát hét fal veszi körül, ezt feltételezi ugyanis a hét kapu, melyen Istarnak keresztül kell hatolnia. Az égi világ hét sphaerájának földalatti megismétlődése ez, amely sphaeráknak a keleti legendában szintén hét kapu felel meg.

Az Ebeling-féle szöveg a földnél is csak 3 rétegről beszél. A felső földön a ziquiqu-aneluti telepedett le. A középső földön Ea kapott szállást, az alsó föld pedig a Anunnaki birtoka. E tagolás egykorú lévén az ég három rétegűségével, miként amaz, papi spekuláció eredménye és így az ősközösségi állapot mérlegeléséhez nem szolgáltat semmi biztos támpontot. Azaz, hogy mégis. Azáltal, hogy nem szól a kozmosz 3. részéről, hanem csak az égről és a földről, megerősít minket ama meggyőződésünkben, hogy helyesen döntöttünk, amikor a szumirokra nézve, az ősi kettős tagolás mellett foglaltunk állást.

A ziquiqu-araeluti a szumir mulu-lál, vagy lu-lil-nek felelne meg és Ebeling fordítása szerint "Windhauch-Menschen"-t jelentene, tehát újabb bizonyítéka a szumir lil-szél és lehellet értelmének. Ugyanaz, mint az Enuma elis ősembere, vagyis élő, lelkes lény.

A finn-ugor népek közül a vogulok népköltési emlékei gyakran szólnak a kérges föld hét közéről, pl. "száz hajas drága fejem a kérges föld hét közébe tették im", "ha könyörgésünket (Polem isten) meg nem hallgatod, a kérges föld hét közébe nyomsz alá (sírba viszel) " "kiáltásunkat a kérges föld hét közébe, a piszkos föld hat közébe hallatszok im alá zaja", "az ellenséges hadat szent kérges földednek hét közébe csak úgy lecsapdosnók", vagy "Numi Tarem rendelte kérges föld", hét kérgű, kérges föld, hét kérgű szent föld. Nyilvánvaló tehát ez adatok alapján, hogy a vogul felfogás a földet hét kérgűnek képzelte, az az hét kérgűből összetevődöttnek gondolta, amire nézve szerintünk nem elégséges magyarázat a Munkácsi előtt tett szoszavidéki közlés, hogy a föld azért hét kérges, "mert a felületén fű van, levél van, aztán fekete, fehér, vörös föld van", hanem a föld hétrétűségét a földterülettől az alvilágig terjedő mélységben kell értenünk. Erre utal a Karjalainen adata is a Vasjungan melléki osztjások alvilágának a fekvéséről, amely szerint "az alvilágnak hét emelete van, amelyek a kérges föld, a hajas föld hét emelete alatt" fekszenek.

A finneknél a föld rétegeiségére következtethetünk a Kalevala L. éneke 501 kk. sorai leírásából:

"Ott	az	öreg	Vejnemöjnen
Elevez		dörögve	innen
A	rézből	remekelt	sajkán,
Ércből	épült	kis	tutajkán
A		legfelső	földanyáig,
a	legalsó	éghatárig.	"

A legfelső földanya okszerűleg magyarázva nem jelenthet egyebet, mint a föld legfelső réteget.

Az Égisten udvartartása és annak berendezése

A szumir-ural-altáji ősközösség vallási összefüggésének igen jelentős bizonyítéka az a mód, ahogyan a perszifikált égisten palotáját, udvartartását, berendezkedését a lényegében egymással egyezően elképzelik e népek. E konkretizáló sajátosság csak közös szemléleti más eredménye lehet. a) Szumir felfogás szerint Au az égisten, az ég legfelső (7) rétegében lakik. Noha az egész égbolt perszifikációja, mégis lokalizálva van, az ég egy bizonyos, meghatározott pontján. Ez a pont pedig az északi sarkcsillag, mely alulról nézve, az ég legmagasabb pontjának tűnik fel. Ez a har méed "az összegyülekezés hegye, messze északon", amelyről Ézs. 14, 13. v. is szól. Ez az égi Olimposz, ahol az An palotája emelkedik és ahol trónján ül. Az Adapa mítosz szerint innen áll föl, hogy az ősember sorsába belenyúljon. A Gilgames mítosz szerint Istar felmegy az An egébe, a XI. f. szerint pedig az özönvíz beálltakor az összes istenek az An egében keresnek menedéket. Itt épült az Esarra, a világmindenség palotája, a tulajdonképpen ég. Ez az istenek összegyülekező helye, az istenvilág temploma, az égi feltöltés (supuk same) legmagasabb pontja. Kapujának őrei Tamuz és Giszida.

Itt tartja An uralkodása legfőbb jelvényeit, eszközeit is. Ezek között van nyárfából készült botja, az An "dicsőséges fegyvere", továbbá az uralkodói jogar, a szalag, a sapka a bot, mint a királyi méltóság jelvényei, a háló, az élet eledele, itala és a sors táblái. Udvartartásához tartoznak nagy vezére Ninsubur, a CT. XXIV. 3. 22. kks-ben emlegetett 'fősütőmester', "főpásztor", "főkertész", "dobverő", és a "tanácsosok". b) Az altáji népek közül a burjátok az égisten aranyban és ezüstben csillogó házáról beszélnek, az altáji tatárok pedig egy palotáról tudnak, arany kapuval és arany trónussal. Fiainak száma hol 7, hol 9 (RVAV. 154 kkl.).

Az ugor népek közül a vogul népköltési emlékek a következőképp írják le Numi-Tarem égisten házát és annak berendezését:... "Arany tündöklésű, ezüst tündöklésű szent háznak"... "eleven színekkel ékesített ház"-nak.. "aranyvízzel folyó" (aranytól ragyogó) háznak nevezik azt több helyen, melynek arany és ezüst tetőrúdjai, valamint keresztgerendái vannak és természetesen a hetedik égben emelkedik. Ezüst e háznak a tetőnyílása is, azaz felülről kapja a világosságot, egy más verzió szerint azonban ablak ékesedik rajta. Az égatya háza hétrekeszes, hétszobás. A hét szobának hét ajtaja van, az ajtóknak arany kilincsük s távozás esetére hétszeres vaslakat és hatszoros vasretesz őrzi a bentmaradókat. A ház deszkás padlója "aranszélű hét szőnyeggel" van leterítve. A "téres ház" terén "aranszélű hét asztal", egy másik közlés szerint "naphímes szent asztal" áll. Mikor uralkodói jogait gyakorolja "aranylábú szent trónra ül", aranyvégű szent botjára támaszkodik s kezében jogart tart. Házában őrzi az "élet vizét", vendég ülő szobarekeszében vannak az írások, vagy könyvek, melyekben a teremtmények sorsa van megírva, továbbá a varázsszerekül szolgáló, már ismert aranyfokos és aranyostor. Nagyjában egyező e képpel az a rajz is, amelyet az osztják emlékek az osztják

Turem égi lakáshelyéről s annak berendezéséről adnak. Az ugor égisten lakóháza körül terjeszkednek el a ház kiegészítő részei, mint az istálló, az udvar, az erdőségek, az égatya hegyei és vizei s itt van felállítva a vadfogó vadászhuorkja és vízi hét halászszerszáma. Háztartásában a hozzátartozókon kívül olvasunk a vasat készítő hét kovácsról, az égi ácsokról és a hírszolgálatot ellátó szárnyas Kali-ról. Elvonatkoztatva e képben azokat a vonásokat, amelyek a mai modern vogulság és osztjakság szemlélődéséből kerültek bele, lényegében egyezik az a sumir An égi lakhelyének a leírásával és berendezésével.

A finn Kalevala a XV. 1-nek 506. sorában szintén tud a "boldog isten portájáról", s az 515. kk. sorokban a Lemminkajnen anyja által fia holttete me életrekeltése végett elevenítő szerért elküldött kis méhecske szálla isten pincéibe, teremtőnek fülkéibe", hova a hold határi mentén, a nap párkányin üetve, göncölsillag válla között, a herevény háta mögött" jut el, mert az égisten e berendezése ugyanezen ének 475. k. sora szerint a felső ég ölében, a kilencedik égben van.

Oly nyilvánvaló e képzeteknél a sumir és ural-altáji képzeleti és kifejezési mód között az egyezés, hogy semmi további bizonyításra nem szorul. Ám mégis, hogy kétség se támadhasson, röviden vizsgálat tárgyává kell tennünk, hogy nem vallástörténeti analogikus jelenségekről van-e itten szó, és hogy nem áll-e fenn a lehetősége annak, hogy az egyes ural-altáji népek az égisten égi lokalizálása és berendezkedésének leírása körül idegen népek szellemi felszereléséből kölcsönzött anyaggal operálhattak, amely talán csak azért tűnik fel az összsumir kifejező anyaghoz erősen hasonlónak, mert az illető népek maguk is a szumirból, vagy az annak szellemi folytatását képező asszír-babiloniból vehették azt.

Bizonyára ennek tudható be a mi magyar népünknek is eléggé sajnálatos szólásmondása az ilyen szitkozódásokban: "eredj az Isten lovába) " (tehát az Istennek lova van, mint Numi Taremnak 7 lóból álló ménese) - és "a Tarem fáját) ", vagyis célzás Numi Tarem erdőségeire. (Ősi mitikus mélységekből feltörő roncsok ezek, mert már a szumirok is ismerik a "világfáját". De tartalmilag bármennyire kihívják is maguk ellen rosszallásunkat, nem tagadhatjuk le, hogy félő bizonyosságai az egykori sumir-ural-altáji néprokonságnak.)

Az ég és föld teremtése

Vannak a nippuri ásatásokból olyan sumir szövegeink, amelyek nem kifejezetten teremtési mítoszok ugyan, de ha más tárgyúak is, bevezető részükben közlik a világ legősibb kozmogonikus anyagát. E szövegek Kr. előtt 2000 körülről valók. Többen fáradtak kiadásuk és értelmezésük körül, de csak S. N. Kramernek sikerült a titkok zárját felpattantani. Több szövegről van szó.

Egyik ilyen szövegünk, melynek Kramer a "Gilgames, Enkidu és az alvilág" címet adja, a következő sumir kozmogonikus kérdésekre felel: Egykor ég és föld egyesítve voltak, némely istenek éltek már az ég és föld szétválasztása előtt. Az ég és föld szétválasztása után An kikocsizott az égből, Enlil meg a földről. De homályban hagy szövegünk afelől, hogy ég és föld teremtett-e vagy nemz. Mi volt az ég és a föld eredeti alakja és ki választotta el az eget a földtől? De szerencsére akadnak olyan egykorú szövegeink is, amelyek e homályosságot eloszlatják. Ezeket szintén Kramer közli (belőlük kiderül, hogy az ég és földnek egyesített formájában hegyalakja volt, hogy mindkettőt az őstenger /Nammu- az ősvíz/ szülte), hogy ég és föld emberi formával bírt, és végül Enlil volt az, aki az eget és a földet egymástól elválasztotta. Enlil pedig az ég és föld fia volt.

Enlil és anyja Ki, a föld egyesüléséből ninmag-nagykirály származott, akit a történeti idő már Nin-harsag-gal, a kozmikus hegy úrnőjével, vagy Min- Tudal-al (Királynő, aki a születést adja) azonosított.

Nanna, a holdisten, Enlil és felesége nemzéséből eredt, míg a napistennek, Otu-nak, Nanna és neje Nigal voltak szülei. Enki Uttut nemzi, míg Enlil a hegyes kapa és az eke használatára tanítja meg az embert. Közben megjelenik Emes és Emten a farmerek istene, és Labar a barmok istene, végül Ashnan, a gabona ura. Általában megállapítható, hogy a Kramer 9 mitikus szövegének mindegyike tartalmaz kozmogonikus vonatkozást. Felette érdekes olvasni, hogy miként hódol Enlil előtt Nanna és utazik ajándékokkal gazdagon felszerelve Nippurba, ám minket ezek kevésbé érdekelnek. Mi még csak egyre utaljunk a Kramer közölte szövegből arra, amelyet a 64 kkl. közöl és ezt a címet viseli: Inanna and Enki; the transfer of the Arts of Civilization from Eridu to Erech. Ez is csak azért, mert 100-nál több isteni sorsvégzés képezi minden művelődési és vallási intézkedésnek az alapját. Mindenre van itt isteni végzés, még arra is, hogy miként kell lemenni az alvilágba és hogyan kell visszajönni onnan. Íme egy közvetett bizonyíték amellet, hogy a szumir sámánok is gyakorolták az alvilág-járást.

A későbbi asszír-babiloni nyelven fogalmazott kozmogonikus szövegek megegyeznek a szumir világteremtési mítoszokkal annyiban, hogy a világ őskézdetéül az őstengert (Tiamat) tüntetik fel, de pl. az Enuma elis eposz az Apzu nemzéséről, tehát a sós őstenger és az édes víz összekeveredéséről beszél, mint amelynek eredményeként szüli Tiamat anyja Muamut, vagy Pneumát. Hosszú korszakok és a lázadó Tiamat leküzdése után teremti Enlil a Tiamat egyik feléből az eget, másikból a földet. És el is választja őket egymástól. Az Enlil-Bal szerepeltetése világteremtőként a 7-erosus műve, az Enuma elis Mardukot nevezi meg világteremtőnek. Tehát már bizonyos teológiai reflexió érzik rajtuk, de lényegében megegyeznek azokkal. Rövidebb kozmogonikus szövegek pedig semmivel sem bővítik kozmogonikus ismereteinket.

Őseredeti szumir felfogás szerint tehát a világmindenség (AN-KI-ég és föld) nem teremtett, hanem az ősvízből előállott és pedig egyesített formában. Enlil választotta el őket egymástól. De nem valószínű, hogy némely istenek megelőzték volna a kozmosz előállítását és természeti alapjuktól függetlenül fejlődtek volna ki.

De ural-altáji népcsaládnál is megmaradt az őseredeti állapot emlékezete. Az altáji ág majd mindenik népénél él az őstenger képe, amelyből előállott a világmindenség (Ég és Föld). Nincs benne csodálkozni való, egy nagy kontinens ún. "prairie" törzseinél is már az ősközösség idején meggyökerezett a mindenséget szülő ősvíz képzete, mert részint a szumirok, részint a tenger közelében lakó, szintén altáji népek elterjesztették az egész nyelvcsalád körében. Ázsia egyébként is a nagy folyók és nagy tavak hazája. De élénken él az egész nyelvcsaládban annak a tudata, hogy ég és föld eleinte még nem voltak szétválva, tehát együtt élték életüket, és hogy az egyesített ég és földnek hegy alakja volt. Megkíséreljük felsorolni az idevonatkozó főbb bizonyítékokat. Ezek a következők:

a) Eredetiség és pontosság tekintetében a Kr. u. 720-ban kelt japán Nihonggi eleje tükrözi ural-altáji részről a leghívebben a helyzetet, mikor így ír: Ősrégen, mikor ég és föld még nem volt szétválva, mikor a Yang és Yih még nem volt szétválva, a káoszt alkották, mely olyan volt, mint egy tyúktojás és a káosz közepén a csíra volt jelen. A tiszta és világos kivált a káoszból és éggé lett. A nehéz és sötét visszamaradt és a föld alakult ki belőle. Először az ég alakult ki és csak azután öltött alakot a föld. És harmadsorban keletkeztek közöttük az isteni

lények. Hálás lehet az összehasonlító vallástörténet Holmberg-Harva emlékének, hogy az uraltáji népek kozmogonikus képzeteit felkutatta, részben maga összegyűjtötte, kritikával látta el, és ma már az ő eredményein építhetünk tovább. Megállapításaiból idézzük itt a következő tényeket: 1) Azon uraltáji elbeszélések, amelyekben az ördög is részt kér magának az égisten mellett a világ teremtéséből, nem eredetiek és iráni hatás érzik rajtuk. 2) Ősibb keletűek azok az elbeszélések, ahol mint a voguloknál is, valóságos bűvármadarak szerepelnek a homok felhozatala és az óceán felszínén való kitergetése körül. Ezeket nevezi "countless stories"-nek, vagyis bizonytalan eredetű kozmogonikus anyagnak. 3) Sorra jönnek azok az elbeszélések, amelyeket ősi alapon helyi viszonyok tesznek színesebbé. 4) A nyugat-szibériai voguloknál és kelet-szibériai kámosádáloknaál föltalálható az a hit is, hogy a földet a summur deus az égből láncon bocsátja alá. 5) Megállapítja, hogy az altáji népek közül csak a kirgizek nem ismerik a mindenségnek az őstengerből való eredetét. 6) A tunguzok, szamojédok, osztjások a mammutnak a föld felületén való járásából magyarázzák a hegyek, völgyek, tavak és folyók kialakulását. A 4-6 pont alatt közölt elbeszélő anyagot sem tartja eredetinek. A tudós szerzővel mindenben egyetértünk, csak a végső következtetés levonásában térünk el tőle, és igazoljuk, hogy itt is, mint több más esetben, ösközösségi alapra idegen anyag rakódott rá.

Világosan megtetszik ez, ha a finn-ugor népek kozmogonikus képzeteit tesszük behatóbb vizsgálat tárgyává. Az ugor kozmogonikus képzeteket ismertette és méltatta Munkácsi B., mi itt röviden csak összefoglaljuk az ő megállapításait: 1) a vogul déli hagyomány szerint "a föld és ég ők megalakulnak, ők megteremtődnek". E verzióban a lényeg az, hogy ég és föld egyszerre alakulnak. a) Egy másik verzió pedig úgy tudja, hogy kezdetben csak az ég volt meg, a föld, az emberek ősanja pedig az égből származott. 2) Az északi hagyomány (felső szoszvai közlés): a) arról értesít, hogy a földanya a két tarom között hétszeres vaslánc végén csüngő várában ült, míg a fő. teremtésének az ideje eljött. Ekkor Numi Tarom szavára a várral együtt Joli Tarom anyánk levágódott a földre. Eszerint kezdetben csak az ég volt, a földanya pedig az égből szállott le az alsó világba. b) A lozvai közlésben: "mielőtt a föld megteremtődött, a víz és az ég egymásra borulva fedték egymást. A felső égen Numi Tarom atyánk él, az alsó világon Chul-ater buvárkacsa alakjában úszik. " Itt tehát az ég és a föld helyén az ősvíz áll. c) Egy Reguly által feljegyzett szöveg szerint (Szigvavidék), egy öreg emberpár él vasláncra csüngő bölcsőben szintén az őstenger felett, a szelektől ide-odahányva. Ekkor az öreg férfi egy háznagyságú földdarabot kér Numi Tarom atyától, ki teljesíti is a kérést. d) Egy másik szigvavidéki rege szerint "Tundrahalmi asszony és öreg ember a főszereplő, házuk két oldala felől mindenütt víz és víz. " A rege végén kiderül, hogy voltaképpen Numi Tarom és Kaltés a rege hősei, itt tehát arról van szó, hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva, és Numi Tarom az ősvíz tundrahalmi várában élt nejével együtt. A vogul hagyomány tehát megőrizte a mindent elborító ősvíz emlékét, sőt mintha átcsillognék amaz ösképzet is, hogy az ég és föld egyaránt az ősvíz szülöttei, holott ezt nem volt könnyű dolog igazolni Numi Tarom omnipotenciája mellett, és az is fennmaradt, hogy a föld fokozatosan nőre mai terjedelmére és nagyságára.

Magyar népünk, bizonyosan az előbb közölt ugor változatok valamelyikét vallotta az ég és föld előállításáról szóló saját hitmeggyőződésének. Következtethetjük ezt abból is, hogy a Munkácsi által közölt 5 vogul teremtési műszó közül három egyezni látszik a megfelelő magyar és szumir műszóval. Ezek a következők: a) vogul jola tarati, vagy tarati, egy másik képzésváltozata taremu-alábocsát, t. ill. az égből a földet. Az aláeresztés vagy az eget az alsó világgal összekötő lépcsőn (hágcsón vagy létrán), vagy vasláncra csüngő bölcsőben történik. Már Munkácsi egybeveti a magyar terem szóval, melynek jelentése: gigno, profero, a t. pedig kauzát képző, az intranzitívum terem jelentése: cresco, nascor. A M. Sz. Szó. 1 ugyan még

mindig ismeretlen eredetűnek hirdeti a terem gyököt, de mi azt hisszük, hogy Munkácsinak van igaza. Annál inkább, mert az általa idézett két műszó, a sänkemti-világra, világosságra hozni, a sänkemli pedig "teremtődik, világosságra jut", és amint Munkácsi elemzi, valójában szóösszetétel a sänk, senk-kem, gem alkotórészekből. Az 1. tag világos, fényes, a 2. tag érni, jutni, hozni. Az 1. tagnak parallelje a szumir VI. sig-fényes, ragyogó, tiszta, a 2-nak a szumir gen, ken-jön, megy, küld alkotórészekből. Az n-m változat, különösen szó végén, a szumiron és az ural-altáji nyelveken belül egyáltalán nem izolált jelenség. A vogul szó t, l végzete pedig képzőelem. A c) teremtési vogul műszó: telti. A tel alapszó értelmét Munkácsi így adja: "támad, le-sz, keletkezik, születik". A szumirban a til, tin gyök-élni, élet jelentéssel bír, de általában a jelentése annyi, mint lenni, létezni, keletkezik, előáll (werden, sein, erstehen, ins dasein treten). Asszir-babiloni basu, mint ilyen rokon a magyar tengődik, tenget, tenyész, és a török nyelvcsoport tin, tim-u. az, és az urali nyelvág élno; élet jelentésű szócsaláddal, amelyet e mű más helyén már felsoroltunk. A d) műszó, már nem nyelvösszehasonlító, hanem tartalmi szempontból érdekel minket, mert a chuliti, amiről szó van, "valahonnan" (különösen a vízből előbuktat, fölemel, felszínre hoz), az ősvíz jelenlétére céloz.

De a finn népköltészet emlékeiben is, így kivált a Kalevala I. ének 207 kks-ban idegen hatásrétegek közé beágyazva megtaláljuk az ég és föld teremtésének eredeti ősurai-altáji schémáját. Vajnamöjnen anyja Ilmatar a nyílt tengeren úszkál. Egyszer csak megjelenik egy kacska s hét tojást rak Ilmatar térdére. Ilmatar a szokatlan érzésre megrándítja térdét, a tojások a vízbe esnek és töredékeiből alakulnak a föld, az ég, a nap és hold, és fellegek. "Tört tojásnak alsó fele, Válik alsó földfenékké. Tört tojásnak felső fele, a felettük való éggé, sárgájának felső fele, fényes nappá fenn az égen, Fehérjének felső fele, a halovány holddá lészen, Tojásból mint tarka rész volt, égen csillag lesz belőle, tojásból mi fekete volt, lesz belőle ég felhője." Ennél világosabb kommentár nem szükséges.

Az Ószövetség is azonos képet fest az ég és föld teremtéséről: "Kezdetben teremté Isten az eget és a földet." Így kezdődik az 1 Móz. 1, 1. v-ben foglalt teremtési elbeszélése. A 90. Zsoltár is így zengi Jáhve örökkévalóságát: "Uram, te voltál nekünk hajlékunk... minekelőtte hegyek lettek, föld és világ formáltaték, örökül fogva mindörökké te vagy Isten". Ámde az ég és föld teremtése előtt a mindenség feneketlen ősvíz volt (Tehom), aminek neve pontosan megfelel az asszir-babiloni Tiamatnak, és akit Jáhvénak épp úgy le kell győznie, mint Enlil-Belnek a víziszörnyet, vagy Marduknak Tiamatot. Egyébként az Ószövetség ún, költői részeibe a szörnyek részletezése, színesebb és változatosabb. Tehom-Tiamat a szumir Nammu helyére lépett, akiről Kramer - hivatkozott szövegek alapján - a következő appozíciókat közli: ama-tu-An-Ki-ég és föld szülőanyja, és am-palil-utu-dingir-sar-sar-ra-kené-, a mindenség isteneinek ős szülő anyja - ami megfelel annak a conceptusnak, amelyet az ősvíz szumir primogenita szerepéről és nem teremtett örökös létezéséről fentebb kifejtettünk.

Az egyesített ég és föld hegy jellege következik külön-külön is megállapítható hegyjellegükből. Erről tehát a közöltek után felesleges volna többet mondanunk.

De ki kell emelnünk, hogy mind a szumirok, mind a szorosabb értelemben vett ural-altáji népek az ősfoglalkozások eredetét a teremtés aktusába és keretébe állítják bele, és isteni tanítómesterekre viszik vissza. Ez azonban nem szumir és uralaltáji különlegesség, több nép vallási életében, sőt az Ószövetségben is előfordul (Gen. 4. 19 kkv.).

Az alvilágnak, mint a föld tartozékának, közös szumir és ural-altáji jellemvonásai

A földről szóló képzetek rendjén kell megismertetnünk az alvilág berendezését is, mely fontosságánál és borzadályt keltő karakterénél fogva ugyan később a földdel szemben teljes önállóságot nyer, eleinte azonban még a föld körletéhez tartozott. Ehelyütt azonban az alvilági birodalomnak csak az ural-altáji népek alvilági képzeteivel közösnek látszó jelenségeit tesszük vizsgálódásunk tárgyává, s lemondunk arról, hogy a szumir-babiloni alvilág kimerítő képét megrajzoljuk.

A léleknek a halál utáni első nyugvóhelye a szumirok hite szerint a sír volt, ahol a test is nyugodott és csak később fejlődött ki egy, az összes halotti lelkeket magába foglaló, összegyűjtő közös alvilági birodalom képzete. Hogy az alvilági képzetfejlődésről szóló ezen nézetünk helyes, mutatja az is, hogy a szumirban közös ideografikus írásjegye van a sírnak és az alvilágnak. Az egyszerűbb állapotból a komplikáltabb felé való ezen fejlődés azonban már igen korán, mindenestre még az ősi szumir-ural-altáji együttélés idején végbemehetett, különben érthetetlenek maradnának az alvilág felfogásának közös szumir és ural-altáji vonásai. E vonások először az alvilág szumir conceptusa alapján egybeállítva a következők:

1) A szumir képzelődés az alvilágot a föld hetedik rétegében fekvőnek képzelte, melynek kapukkal elzárt külön kijárata és bejárata volt.

2) Az alvilág egy földalatti külön birodalom, melynek külön statutumai s ezek szerint felépített külön kormányzata van. Úrnője Ereskigal, kinek szumir neve elemezve: eres-királynő és ki-gal-a nagy föld, a nagy alsó - együtt tehát: az alvilág királynője. Ereskigal férje Nergal, kit joggal azonosíthatunk a szövegekből Irkalla néven ismert "hatalmas rablóval". Az alvilágban laknak még a következő istenszemélyek:

Namtar, a főkapuőr, kinek parancsnoksága alatt egy Negab nevezetű személy áll; Gestinanna (asszír-babiloni Bélit ceti), az alvilág táblaírója: az élet vizét őriző Anunnaki és mások.

3) Az alvilág szumir karakterét kifejezik a következő jellegzetes elnevezések: Kut-nu-gi (asszír-babiloni: irsit la tari-az ország, melyből visszatérés nincsen), kur-ország, nu-nincsen, gi-jövés, visszatérés. Az alvilág egy másik neve: ki-gal szószerint a nagy alsó, a nagy föld; egy harmadik elnevezése ir, vagy er-gal (a sémi-babiloniba irkallu alakba ment át), e név a Nergal Irkalla -a nagy rabló, a halotti isten melléknevéből van kölcsönözve, s azt jelenti, hogy: a nagy harcos (erem, urum, eru, ere 2. jelentése: harcos), Végül utolsó elnevezéseként a gig-una kifejezés szerepel, mely gig-éjszaka, sötétség és unu-hon, hajlék alkotórészei jelentése szerint az éjszaka, a sötétség hajléka értelemmel bír.

4) Az alvilág fejedelme, Ereskigal a saját palotájában él, melyről többször emlékeznek a szövegek. Így, az Istar alászállása az alvilágba című mítosz 40. k. soraiban Namtar e szavakkal fogadja a belépni akaró Istart: "Lépj be úrnő, az alvilág ujjongjon néked; Kurnugea palotája (ékal irsit la tari) örüljön néked! "; ugyanitt a 68. sorban Namtar a következő utasítást nyeri úrnőjétől: "Eredj Namtar és zárd be őt (t. i. Istart) palotámba (ina ékallaiama) ". A Nergal és Ereskigal című mítoszban az első szövegdarab hátsó oldalának 19. sorában Namtar e szavakkal bocsátja be Nergalt az alvilágba: "Eredj be uram testvéred házába! " Ugyanezen szöveg 2. darabjának 11. kk. sorai arról is tudósítanak, hogy Ereskigal palotájában trónon ül: "A palota belsejében megragadta Nergal Ereskigalt és hajánál fogva lehúzta trónjáról azzal a szándékkal, hogy a fejéi levágja. " Az Ereskigal palotáján kívül van még egy másik palota is az alvilágban, melynek neve: égalgina-a jog palotája (gi- jog, hűség; égal- palota), a név szumir képzés eredménye, s újabb bizonyossága annak, hogy az alvilág conceptiója lényegében

szumir eredetű. E palotában az Anunnaki (föld istenek) laknak, kik szintén arany trónokon ülnek s az An megbízásából, mint láttuk, az élet vizét kezelik és őrzik.

5) Ereskigal-nak szent állata a ló. A parisi vagy varázspapyrus több helyen emlékezik az Ereskigal kancájáról, de a fennmaradt alvilági ábrázolatokon is Ereskigal lovon ül, illetőleg térdel. E jelenség annál feltűnőbb, mert eddigi valószínű megállapítások szerint, a lónak az ismerete nem a történeti idő kezdetén bukkant fel Babilonban, s amoda kívülről importált csemetének látszott, amire neve (ansu-kurta-a hegyvidék számar) is utalt. Ez adatok birtokában azonban a ló használata, ismerete, sőt vallásos alkalmazása is, mintha még korábbra volna helyezhető.

6) Az alvilágban fontos szerepet tölt be Gestin-anna (asszír-babiloni Belit-ceri), ki jegyzékek alapján tartja nyilván az alvilágba érkező halottak neveit. (E működésével lehetővé teszi Ereskigalnak az ellenőrzést és az alvilág rendjének mindenkiel való betartását.)

7) Az alvilág szumir felfogás szerint úgy szerepel, mint a betegségek, a szenvedést okozó gonosz démonok tartózkodási helye, ahonnan garázdálkodó útjukra indulnak, s az élők élet folyását minden módon megkeseríteni igyekeznek. Ezt bizonyító adataink a következők: az Istar alászállása az alvilágba című mítosz 66. kkk. sorai Ereskigal következő szószerinti utasítását tartalmazzák Namtarhoz: "Eredj, Namtar és zárd be (Istar-t) palotámba! Bocsáss el hatvan betegséget, hogy őt megkínózzák: szembetegséget szeméire, kézbetegséget fejére, betegséget mindenütt, egész testére!" Az alvilág a halotti lelkek tartózkodási helye, s mint tudjuk, a halottak lelkei ellenséges érzelmekkel vannak eltelve az élők iránt és megrontásukra törekszenek. A halotti lelkek két démonikus megszemélyesítője a gidim és az udug (asszír-babiloni: uruk-ku) külön is az alvilágban lakozóknak emlegettetnek, s onnan támadnak fel az emberi nem megrontására.

Itt kell megemlítenünk, hogy az alvilág gig-unu előtagja nemcsak éjszakát, sötétséget jelent, hanem, amint Delituth a SGI. 87, 1. I. gig, geg gyök alatt közli, beteget, betegséget is jelöl, tehát úgy is fordítható, hogy "a betegség hona". (Nagyon találó elnevezés a szumir-ural-altáji alvilágra!)

8) De, hogy kerül Eres-kigal az alvilágba? Eres-kigal nyilván égistennő, akit egy Kur nevezetű alvilági szörny rabol el. A Kur t. i. kozmikus fogalom is, akinek ily jelentése tükröződik az alvilág Kur-nu-gea nevében. Hogy személy is, meggyőz róla az a három mítosz, melyet részben kiváló elődök szövegpublikációi alapján Kramer rekonstruált, részben maga fedezett fel. Az elsőnek hőse Enki, a másodiké Ninurta, az Enlil fia, a harmadiké pedig Inanna-Istar.

Ural-altáji mitikus felfogás szerint is a föld körletéhez tartozik a halottak nyugvóhelye: az alvilág. A halotti képzetek ismertetése rendjén láttuk, hogy a halottak első pihenő helye a sír volt, és minden bizonnyal a sír fogalmából fejlődött ki lassanként az alvilág képzete. Azonban minden okunk megvan feltételezni, hogy a halotti lelkek alvilági közös gyülekezési helyének a képzete valamelyes formában már az ősi együttélés idején is jelen volt, mert az alvilág elképzelésében, berendezésében több olyan nagyfontosságú egyező mozzanat állapítható meg szumir és ural-altáji részen, amely csak az ősi szellemi összefüggés tényéből magyarázható meg. Ez egyező mozzanatok a megfelelő szumir jelenségekkel egybevetve a következőkben foglalhatók össze:

a) Az alvilág fekvését az ural-altáji népek is a föld hetedik rétege alatt képzelték el. Sőt, mint az előbb közölt adatok is tanúsítják, még magát az alvilágot is hét emeletből állónak

gondolták, ha ugyan a két kifejezési forma nem egy és ugyanazon dologra vonatkozik. b) Az altáji népek hitfelfogása szerint is az alvilág a gonosz fejedelem és segítőitársai tartózkodási helye. Az égisten birodalmával szemben egy különálló birodalom, hova a halottak lelkei gyülekeznek össze. A gonosz szellemek feje, s egyúttal az alvilágnak is az ura Erlik-kan. Az ő főnöksége alá tartoznak a Tumangi Tus nevezetű szellemek, amelyek alaktalan koboldokból, hattyúból, Aina-k, Kormössök, Etkarák és Jama Usütből állanak.

Az ugor népeknél az alvilági fejedelem neve Sulater, a vogul népköltési emlékek részletesen tudósítanak róla. A név előrészét Paasonen és Setala a kul, kul s a velük összefüggő finn kolja, az észt kol'l', a votják kíl, a syrjén kul' (betegség), a csuvasban is van egy k'le nevezetű rossz szellem és a magyar hagy-máz-ból magyarazzák (az ater egyszerűen urat jelent), se magyarázathoz hozzájárul Munkácsi és Karjalainen is, s így végeredményben igazat adhatunk Seala-nek, hogy a Sul'ater nevében egy olyan ősrégi finn-ugor szellemi lény neve jelenik meg előttünk, kinek kultusza a halotti kultusszal kapcsolódik. Talán nem tarthatjuk minden jelentőség nélkül valónak, hogy a szumirban a gul, hul gyök a Gul-ater nevéhez hasonlóan a gonosznak, a megsemmisítésnek, az ellenséges fogalmának a visszaadására szolgál, s hogy ebbeli jelentésében egyik magyarázó szövegben (Ass. 2559. II. oszlop 43. sorában) éppen a gal-lu démonnal egyenlősítették. És talán azt sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, hogy Xul-ater, mint az alvilág fejedelme Xul-najer-nek (Xul-király) és éppen Jal-najer-al (világi) királynak is nevezik, amely elnevezés, mintha csak szó szerinti fordítása volna a szumir Ereskigal-nak. Az alvilági démonoknak végtelen serege áll a Xul-ater szolgálatában, így a kul'menkw, az utsi, továbbá a halál előfutárja: a kóristenség teren-xul, vagy a xin. c) Az alvilág különböző elnevezései közül a következők emlékeztetnek annak szumir jelölési módjaira: A voguloknál az alvilág egyik neve: jolke mo, jelex ma, jalo ma, jalox ma-alsó föld, alsó világ. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a finn Manala, mely Castrén illetékes magyarázata szerint maan ala (a föld alatt levő) alkotórészekből van összetéve, s ha mindjárt az újabb idők fikciója is, lényege szerint lehet ősrégi tradíció megőrizője. Az alvilági sötétség birodalma karakterét bőségesen kifejezik a róla szóló leírások, ha a névben e körülmény nem is jut szemléltető kifejezésre. Végül az alvilág az ural-altáji népek közfelfogása szerint is úgy szerepelhet, mint egy olyan ország, ahonnan a halottak számára nincs visszatérés, se szabály alól csak arra nézve volt és lehetett kivétel, akit az égisten kegye az élet vizével megelevenítvén, onnan visszatérésre érdemesített.

Ezt jelenti a Kurnugea tulajdonnév, amelynek hangulatát híven tükrözi egy modern magyar népdal (vagy műdal), amely a szerelmében csalódott legény fájalmát így örökíti meg:

"De ahová én elmegyek. Ott nincsen tél, sem kikelet... Nincs szerelem, nincsen féltés. Nincsen onnan visszatérés. "

Hát ez bizony valódi kurnugeás hangulat és ki tudja, hogy a modern forma mezébe bújtatva, milyen ősi hittudat és hittartalom lappanghat! Egyébként e szomorú szumir hangulat borong a Jób k. 10, 21 v-ben is, mikor így ír: "Vajjon nem veszi-é el rólam az Úr a kint... minekelőtte elmennék oda, ahonnan meg nem térnek (böterem élek vőló sub), a halál árnyékának és a sötétségnek földjére? " (V. ö. még a Lk. 16, 27 kkv. a gazdag és Ábrahám közt folyó párbeszédet is.)

d) Az ural-altáji népek hite szerint is az alvilág fejedelme saját birodalmában külön palotában él. Pl. Erlik-kan az alvilág ötödik, vagy kilencedik rétegében, bizonyos tatár képzeleti mód szerint pedig a hetedik földalatti rétegben tartózkodik. Fekete trónon ül, s úgy kormányozza

birodalmát. Alvilági palotákról, szobákról bővebb értesülést nyerhetünk azokból a közlésekből, amelyeket a jenísszei kormányzásában élő tatárok meséiből Castrén gyűjtött össze. A vogul mitológiában xul-ater aranyos házban lakik alvilági birodalmában, sőt a személye körül kialakult mítoszkör még alvilági városalapításról is közöl adatokat. Karjalainen egy, a földanyának bemutatott áldozat leírása közben a következő érdekes részletet vetíti idevonatkozólag elénk: "A fősámán rálép a földanyához vezető útra. Hét földalatti emeleten kell keresztül hatolnia, amelyeknek mindegyikében a földanya egy karevele (öre) lakik. Végül is megérkezik az utolsó emeletbe, a földanya hétkapus lakásához." Egészen nyilvánvaló, hogy a földanya itt az alvilág urát helyettesíti, vagy legalább is, hogy berendezkedése és lakozása az alvilág utánképzése. Alvilági lakásról szó van a finn mitológiában is, nevezetesen a Kalevala XVI. ének Vajnamöjnen tuonelai (alvilági) útjáról szólván, többször emlékezik, az alvilág háza-táji Hanala örök tanyáiról. e) A török-tatár alvilági fejedelemtől tudjuk, hogy Ereskigalhoz hasonlóan szintén fekete lovon ül. Lehetetlen ez egyező tényben pusztán véletlent látni. f) A vogulok alvilágában xul-ater jegyzékek alapján fogadja be országába a halottakat, s ebbeli eljárása teljesen azonos a szumir Gestin-anna (Belit ceri) megfelelő szerepével. g) Az ural-altáji népek is úgy hiszik, hogy az alvilág a betegségek okozó démonok tartózkodási helye. Az altáji törökök pl. minden gonosz szellemet egyenesen az alvilágba telepítenek. Nemcsak a Radloff általánosságban mozgó adatai, a Castrén meseközleményének részletei, hanem más autentikus közlemények is megerősítik ezt. Szemléltetőbb azonban a kép, melyet az alvilági rossz szellemeknek a garázdálkodásáról a finn-ugor népek idevonatkozó hitképzeteiből nyerünk, Pl. a kul, k'ul, k'ol stb. nevezetű lények a vogul-osztják mitológiában ugyanazt a szerepet töltik be, mint más népeknél az ördög, vagy a sátán. Ők alkotják - mondja Munkácsi - a rossz és romlás ősi kútfejének, a harmadik világistenség rangjában álló "Alvilágfejedelmének" (xul-ater-nek) a hadseregét és szolganépét, kik egyenként s csoportjaikban minden ártalomra képesek, s különösen az embernek engesztelhetetlen örök ellenségei.

Vagy a Tarem-xul'-nak, xin-nek nevezett pusztító korszellemtől a vogul hőseinkben és istenidéző igékben előforduló kifejezések szintén egy "embert pusztító, rémséges alvilági lény" személyesítő jelzéseinek mutatkoznak. Joggal mondhatja éppen ezért az ugor alvilági képzetek eredetiségében bizonyos mértékig kételkedő Karjalainen is, hogy "xul-ater, mint az alvilág ura küldi a betegségeket és dögvészeket, s így az alvilági betegségek hazája". A többi finn népnek az ugor xul' gyökkel azonos kifejezéssora azonos felfogásra utal a betegségek eredetét illetőleg.

Van a magyar nyelvnek egy szava, amely így hangzik, hogy gyenge, gyöngye, régi alakváltozatai: genge, gewnge, zänga; ujjur jazzy, kun yangi, iangi; ozmán jáni, jáni, jángi stb., tehát honfoglalás előtti török kölcsönszónak minősítik, új, fiatal jelentéssel. Bárczi még idézi hozzá a csagatáj jángi szót, azonos jelentéssel (M. Sz, Szó. 103 1.), de hozzáteszi: "a megegyezés nem egészen kifogástalan". A jelentés sem egybevágó. Szém ziológiai tekintetben a magyar szót inkább össze lehet hozni a betegséggel, mint az újjal és a fiatallal, amire van is példa gyengélkedik szavunkban. Ez esetben azonban semmi akadály sincs a szumir gig, geg szóval való egybevetésének, amely - ismételjük - nemcsak éjszakát, sötétséget, hanem beteget, betegséget is jelent. h) A török népek alvilág fejedelme Erlik nem volt mindig ellenlábas az égistennek, hanem Tengere kaira Khán-nak ősember teremtménye. A török világteremtési mítosz szerint, egyidős az ég és föld teremtésével. De, mivel engedetlenséget tanúsított az égatya rendeleteivel szemben, ezért őt Erliknek nevezte, száműzte, s helyébe más ősembert teremtett.

A vogul-osztják Chul-ater is - egyik Munkácsi által közölt verzió szerint -a Numi Tarem nevelt gyermeke volt (VNGY, I. k. CCCXCIX 1.). Ez a törekvés azonban az égisten omni -potenciájának túlhajtott hangoztatásából eredhetett és nem is nagyon valószínű. Sokkal hihetőbb az a feltevés, hogy valamely erős ember démonizált halotti lelkéből született, s csak mint ilyen függ össze az égisten emberteremtő működésével. i) Az alvilág-képzet 3 évezredi szumír szövege nemcsak az egykori szumir felfogásra jellemző, hanem döntő bizonyíték az ural-altáji alvilág-elképzelés ősisége mellett is.

A világfa (életfa), élet vize és a paradicsomi folyók szumér, valamint ural-altáji egyező képzete

A világfa őseredeti képzeténél sem szabad elvont, tudós spekulációra gondolnunk. Ilyen műveletet nem végezhetek babiloni letelepedésük előtt a szumirok sem. Amikor az elemekkel és a vadállatokkal vívott létfenntartási küzdelemben a pusztá megélhetés oly nehéz volt, hogyan érhetek volna rá spekulatív észmunka folytatására? A világfa képzetét a sámánceremóniával kombinálva, a nomád sátor egész szerkezetét összetartó duogerenda képezte. Ez magyarázza meg a világoszlophoz való nagy hasonlatosságát és a sátorszerkezet tökéletesítésével feleslegessé válása után későbbi sorsát is.

Az első indító ok minden esetre a duogerenda állandó szemlélete volt és csak azután bővült ki a sámánceremóniából vett, ún. égbeutazási képzettel. A duogerenda szerepét értjük, de a másikhöz magyarázatot kell főznünk. Verbitzki, orosz misszionárius, 1870-ben egy tomszki újságban, egy jelenetet közölt, melyhez hasonlóan alakulhatott a sámánceremóniák minden égbeutazása. Egy nyírfaligetben ideiglenes sátor közepén, a duogerenda helyett, fel volt állítva egy ágas nyírfatörzs, ezen jelképezte - bevágásokkal és egyre feljebb haladó lépésekkel - a sámán a maga égbeutazását. Minden lépés 1-1 égrégióknak felelt meg.

Altáji mesék szerint, a világfa a föld legmagasabb fája volt, melynek koronája felért a Bai-Olgon palotájáig. Az altáji mesék óriási ezüst fenyőnek nevezik, más mesék és a népköltészeti emlékek hétágú nyírről beszélnek. A Sumeru hegytől, amelynek csúcsán nőtt eredetileg, eloldozott, és a föld köldökére, az univerzum központjába helyeződött át. Azonban az ősi kapcsolatnak megmaradt az emléke abban a tényben, hogy a föld egy magas dombján, ill. helyén, a föld közepén emelkedő "vas hegyén" nő a magasba. A legtöbb mese elbeszélése szerint a világfa egy tónak a partján, vagy magából a tóból nőtt ki.

Ezért beszélnek az osztják népköltészeti emlékek "az ég közepének tengeréről", amely mellett növekedik a világfa.

A mordvinok is tudnak a világfáról, mely az erdő mélyén áll egy dombon. Ágai körülölelik az eget és a földet.

A világ vagy életfáról részletekbe menően tájékoztatnak a jakut mesék. Ez a világ legérdekesebb és legfontosabb kozmogonikus mesegyűjteménye, melynek megjelentetése is Middendorff buzgóságát és hozzáértését dicséri. (A jakut elképzelés csodálatosan írja le a világfát. Ott nő a magasba, a 8 szögletű föld sárgás köldökén, koronájából égi, sárgaszínű folyadék ömlik alá, amelyből inni a megfáradottnak felüdülést jelent. A jakut mesék az életfáját áthelyezik a paradicsomba, az ősember lakóhelyére. Meg akarván tudni az ősember, hogy ő miért teremtett, közeledett az életfához és annak egyik, a törzsbe vájt nyílásából egy, csak a teste szerint látható női személy jelent meg előtte, aki úgy informálta őt, hogy ő lesz az emberiség Ősatyja.)

Egy másik jakut mese-variáció "a fehér ifjúról" szól és így jellemzi azt: Felül a mozdulatlan mélységen, alól a 7 égrégió, a középső helyen, a föld köldökén, a legcsendesebb helyen, ahol sem a hold, sem a nap soha nem megy le, ahol örökös nyár van tél nélkül, és ahol a kakukk mindig énekel, ott volt "a fehér ifjú". Egyszer elindult sétálni, hogy megtudja, hogy ki és merre van hazája? Egy széles, világos térségen megpillantott egy nagy dombot, és rajta egy óriás fát. Koronája feljebb hatolt a 7. égnél.

Ez volt az égisten, Yryn-ai-tojon kikötő karéja. Környezetéből csak a délfelé eső tejfehér tót említjük meg, melyet soha sem borzolt fel szél, meg azt, hogy gyökereit az alvilágig bocsátotta le, hol különös mitikus szörnyek laktak gyökereiben. Buzgó imádságára tejfehér eső esett a fehér ifjú fejére, majd megjelent a fa szelleme, egy középkorú istennő, és duzzadó melléből megittatta tejjel és megjövendölte, hogy az emberi nem ősatya lesz. Holmberg-Harva kétli, hogy e mesevariációt az északkelet-szibériai jakutok találták volna ki, ezért hazáját délre, termékenyebb vidéken keresi, holott szerintünk minden titoknak a nyitjára jutunk, ha az ural-altáji nyelvcsalád déli szárnyát alkotó szumirokhoz szállunk alá. Ámde mielőtt ezt megcselekednénk, először végig kell vizsgálnunk azokat a variációkat, amelyek a szűkebb értelemben vett ural-altáji népeknél még felmerülnek.

A Middendorf által kiadott jakut meseszövegekből kiderül, hogy "a fehér ifjú" a jakutok ősatya, és olyan palotában lakik, amely 7 emeletes és amelynek erkélyéről látja a világfát. A fa alvilágba nyúló gyökerei alól állandóan tajtékzik az élet vize. A világfa neve Zambu "a fehér ifjú" pedig ar-Soghotoch-a magányos ember. A világfa istennőjétől egyebet is megtud "a magányos ember", azt t. i., hogy az ő atya az égisten, anyja pedig Kybai-Khotun, aki mindjárt születése után a 3. égből letette a földre, hogy ősatya lehessen az emberi nemnek.

Egy burját költemény az Abyrga mitikus kígyót lakoztatja az életfa gyökerénél, "a tejes tóban". Más közép-ázsiai mesék szerint, míg a kígyó körülcsavarodik a világfán, szüntelenül támadja őt a fa koronáján székelő Garide sasmadár. Új vonás még a közép-ázsiai mesékben az is, hogy a teremtésnek minden állatfaja az életfájához közel lakik, és nyilván a fa táplálja őket.

A kalmükök szerint a Zambu-fa a Marvo tóból nő ki, amely oly mély, mint széles és 8 különböző elemet hordoz magában. A tóból ered 4 folyó, melyek különböző égtájak felé folynak, de 7 kanyarulat után 500 mellékfolyóval gazdagodva, ugyanoda térnek vissza (RVAV. 86. kl.). A folyók magas hegyről zuhognak alá, sziklákon törnek át, a sziklák állatalakúak, elefánt, ökör, ló és oroszlánhoz hasonlóak. A Jel. k. 4, 6 kkv. ilyen állatképekkel operál. Ezek a Gen. 2. 10 versben is említett ágfolyók. A Marva tó kalmük hit szerint az életfája alatt fekszik. Késői zsidó és keresztyén legendák hasonló elképzelést érvényesítenek. A világfolyók különböző ásványanyagokat sodornak magukkal, ami végső fokon a tó vizéből, ill., a központi nagy hegyből, melyen a világfa, ill. életfa emelkedik a magasba, származik. A Jel. k. szintén kombinálja a 22, 1 kv-ben az élet vize folyóját az életfájával, ez utóbbinak gyógyító erőt is tulajdonítván a pogányok számára. Az örök élet vizét említi a Ján. ev. 4, 14 v-ben Jézus is, de nála nem több, mint egy szép költői kép az örök élet szemléltetésére (v. ö. a 4, 10. v. is). Az élet vize képzete előfordul még Ezék. 47, 1-17. v., ahol gyógyító hatásáról is szó esik. Viszont az életfáját a Gen. 5, 22 v. említi. Meg kell még jegyeznünk, hogy a paradicsomi 4 folyó közül kettőnek a neve: Tigris és Eufrátes (babiloni), míg az 1, a Pisont az Indusra, a Gichon-t pedig a Nílusra szokták vonatkoztatni (Gen. 2, 10-14 v.). A folyók nevének ilyen megoszlása is mutatja (legalább alapszerkezetének tekintetbevételével), hogy a világfa képzete, az összes hozzátartozó rekvizitumokkal együtt, az ókori keleti kultúrkörből ment át az

ural-altáji népcsalád örökségébe, ez pedig a szumir háttér által volt meghatározva. Biztos, hogy nem sémi szellemi tulajdon volt, mert a babilonin kívül egyik sémi népnél sincs hasonló.

A magyar népi hagyományok között is fennmaradt a világfa képzete. Régi roncs, de az a véleményem, hogy csakis ősi örökség átmentett maradványairól lehet szó. Ezt igazolni látszik az a feltűnő tény, hogy a fenntartó mesetípusokhoz hasonló típust az európai mesegyűjteményekben nem találunk, tehát nyilvánvalóan keletről hoztuk magunkkal. Variánsaink sokszor szóról-szóra egyeznek a keleti variációkkal. Végül, mert, mint Solymossy S. igen helyesen megállapította, tulajdonképpen nem meseanyag, hanem a többé már nem értett sámánceremónia ún. égbeutazási jelenete, amely csak aktualitása elvesztése után lett mesemotívum. Ősi eredetre utal még az is, hogy országszerte ismerik, de különösen ott népszerű, ahol a modern művelődés még nem szorította ki a divatból.

Ez a "tetejetlen fa", vagy "az égbenyúló fa". A többféle variációból mi megkíséreljük egyező nevezőre hozni őket. Mindegyik azzal kezdődik, hogy van a király udvarában egy égígérő óriás fa, és a főtípus szerint ennek a lombkoronájába ragadta fel a sárkány a király leányát. Aki sikeresen felmászik a fára és visszahozza a királyleányt, azé lesz feleségül. Az óriás fa csak az égben ágazik el, tehát az égbe kell felmennie az esélyes vállalkozónak. Királyfiak jönnek-mennek, de egyikük vállalkozása sem sikerül. Végül jelentkezik a király kiskondása, hogy ő megbirkózik a feladattal. Előbb azonban különböző felszerelési tárgyakat kér. Másnap reggel megkezdí a mászást. Baltájával lépcsőket csinál a fa törzsébe és úgy mászik egyre feljebb. Estére elfárad és a fába mélyesztett baltája nyelén akar megpihenni, A kopácsolásra a törzsön megnyílik egy ajtó és egy öreg anyóka dugja ki rajta a fejét. Beszólítja a legényt. Megtudván, hogy mi járatban van, tovább küldi nénjéhez. De ez is tovább meneszti a harmadik nővérhez. Végre feljut a fa elágazásáig. Az ágak szétválnak, tágas mezőre jut ki, egy másrétegű világba. Itt egy kastélyban három táltos lovat talál, próbál velük felrepülni a csúcsig, de csak a harmadikkal sikerül. Itt újabb mezőség tárul fel előtte, újabb égrégió. Egy másik kastélyban megtalálja az elrabolt királylányt,

A mese továbbszövése nem egységes, de minket nem is nagyon érdekel. A fődolog benne az égígérő fa képzete, a különböző égrétegek, a legény felmászása a fára, a három anyóka, nyilván a fa szellemei, mind olyan mozzanatok, amelyek a sámán égbeutazásával kapcsolódnak, és az ázsiai sámán mesékben visszatérnek.

A szumirok világfa képzete

Sokkal gazdagabb, színesebb és szétágazóbb, mint az ural-altáji népeké. A következő jelölési módjai vannak:

1) Ges-tin. Összetett szó a gis, ges-fa és tin-élet alkotórészekből: Az életfája. Később a szőlő, a bor jelölésére használták. Nyilván azon téves hiedelem alapján, hogy e dolgoknak életmeghosszabbító hatásuk van. Mindkét komponenshez pontos ural-altáji paralelek vannak, tehát nyilván ősi jelzés.

2) Világfa vagy életfa volt az a cikuluppu fa is, melyet az ég királynője Inanna-Istar Eufrates melléki szomorú sorsából áttelepített saját kultuszhelyére, Erechbe. Itt egy nippuri szöveg szerint, melyet Kramer rekonstruált, magas sudarú, hatalmas fává növekedett.. De itt is majdnem a szörnyek martaléka lett: gyökerénél egy óriási kígyó rak magának fészket, közepén

a Lilit démon, a pusztítás szelleme építi fel házát, koronáján pedig a Zu (másnéven: Im-dugud) nevezetű vihardar ütötte fel szállását, akárcsak a burját és jakut mesékben.

3) St. Langdin az általa közölt nippuri őstörténeti szövegekből kiderítette, hogy a szumirok a kasszia fát is életfájának hívták.

4) A IV. R. 14, 53 kks. így aposztrofálja a világfát: "Eruduban nő egy fekete kiskanu fa, világos helyen teremtetett. "

5) Az Ebeling közölte szövegben Ebvers 32 k. buci-fának nevezi és az ég 2. rétegébe helyezi az elmesu kőből alkotott fényes világfát egy késői asszír szöveg.

6) A szférák hegyének a csúcsa bejáratul szolgál a paradicsomkerthez, ahol az élet- és halálfa áll (A. Jeremias).

7) De az életfát helyettesítette a templomok szent ligete is, amely szintén még az ősközösség idejéből való lehet. Már Enemenanél is előfordul. Ez a tir-azag. Ne feledjük el azt sem, hogy a tir-azag a szumiroknál a világoszlop helyén emelkedő templomot vette körül, ahol folytak az áldozatok, tehát a cél az volt, hogy áldozat közben a bálványszellem a szent liget fáira ráülepedjék, és úgy fogadja el az áldozatot. A templomhoz csatlakozó hétemeletes torony pedig éppen a világoszlop helyébe lépett, amikor a szintén hétrétegűnek képzelte szimbolizálta, ill. tartotta, hogy össze ne düljön. Tudjuk, hogy a szumir tir, ter az állatkört is jelentette, az an-tir-anna kompozitívumban (az ég tágas tir-je), de egyúttal a szivárvány jelölésére is használták.

Mi maradt meg mindebből az obi-ugoroknál, akiknél szintén szerepel a tir:

a) Megmaradt a liget, amelynek közepén terült el az ovális alakú áldozótér; b) megtalálható az áldozótér közepére helyezett fenyő vagy nyírfaág, vagy törzs, mely nyilván a szent liget fáik közül került ki és egyben a szent ligetet is képviselte; c) e fenyő, vagy nyírfatörzsnek volt a neve tir; d) az osztyákok oszlop alakúra faragták ki, ezáltal is jelképezve, hogy a világoszlop maradványa; e) a vogul-osztyák tir-nek szintén az volt a hivatása, hogy a bálványszellem áldozat közben rátelepedjék és úgy élvezze meg a neki felajánlott részeket; f) ezért a magyarázó neve: tare-m-tir a bálványszellem (az isten) szálló, vagy ülőfája; g) a felsőlozvai voguloknál a t: i az égi szivárványoszlopot is jelentette; h) az istenidéző igék gyakran hangsúlyozzák, hogy az áldozótér az ősi korból való; i) a bálványképeket, illetőleg az áldozati ajándékokat, az áldozati állatot hozzákötötték. Holmberg-Harva világoszlop jelentést tulajdonít az osztyák tirnek. A vogul magyarázók a tir-t ősi költői műszónak tartják. Reguly ellenben hibásan gyertyának fordítja.

Ezek után most már felállíthatjuk a mérleget, hogy a világfa (életfa) képzetből mi az eredeti és mi a kölcsönvételt Bizonyos, hogy a szumirok nem kölcsönöztek semmit, mert az ő világfa-képzetük minden mást időileg megelőz és így ők csak kölcsönadók, de nem kölcsönvevők lehetnek. Tőlük ered e kozmikus képzet, és ők a szétterjesztői az egész ókori keleten. Tőlük veszik át az árják is, de megbővítik a saját elképzelésükkel is. Így nevet adnak neki (Zambu-Jambu), lombkoronájában pedig a Garuda sást lakoztatják. Árja bővítés az is, hogy a világfával kapcsolatban tejes tórol beszélnek, mert a szumir képzetben nincs ilyenről szó. A bővülések átmennek később az altáji népek elképzelésébe is, de ez nem változtat a tényen, hogy a világfa képzet alapszerkezete szerint szumir-ural-altáji közös örökség. Ha bizonyos altáji népek az élet vize taváról tudnak, ne feledjük, hogy Petőfi "János vitéze" is élet vize

taváról beszél (XXVII, é.), és ha a perzsák a világfát néha "Adlerbaum"-nak is nevezik, emlékezzünk, hogy szumir pecsétcilinderek ábrázolatain is néha kétfejű sas látható, mint az életerő szimbóluma.

A szumirok életfüve, élet-eledele és élet-vize képzete

Az örök életnek azonban nemcsak fája, hanem füve is van. Az életfüve megifjító erővel bír a Gilgames eposz szerint. De ez sem nyújt örök életet, mert hiába jut a birtokába, a ravasz kígyó megfosztja tőle. De a szumirok nem hagytak fel az örök életért vívott harccal, kitalálták az örök élet eledelét és vizét, s így felszerelve vívták tovább a maguk harcát a halál ellen. E folyamatnak a következő adatai állnak rendelkezésünkre a szumir irodalomból:

Az 1. adat az Adapa mítosz II. Obv. 28 kks-ban áll előttünk. A szövegrész megégéséhez tudni kell, hogy a déli szél felborította az Adapa csónakját, mire Adapa eltörte a déli szél szárnyát. Adapa felelősségre vonja az ősembert, Ea azonban ellátja védencét a kellő utasítással. Arra utasítja védencét, hogy ne fogadja el az An felajánlásából az élet eledelét és vizét, mert valójában a halál eledele és vize lesz az. Adapa követte Ea utasítását, ámde An valóban az örök élet eledelét és vizét ajánlotta fel Adapának. Így esett meg, hogy Adapa nem élt a kedvező alkalommal és így egy fatális véletlen folytán eljátszotta az örök élet biztosításának a lehetőségét.

A másik adatot az "Inanna-Istar alászállása az alvilágba" című mítosz őrizte meg.. Az élet vizét a 117 kks. szerint az Anunnaki az alvilági Egalgina nevű palotában őrzik. Inanna-Istar szerelmét, Dumuzit (Tammuz) megszabadítani száll alá az alvilágba, de ott Ereskagal 60 betegséget bocsát rá és olyan lesz. mint egy halott. Végül is Ea veszi kezébe az ügyet és alakul egy Acucu-namir nevezetű embert, nyilván túszként az istennő helyett. Ea parancsára Namtar, az alvilág főkapusa az Anunnaki jelenlétében megfrecskeli az élet vizével Inanna-Istart, mire az korábbi ékességét és ragyogó szépségét visszanyervén, elhagyja az alvilágot.

E két helyen kívül még több adat hirdeti az élet vize képzetének elevenségét és fontosságát, de nem célunk itt az adatok halmozása. Legfeljebb még a Maqlu I. 108. s. -ra utalunk, ahol a varázslókat, a következő szemrehányás éri: "Életvizemet a Sírba tetlék. "

Egy, a 3. évezred végéről származó, azonos tárgyú szövegtöredék azonban az élet vize mellett felemlíti az életeledelét is, amely szintén ősrégi szumir találmány és szükséges volt ahhoz, hogy valaki az örök élet birtokába jusson.

A magyar világfa életet megifjító gyümölcse

A "Tetejetlen, vagy égígérő fa" című mesében van egy változat, mely arról szól, hogy a (nyilvánvalóan) világfa ifjító erejű almát terem. Erre céloz az a kérdés is, melyet az egyik verzió szerint az elibe toppanó királyleányhoz intéz a szerencsés kiskondásfiú, hogyan szerezhetne a fa gyümölcseiből Mivel e mesét keletről hoztuk magunkkal, világos, hogy e motívum is csak keleti eredetű lehet. Örökéletet nyújtó fa gyümölcseiről gyakran olvasunk, de ifjító erejű fa gyümölcseiről nem. A rokon mitológiákban sincs hasonló adat. A szumir parallel is messze esik tőle. Ott fűről, itt fának a gyümölcseiről van szó. Képzetünket tehát egyelőre ismeretlen eredetűnek kell minősítenünk.

De a finn-ugor ágánál feltalálható az élet vize képzete is, amelyről a következő különösen szemléltető példánk vannak. Numi-Taren a vogul főisten házában őrzik az élet vizét, és pedig

A világoszlop mesterségesen előállított világfa. A szent liget nyír- esetleg nyárfájából készítették. A török-tatár törzsekén kívül feltalálható Észak-Szibéria népeinél, az obi-ugoroknál, roncsaiban magyar népünkénél is, a szamojedoknál, s végül a lappoknál. Az volt a rendeltetése, hogy a föld köldökén emelkedve, az eget alulról támassza alá, nehogy összedüljön. Különböző nevekkkel illetik, de a szumirban és az ugor népeknél *tir* nevet visel. Itt is kiindulási pontul szolgáljanak az altáji népek, az ugorok és lappok sokkal primitívebb képzetei, mint amilyen fejfödési fokot a szumir képzet felmutat. Egy jakut kozmogonikus mesében így dicsekszik a világoszlop: "mikor ég és föld együtt nőttek, velük együtt nőttem én is. "A világoszlop a föld köldökén, tehát az északi sarkcsillag alatt áll és úgy támasztja alá az égboltozatot. Mert az ég legmagasabb pontja, az északi sarkcsillag körüli égrész. Tehát maga az északi sarkcsillag is égösszetartó faktornak, mintegy a földi világoszlop folytatásának bizonyul.

Ezt bizonyítják az északi sarkcsillag altáji elnevezései is. A mongolok, a burjátok, kalmükök, az altáji tatárok, és az újgorok "arany pillér"-nek, a kirgizek, baszkirok, és némely tatár törzsek "vas pillérnek", a teleurok "magányos cöveknek. karónak, oszlopnak" nevezték. A tunguzok pedig "aranyos jelzővel látják el. A világoszlopról nincs ugyan ábrázolatunk, de az a tény, hogy korcsajtásaiban némely észak-szibériai törzsek használják még ma is, csattanós bizonyosság elképzelése, ősi jelenléte, és célja felől. Az osztjákok "városi pilléreknek", vagy "városközépi erős pillérek"-nek hívják. Híres a csingalai "város pillér", melyet az osztják törzsek istennőnek képzelnek és ekként imádnak. Két öl magas, négyszögű, nyalánk oszlop, nem nagyon régi.. Az a hit róla, hogy "az isten plántálta élőfa". Észak-szibériának népei fából készült madarat helyeznek a világoszlopra, amely néha kétféjű. A dolgának e madarat "a madarak urának" nevezik, de közelebbi rendeltetését nem ismerik. Ahol a világoszlopot több rúd társaságában ábrázolják, néha fedődeszkával védve az időjárás viszontagságai ellen, de ott is, mindig hosszabbnak, mint a többit - vagy a fedődeszkára helyezik a kétféjű madarat, vagy reá. Gyakran láthatók a mellé helyezett rudakon keresztbetett fák - ezek szimbólumai az égisten lakása előtt álló, soha ki nem száradó és ki nem dülő fának. A világoszlop eredete azonos a világfájával. Vagyis a sátor duogerendájáról és a sámán égbeutazási jelenetéből van véve és az égre alkalmazva. Ezt bizonyítja két adat is. Az egyik, hogy némely altáji törzsekénél nincs oszlop alakja, hanem egy leveles, koronás nyírfá törzse. A másik az, hogy a keresztbetett ágak a különböző égrégióknak felelnek meg. Mivel az égbolt primitív fokon egy, a föld fölé kifeszített óriási sátor (v. ö. Ézs. 40, v.), szinte kínálkozott a földi sátrat összetartó duogerendáról való összehasonlítás.

Míg az altáji népeknél a rudakon keresztbe tett fák inkább szimbólumot, addig az obi-ugorok világoszlopaikra alkalmazott hetes tagolás, világosan az ég hét rétegét akarja jelölni, mert az osztják népköltési emlékek e tekintetben semmi kétséget nem hagynak fenn, mikor az oszlopot így szólítják meg: "Az én 7-es osztású főember atyám,... az én vasoszlopbeli emberatyám, stb. v De az obi-ugorok, mint láttuk a világoszlopot az égisten által teremtett szent fának is nevezik, tehát az égre való vonatkoztatás mindkét esetben szükségszerű, Holmberg-Harva itt utal a világoszlop égi képmására, a Nagy Medve csillagképre, amely 7 csillagból áll és az egyes csillagképek az áldozati állatoknak egyetlen kötéllel az északi sarkcsillaghoz való odaköltözését jelzik. Míg az észak-szibériai népek halászó és vadászó életmódjuknak megfelelően vadászjeleneteket látnak a fontosabb csillagképekben, mint az Orionban, a Nagy Medve sarkcsillagban (ez utóbbi egy három vadász által üldözött szarvas), addig a török-tatár népek a nomád életmódból vett jelenetekkel díszítik fel. Lugossy J. debreceni kollégiumi tanár a 19. sz. második felében összegyűjtötte nagy önmehtagadás árán eredeti forrásokból az

idevonatkozó anyagot, amelynek azonban mégis erős köze van az ősmagyar mitológiai csillagképekhez.

A magyar népszokások között feltalálható félreértett korcshajtásaiban az egykori világoszlop emléke is. Solymossy S. kimutatta, hogy a falusi házak udvarán, közel a konyhaajtóhoz földbe vert cövekoszlop fönt kiálló pálcikáival, melyek ma tejes köcsögök kiakasztására szolgálnak, és a szilaj pásztorkodás céljaira rendelt pusztaságok őrfái, szintén a pásztorok viskói előtt a földbe verve, a világoszlop utánezatai, csökevényei.

Karjalainen megpróbál különbséget tenni az osztják és vogul tir között, de sikertelenül, mert még érdemes honfitársa Holmberg-Harva sem osztja nézetét.

A lappok őrizték meg leghívebben a világoszlop éghordozó szerepét, a többi finn-ugor népnél, az altáji ágnál és a szumiroknál jelentősen megváltozott, eltolódott éghordozó hivatása. De mindenütt megmaradt valami közös képzet az ősi múltból és ez az, hogy a világoszlop a föld központjában, a föld köldökén emelkedett, és ott volt az égisten áldozati helye is.

Szumir elképzelés szerint az eget és a földet egy, az északi sarkcsillagtól kiinduló és a föld közepéig érő világoszlop, vagy tengely köti össze. Ez az a tengely, amely körül a világmindenség forog. De e tengely csak a föld köldökén, illetőleg közepén mehetett keresztül, mert különben felborult volna az egyensúly. Amiképpen tehát a csecsemőt a köldökzsinór köti az anyaméhez, azonképpen köti a világoszlop a földet az éghez. Láttuk, hogy a hasonlat mind az altáji, mind a finn-ugor ágnál egyaránt használatos. Ámde ily módon az éggel együtt a földnek is forognia kellett volna, nos e forgást kötötte meg az égisten a voguloknál az Ural hegyövvvel, a szumiroknál pedig a Kaukázus hegységgel, mert igen valószínű, hogy szumir találmány a Kaukázus földkötő szerepe. De a tengelyhasonlat is a szumirból ered, mert a szumirok fogták föl és nevezték először a 7 csillagképből álló Nagy Medvét (Göncöl szekeret) szekérnek.

De mi lett az altáji és a finn-ugor népek egyszerű világoszlopából a szumiroknál? Templomtorony. Szimbólikus jelzése a szenthelynek és a mellette emelkedő toronynak. Semmi kétség nem lehet felőle, hogy a nippuri Enlil szentély és tornya adta a mintát a babiloni, sőt általában az ókori szentélyekhez és tornyokhoz. Enlil pedig már a prehistorikus kortól kezdve a szumir istenpanteon feje volt és lett. E tornyok, mint számos emléken olvassuk, az égbe néztek, illetve az égig emelték büszke fejüket, amint a Gen. 11. 4 kkv. is így ír Babilon városáról és tornyáról: "Jertek, építsünk magunknak várost és tornyot, melynek teteje az eget érje." E tornyok rendszeren 7 emeletesek voltak, az ég 7 régiójának megfelelően, és kívül futó lépcsőzetes fokok tették lehetővé a rájuk való felmenetelt. Hogy a kozmikus világoszlop képzetéből nőttek ki, bizonyosság reá az, hogy mindeniknek kozmikus jelentésű az elnevezése. A lagasi Gudea templomtoronyának a neve A-PA volt, mellékneve pedig E-UB-Imin-AIV-KI-az ég és föld alapzatának háza; a Babilon városi torony neve E-TEMENI-ANAKI-az ég és föld alapzatának háza, de jellemző volt a másik neve is E-SAG-ILA-a fej felemelésének háza. Az összes babiloni tornyok úgy voltak megépítve, hogy a 7. emeleten felül volt egy istenszoba aranytrónussal. Ebbe benne székelte a legfőbb isten, tehát az isten lakóhelyéül is szolgált.

Láttuk, hogy a babiloni szumir szentélyeket a tir azag (a szent liget) vette körül, nos bizonyosan a szent liget fái közül került ki a templomkörzet világoszlopa is, ezért a tir neve. Ámde a tir nemcsak erdőt, ligetet jelöl, hanem lakást is, amint ez Babilon szumir nevének az

asszír-babiloni körülírásából is kitűnik, (Tin-tir-ki subai balati-az élet lakása.) E gondolatkörbe a következő szumir-ural-altáji egyezések állapíthatók meg:

- 1) A török-tatár népeknél a világoszlop szintén szimbólikus jelzője a szentélynek.
- 2) Az obi-ugorok is, mint Holmberg-Harva írja, "Eisensaulemann-Vater"-ről beszélnek (RVAV. 66 1.). Tehát a világoszlopra száll alá áldozat közben az égisten.
- 3) Más középázsiai törzseknél viszont a világhegy képzetével fonódott össze a világoszlop képzete. A szumiroknál erre utal az Enuma elis teremtési eposz Esarra neve, amely egy Kedarlaomer elami király feliratban "az istenek összesége templomá"-nak neveztetik (v-ö. A. Jeremias, HBAGK. 1913. 32. 1.), valamint a nippuri központi szentély E- kur-hegy háza elnevezése. De erre utaló adat az E-barsag kur-Kwra is, amely annyi mint "az országok hegyének a háza ", és az égi állatkörön ugyancsak az istenek templomát jelenti. Emlékezzünk továbbá vissza az állatkör dub-égi töltés (supuk same) és An-tir-anna elnevezésére, a tir kettős (erdő, liget és lakás) jelentésére, és akkor nem lepődünk meg, ha egy burját mese szerint a Sumbur hegyen áll egy szentély és tornyának a teteje az északi csillag arany gömbjében végződik. - És az sem lep meg, ha Holmberg-Harva Banzarov orosz etnográfus után a mongol szentélyeket így jellemzi: Kiválasztanak egy dombot, azon elkülönítenek egy szabályos helyet, és erre kőből és földből mesterséges, terasszerű emelkedést csinálnak és azt telerakják áldozati tárgyakkal. A legnagyobb emelkedés köré még 12 másikat készítenek, hogy a világhegy köré felsorakoztassák az egész kozmoszt. Marva utal erre a hasonló szokásra a kalmükök vallási életéből, sőt közli lámaisztikus világtérképüket is, csak ott téveszti el a dolgot, ahol az altáji népek eme eljárás módját külső, idegen, vagy indiai, vagy babiloni hatás eredményének minősíti azon az alapon, hogy hasonló szokás az indusok vallási életéből is fennmaradt, sőt egy mesterséges terasz is 1027-ből Benares közelében. Ámde, ha meggondoljuk, hogy a kozmikus hegy képzetét a szumirok már akkor kiokoskodták, mikor az árják még európai őshazájukban éltek, továbbá, hogy a dombnak, a hegynek ugyanaz a műszava, mint általában az urai-altáji népeknél, akkor nem tehetünk egyebet, mint az ősközösségi együttélés maradványainak tekinteni ez egyező szokásokat, és az indusok hasonló képzeteit kölcsönzésnek minősítenünk.

Mindenesetre érdekes és fontos jelenség, hogy a szumir nippuri e-kur és a prehistorikus e-harsag-kur kurrá-nak párja akadt azonos ural-altáji vallási szokásokban. Fontos fogalmi egyezésként kell fölemlítenünk az e-dingir-t, mely annyit jelent, mint Isten háza és pontosan megfelel a magyar "istenháza" elképzelésnek. Az ilyen körülírások azonban más vallásokban sem ritkák. De a magyar torony szavunknak semmi köze sincs az ősiséghez, mert az jövevényszó.

Ellenben más megítélésben kell részesítenünk azt az ősi obi-ugor templomépítési módot, mely valamikor szumirok és ural-altáji népeknek közös szentélyépítési módjuk lehetett, és amelyről a közép- és újkori útleírók közül többen, mint Witsen, Strahlenberg és Notritzki egyaránt beszámolnak. Valóságos, magas, fából készült templomokról van itt szó, melyeket emberi lakásokul sohasem használtak, mert csak a bálványképek, az áldozati ajándékok és az istentiszteletben résztvevők serege állt ott, illetőleg gyűlt össze. Némelyik 20 méter magasságot is elért, és egy Pápay József által látott tágas, hatalmas sátorszerű építményről az volt a közhit, hogy elkormosodott gerendái az égig érnek. Ajtójuk nem volt, létrával kellett az ablakon át bemászni. Négyszögletű építmények. Mivel szent ligetekben állottak, azért is, hogy avatatlanok előtt rejtve maradjanak, éppen mint a szumir világoszlop helyébe lépő szumir

tornyok, maguk is a viláoszlopot helyettesítették. És maguk is primitív módon ugyan, de mint az idézett közfelfogásból megállapítottuk, a szumir tornyok mintájára az égig értek. Okunk van azt hinni, hogy ez volt és ilyen volt a szumir zikurtornyok őstípusa és a buddhista pagodák ősmodelje is. Az obi-ugor toronyépületben is ott volt a bálványkép, mint a szumir 7 emeletes tornyok tetején az istenszoba az arany trónussal és a rajta helyet foglaló bálványképpel.

Munkácsi ama körülményből, hogy az ő idejében ilyen díszesebb és nagyobb kultusztemplomok már nem voltak láthatók, bizonyos fokú visszafejlődésre következtet az ugoroknál, Karjalainen e nézetet nem osztja, sőt éppen azt állítja, hogy ez ún. "templomok" nem egyebek, mint magánházak kibővítései. Ámde a japán fából épült templomokról is megállapítható, hogy a magánházak folytatásai, sőt a szumir es megrövidítve: ez is magánházat jelent, de azért hozzáteszi a dingir appozíciót, vagy a gal jelzöt és így lesz a templom: nagy ház, vagy szent ház, magyarul egyház. És a templom kizárólag kultikus célokra szolgál.

Említettük, hogy a szumirok és az ural-altáji népek sajátos életmódjukat viszik bele a csillagok képeibe, pl. a szumirok a maguk földművelői foglalkozását, az észak-szibériai népek a halászó és vadászó élethivatást, a nomád török-tatár népek pedig a nomád pásztorkodásra vonatkozó jelenetekkel telítik a csillagképeket, tehát mindegyik a maga életviszonyai által kijelölt úton halad tova. A csillagképeknél tehát a megfelelés a csillag elnevezések és a csillagokról szört azonos felfogásban jelentkezik, de mégis, mint a magyaroknál tettük, itt is fel kell említenünk az egyes csillagok mögött álló mondai anyagot. Annál inkább, mert ez is bizonyítéka az ural-altáji ázsiai ősházának és ősközösségi állapotnak.

A török-tatár népek az égisten ménesét látják a csillagokban, a jakutok szerint vagy kicsiny lyukak, vagy az égóceán visszaverődő fénye, a tejútat a jakutok "az isten vagy az istenfiú hócipő nyomdokainak", a török-tatár népek a "vándormadarak éjjeli útjelzőjének", Vogelwegnek nevezik. Az obi-ugorok a fiastyúkot a Mos (égi vadász] ember téli házának, a tejútat a Mos ember hótalp-útjának, vagy a Tunk-Ti hótalpútjának nevezik. A Göncölszekeret pedig jávorcsillagnak hívják. A magyarok tejút elnevezése "hadak útjának", vagy éppen "Csaba útjának", már jelen hazájukban kelt és a hun mondával kapcsolatos. A szumirok csillagelnevezéseit pedig már megtárgyaltuk, tehát itt nincs miért megismételünk.

A viláoszlop és a világszeg kombinálva fordul elő némely finn-ugor népnél és a szamojédoknál. Világszeg képzele úgy ébred fel a népekben, hogy az északi sarkcsillag körül forogni látszik az égbolt, amit mindennél ékebben mutat a csillagoknak az éjszaka különböző időpontjaiban megfigyelhető koronkénti helyzete.. Az ég tehát oda van szegezve az északi sarkcsillaghoz, de nem oly mereven, hogy akörül forogni ne tudna. Ezért nevezik a Turuchansk körzeti szamojédok az északi sarkcsillagot "az ég szegének". A régi finnek is ismerték ez elnevezést, tőlük kölcsönvették a lappok, akiknél még ma is él Bohinavile, Boahjenaste alakban, annyit jelentvén, mint "észak szege". Az észtek is ismerik és használják Pohjanael formában.

A lappok, a két képzetet kombinálva használják, amennyiben Leem a Possanger fjordnál két nagy követ talált, keleti oldalán nagy, magas, négyszögletű oszlop állott, a földbe erősítve, tetején egy vasszeggel. Ez volt a tulajdonképpeni viláoszlop, tetején megszegezve, jeléül annak, hogy az északi sarkcsillag nemcsak a földi viláoszlop égi folytatása, hanem egyúttal az eget összetartó szeg is. Ilyen volt tehát a lappok viláoszlopa (Veraldén tsuho). Lehet, hogy a lappok viláoszlop képzetére hatott a skandináv Irminsul (viláoszlop) és világszeg,

Veralder nagli-világszeg képze is, de ez nem változtat a tényen, hogy a képzet eredeti, legalább is magva szerint, mert több ural-altáji népnél előfordul és a szumiroknál is, mint primitív népnél pozitív bizonyíték hiányában is feltételezhető.

A föld hordozói

Ha az ég a maga kiterjedtségében és óriási súlyával rászorul a felülről és alulról való megtámogatásra, akkor a földnek is vannak támaszai, hordozói, amelyek megóvják attól, hogy az óceán feneketlen mélységébe alásüllyedjen. Ámde itt már különböző idegen képzetek éreztetik hatásukat. a) A legtermészetesebb felfogás az lett volna, hogy a föld a maga feltöltésszerű felszínével, éppúgy kizárja az óceán víztömegének a beözönlését, mint "az égi föld" az állatkör, a supuk same. Amellett még, miként az eget, külön oszlopok is alátámasztották. De a szumir emlékek e ponton teljesen cserben hagynak. Tudomásom szerint sohasem szólnak arról, hogy a föld minő szilárd alapon nyugszik? Ám, amit a szumir mitológia elmulaszt, azt pótolja a babiloni felfogásról jól informált Ószövetség, amely több helyen nyilván az ősbabiloni, tehát egyúttal a primitív ősszumir képzetet is megszólaltatja. A 104. Zsoltár 5. v. említi a földtartó oszlopokat ily szövegezésben: "Ő teremtette a földet az ő oszlopain, nem mozdul az meg soha örökké." A zsoltárok többször is szólnak hasonló rendeltetésű oszloprokról (v. ö. pl. a 75. Zs. 4, v.). Ez eredeti képzetnek és ősrégi időből valónak látszik, mert párja található a földről az égbe nyúló világoszlopban. b) Azonban mellette említi az Ószövetség a Leviáthánt is, mint a föld fundamentumának a tartóját.

A Leviáthánról pedig tudjuk, hogy egy, a világ teremtésében szerepet játszó víziszörny (voltaképpen maga a kaotikus őstenger), az Enuma elis Tiámat-ja (a Gen. é. 2 vo Tehom-ja volt), akit az ószövetségi ún. költői teremtési mítoszok szerint Jáhvenak éppúgy le kellett győzni, hogy a teremtés sikerülhessen, mint Enlilnek és Marduknak meg kellett semmisíteni a teremtés útjában álló és lázadó kaotikus szörnysereget. Arról azonban a szumir-babiloni befolyást tükröző és ugyanott eredeti mitikus szövegekben sehol sincsen szó, mintha valamelyik víziszörny tartó oszlopa volna a földnek. Sőt, éppen teljes megsemmisítésükkel végződik a nagy harc. Tehát itt nyilván idegen hatásról beszélhetünk. Holmberg- Harva szerint a képzet hazája India. c) Néha óriási halak a föld hordozói, hol 1, hol 3. A burjátoknál és a mordvinoknál csak 1-1 hal szerepel, az altáji tatárok és a votjákok ellenben 3-3 halat ismernek. A magyar néphagyomány szintén 3-4 halról tud. A votjákok és a mordvinok tatár közvetítésből jutottak hozzá, a tatárokhoz Indiából került el. A halak égi cölöpökhöz vannak kötve, de úgy, hogy azért mozogni tudnak és e mozgásukkal okozzák az áradásokat és a földrengéseket. V. ö. magyarul a földindulást. d) A burjátoknál és a keleti tungusoknál a föld hordozójaként ismeretes még a teknősbéka is, ami érdekes módon előfordul Észak-Amerika indián törzseinél is. Valószínűleg e képzet is indiai eredetű, de az altáji népekhez kínai közvetítésből jutott el. Nem lehetetlen, hogy Tibetnek is része van a közvetítésben (Harva 1938. 27 kkl.). e) A kurgizek, a Volga- és kaukázusi-tatárok viszont azt állítják, hogy a földet egy ökör tartja a szarvain. A tatároktól átmegy a votjákok és cseremiszek hitképzeteibe is. E képzet, mint Hohnberg- Harva kimutatta, az izlamból ered. Az északkeleti szibériai népeknél az ökör helyébe a mamut lép, amelyről a tatárok azt tartják, hogy a föld nem volt elég erős, hogy az állatot hordozza, azért az isten elrendelte, hogy ez állat a föld alá költözzék, és hordozza a földet. f) Az északi szamojédok ismernek egy Atlashoz hasonló személyt is, ún. "Földöreget", aki 2 testvért fogad maga mellé segítőtársnak, egyikből az Ural csúcsát, másikkból a föld lábát alkotja (RVAV. 33. 1.).

Az ember teremtése és a bűneset - Az ember rendeltetése

a) A teremtés elbeszélései

A legősibb antropológikus elbeszélés a sumiroknál található föl a világviszonylatban is. Ezért mi is a sumir verzió kezdjük az elemző munkát. A szövegek a nippuri ásatásból valók, és beszámolnak arról, hogy a Kr. e. 3. évezredben miképp gondolkoztak a sumirok az emberi teremtésről, de már fejlett reflexió érzik bennük, és semmiképpen nem mondhatók primitíveknek. Voltaképp egy szöveg, de darabokra törve, és különböző múzeumokba elkerülve. Helyreállításuk több kiváló sumirológust foglalkoztatott (Langdon, E. Chiera), de itt is csak Kramernek sikerült annyira amennyire a szöveg titkaiba behatolni. Az itt közölt rekonstrukciónak és a belőle levont következtetéseknek az ő szöveg helyreállítója képezi az alapját.

Eszerint az ember teremtésében 3 isten tevékenykedik, u. m. Nam-mu-az ősvíz, az őstenger, Ninmah-földanya és Enki-a földisten, aki egyúttal a földhöz hozzátartozó víznek is az ura. Ezt megelőzi Enlilnek az anyjával történő közösülése, amelyből az állati és növényi élet fakad a földön. Az ember teremtésének az anyaga az azag, itt tehát még nincs szó az Enuma elis adatáról, hogy egy isten véréből teremődne az ember. Először a szöveg bevezető részében párbeszéd folyik Nammu és fia Enki között, melyben Enki utasításokat ad anyjának, hogy mi a teendő: Agyagot kell venni az apzu-ból és Ninmah formáljon belőle embert. Így is történik. Ninmah hat különböző embertípust alkot, akikbe Enki lelket lehel, és a sorsukat is meghatározza. Majd Enki maga mutatja meg, hogy mit tud ő. Ő is alkot ugyanakkor individuumot, ámde ezek is gyengék és szegényesek mind testben, mind lélekben. Míg a Ninmah alkotta típusok eunuchok és meddő asszonyok voltak, addig a maga csinálta típusok sem enni, sem beszélni nem tudtak. Ülni sem, állni sem, sem a térdeket kulcsolni. Végül Ninmah megátkozza Enkit a sikertelen emberteremtésért.

Az Enuma elis VI. eban írja le az ember teremtését Marduk által. Itt adva van az őseember neve is, Lulla, ami valószínűleg a lu-lil-la-ból van összevonva és annyit jelent, mint lelkes ember, a levegő embere. Tiamat főkolomposa Kingunak a kiömlő véréből alkotta az embert. A bölcs Mami az emberteremtő isten, a teremtmény neve szintén Lulla. A megölt isten véréhez itt még az agyag is hozzájárult.. Berosus szintén úgy tudja, hogy egy megölt isten véréből és a föld vegyülékéből alkotta Bel-Enlal az embert..

Feltűnik, hogy Enlil kivéve, nem az ég istene az emberteremtő, holott azt várnók. És az uraltáji népeknél ez így is van. Valószínűleg azonos volt a helyzet a sumiroknál is. Ha nem ez lett volna, nehezen értenénk meg, hogy az Adapa mítoszban miért vonja felelősségre An az őseembert, Adapat? Nyilván azért, mert ő teremtette. Az istenvilág kialakulása azonban magával hozta szükségszerűen a hivatáskörök megosztását is.

Az Ószövetségben két emberteremtési történet maradt fenn, u. m.. az 1, 26k., a 2, 7 v. és a 2, 21 kkv. Az 1. így írja le az ember teremtését: "Teremté Isten az embert a maga képére, Isten képére teremté őt, férfiúvá és asszonnyá teremté őket". A teremtés elbeszélését kiegészíti a 2. verzió, amely arról tudósít, hogy az Isten a "földnek porából alkotta az embert, és lehelt vala az ő orrába életnek lehelletét. Így lőn az ember élő lélekké. "Ha valahol, itt látszik meg igazán, hogy az ószövetségi teremtéstörténet nem egyéb, mint a sumir gondolkodásmód által

megtermékenyített babiloni ember teremtéstörténet átvétele. A 21. kkv, az asszonynak a férfiú oldalbordájából való teremtésének a leírása.

Az ural-altáji népek anthropogenikus elbeszélésein már jókora adag idegen hatás érzik. Különösen abban látszik meg az idegen befolyásolás ténye, hogy az ördögfejedelem aktív módon résztvesz az égisten mellett az emberteremtésben. És a bűnesetet is ő idézi elő. Az első iráni-párti, a második az elcsábítás, a bűnbeesés pedig ószövetségi hatás. Ámde minden vonatkozásban mégis felismerhető a közös szumir-ural-altáji ősi alap. Vegyük csak sorra a főbb típusokat: 1) az altájiakat, 2) a finn-ugor népeket.

1) Az altáji ág népei közül a tunguz a legelmaradottabb, tegyük először ezt vizsgálatunk tárgyává. A tunguzoknál az ember teremtését az égisten (Buga) végzi. Egy emberpárt teremtett, és pedig különböző, a föld négy szögletéből összegyűjtött anyagokból. Keletről vasat, délről tüzet, nyugatról vizet, északról pedig földet vett. A földből alkotta a húst és az izmokat, a vasból a szívet, a vízből a vért, a tűzből pedig az emberi test melegét. Ily módon az ősember, kicsinyített mása lett a makrokozmosznak, a mindenségnek. A párzi Bundahes 30. fejezete meg is mondja, hogy ez anyagok a halál után visszatérnek korábbi tartózkodási helyükre.

A burjátok hite szerint az égisten az ember húsát véres agyagból, az izmokat kőből, és a vért vízből teremtette. Az altáji tatárok úgy tudják, hogy az izmok nádból, a test többi része pedig agyagból van alkotva. Fontos vonás, hogy az agyag egyetlen ural-altáji népnél sem hiányzik, mint emberteremtési anyag.

Gyakori az altáji népeknél az az elbeszélő típus, hogy két ellentétes lény, a jó és rossz istene áll egymással szemben, akárcsak a pártizmusban. Az égisten kialakítja az ősembert, de míg odajár lelket hozni beléjük, az őrzésükkel megbízott ebet ráveszi az ördögfejedelem, hogy engedje megközelíteni a bábukat, és mindig megrontja őket. Az égatya legott észreveszi a változást, de nem tud segíteni rajta. A vége az eb elátkozása lesz. Ilyen meséik vannak a fekete tatároknak, a jakutoknak, a burjátoknak. A változás, melyet az ördögfejedelem idéz elő, abból áll, hogy az eladdig szőrös ember, szörtelenné lesz, és az addig testében szaruhártyával fedett embernek csak a körmein maradt meg a szaruhártya. Természetes következménye lesz még a gyengeség, a betegség és a halál is. Ez utóbbit egy altáji mese úgy magyarázza: Olgen megalkotta az első embert (húsát földből, izmait kőből), és asszonyt is teremtett mellé az ember egyik bordájából. Őrizetükkel megbízott egy szörtelen kutyát. Olgen pedig elment lelket keríteni az ősemberpárba. A kutya, hogy visszanyerje szőrzetét, ezalatt megette az ördög ürülékét. A megrontás tehát sikerült. Ülgen észrevette a rontást, amint visszatért és habozott, hogy mitévő legyen. Újakat teremtsen-e vagy nem. Ezenközben odajött egy teknősbéka és így szerelte le töprengését: "Miért akarod ezeket elrontani? Hagyd élni őket. Aki meghal, haljon meg, aki pedig él, az éljen." És így Ülgen megkegyelmezett nekik.

Holmberg-Harva véleményéhez csatlakozunk, ki e képzet komplexum előbb idézett variánsaira iráni-párzi hatást tételez föl, de nem mindenben osztjuk érveit, mert pl. az eb nemcsak az irániaknál volt szent állat, hanem a voguloknál is, azonkívül mi felvesszünk még bibliai hatást is, ami az asszonyoknak a férfiú oldalbordájából való teremtésében, ill. a meztelenség felismerésében határozódik meg.

2) A finn-ugor ágnál a helyzet a következő: Az obi-ugor népköltési emlékek sok érdekes vonást őriztek meg a közös szumir-ural-altáji örökségből. Ilyenek pl. a) Numi Tarem

háromszor vág neki az ember teremtésének. Először az ősfível közli, hogy minő módon teremtsen embert. Azt ajánlja neki, hogy hóból próbáljon készíteni. De a hóember darabokra tört. Másodszor azt tanácsolja, hogy föld és hó gyurmát használjon. Ez a kísérlet már sikerült. Ám az ősfí, aki a Numi Tarem fia, nemcsak embert készített a gyurmából, hanem mindenféle állatot is. Ember és állat között tehát nincs különbség, ugyanazon anyagból, ugyanakkor és egyformán teremtődtek.

Numi Tarem a Földanya érdeklődésére, hogy mint lesz az ember teremtése? így felel: Én 7 emberalakot fogok az égből alábocsátani, te meg adj lelket beléjük, mert a lélekadományozás joga téged illet. A Tapel-öreg el is készíti Numi Tarem megbízásából veres fenyőből a hét emberbábút, de az ördögfejedelem is gyúr ezalatt fehér agyagból hét emberalakot. Cserére kerül a sor. Tapel-öreg és Chul-ater bábukat cserélnek. Így tehát Zoli-Tarem az ördögfejedelem készítette bábukat lelkesítette meg.

Gondatti magának, Numi Taremnek az emberteremtési működéséről közöl tudósítást a következőkben: Az égatya két emberalakot készít veresfenyőből, de fejük minduntalan a mellükre hullott alá. Erre megszegezte nyakukat, belőlük lettek a menkvek. Ám ezek a szeg miatt nem tudtak a földre nézni. Ekkor az égatya másodszor lát hozzá az ember teremtéséhez. Most vörösfenyő beléből csontvázakat készít, azokat körülcsavarja a vörösfenyő gyökérszálaival, arccal maga felé fordítva fölállítja, s rájuk fúj, mire megelevenednek, s létrejönnek a maihoz hasonló emberek, szőrrel borítva egész testükön. Az ősemberpár azonban bünt követett el, azáltal, hogy Numi Tarem kifejezett tilalma ellenére evett a hamvas áfonya gyümölcséből. Az engedetlenség következtében kihullott a szőrzetük, fázni kezdtek és egy bokor mögé bújtak. Az égatya meglátogatván őket, rájuk fujt, darabokra törtek. Harmadszor fog immár hozzá az égatya, hogy épkezláb embert teremtsen. Ezúttal fűzfából fon csontvázakat, ezeket bevonja agyaggal, maga elé állítja, rájuk fuj, és íme létrejönnek a jelen emberiség ősei. Velük együtt teremti Numi Tarem az összes állatfajokat is. Tehát itt is az agyag a fő ember teremtési eszköz.

Fontos egyező mozzanat még az is, hogy szumir és az obiugor mitológiában a földistennek milyen életadó szerepe van. Az is egyező vonás, hogy a főbb foglalkozások, mint a vadászat, halászat, és a ruhakészítés eredetét, az obiugorok a teremtés keretébe állítják bele, és az égatya körültekintő gondoskodása művének tüntetik fel. Mintha az eridui isteni dekrétumok, minden civilizáció alapja, hangja szólalna meg bennük szerényebb alakban.

Reguly feljegyzett egy szigetvidéki kozmogonikus regét is, mely a betegség és a halál eredetét az égatya éppoly szerető gondoskodása jelének minősíti, mint egyéb teremtő tetteit. Annyi ember hal meg, mint amennyi születik, és mindez azért van így, hogy az emberek kényelmesen élni tudjanak és a foglalkozásuk eltartsa őket. Innen van az ember vogul körülírása: elem kales-az ég halandója.

Egy déli kozmogonikus rege ellenben másképp magyarázza a betegség és a halál eredetét. A Chul-ater leányának gyermekei versengése, tehát az ember önön hibája idézi elő mindkettőt. A rege leegyszerűsítve úgy szól, hogy a Chul-ater leányának hét fia az alvilági halotti tó partjára érkezik. A tóban "vasmellű hét buvárkacsa, hét vöcsök hétfelé bukdácsol". Az idősebbik fiú maga akarja lenyilazni őket, de ebben megelőzi őt a legifjabb fivér, aki orozva rájuk lő. De csak véresre horzsolta. Ebből származnak a különböző betegségek, sőt a halál is. Eszerint tehát végeredményben a föld elárasztása kórral, halállal is a Chul-ater műve, aki a lozvai kozmogonikus, illetve antropológiai mítosz szerint rászédvén az ősember őrizetével megbízott

ebet, közelébe férközött az ősebernek és megrontotta azt. A megrontás eredményeképpen a szaruhártya, mely addig az egész testet védte, eltűnt és csak az ujjak végére korlátozódott. Tehát az ember testi romlása és kórral, halállal való büntetése nem volt a Numi Tarem tervében.

Az ősmagyarságnak emberteremtési elbeszélése nem maradt fenn. De ember szavunk mégis a helyes nyomra vezet, ha a szó etimológiáját elemezzük. Az már el van döntve, hogy összetett szó, a szó az em és ber alkotó részekből áll. Meg kell jegyeznünk, hogy az ember szónak em-bur alakváltozata is van a régi nyelvben. Az em valószínűleg im-ből lett, mert a rokonnyelvekben az ínm, ilm tő felel meg neki. A szumírból idevonható szó is im, imi, im-im (kettőzött forma) alakváltozattal bír.

Míg az em, inm, ilm előrészének a jelentése: levegő, szél, időjárás, ég, addig az utótagra nézve megoszlanak a vélemények. Pedig a helyzet egészen világos, a bur változatot is figyelembe véve, az utótag a szumir bur- fiú; asszír-babiloni aplu-u. az, gyöksszóval azonos és így a mi ember szavunk annyit jelent, mint: az ég, a levegő fia. Aki pedig az ég fia, arról nyilvánvaló, hogy csakis az égisten alkotása, teremtménye lehet. Így őrzött meg a magyar ember szó egy rendkívül fontos adatot az őseber teremtésére vonatkozólag. A mítosz elveszett, de az ember szó megmaradt, mert senki sem sejtett benne mitikus mellékjelentést.

Hogy az őseber teremtésébe az égisten mellett az ördögfejedelem is belekotárkodik, sőt piszkával megrontja azt, miután a vigyázatlan kutyát előbb már rászedte, erre vonatkozó meséik, a Volga-finneknek, úgymint a cseremiszeknek, a votjákoknak és a mordvinoknak is vannak. A mordvinok pl. azt hiszik, hogy a betegségek az ördög nyálából származnak, mellyel az ősebert leköpte. A szamojéd mese hasonló hitről tanúskodik.

b) A bűneset

A bűnbeesést az őseberpár a teremtés után, a paradicsomban követi el. Itt is megfelelő mitikus anyag kínálkozik az összehasonlításra. t. s ezt el is kell végeznünk, mert fontos láncszeme az őstörténeti anyagnak. Annál inkább így kell eljárunk, mert szervesen kapcsolódnak az őseber teremtési történetével és az embert sújtó csapások, betegség és halál titkát igyekeznek fellebbenteni. Azzal tisztában volt még a legkezdetlegesebb műveltségű ember is, hogy minden baj, ami az egyén állapotát, nyugalmát feldúlja, gonosz démonoktól származik, de még arra nem alakított ki magának semminő feleletet, hogy miképp hatalmaskodhattak el élete fölött e gonosz szellemek annyira, hogy tetszés szerint zúdítták kivétel nélkül minden emberre a bajt, nyomorúságot, a szenvedést és a halált. Nem, ez nem lehetett benne az égatya tervében. A választ e nyugtalanító kérdésre úgy alakította ki, hogy az alvilág fejedelmének is aktív részt juttatott az őseberpár teremtéséből.

Mivel az ural-altáji népek képzelő ereje e téren egyszerűbb képzeteket termek ki, mint a szumirok, ismertessük először az ő "bűnesetüket" és majd azután a szumirokét. Végül érintsük a bibliai hatás kérdését.

Egy magányos fa nőtt ágak nélkül - mondja egy altáji mese. Az égatya elrendelte, hogy kilenc ág nőjön rajta. Kinőtt. Kilenc emberi lényt állított a kilenc ág alá, mindegyiket azzal a rendeltetéssel, hogy legyenek kilenc törzsnek az ősei. A mese folytatásában azonban csak két emberről van szó, egy Töröngő nevű férfiúról és egy Edji nevű asszonyról. Az égatya tovább úgy rendelkezett, hogy a kilenc ágú fa öt, napkelet felé eső ágáról ehetnek gyümölcsöt, de a négy napnyugati ágról nem szabad enniük. Az őrzéssel megbízott egy ebei és az éppen ott

ólalkodó kígyót. Aztán mindkettőjükre rábízta az ördögfejedelemnek, a kísértőnek a távoltartását. Bizonyos idő múlva megérkezett a kísértő. Ravaszul bemászott a kígyóba és vele együtt felmászott a fára. A kísértés sikerült, először az asszony evett a tiltott gyümölcsből, majd a férfi. Erre kihullott a szörzet testükből. Megszégyenülve elrejtöztek a fa mögé.

Mikor az égatya visszatért a földre, megnézni, hogy távollétében mi történt, azonnal tisztában volt a helyzettel. A férfi a nőre hárította a felelősséget, a kígyó azzal védekezett, hogy az ördög belebújt, az eb meg azzal, hogy nem is látta.

A vogul emberteremtési történetben is van hasonló tragikus epizód, mégpedig Numi Tarem két emberteremtési kísérletében. Ez aktusból származott emberek teste szőrrel volt borítva. Numi Tarem minden fa gyümölcsének az élvezését engedélyezte számukra, kivéve a hamvas áfonyáét, mely a "manó bogyója". A nő és a férfi áthágták az égatya tilalmát és ettek a tiltott gyümölcsből, mire elvesztették szörzetüket. Fázni kezdtek, bokorba bújtak. Numi Tarem minderről értesülvén, belátta, hogy nem életrevalók és a hidegtől és nedvességtől úgyis elpusztulnak, rájuk fűjt és darabokra törek. A kondai Atom legenda szerint a kígyó az asszonyt csábítja el, hogy egyék a bogyóból, de mihelyt evett, azonnal felismerte, hogy meztelen. Sőt nemcsak maga, hanem a férfi is meztelenné vált. Megszégyellték magukat és rejtekhely után néztek. Az őket előhívó istenke a férfira inget; a nőre pedig szoknyát rázott ki zsebeiből, így állott elő a ruházkodás szükségessége.

Szumiroknál és ural-altáji népeknél egyaránt jelen van a világ-, vagy életfa képzete. Természetes tehát, hogy az ember törekszik e fa gyümölcséből enni, mely halhatatlanságot, örök életet biztosítana részére, de viszont az is természetesnek látszik, hogy az istenek nem minden válogatás nélkül engedik maguk közé a törékeny embert. A szumirból ismerjük a kasszia fát, amelynek gyümölcsétől Nintud földanya eltiltotta az ősebert. Az nincs megmondva, hogy miért? Nem valószínű, hogy próbatétel céljából, sőt éppen valószínűleg, hogy a gyümölcs káros hatásáért, holott ma tudjuk, hogy a kasszia fa gyümölcse nagyon is gyógyhatású. De amint látszik, a szumiroknak ellenkező tapasztalataik voltak. Mindegy. Az Adapa mítosz eleje az őseber, Adapa bölcsességéről ezeket írja: "Adapa bölcs volt... Parancsa olyan volt, mint az An parancsa... Mindent átfogó bölcsességet kölcsönzött neki An... de örök életet nem adott neki". Ádámról pedig ezt írja a Gen. 3, 22. v.: "És monda az Úr Isten: Íme az ember olyanná lett, mint miközülünk egy, a jót és gonoszt tudván, " Ez a szövegrész valószínűvé teszi, hogy a szumiroknál is megvolt a "jó és rossz tudásának a fája", csak eddig még nem került elő. Annál bizonyosabbra vehetjük ezt, mert ugyanazon vers második fele szerint a bibliai őseber sem részesült az örök élet ajándékában.

De egyéb egyező mozzanatok is találhatóak a szumir és ural-altáji paralelek között. A Gilgames eposz I. t. 80 kks. szerint An rendeletére Aruru teremtette Gilgamesnek egy versenytársat, akiről a 86 ks. ezt jegyezte föl: "Szőrrel volt borítva egész teste, Enkidu fején a haj olyan volt, mint egy asszonynak. " Az eposz anyaga a szumir korra megy vissza. Holmberg-Harva közöl egy kalmük mesét, amely szerint a paradicsomi őseberök önvilágító lények voltak, sem napra, sem holdra nem volt szükségük, Mihelyt azonban ettek a tiltott gyümölcsből, azonnal megszűnt ez a képességük. Sötétségbe borult minden. Ezért teremtette Isten az égi világító testeket. Erről ezt írja Beresus kozmogonikus töredéke: "Volt egy kor, amelyben minden sötétség és ösvíz volt. Bennük csodálatos és különös alakú élőlények éltek. A teremtéskor azonban mind tönkrementek, mert a világosságot nem tudták elviselni. Ekkor Enlil-Bel olyan embert és állatokat teremtett, amelyek éltető eleme volt a levegő és a

világosság. " Noha igaz és megcáfolhatatlan tény, hogy meglehetősen nyers és távoli parallel, mégis jellemző (Gressmann AT. 2. Aufl. 132.).

Csak egyre nincs parallel. Az eb sem az ember teremtésénél, sem a bűnbeesésnél nem játszik a szumirban szerepet. E hiányosságnak a magyarázata az, hogy a vadászó és nomád pásztorkodással foglalkozó népeknek mindenük volt az eb, nem úgy mint a földművelést gyakorló szumiroknál. Egyébként Harva jogosan véli, hogy a bűnesetnél szereplő kutyát a teremtési történetekből vették bele (SM. 383 l.). Az ebet az égatya hűtlenségéért elátkozta: a szabad ég alatt legyen a szállása, azt egyék, amit az emberek odavetnek neki, és mindig betegnek tartsák az emberek. Ez átok emlékéért őrizi egy régi magyar szólásmondás; "Annyi becsülete sincs, mint egy kutyának "A szumirban a kutya neve ur, előfordul egy csomó ősi királynévben, mint UR-Bau, UR-Nina, UR-Engur, stb. tehát a kutya kétségtelenül szent állat volt, mint a vogul osztjákban is (V. ö. VNGY. I. 1. r.). Igaz, hogy a szumirban oroszánt is jelent, de hát nyilvánvalóan csak azért, mert az oroszán is ragadozó, hússal és csonttal él, mint a kutya, tehát nyilván kutyaféle állat. De van egy másik jelentése az uru-nak, amely annyit jelent, mint: őrizni, védeni. Aztán nem szabad elfeledkezni az ószövetségi szárnyas kerubokról sem, amelyek a Gen. 3, 23 v. szerint az életfája őrizetére voltak beállítva és szintén démonikus szörnyek, talán éppen oroszánok voltak, t. i. még máig sincsen tisztázva, hogy tulajdonképpen mik is lehettek. És mindez a teremtés keretébe van beállítva. Csak éppen felvetem, ha vajon nincs-e összefüggés az egymást kiegészítő fő jelentések között? Úgy, hogy azok ősi mitikus jelentést őriztek volna meg. Ide tartozik még a magyar ör, és származékai: őriz, stb. az ör-nek az eredete (a B. M, Sz. Szó. 1941, 228 l.) ismeretlen. De viszont mint hn. már a 12. sz. óta használatos. Az ör szó olyan régi, hogy elavult és a 18. századi nyelvújítók keltették életre.

És most jön az eredetiség kérdése. Hatott-e az ószövetségi bűneset elbeszélés az ural-altáji népek bűnesetére? A szumirra nyilván nem, mert az nippuri variációjában legalább 1300 évvel megelőzte az ószövetségi verziót. Egyébként azonban az ural- altáji mesékre igen. Pl. a meztelenség, a szégyenérzet felébredése, és az elrejtőzés ószövetségi hatás. Ám e hatás már meglevő ősközösségi alapra rakódott le, amit az is mutat, hogy a szumir és ural-altáji verzió a fejlődés sokkal kezdetlegesebb fokát tárja elibénk, mint az ószövetségi bűneset. Ott a gyümölcs fizikai hatása idézi elő a szörzet kihullását, és ezzel együtt a fázást, és az időjárás viszontagságait, a betegséget és a halált, itt erkölcsi próbatétel következménye lesz a halál. Ugyanez a helyzet a szumirban is, hol az örök élet eledele és itala, meg a megifjító fű fizikailag volnának hivatva biztosítani az örök életet, de egyik sem sikerült, mert az ember önnön hibájából idézi fel a betegséget, és a halált. Ezt az okos szumirok már tapasztalatból jól tudták. c) Az ember rendeltetése

Miért teremtette az égatya az embert? Nyilván célja volt vele. E kérdést szintén felveti még a legkultúrálatlanabb emberközösség is, mely eljutna a szellemek létezésének a hitmagaslatáig. Az ember egész életfolytatásának szóban és tettben ehhez kell igazodnia, mert ezért él. Mivel ez a kérdés a kultusszal kapcsolatban is fölmerül, itt csak egész röviden felelünk rá.

A világ megsemmisülése

A világ megsemmisülésének kétféle módja és eszköze van: a váz és a tűzözön. Szumiroknál és ural-altáji népeknél mind a két mód és eszköz ismeretes. Ismeri és alkalmazza a Biblia is.

A nippuri ásatásokból származó szumir özvív mondát A. Poebel tette közzé. Ez jóval korábbi szöveg, mint a Gilgames eposz XI. t. -jában foglalt özvív elbeszélése. Ez a világ

legősibb özönvíztörténete. Kár, hogy töredékesen maradt ránk. Világos azonban, hogy még nem az ősközösségi együttélés korából való legősibb forma áll benne előttünk. De viszont az őstörténeti anyagba tartozik bele, s nyomon követi a világteremtési históriát és a paradicsomi bűnesetet. Rövidre fogott tartalma a következő: Az özönvíz hős neve Ziusudra, a Berossus Chziszutrosza, vagy a név fordítva olvasásával Atra-cházisz, akiből később Ut-napistoiim lesz. Megvan benne a bűnök elszaporodása, az istenvilág döntése, hogy özönvízzel semmisítik meg az emberlakta földet, az istenek bánkódása a lezajlott özönvíz felett, a jóindulatú Enki sugalmazásából a hajó építése, az özönvíz tartama -- hét nap és hét éjjel -, az özönvíz hős kegyességének a különös hangsúlyozása, s végül a megmentésért bemutatott áldozat. Valószínű, hogy e tartalom még más meritumokkal is ki fog egészülni, de hát ez a jövő titka. A kiegészülés azért is valószínű, mert a Gilgames eposz özönvíz leírása sokkal színesebb és terjedelmesebb, márpedig, ha a

szumirok műve a babiloni özönvíz-történet, aminthogy kétségtelenül az, akkor ők alapos munkát végeztek ily irányban is. Most még csak arról egy pár szót, hogy kozmikus megfigyelés, vagy tényleges élmény szolgált-e az özönvíztörténet alapjául? Noha kizárva ez utóbbi lehetőség sincs, kivált a babiloni megtelepedés után, mégis valószínűbb a kozmikus magyarázat. A föld az ősvíz szélén fekszik, mindenfelől őstenger veszi körül, mi lesz az eredmény, ha egyszer kedve támad, hogy eláraszsa a földet? Minden emberi, állati és növényi élet megsemmisül rajta, sőt maga a föld is alásüllyed a lázadó ősvíz fenekére, ahonnan vétetett. Így alakul ki az őskáosz lázadásáról magva szerint egy nagyvonalú szumir koncepció, amely alapja lesz mindenfajta szörny (sárkány) küzdelemnek, alapja lesz az Emu ma elis és az őszövetségi ún. költői prófétai teremtési történeteknek, sőt az özönvíz kozmikus és a tűzőzőn eszkátologikus drámai elképzelésének is.

A nippuri ásatásokból előkerültek olyan régi szövegek is, amelyek a babiloni és a bibliai verziót legalább másfél évezreddel megelőzik. Ezeket Kramer tette közzé lefordítható részeikben. Egyik ilyen szöveg Kramer jelzése szerint "A barom és a gabona" címet viseli. Voltaképpen arról szól, hogy azért teremtetett Lagar a barom és Asnan a gabona istennője, az istenek teremtési szobájában, hogy teremjen barom és gabona, táplálkozni és ruházkodni az istenek számára. De az istenek nem tudták, hogy mit tegyenek a kapott dolgokkal, ezért teremtetett az ember, hogy mindent készen nyújtson és fölmentse őket a létfenntartási küzdelmükben. Ez elég világos szumir kifejtése az ember rendeltetésének.

E hitképzetet veszik át a szumiroktól az asszír-babiloniak is és ettől kezdve ez lesz az antik emberiség kultikus magna chartája. Az Enuma- elis VI. 5 ks. ezt írja: "Lullat akarok teremteni. Az istenek szolgáját akarom rájuk bízni, legyenek az istenek kielégítve. " Egy babiloni tanító költemény a teremtésről a következőket mondja (AT. 2. Aui1. 131kk. 17. kks.): "Hogy az isteneket szívük kielégülése lakában lakoztassa (Marduk), teremté az emberiséget. " Egy 3. szöveg így szól (AT. 2. Aull. 185 1. - babiloni szövegtöredék 24 ks.): "A Lamga kettős istent öljük meg, vérükből alkossunk embert. Az istenek szolgálata legyen osztályrészük. " A Gen. 1. 27. kks. az ember

hivatását az istenekhez való viszonyában így írja körül (P. író): "Teremté tehát Isten az emberi az ő képére., férfiúvá és asszonnyá teremté őket. És megáldá őket és monda nekik: szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek meg a földet és hajtsatok birodalmatok alá és uralkodjatok a tenger habjain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. És egyben nekik adta a föld színén levő minden növény feletti uralmat is, Az ősemberpár ez áldással és kegyelemmel valóban a teremtés koronája lett. "

Az ember rendeltetése a szorosabb értelemben vett ural-altáji népek kultusz gyakorlataiból tűnik ki majd igazán. Ismétlések elkerülése végett tehát ott fogunk velük közelebbről megismerkedni, itt csak annyit: általában megegyezik a szumir felfogással.

Most még csak arról röviden, hogy e conceptio valóban szumir eredetű-e? Igen, mert önálló sémi mítoszképzés nincs, és így ítéi róla a nippuri gyűjtemény legalaposabb ismerője Kramer; a tűzözönről, mint majd látni fogjuk, ez a véleménye Berozusnak is. A képzetet a babiloni szumirok kiszínesítik, felékesítik, gazdagabbá teszik, de mindez nem változtat a tényen, hogy az a szumir-ural-altáji ősközösség idejéből való.

Az altáji népeknél széltében hosszában el van terjedve az özönvízről szóló monda. Sok tekintetben kiegészítik a szumir és ószövetségi változatot. Ám ez nemcsak a primitív állapot ősi jele, hanem részeseznek belőle a helyi viszonyok is. Nincs még eléggé élesen szétválasztva a víz- és tűzözön legendája, több népnél mindkettő előfordul (pl. a burjátoknál). Csak egyetlenegy altáji vízözön változatot ismertessünk itt behatóbban, amely legközelebb látszik állam a bibliai variációhoz, és abból próbáljuk levonni a szükséges következtetéseket. Az özönvíz (fiaik) idejében Ülgen elrendelte egy Nama nevű kegyes embernek, hogy építsen bárkát (kerep). Namanak 3 fia volt. Maga eltűnván az emberek látóköréből fiaira bízta a hajó építését. Megadta nekik az özönvíz emelkedésének pontos leméréséhez szükséges utasításokat is. Elkészülvén a hajó, Nama családjával és minden állatfajtaival rászállott. Ám egyszer csak a mércék a víz apadását kezdték mutatni. Négy madarat bocsátott ki Nama a bárkából, negyediknek a galambot bocsátja útjára. A három első dögöt találván nem tért vissza, a galamb azonban visszatért, csőrében zöld ággal, Nama végül is legidősebb fiával együtt az égbe ragadtatott fel, hol 5 águ csillagkép lett belőle. Az altáji mesék az özönvíz-hóst Jaik-Khannak nevezik, közvetítőt csinálnak belőle, és minden tavasszal fehér bárányt áldoznak neki.

Holmberg-Harva azon hitben van, hogy itt iráni hatás érzik az altáji törzsek egyik-másikára. Igazolva látja ezt azon tény által, hogy az iráni ősemler Yima-"a halál ura", de egyúttal özönvízi hős is. Ugyanez eset némely altáji mesékben, hol mindkét szerepet SAL-Yima tölti be, amelynek Sal előrésze a tibeti nyelvben: a "halál hercege". Harvának igaza lehet, mikor iráni hatásról beszél, de ne feledjük, hogy ószövetségi befolyás is érvényesülhet, mert néhol a hős neve Noj, ami határozottan az ószövetségi Noáh névre emlékeztet. Általában az altáji mesékben az ördögfejedelem mellett ott van a kíváncsi, a rosszra hajlamos asszony is, aki ebbeli tulajdonságainál fogva rendszerint okozója lesz a vízözön még rémesebb pusztító hatásának. Egy burját mesében az özönvízi hős felesége engedi magát rászedetni Shitkurtól, az ördögfejedelemtől és vérig bosszantja férjét. Vele Shitkurtól is bemegey az összeácsolt hajóba és ott lyukat fúr, míg Burchan az egér alakot felvett gonosz elfogására meg nem teremti a macskát. Az altáji mese szerint az asszony halála előtt arra buzdítja Namat, hogy a vízözönből kimentett embereket és állatokat ölje meg és vigye át a másvilágra, hogy ott is szolgálják őt. Mire Nama kardot rántván, őt koncolja föl. Az altáji elbeszélésekben rendszerint hegyeken épül az özönvíz-hajó. Utazók állítják, hogy még ma is mutogatják a hegyen készült bárka kiálló szegeit. Az ugor népek, nyilván Biblia-hatásra kapcsolatba hozzák az özönvíztörténetet a fajok szétválasztásával és a nyelvek eredetével. Az emberek u. i, tutajokon is mentették életüket, de egy hét napig tartó erős északi szél, szétszórta a menekülőket és ez az eredete a népfajoknak és a nyelveknek.

A világ megsemmisülésének módja és eszköze a tűzözön. Berozus a babiloni felfogásról a következőket írja:

.. "Ez csak szumir hitképzet lehet. De ismeri és mint népies képzetet alkalmazza a 2 Pét. 3, 10. v. is. Észak-Szibéria altáji és ugor népeinél e mód és eszköz van inkább elterjedve. A Bajkálon túli tunguzoknál a következő változatát ismerik: Kezdetben volt a föld, de egy nagy tűz hét évig dühöngött és felégette a földet, minden víz lett. Az összes tunguzok elpusztultak, kivéve egy fiút és leányt, akik sasszárnyon felrepültek az égbe. Bizonyos ideig a levegőben vándorolván, leszállottak egy darab földre, ahonnan már a víz felszáradt. Velük együtt szállott alá a sas is a földre. "

A burjátok is tudnak egy tűzözönről, amely napkelettől napnyugtáig feléget mindent. De a régi föld helyébe majd új föld lép új emberiséggel.

Az obiugoroknál főleg a tűzözön képzete foglalja el az özönvíz helyét. Neve jelping sakw---szent óceán, vagy jelping vit- szent láz, sőt ulang vit -tüzes víz is. Több változata van. Állandó jelenség, melyben Munkácsi az északi fény tükröződését látja. A világügyelő férfiúnak is csak hét napos kalandos utazás után sikerült táltoslovával együtt rajta keresztül átvergődni. A népköltési regék három indokát közlik a tűzözönnek. Az 1. indokul az szolgált volna, hogy az őskorbeli hősök folytonos torzsalkodásainak akart volna vele az égatya véget vetni. A 2. indok az lett volna, hogy az öreg és gyermektelen égatyát megifjítsa, a 3. megokolás szerint pedig Numi Tarem vetélytársát Chul-ater akarta vele elpusztítani. A tűzözön voltaképpen hőse Paireksze vagy Pairachta -a Világügyelő férfiú. Batkanov az írtisi osztjákoknál a tűzözönnek a következő változatát jegyezte föl, mikor Paireksze a földön élt, Numi Taremtől úgy értesült, hogy özönvíz támad, mely a föld nagy részét el fogja pusztítani. Hogy magát, családját és embereit megmentse, hajót kezdett ácsolni, és e célból mindig távol volt hazulról, neje nagy bánatára. Ekkor megjelent az asszony vigasztalására egy kul, aki rávette az asszonyt, hogy részegítse meg férjét és így vegye ki belőle titkát. Az asszony így is cselekedett. Ám az ajtó mögül hallgatózó kul szintén hallotta a felfedett titkot és a hajóhoz sietett és lerombolta azt. Mikor Pairachta kialudta mámorát, bánatában Numi Taremhez fordult, s az ő segítségével három nap alatt ismét rendbe hozta hajóját. A vogul özönvíz monda szintén ismer egy magas hegyet, melyet nem borított el az ár és ahova az emberiség maradéka menekült. Chul-ater mégis szerencsésen megúszta a tűzözön borzalmait. Megmentette pedig az égatya vele hűtlenül szeretkező felesége.

De az özönvízzel, illetve tűzözönnel magyarázza meg a vogul népköltési hagyomány az itt-ott még földbe vájt kunyhók jelenlétét is. Az emberek fát kerestek viskóik összetákolására, de ilyet nem találván, kénytelenek voltak földbe ásott kunyhókkal megelégedni.

A víz-, illetőleg tűzözön mitikus motívum egyike a föld legelterjedtebb mesemotívumainak. Szülőföldjéül Babilont szokták felvenni, ahol tavasszal nagy áradások Dél-Babilont valóságos tengerré változtatják. Ámde nehezen lehet ily úton-módon minden népnél való előfordulását megmagyarázni. Egyébként reánk nézve szinte mellékes kérdés. A mi szempontunkból csak az a fontos, hogy szumir és ural-altáji ősmitológia e ponton is olyan alapmotívumokat, olyan keretet és indokolást tartalmaz, mely csak ősközösségi együttélésből érthető meg. Hogy e vázra az idők folyamán és a fejlődés során sok idegen hatás is lerakódott, sőt azt alapvetően át is formálta, hatottak jelen formájuk, szövegezésük kialakítására életföldrajzi viszonyok, a kritikusok többségével együtt mi is készséggel elismerjük. Főképp az Ószövetséget tekintjük a magunk részéről olyan tényezőnek, mely alapvetően éreztette hatását közeli és távoli, ázsiai és nem ázsiai népekre egyaránt.

AZ ÉGITESTEK

- NAP, HOLD, CSILLAGOK - EGYEZŐ KULTUSZA

Az asszír-babiloni vallás csillagimádása is szumir örökség. Br. Meessner pl. így nyilatkozik róla: "Speziell scheint die Ausbildung der babylonischen Religion zur Gestienreligion, die sich sowohl in den Figuren der meisten Göttern, als in der Lehre vom Weltbilde dokumentiert, auch bereits von den Sumerern vorgenommen zu sein." De még többet mond a csillagkultusz lényegében szumir eredetére nézve az a tény, hogy az égitestek túlnyomó részükben szumir elnevezésűek s az asszír babiloni nevek vagy fordítások, vagy késői képződmények.

A hold szumir-ural-altáji egyező elnevezései

A magyar hold elnevezést finn-ugor eredetű szónak tartják és következő paralelleket szokták felhozni hozzá a hivatalos nyelvkritika során: vogul chow, finn kuu, mordvin kow-u. az. A magyar kifejezés alapszava lesz a hó, hónap időhatározó szó egységeinknek is. A szumirban van egy gud hangzású gyök, amelynek jelentése: hell, glänzend machen, hell licht werden, glänzen, erglänzen - és gyakran használtatik a csillagok fényének jelölésére. Ebből rövidül meg az ud gyök, mely az ud-sar szóösszetételben az újhold jelölésének speciális műszava lett. A III. sar t. i.: in die Erscheinung treten, erstehen - tehát az újhold fényesen felragyog, megszületik. Hogy minő elkopásnak van a szumirban némely gyök kitéve, mutatja éppen első kifejezésünk is, mely usar-nak is hangzik. De használatos a szumirban egy gad forma is, azonos jelentéssel, amely gad... e kompozitumban, mint: glänzend hervortreten, ausgehen, hervorbrechen, stb.; t. i. az ed, e tőnek van kimenni, előtörni jelentése. A Reguly-féle szógyűjteményben megtaláljuk mind az ud-sar, mind a gad... e pontos vogul megfelelőjét, amennyiben a janhep teli szószerinti a hold megszületik.

A népi tájszólás hóde-ot ejt hold helyett (v. ö. pl, holdvilág). Az irodalmibb hold l-je olyan mint a koldus (kódus), vagy a boldog (bod) alapszóhoz viszonyítva.

A másik elnevezése a holdnak már a török nyelvek felé mutat, a II. R. 57., 59. szövegben Ai, Aja-nak hangzik, ez pedig a köztörök aj, jakut ij, csuvas ojech-u. az. Az elnevezések azonossága tekintetében nem téveszthet meg minket az a körülmény, hogy az aj, később a Venus csillagra is alkalmaztatik, mert ez legfeljebb annyit bizonyít, hogy a használaton kívül jutott csökevényel a késői spekuláció nem igen tudott mit kezdeni s zavarában más közelálló plánéra jelölésére is igénybe vette. De az említett szövegben, mely a sippari kultuszkörből való, határozottan úgy szerepel, mint a napisten menyasszonya és ez más, mint a nőneművé tett holdistennő nem lehet.

A hold mint világító és idő meghatározó égitest

E kettős hivatást tölti be minden pásztorkodással foglalkozó primitív népnél, Közép-Ázsia nomád törzseinél, sőt még az Ószövetségben is (v. ö. Gen.). A holdjárások szerinti időszámításra utal az ural-altáji népeknél pl. az, a körülmény, hogy ahol az évbeosztás régibb nyomai fennmaradtak, mint a voguloknál, osztjákoknál, észteknél és néhány szibériai népnél, ott az év tizenhárom holdhónapból áll, melyek mindegyike 28

napot számlál. Az esztendő tehát 364 nap, ez időnek a tényleges napévvvel szemben 1 napban határozódó megrövidítését kiegészítik egy szökőnapnak a betoldása által. A szumir

időszámításból analóg jelenséget említ Meissner A hold időhatározó jellegére utal Zu-en neve, amelyből lett a sémi-babiloni Sin és amely a: tudás ura. De egész konkrét módon meghatározza az Enuma elis teremtési eposz V. 13-22 s. Az év, a hónap, a hét elnevezései, sőt a hét időegységen belül még az első 2 nap körülírása is a hold időhatározó jellegének hangos bizonyosságai.

A nap, mint égitest szumir-ural-altáji egyező elnevezései

1) Utu-Napisten. Eredeti alakja chud-fénylik, ami fényes. Ebből rövidül ud, uduvá, sőt az Sb 81 szerint éppen u-vá. Jelentései: a) nappal (Tag), b) a nap (Sonne), c) időjárás (tempus). Párhuzamai: tör. -ujg. ödü, udu, csg. öt.

2) III. bar-fényesnek lenni, fény jelentésű gyökből tökéletlen kettőzéssel képezett Babar (Bar-bar helyett): nagyon fényes, a ragyogó, a tündöklő. Megfelel neki a magyar verőfény (Sonnenschein, Sonnenstrahl).

3) Nab-égitest, atmoszféra, isten. Deimel (SL. 168 1.) közli az I. nab kiejtési értékét is, nap alakban. Semmi kétség, hogy ez az alapja a magyar nap szónak (Sonne u. Tag.), amely teljesen rokontalanul áll, holott már a 15. sz. óta használatos. Eleddig a magyar szó ismeretlen eredetűnek volt beállítva, pedig a terminus a szumirból való, ahol a fenti jelentéssorozattal bír. Kérdés azonban, ha vajon az égitest jelentés a napot jelöli-e? Új bizonyítékokra van tehát szükség, hogy e fontos kérdést itt megnyugtató módon eldönthessük. Íme a bizonyítékok: a) a nab ősi szumir szó. Ősiségét igazolja írásmódja is, amely az ég csillagának megkettőzéséből áll. Tehát az an // jel megkettőzött összetétele. Hogy égitestet jelöl abból tűnik ki, hogy a csillag ugyanaz a jel megháromszorozása. Vagyis így következnek egymás után: 1) ég (an), 2) nab égitest, 3) csillag (mul ul). Amde a 2. p. alatt említett égitest lehet elméletileg a hold, a nap mellett az éjszaka megvilágosítója is. b) De, hogy nem az, igazolja az a tény, hogy a nab gyök átmegy a sémi babiloni Nabu, Nabbu isten nevébe is, aki pedig lényege szerint isten volt. c) A kihalt ún. történeti kaukázusi ágban (elami hittita népek) az istent jelölő általános közzsó a nap volt, de ha közelebbről megvizsgáljuk e népek istenpanteonát, mindenütt úgy találjuk, hogy a panteon élén a napisten áll. Ez érvek alapján nem lehet kétség felőle, hogy a nab valóban égitestet, mégpedig a Napot jelöli, s mint ilyennek a magyar nyelv nap szavában is megőrizte emlékezetét.

4) A szumirban van egy shad, shud tő, amely fényesnek lenni, fényessé tenni, felragyogni, fény, ragyogás, tisztaság jelentéssel bír. Deimel itt utal az ud töre, jelezvén, hogy az utóbbi az előbbi teljes alakból kopott el és a két gyök szorosán egybetartozik (SL. 1934, 129 1.). A hittatába Chattu alakban megy át és főképp tulajdonneveket képez (Chattusil király neve). Az előrész kétségtelenül a szumir hangzóptólékos Chaddu, Chuddu forma áttétele.

Herodotos a szittyá istennevek között közöl egy Oitosyros, Goitosyros, Gongosyros neve istenséget is, akit Apollóval, tehát a görög napistennel azonosít. E tulajdonnév nem egyéb, mint a szumir Ud, Chad, Chud gyök szerepeltetése az előtagban, a szumir II. sir alkalmazása az utótagban, amely a szumir lexikográfusok egyező véleménye szerint: fény, világosság; a chad hitünk szerint chud alapja a magyar hold, a régies formájú ked-ig ma pedig, tehát r. alakban ha-hát szavunk hát-idő alkotórésznek, továbbá a vogul-osztják Chatel, Chotel-- nap, nappal jelentésű szónak is. A szittyá kompozitív is: napfény, napsugár. A vogul-osztják gyök összefüggését a hittata Chattu-is- napfény, napsugár. 4 vogul-osztják gyök összefüggését a hittata Chattuval már Munkácsi felismerte, de tovább jutnia nem sikerült.

5) A nap azonban nemcsak világít és melegít, hanem a holddal együtt az időt is méri. Erről majd az Egyező Kultusz szt. idők című paragrafusában fogunk behatóbban szólni.

A Nap (Napisten) sumir-ural-altáji egyező égjárása

Míg a hold bárkában, csónakon halad tora az ég kékjén, a nap díszesebb felszereléssel és pompázóbb körülmények között végzi égi pályafutását.

A napról ugyanis a sumirok megállapították, hogy minden reggel kijön "a nagy hegyből, a forrásnyílás hegyéből, megnyitja a sugárzó és nagy ajtaját, végigsiet ismeretlen távoli vidékeken és átlépi a nagy széles tengert, melynek belsejét senki, még az Igigi sem ismerik". Éjszakára aztán visszatér az alvilágba. A napisten fő tiszteleti helyén, a sippari kultuszkörben fennmaradt az emléke, hogy a nap e hatalmas utat miképp teszi meg: kocsin, melyet tüzesen száguldó öszvérek vonnak, s a napisten kocsisa Bunene hajt. E világjárásnak a nyoma áll előttünk a vogul Világügyelő férfiú vándorlásában, ki aranyos paripán, ragyogó ruházatban járja körül a földet és lényege szerint Karjalainen alap nélküli kételkedésével szemben, mint Munkácsi meggyőző erővel kimutatta kétségtelenül a Napisten, továbbá a Napasszony sebesen nyargaló három lovában, melyek úrnőjüket körbe hordozzák az ég horizontján. A napkocsinak s az ezt vonó naplovaknak a képzetével ugyan más népek mitológiájában is találkozunk, pl. az ind Surga-t (nap), mint hőst hét aransárga ló viszi kocsiján, az Avesta is a napot "gyors lovakkal bírónak" képzele, s ez adatot kiegészítőleg Xenophon (Kyropaideia VIII. 3. 12.), Curtius R. (III. 3. 8.) és talán Herodotos is (VII. 55.) tudósítanak róla, hogy a perzsák ismerték a napkocsit és a naplovakat. Gondoljunk továbbá a görög mitológia Heliosára, aki ifjúnak ábrázoltatik négy fehér lovú szekéren, nemkülönben a Josiás judeai király által eltávolított napszekerekre és naplovakra, melyekről a II. Királyok könyve XXIII: 11 verse ezt írja: "És eltávolította a lovakat, amelyeket Juda királyai a napnak szenteltek az Úr házában bemenetelénél, a Nátán Mélek udvari szolgálója háza mellett, amely a Pharvarimban volt és a nap szekereit tűzzel elégette" - de mind e paralelek ismerete mellett is jogunk van hinni, hogy a száguldó naplovak vogul képzele a megfelelő sumir képzetekkel függ össze.

A hold (7) és napszámok (6) váltakozó használata a sumir-ural-altáji folklórban

A szent számok kultikus alkalmazásából majd a Kultusz című fejezetben fogunk behatóbban tárgyalni, itt csak a hétnek a hattal való váltakozása alapján véve mégis egyező használatára akarjuk felhívni a figyelmet. Kellő figyelemben kell tehát részesítenünk e jelenséget, amely azért fontos, mert teljesen analóg használatára a finn népköltési emlékekben is ráakadunk.

A sumirban való alkalmazásának főbb példái a következők: Mint láttuk, az ún. Utukke limnuti nevezetű gonosz démonok heten vannak s a felsorolásokban mégis igen sokszor csak hat említettedik. És hogy az eljárás még feltűnőbb legyen, többször kifejezetten megmondja a szövegíró, hogy hétről van szó, s ennek dacára mégis csak hatnak a nevét sorolja fel.

Thompson ez eljárás egyenesen arra a feltevésre vezette, hogy a hat démon csoportját megkülönböztette a démonok hetes csoportjától. De, hogy helytelenül, arra viszont az Utukke limnuti V. tábla III. oszlop 20. k. sorai felelnek meg, ahol a következőt olvassuk: Hét gonosz isten, hét gonosz démon, az elnyomás hét gonosz démonja, hét az égben és hét a földön: Utug-gul, Ala-gul, Gidim-gul, Mullagul, Dingir-gul, Maskim-gul. Innen világosan látszik, hogy a két csoport egy és ugyanaz, csak a hetes és hatos szám váltakozásának van valamely oka.

A Gilgames eposz XI. tábla 208. sorában Utnapistim (az özönvízhős) ezt mondja Gilgamesnek: Hat nap és hét éjjel ne aludjál! Ugyanott a XI. tábla 61, k. sora szerint Utnapistim a hajót hat rekeszűnek készítette s kifelé mégis héti emeletesre ácsolta. Ugyanott, az I, tábla IV. oszlop 21. sor arról tudósít, hogy Eabani hat nap és hét éjjel ápolja szerelmi viszonyát a megrontásra küldött hierodulával. - Gudea patesi az A. cylinder XXV. oszlop, 24. k. soraiban ezt olvassuk: "A kur lal oszlopcsarnokban lakást készített a hősnek, ki megöli a hatfejű vadkecskét. A város előtt dicsőségkoszorúzza helyen engedte lakozni a hét hőst. " Ugyanott, a VIII, t. 29. sora szerint Gilgames hat nap és hét éjjel siratta meghalt barátját Eabanir és a XI. t. 128. kk. sorai ezt írják az özönvízről: "Hat nap és hét éjjel dühöngött a szél, az árvíz és az orkán végigseperte az országot, mihelyt azonban a hetedik nap érkezett, elcsendesült az orkán, az árvíz és a harci roham. "

A hatnak a héttel való váltakozására érdekesebb ural-altáji példák: Vámbéry a török törzsekről szóló ethnographiai leírásában közli, hogy az Oxus és Jaxartes mentét az ott lakó törzsek "a hat város országa, a hét város országa" névvel nevezték. De különösen gyakori a két szám azonos értelemben való egymásra következő használata az ugor nyelvben, amint a következő jellegzetesebb esetek mutatják: Numi Tarem "hét lovú, hat lovú ménese" (Vogul népköltési gyűjtemény, III: 40. 1.); a kisebb Ajasz Isten "hét nyilas, hat nyilas férfi" (II: 4. 1.); a Világügyelő férfiú világjárását fejezi ki e kifejezés: "Ezen elterülő hét földrészt, hat földrészt körüljáró király" (II: 353. 1.); a muu-kes-beli hadisten öreg egyik regéjében előfordul a következő részlet: "hét hattyú, hat hattyú (képében megjelent) fürtös úrasszony, szépséges úrasszony", "hét asszony főasszonyának szántalak én téged, hat asszony főasszonyává lenni nem akartál" (közölve: Vogul népk. gyűjt. II: 147); a Paszet- bálvány öreg áldozati rítusából e szavakat olvassuk: "egy kötélhez kötött hét véráldozatot kerestetek, hat véráldozatot állítsatok" (IL420. 1.): a muu-kes-beli Tarem leányasszony egyik szövege "abroncskarika módjára forgó hét égtájék, hat égtájék"-ról beszél (II 342. 1.); a lopmuszi-öreg, hét bálvány, hat isten között győztes férfiú (IL278. 1.); különösen fontos a hét és hat váltakozása a bálványszellemek felsorolásában, amire a szumirből is kiadós példákat idéztünk - így szólnak a szövegek: "szőrös szemű hét menk, szőrös szemű hat menk"-ról (Vog. népk. gyűjt. II: 416. 1. - Pápay L.: Osztj. népk. gyűjt., 79, 86, 118. 1.); "kőszemű hét menk, vasszemű hat menk" (Osztj. népk., 79, 86, 121. 1.); a muu-kes-beli Hadisten északi osztják hősenekében: kőszemű hét vichli, vasszemű hat menkw" (Osztj. népk. gyűjt. 40. 1.); "varjúorr szabású sötét Ural hátoldalát Srző kőszemű hét vichli, a varjúorr szabású ragyogó Ural hátoldalát lakó vasszemű hat vichli" (Osztj. népk. gyűjt., 38, 20 és 231.); a munkeszi Hadisten öccse: a hét utsit legyőző fejedelem (Vog. népk. gyűjt., II: 128. 1.); "hat utsit legyőző fejedelem" (VNGY. II. 128. 1.). A Kalevalából II. 240. k. s.: "Hát im 6 szemecskét lel ott. 7 igen szép életmagot"; III226. k. s.: "Meg aztán 6-od magammal, a7 hőssel én is voltam"; IV. 239. k. s.: ". "Lelövet 6-t aranyost, 7 kékszinű szoknyát habost. "

VI. é 203. k. s.: Joukahajnen szól Vajnamöjnen-hez: "Henteregj itten vagy hat évig. Hét nyár hosszat evickélj itt. "; u. o. 208. k. s.: "Hat évet szömörke módra, Hetet mint fenyő forogva. "; IX. é. 226. s.: Ilmarinen kovács szól a méhhez: "Gyűjts a nyelvecskére mézet Hat virágszálnak hegyéről, Hét fűszálnak a fejről", XV. é. 459. k. s.: a kis méhecske: "hát im surrog visszafelé, Iparkodva jödögéle, Hat csészike az ölében, Háta mögött hét van éppen", XVIIIé. 395. k. sor: Ilmari kovács utasítja rabszolgáját: "Tégy fel hat kakukk madárkát, Két rikkancsot hét darabot" és u. o. 409. k. sor: "Föltesz hat kakukk madárkát, Kék rikkancsot hét darabot". XX. é. 115-116. s.: az északhoni lakoma ökréről mondva: "Hét ladikkal vére csurga, Hat köböllel lett a hája"; u. o. 170. k. s.: Oszmotár a sör szakácsa szedi árpácskának szemjég "Hat szemjét az árpácskának. Hét fejét a komlókának. " XXLe. 45-48. s.: Északhon

asszonyának vője jellemeztetik: "Hat aranyos csizmadara Fujja füttyét Tóigáján. Kék rikkancsok hetes kara. Szépen szól a járomszipán. "XXVLé. 699. k. s.: "Pólyálta 6 álló évig, hetedfél nyár elteltéig. "XLIV. 227. k. s.: "Ad hajóból 5-6 szálát fűrtjeiből 7-t is átad. " A példák tetszés szerint szaporíthatók volnának. De ránk nézve ennyi teljesen elég.

Karjalajnen és Holmberg-Harva "poetische Zusammenstellung"-nak minősítik, de ezzel a helyzet megmagyarázva nincs.

Talán a főök az lehet, hogy mindkettő égi világító testnek a száma s egyik az éjjelt a másik a nappalt világítja meg. Tehát együttesen tesznek ki 12 kettős napórát, vagyis egy teljes napszakot.

Az állatkör 12 állatjegye, mint idő- és országjelző tényező

Ez is ősközösségi örökség, bár a finn-ugor ág nál nem találjuk fölmérhető nyomait. E tény magyarázata az lehet, hogy a szumírok kiválásával a többi ural-altáji nép is megmozdulásra kényszerült, és míg az altáji törzsek kelet felé vették irányukat, a finn-ugorok Európa felé sodródtak. A finn-ugorok új helyzetbe kerülén, náluk csak a keret maradt fenn, míg Turkesztánból japánig minden altáji népnél még ma is jelen van.

Kora felett még folyik a vita, de általában ősréginek tartják és Elamot ítélik hazájának. A görög klasszikusok Dedekaprosnak, vagy Dedekaeterisnek nevezik és "káldeai tudománynak" minősítik.

Ami az időjelölést illeti, van 12 évi ciklus, az év 12 hónapból áll és a nappal és éjjel 12 kettős órára (kas-gid) oszlik. Csak az állatok sorrendje változik népek szerint, de egyébként ugyanazok és nagy egészében egyeznek az állatkör állatjegyeivel. A lényeg az, hogy az éveket, hónapokat és kettős órákat az állatok neveivel nevezik. A 12-es időbeosztást már a nap járása általában meghatározza.

Az állatkör azonban nemcsak a 7 planéta mozgásának a színtere, hanem feltöltött égi föld, az egymás mellé helyezkedő régiókban az istenvilág lakóhelye, az égi országok foglalata is, ezért vehetők igénybe jegyei a földi országok jelölésére is. A sorrend itt is különböző, de az eljárás lényege ugyanaz.

Egyező csillagkultusz Szumiroknak és ural-altáji népeknek közös és lényegében egyező volt a csillagkultuszuk is. E tényt nemcsak egyező kultuszszokások tanúsítják, hanem még döntőbben a csillagok egyező elnevezései is. Arra más természet-vallásokban is van példa, hogy egyes csillagokat megistenítenek és kultikusan tisztelnek, de olyanfajta egyezést, mint aminő a szumir és ural-altáji népek között fennáll, csak ősrökönység igazolhat. Ezért lássuk mindenekelőtt a közös csillagelnevezéseket, ezek így következnek:

Egyező csillagelnevezések

1) A szumírok gud-fényes, ragyogó, világos, tiszta, igen gyakran használva a csillagok felkeltéről, fényességéről -a magyar huggy, általános csillagjelentésű közszó. Ma már elavult és használaton kívül van. A magyar nyelv azonban a szóvégi d-t gy-vé lágyítja. V. ö. pl. az id, így, egy, ügy szent jelentésű szót és összetételeit, mint id-ház-egy-ház, szentház, id-fa-igyfa, szentfa. Ugye-fia, vagy a szumir id folyóvíz, v. ö. székelyföldi Fekete Ügy folyónévben stb.

2) A szumir zalag, ebből rövidül a zal-fénylik, ragyog, fényes, csillogó közös gyök a következő finn-ugor eredetű szócsaláddal; magyar csillag, amely azonban a csillog igenévszótó alakváltozata, vogul sjülgi-szikrázik, osztják sjühlillem-csillog, votják ojiljan-világít, ragyog - további megfelelői a többi finn-ugor nyelvben is. Igen régi hangzású szó.

3) A szumir mul, rövid forma ul: a) csillag, stern, star, Letoile, Stella; b) szikrázik, fénylik, villan; v. ö. még a szumir melam-Glanz gyököt (AK. IIL14/15. s.), melam-Himmels- glanz, különösen félelemhozó égi fényről használva, tehát nyilván a villám. Bárczi (M. Sz. Szó. 339. 1.) a magyar villám szót az elavult villámik gyökből eredezteti, és finn-ugor eredetűnek minősíti, melyhez még a következő szócsalád tartozik: vogul woljgh-ragyog, zürjén voljuk-fénylik, finn vilakta-villan - megfelelőik a többi finn-ugor nyelvben is.

A csillagok egyező felfogása

1) Az ural-altáji népek körében általános a meggyőződés, hogy a csillagok azért nem változtatják állandó forgásuk ellenére sem pályájukat, mert láthatatlan kötélekkel oda vannak láncolva az északi sarkcsillaghoz, vagy egymáshoz. A szumirból nincs ugyan közvetlen bizonyítékunk, de megnyugodhatunk a Jób. k. 38. 31 következő isteni kérdésében: "Összekötheted-e a fiastyúk szálait, s a kaszáscsillag köteleit megoldhatod-é?" Ez pedig csak szumir örökség lehet az ókori kelet elképzelésében.

2) A. Jeremias utal a Oracula Chaldaica No. 142. -e, ahol a következőket olvassuk: "A babiloniak közül a legképzettebbek az állócsillagok szféráit "nyájaknak" (agelas) nevezik." Kramer pedig két újabb Sírhimnusból a következő adatokat közli: a kis csillagok, mint a gabonaszemek, szét vannak szórva a hold körül, a nagy csillagok pedig mint vad ökrök, sétálnak körülötte.

3) A török-tatár népek igen gyakran az égisten ménésének tartották a csillagokat, meséikben pedig az északi sarkcsillagot, mint a világoszlop égi folytatását, a ménes kikötőcövekének.

Így a jakutok, a burjátok pedig Bophinto isten kilenc fiáról tudnak, akik kitűnő kovácsok voltak és az északi sarkcsillagból lovak kikötésére alkalmas karót-cöveket, hat arany tóból pedig futópályát csináltak. Karjalainen pedig a Vasjungan melléki osztjákokról közli, hogy "a vasoszlopot" a trappoló rénszarvasok megkötöző helyének tartották, a vogulok szintén ismernek egy szent vaspillért az égisten lakása előtt, amelyhez a különböző színű állatokat kötötték. A vogul-osztják mitológia beszél ugyan Numi Tarem hétlovú ménéséről és bár valószínű, hogy csillagokról van a képzet elvonva, kifejezetten mégsem említi a csillagokkal való kapcsolatot. A finn népeknél pedig csak a világoszlop képzete maradt meg. Magyar népünk tud az isten lováról, de itt sincs semmi kapcsolat ló és csillagkép között.

Ural-altáji népek és szumírok egyező szemléleti módja a fontosabb csillagképzetekről

Nemcsak a modern bölcselkedő (Kant) és napjaink természettudósa látja csodának az ég panorámáját, felhívta az magára már a primitív népek figyelmét is. Szumírok és uralaltáji népek is olvasni tudtak a csillagos égről, amikor még az

írásművészetnek híjával voltak. Ez az olvasás azonban azt eredményezte, hogy a földi viszonyokat rávitték az égi jelenségekre és így próbálták megérteni azt, ami előttünk titokzatosnak, csodásnak látszott. A fontosabb csillagképletek a primitív népek életmódjának a leghívebb mutatói és szállítóit. Ez volt az eset szumíroknál és az ural-altáji népeknél is. A földi

viszonyok alkalmazása az égre éppenséggel nem zárta ki a csillagok kultikus tiszteletét, ami többé kevésbé minden ural-altáji népnél jelen van, a szumiroknál pedig az egész vallásos fejlődésre rányomja a maga letörölhetetlen bélyegét.

1) Minden ural-altáji nép meg volt győződve arról, hogy a csillagok élő lények. Életteljességüket az mutatja, hogy járnak, futnak, szaladnak, felmennek, aláhullanak, láthatatlanná válnak, és végül ragyognak. Az emberi étellel való kapcsolatuk abból tetszik meg, hogy mindenkinek van csillaga. Akié lehullott, az meghal. A csuvasok csillaghullás közben így kiáltanak fel: de a mi csillagunk még fenn van. Genetikus ősiségre vall, hogy pl. magyarok és tunguzok a nyelvcsalád legnyugatibb és legkeletibb ága, e tekintetben közös nézetet vall.

2) Nem szabad a csillagokra ujjal rámutatni, vagy előttük illetlenül viselkedni. Ezt így gyakorolja magyar népünk.

3) A csillagképek közül igen fontos az északi sarkcsillag. Már az egyező világnépek című fejezetben láttuk, hogy az északi sarkcsillag voltaképpen a világoszlop égi folytatása és ugyanitt rámutattunk közös ural-altáji elnevezéseire is. Itt csak ez utóbbiakat foglaljuk még egyszer röviden össze. A mongolok, burjátok, kalmükök, az altáji tatárok és az ujugurok "arany oszlopnak", a kirgizek, baskírok és más szibériai tatár törzsek "vas oszlopnak" nevezik. A teleutok "magányos cöveknek", a tunguzok egy része pedig "arany cöveknek" hívják. A finnugor törzseknél is kifejezésre jut az északi sarkcsillag égfenntartó jellege. Ezt a következő elnevezések mutatják: szamojéd "az ég szege", mert körülötte látszik forogni az ég; a finn népeknél neve a Bihinavile-észak szege; az észteknél Pöhjanael. A lapp nyelvben a finn jövevényszó és Bahjenaste-észak egének, vagy észak csillagának nevezik. E közös elnevezések csak közös gyökérből származhattak és az ősi messziségbe utalnak vissza. A lappoknál egyébként fennmaradt a világoszlop képzelete is, Harva tudósít arról, hogy még finn öreg emberek is emlékeztek a világoszlop képzetére. Az észteknél is, sőt a tatár hatás alatt álló osztjákoknál is előfordul a világoszlop képzelete - írja Holmberg-Harva.

A nap és hold, mint csillagképek közös szemléleti módja

4) Az altáji népek tudnak egy olyan időről, amikor még nem volt sem nap, sem hold. Az emberek maguk világoltak és árasztottak meleget maguk körül. Mikor mégis megbetegedtek, az égisten elküldött egy szellemet, hogy legyen segítségükre a szenvedőknek. E szellem óriási botjával felkavarta az őstengert, mire két istennő legott ráfújt az égre. Így állott elő a két ércükör és azóta van a világosság a naptól és a holdtól. A kalmükök is azt hiszik, hogy a paradicsom idején még nem volt nap és hold, de mihelyt az ember bűnbe esett és a világ körülöttük elsötétült, teremtették a nap és hold. A napnak és a holdnak ércükörként való felfogása nagyon el van terjedve. Középázsiaiban és a sámán ceremóniáiban is szerepet játszik, sőt a sámánkosztümön is ott díszel. Az az általános meggyőződés, hogy minden földi dolognak vagy tárgynak reflexe van a napban és a holdban, ahonnan aztán rávetítődik a sámánkosztümön lévő varázstükörré. Ily módon a nap és hold kiváló jószerszözökké is válnak. Ez az eset pl. osztják földön. - Az Ószövetség papi teremtési története (Gen. 1: 1-2, 4 b, v.) szerint Jáhve az első napon csak az eget és a földet teremti, a világító égitestek teremtése csak a második nap teremtői működésének lesz az eredménye. Ez csak ősi szumir kozmogénikus elképzelés eredménye lehet, a babiloni kozmológiában. De ősi szumir hatás lehet az asszír-babiloni mantikának az a vonása is, hogy kivált a nyomasztó válságok idején mindig a napot állította előtérbe mint a jövőmondás főforrását.

5) E felfogással szemben áll az a másik, hogy a nap és hold már akkor is léteztek, mikor még az ősvíz borította el a mindenséget. Mivel a kozmogonia egyébként egyezik, föltehető, hogy a szumiroknak is voltak hasonló képzeteik, melyek csak az istenvilágnak a teremtésben való aktív reszeltetésére tekintettel mentek veszendőbe. Mongol mesékben a nap és a hold nővéreknek neveztetnek, kiknek egyike nappal, másik pedig éjjel világítja meg a földet.

6) Középázsóban elterjedt a hit, hogy az ősidőkben 3-4 nap létezett, ezért igen meleg volt a földön. A hős Erkhe-Mer közülük hármat lelőtt mire csak egy maradt világítani és melegíteni a földet. Egy burját mese elbeszéli, hogy az égistennél vendégeskedő földisten ajándékként megkapta a napot és a holdat, mire elzárta azokat, egy ládába. Az egész mindenség elsötétedett. Ekkor az égisten a sündisznóhoz fordult tanácsért, hogy miképp szerezhetné vissza az elajándékozott napot és holdat. Megegyeztek. A sündisznó elment vendégségbe a föld urához és ennek kérdésére, hogy mit kér emlékül, olyasvalamit kért, amit a föld nem tudott teljesíteni. Erre visszaadta neki a napot és a holdat. Nap és hold visszakerültek helyeikre és megvilágosodott a föld. A dolgánok úgy hiszik, hogy a nap nappal, a hold pedig éjjel teremtetett.

7) A török törzsek konceptusa szerint a hold hímnemű, míg a nap nőnemű. De jelen van olyan felfogás is, mely szerint mindkettő hímnemű. A szumiroknál is változó a helyzet.

8) A mongolok Plano Carpini szerint a hadüzenetet és egyéb fontos dolgaikat csak új- és teleholdkor szokták végezni. A tunguzok és jenisszei osztjákok úgy tartják, hogy ha a holdnak gyűrűje van télen, hideg tél lesz, ha pedig nyáron képződik ilyen, ez esős nyarat jelent. Az ugorok is e hitben vannak, sőt magyar népünk is osztja e felfogást.

9) A jakutok úgy vélik, hogy holdfogytakor farkasok eszik meg a hold korongját, a burját mesék viszont arról szólnak, hogy egy Alkha, vagy Arakho nevezetű égi szörny nyeli el a napot és holdat. Mikor első ízben megcselekedte, és a mindenség elsötéült, az istenek nagyon megharagudtak a szörnyre és két részre vagdalták a testét, a hátsó rész alázuhant, míg az élő előrész tovább garázdálkodik az égen. De már nem olyan veszélyes, mert ha elnyeli is az égiteketet, nem tudja megtartani őket féltetésben. Mihelyt a burjátok észreveszik, hogy a szörny garázdálkodni kezd, innen alulról mindent megtesznek, hogy elriasszák. A mesét Holmberg-Harva ind eredetűnek tartja, ahol a szörny neve Rahu-nak hangzik, ebből volna elrontva az Alkha és az Arakho. Harvának igaza van, a képzet valóban idegen eredetű, ámde a szumirok is említik a Mukki limnutit, amint megrohanják a holdat és elsötétítik azt, úgy, hogy az isteneknek kell kiszabadítaniuk (Grossmann: AT. 2. Aufl.).

10) A finn-ugor népek közül a lappoknál, a szamojédoknál, a Volgafinneknél és az obiugoroknál beszélhetünk kiemelkedő hold és napkultusról. A Balti-finneknél kevesebb nyom őrzi emlékezetét. A lappok és szamojédok kerek figurákat készítenek a holdról és a napról és e képeket bekenik az áldozati állat vérével és a sátor fölé, vagy magas karókra tűzik fel. A szamojédok, a lappok, és általában a finn-ugor népek a napot nőnek, a holdat pedig férfinak képzeltek el. De az ellenkezőkre is van példa. A lapp és szamojéd népek hold- és napkultusza telve van magizmussal, a Volga-finnekében még több a kultikus elem, mint a mágia, az obiugoroknál viszont feltűnik a Chatel ekwa három sebesen száguldó lova, és a Világügyelő férfiú táltos lova, az égisten fiává történő minősítése, hímnemű jellege, bálványképeinek félig állati, félig emberi alakja, főképp pedig napisten karaktere. E jellemvonásokban ösközösségi örökség lappang, mert mint a szumir mitológiából kitűnik, ott tisztelik különböző megjelenési formák alatt a napot. A reggeli nap fogalma a panteonban a

kora tavaszi nappal (Marduk), a déli napé a nyári nappal (Ninib), az estvéli napé az őszi nappal (Dumuzi-Tammuz), az éjjeli napé pedig a téli nappal (Nergal) esett egybe. Szumir karakterű napnevek még, mint láttuk, Utu, Babbar és Nab, amiből az asszír-babiloniban a Nabbu isten fogalma lett.

A szumiroknak az ural-altáji népcsaláddal egyező képzetek a fontosabb csillagképekről

A szumirok babiloni letelepedésük után rendszeres csillag vizsgálatot folytattak. E hivatást átvették tőlük a sémi babiloniak is és így lett Babilon a csillagvizsgálat Eldorádója, amelyre már Deut. Ézsaiás is kifejezetten utal. E rendszeres vizsgálódás magyarázta meg azon különbségeket, melyek a későbbi írásos feljegyzések szerint szumir és ural-altáji népek között fennforognak, de e szemléleti mód azonosságát nem befolyásolják. Fel kell u. i. tételeznünk a szumirokra nézve is egy olyan kort, amikor még tisztán zsákmányoló életmódból tartották fenn magukat. Hiszen ez az emberiség fejlődésének kikerülhetetlenül közös útja. A vadászó és halászó életmód pedig szükségszerűen hozza magával, hogy ha egyszer feltévedt az embereknek a szeme a csillagos égre, a fontosabb csillagképeket is az életmódjukból vett jeleneteken keresztül szemléljék.

Tehát a szumirok is vadászjeleneteket láttak a több csillagképből álló csillagzatokban és aszerint értékelték is azokat. Így kerültek fel az állatok a csillagokba és az állatkör jegyeibe. Az állatkör mint égi föld vadászterülete lehetett egykor az égisteneknek, a halászat céljára pedig ott volt az égi óceán.

A szumiroknak nincsenek olyan csillagképek, amelyek a fennmaradt irodalmi bizonyságok szerint vadászjeleneteknek volnának olvashatók. Ennek azonban az az oka, hogy a nép Babilonban szakított a nomád életmóddal, végleg letelepült és állandó földművelői foglalkozásra tért át. Vagyis életmódja gyökeresen megváltozott. Az új élet pedig új elemeket vitt be a csillagok magyarázatába is.

1) A Nap és Hold az V. R. 46 szerint "a nagy ikrek csillagának" nevezetik. A mongolok, mint láttuk, nővéreknek hitték ekét égitestet.

2) A Venus csillag szumir neve Dil-Bat. Venus, mint esthajnal csillag a pásztorok istene volt, ezért megfigyelése az ősidők homályában kezdődött el. A szumirok életében is feltételezhető egy korszak, amikor nomád állattenyésztéssel foglalkoztak. Különböző állatoknak közös szumir és török elnevezései. A Vénusz szumir neve nagyon emlékeztet a török-tatár Tsolbon, vagy Solbon elnevezésre.

3) A koratavaszi napisten Marduk szumirul Amar-Ud, ez annyit jelent mint Napbika. Véletlen volna és lehetne-é, hogy a finn mesék, a Napleánynak (Päijvätärnek), miközben a hajnallal azonosítják, azt a szerepet tulajdonítják, hogy veres szallagjával azért jelentkezik, hogy a Napbikát legelőre vigye. Ha kép is a bika jelzés, akkor sem lehet véletlen.

4) A szumir északi sarkcsillag a világhegy legmagasabb pontja, teteje (Charsag kur-kurra). Innen indul ki az a tengely, amely körül az egész ég forog. Összetartja az eget és a földet. Asszír-babiloni neve markas same a iroiti-"az ég és föld köteléke". A világoszlop égi folytatása. A mindenség köldöke, központja. A köldök kifejezést több ural-altáji nyelv ismeri és használja. Úgy köti a földet az éghez, mint az embriót a köldökzsinór az anyaméhhez. Az éggel együtt tehát a földnek is forognia kellene a sarkcsillag körül, amely esetben lakásra alkalmatlanná válnék - nos, ezt köti el az égatya a vogul osztjókknál az Ural hegyövel, a

föld többi részére pedig a Kaukázus hegylánccal. Ez utóbbi legenda feltehetőleg a szumirok műve.

A szumiroknál azonban neve a babiloni megtelepedés után és a földművelői hatás következtében megváltozott és Mu-Sir Kessda lett belőle, melyet az asszír-babiloni nyelv így ad vissza: niru raksu i Anum-az Anu isten összefonnt járma. A sarkcsillag közelében fekvő Nagy Medve csillagkép pedig mar gidda nevet nyer, hosszú teher- vagy társzekér, melyet valószínűleg az Anu jármának elnevezett járom von. A sarkcsillaghoz még közelebb fekvő Ursa minorból apin (eke) lett és az égi szántóföld felszántására szolgált, az állatkör kos jegye pedig spicavá változott át (kalász).

5) Szumirok és ural-altáji népek egyaránt ismerik és a lényegben egyező módon képzelik el a planéták működését és hivatását. De a kérdésről majd külön fejezetben fogunk tárgyalni.

Noha a szumir szövegek nem tesznek kifejezett említést arról, hogy az ősidőkben több nap létezett volna, mégis jogos a föltevés, hogy az előbb hivatkozott adat csak annak a maradványa lehet, amely szerint a szumirok is, mint a 6/p. -ban említett középzásiai török és a jelen pontban említett obiugorok is kezdetben több napról tudtak.

Az égisten és a nap közötti kapcsolat szorosságát az mutatja, hogy a nap és hold az égre van fixírozva, az ég kékjéből látszik megszületni, és az eget és a földet egyaránt beragyogják. Az obiugor Chatel ekwa 3 sebesen száguldó lova helyett a szumir mitikus felfogás teljes napfelszerelésről tud és ezt az öszvérek által vont és a Bunene kocsis által hajtott napkocsiban adja meg.

Ural-altáji őshagyomány egyéb fontos csillagképekről

11) A kirgizek a Kis Medve csillagban kötelet látnak, amelyhez két ló oda van kötve. A Nagy Medve hét csillagjában hét pásztort látnak, kiknek feladatuk az, hogy megóvják az előbb említett lovakat az ólálkodó farkasoktól. Ha valamikor sikerülne a farkasoknak a lovakat megölni, ez a világ végét jelentené.

12) A szamojédok és a jenisszei osztjások a Nagy Medve csillagjaiban négy jávorszarvast észlelnek, amelyeket három vadász üldöz. A burjátok "hét öreg ember csillagának" nevezik a Nagy Medvét. Egy burját mese szerint egyszer egy hős megölt hét kovácsot és csontvázaikból hét findzsát készített, majd egyikből adott feleségének innia, míg az lerészegedett. Ekkor a részeg asszony feldobálta a findzsákat az égre és ebből lettek a Nagy Medve csillagai. Minden kovács azóta a Nagy Medve protektorátusa alatt áll. Nagyon elterjedt egy mese verzió, amely lopással vádolja a Nagy Medve csillagait. Ellopták u. i. a Plejádoktól az Aloort, a legkisebb csillagot, így lett az eredetileg hét csillagot számláló plejádok száma hat csillagkép. A Plejádok üldözik őket, de sohasem tudják beérni. Az Észak-Kaukázusban népszerű egy mese, amely szerint valamelyik khán rábízta gyermekét a "hét testvér" őrizetére, de útközben megtámadták őket a Plejádok, kívánván a gyermeket megölni, ám "a hét testvér" megmentette őt.

13) Hasonló vadászmitosz húzódik meg az Orion csillagkép mögött is. A burjátok hite szerint élt egyszer egy híres íjász, az három jávorszarvasra vadászott. Mikor éppen beérte volna őket, az állatok felemelkedtek az égbe, a vadásznak már csak annyi ideje volt, hogy egy ifjat küldhetett utánuk. A mongoloknak hasonló nézetük van az Orion keletkezéséről, csak az állatok mások. A kirgizeknek szintén.

14) Némely altáji népek a Plejádokat üres lyukaknak, esetleg szítának vélik, amelyen át állandó hűvös levegő áramlik a föld felé. Mások állatok csoportjának tartják. A jakutok, vogulok, osztkorjások "madárfészket, vagy kacsafészket" látnak bennük, ismét más törzsek "majmoknak" nevezik.

15) A Vénusz esti és reggeli hajnalcsillag neve török-tatár nyelven Solbon, vagy Tsolbon. Nagy lókedvelő és a csillagménés felügyelője. Kultikus tiszteletben részesül, a török-tatár törzseknél. A Vénusz úgy jut pásztori tisztéhez, hogy a török-tatár törzsek lovakat látnak a csillagokban, az égisten ménesét. A babiloniak is úgy hitték, hogy az állócsillagok szférái nyájak, melyeket a Vénusz csillaggal azonosított manna-Istar legeltet. E nézet az asszír-babiloni asztrológiában csak szumir örökség lehet. Végeredményben innen van véve az Ószövetség Jáhve Cebáót képe (Seregek Ura) is. Egy másik burját mese úgy rajzolja Solbont, mint menyasszonyrablót. Harmadik felesége t. i. egy szépségéről híres burját lány volt, akit a nászalkalomkor rabolt el és vitt magával az égbe. A másik két feleségétől nem volt gyermeke, ez azonban szült neki egy fiat. A mongolok Vénusz csillagképe ugyanazon mítoszkörben mozog, mint a török népeké, de a jakutok Vénusz csillagképe nőnemű.

16) A török-tatár népek a "Tejutat""a madarak útjának", a Volga-tatárok, a csuvasok, votjákok, cseremiszek "a vadkacsák útjának", a balti-finnek "madarak útjának", a lappok pedig a "madarak hágsójának" nevezték. A vogulok és osztjákok "kacsa útnak", vagy a "felelő madarak útjának" hívták. Végül a jakutoknál "az ég szegélye", a szamojédoknál pedig az "ég háta. volt a neve.

Az északkelet-szibériai népek a Tejutat folyónak hiszik, de e nézet valószínűleg kínai eredetű. Japánok és koreaiak azt állítják, hogy a konstelláció két csillaga szerette egymást, de mivel nem tettek meg mindent szerelmük fennmaradására, az istenek szétválasztották egymástól, egyiket a szélső keletre, másikat a nyugat legtávolabbi pontjára állítva, ezért a szerelmesek csak minden hét hónapban találkozhattak egymással, úgy, hogy a madarak képezik az összekötő hidat a folyón át és egymás között. A jakutok az égisten nyomait látják bennük. Miközben a földet teremtette, végigsétált az égen, tehát az ő lábnyomait mutatják a Tejút csillagai.

17) A finn-ugor népek csillagtiszteletéről már nem maradt fenn ennyi nyom, A jurái szamojédok Lehtisalo szerint a napot az égisten jóságos, a holdat pedig a gonosz szemének tartják. A Lugossy által a hortobágyi pásztorok köréből feljegyzett több, mint 200 népi csillagnév között szintén előfordul az "Isten szeme" nevű csillag. A finneknél az Orion csillag a "Vainamöinen kaszája", magyar népünkénél az Orion szintén kaszás csillag. A Nagy Medve csillagkép a magyaroknál Göncöl szekér lett, de ily minőségében nem szumir ösközösségi hatás, mert igen valószínű, hogy eleink is vadászjelenetnek látták a csillagképet, mint ugor testvéreik. Holmberg-Harva a régi finnek egy szólásmondását közli: "megnézni a holdat és tanulni a Nagy Medvétől". A Lugossy gyűjtötte magyar csillagnevek között van egy Kereszt csillag nevezetű is, amelyhez Ipolyi a következő megjegyzést fűzi: "Ha valaki e csillagra tekint és azt mondja 'Isten segélj! ', úgy bizonyos lehet, hogy ha lopni megy, meg nem fogják." Lugossy szintén megjegyzi, hogy az Alföldön is a lopásra induló betyár hasonló felkiáltással mutat e csillagra. E szokáshoz teljesen hasonlót találunk a mongoloknál, akik úgy hiszik, hogy a Nagy Medve által Plejádoktól elrabolt csillag, az Aloor, akiből a tolvajok istene lett, meghallgatja imáikat és szerencsét ad nekik zsákmányoló hadjárataikon, ha még oly elvetemültek is. E szokás-egyezés sem lehet merő véletlenség.

Érdekes vadászmonda húzódik meg a vogul-osztják Tejút mögött. A vogulok szerint az erdő szelleme üldözi a Numi Tarem által a földre küldött hatlábú jávorszarvast. Mikor sikerült megölnie, lemetszette a két pótléklábát, így imádkozott az Égatyához: "Változtasd át szavad hatalmával négylábú állattá, mivel még nekem is nehéz volt vadászni és elejteni őt. Hát hogyan rendelkezhetne halandó ember ehhez szükséges erővel?" Nos, e vadászat tükröződik az égen. A jávorszarvas a Nagy Medve csillagképben látszik, a fejével, a két szemével és a megmaradt négy lábával. A Tejút pedig az erdő szellemének sítalpa-nyoma. Az osztjákok mondája azonos vadászmitosz, csak hogy itt a vadász Tung-Pok, tehát az ő útja, vagy sítalpanyoma látszik a Tejútban, amint a Nagy Medvévé változott jávorszarvast, ezt az óriás testű szörnyeteget üldözi odafent az égen.

A magyarok csillagos ege

Sok minden elveszett az ősmagyar mitológiából, de a csillagos ég változatlanul megmaradt. Most is olyan, mint sok ezer évvel ezelőtt. Csak szólásra kell bírni, a kellő összefüggésbe beállítani és a túlzásoktól óvakodni. A magyar embernek olvasókönyve a csillagos ég. A magyar pásztorember és sok öreg paraszt is, keveset ért a betűvetéshez, de az égről folyékonyan le tudja olvasni azt, ami neki szükséges. Ősrégi tudomány ez, időileg talán meg sem mérhető, épp ezért kell különleges figyelemre méltatnunk. Óshagyomány, amelynek gyűjtése körül egymást felváltó nemzedékek szorgoskodtak. Igaz, hogy itt lehet tévedni a legnagyobbat, mikor igénybe vesszük közösségek számára olyasmit, ami valójában az emberiség közkinccse, esetleg a környező népek szellemi hatásának az eredménye, de meg lehet találni a kritériumokat, amelyek ettől az öncsalódtól a tudós embert megóvják. a) A szumírokkal kezdődik az emberiség történelme, tehát ami szumir-ural-altáji közös szellemi birtok, az joggal tekinthető úgy, mint a művelt emberi nem első kitalálása és tekintettel a szumir kultúra kisugárzó erejére, bizonyos jogosultsággal ítéhető e forrásból eredetinek. b) Mi a magyar mitológia csillagos ég jelenségeiből csak azt vesszük közös ősi tulajdonnak, ami a szumir nyelvvel kibővített ural-altáji birtokállománnyal egyező. c) Előre kell azonban bocsátanunk, hogy a csillagképek tulajdonnevei nem egyeznek sem a szumir, sem az ural-altáji nyelvcsalád csillagneveivel, mert ezek magyar pásztorok és parasztok csillagelnevezései, és már a magyarság mai hazájában az itt eltelt több, mint 1000 év alatt formálódtak ki, de részben megszakítatlan ősi hagyomány alapján, ami megmagyarázza a magyar csillagos égre is kiterjedő közös ősi egyező birtokállományt. De egyúttal felfedi e népies csillagászat különleges magyar faji jellegét is. 1) Közös birtokállományt vegyük vizsgálat alá; 2) az utóbbit is behatóan tárgyaljuk meg, mert szervesen hozzátartozik a magyar mitológia birtokállományához és keleti faji sajátságokat tükröztet.

A magyar és ural-altáji csillagos ég közös képze:

a) Minden altáji népnél a csillagok úgy szerepelnek, mint a pusztaságokon, a tundrákon vagy az erdőkben eltévedt járókelők, utasok eligazítói, helyes nyomravezetői. A Lugossy gyűjtötte csillagnevek között ott találjuk magyar részről az "Utasok csillagát". b) A Tejutat majd minden ural-altáji nép "a madarak útjának" nevezi. Az obiugorok "kacsa útnak", vagy "a delelő madarak útjának" hívták. Megfelel neki a Lugossy-féle népi elnevezések közül: "a Darvak hugya, vagy a Darvak vezére". c) A Nagy Medve csillagkép Észak-Európa és Észak-szibéria népei képzeletében igen fontos helyet foglal el, a hold és a nap mellett úgy figurák mint időhatározó csillag. Erre utal a már közölt finn mondás is: "nézni a holdat és tanulni a Nagy Medvétől". Közép- és Keletázsiban a Nagy Medve határozza meg az évszakok kezdetét is. Az obiosztjákok is azt tartják, hogy ha a Nagy Medvévé átalakult jávorszarvasok

összezsugorodnak, jön a fagy, ha ellenben kiterjeszkednek, enyhe tél és hóesés lesz. A magyar pásztorembernek és a parasztok zömének is a csillagos ég volt és még mai nap is az a naptára, a kalendáriuma, az óramutatója. Egy pillantás az égre, és azonnal meg tudja mondani, hogy éjfél előttre vagy utánra jár-e az idő? Hogy hajnalodik-e, vagy nem? Óracsillagoknak látszanak a Lugossy-féle gyűjteményből a következők: "a Hajnal, a Hajnal hírmondója, az Alkony, az Esthajnal, a Vacsora csillag, az Álomhozó, a Virrasztó, a Határjáró és a Pásztorok serkentője". Évszaki csillagok: "a Kikelet hírmondója, Harmatlegelő, a Dérhagyó, Őszicsillag, és Zuzmarás". d) Némely csillagok időjárásjelzők. Ilyen pl. a Nagy Medve. Ha a Nagy Medve csillagzat hátsó (alsó) része keletre tolódik el, tavaszi időjárás lesz az egész világon, ha délre nyár, ha nyugatra az ősz köszönt be, ha pedig északra, akkor kezdődik a tél - mondja egy középszias mese.

Az időjárás speciális planétája mégis a Plejádok. E hit alakult ki róla Északamerikában, a melánéziai szigetvilágban, sőt Európában is. Megjelenése az égbolton hideget és esős évszakot jelent. A török-tatár népek Urker, Urgelnek nevezik, a kirgizek pedig azt hiszik róla, hogy egy óriási hernyó. A fűben bújik meg és barommal, kiváltképp juhval táplálkozik. Magyar népünk is hisz a csillagkijelentésben, pl. ha Karácsony éjszakáján sok csillag van az égen, jó termés lesz és a barom is felszaporodik. e) Az emberre nézve az a legnagyobb megdicsőülés, ha valaki csillaggá változik át, ezért már a primitív ember is szívesen köti össze sorsát a csillagokéval. Ókori keleti hit szerint mindenkinek van csillaga. És ki-ki addig él, amíg csillaga fenn van. Kialakult az az általános felfogás, hogy minden ember egy bizonyos csillagkonstellációban születik, és voltaképpen az dönti el sorsát, hogy milyen planéta alatt született. Mert vannak jó planéták és vannak kedvezőtlenek is. Ez is szumir örökség az ókori keleti életében. Tehát nagyon jó, ha valakinek fenn van a csillaga, de jaj annak, akié lehullott. Innen ered a magyar szólásmondás: "feljött a csillaga" és "lelent vagy lehullott a csillaga". De a csillag fentlétele még nem jelenti azt, hogy mindenki szerencsefű életében. Ehhez a megfelelő planéta által kormányzott szerencsés csillagkonstellációra volt szükség. Csak az a szerencsés ember, aki szerencsés planéta alatt született - mondja a magyar szólásmondás. Ez áll nagyobb közösségekre, pl. nemzettestekre is, amint a régi magyar kobzosok lant kíséret mellett énekelték: "rossz időket élünk, rossz csillagok járnak, Isten óvja nagy csapástól szép magyar hazánkat". A Lugossy gyűjtötte népi csillagnevek között több szerencsecsillagnév is foglaltatik. Ilyenek pl, a Keresztescsillag, mely a szerencsés lóköto, betyárok pártfogója volt, továbbá valószínű szerencsecsillagok voltak, vagy lehettek még a következők: a "Szerencse csillag, Szegény ember szerencséje, Utas ember szerencséje, Kisasszonyok öröme, Pásztorok öröme, Cigányok csillaga" stb.

A csillaghullásról azt tartja a magyar ember, hogy akinek lehullt a csillaga, az bizonyosan meghal. A sűrű csillaghullást pedig az időjárás jelének magyarázza: vagy eső, vagy szél lesz. f) Az "Isten szeme" és a "Kaszás csillagról" volt már az előbb szó. g) A Nagy Medve csillagképből a magyar mitológiában Göncöl szekér csillagkép lett. Ez nem közvetlen szumir örökség, mert a többi rokon nép az életmódjukból vett képekkel díszíti fel e csillagzatot, az ősközösség idejében valószínűleg ez volt a helyzet a szumiroknál is. A babiloni letelepedés után azonban a szumir nép a maga egészében a földművelői foglalkozást tevéen fenntartása alapjává, más szemzőgből vizsgálta a csillagos eget és új hivatását tette szemlélődése bázisává és ehhez mért mindent. A több csillagból álló csillagképletet kezdte szekérnek látni, tőle átvették aztán a sémi-babiloniak és a görög meg arab asztrológia és így lett fokozatosan a művelt emberiség szellemi közkinccse. Tehát népünknel sem ősi hagyomány. De megmaradt valami az ősiségből, az nevezetesen, hogy a magyar néphagyomány roppant nehéznek tartja a Göncölszekeret, mert ez az egész eget húzza, és a szekérbe fogott ökrök hajcsárjainak a

sikerével, illetve sikertelenségével kapcsolja egybe a világ végét. h) A kaukázusi tatároknál, a török törzseknél és már szibériai népeknél el van terjedve egy mesemotívum, amely a "Tejút keletkezésének a magyarátat akarja adni. A Balkán népeknél is előfordul, ahova török közvetítésből jut el. A mese rövid tartalma úgy szól, hogy egy ember szalmát, illetőleg szénát lopott és el akarta rejteni zsákmányát, az égen, de ahogy lépett, nyomai úgy szikráztak, hogy ösvénye még ma is látható az égen. Ezért nevezik azt a "szalmatolvaj verésének".

Az ősmagyar csillagos ég faji sajátosságai

Ipolyi még csak sejtette és kereste a Lugossy gyűjtötte népi csillagképekben a faji jellemvonásokat, utóda Kandra Kabos már meg is találta őket. Pedig a jellemzés, amelyet róluk adott, korántsem teljes, aminthogy nem teljes a Lugossy nyújtotta kép sem. A Lugossy gyűjtése főképp csak az alföldi népi csillagnevekre korlátozódott és ezeket is főképp pásztoremberektől nyerte, de figyelmen kívül hagyta azon elnevezéseket, amelyeket a történeti Magyarország tősgyökeres magyarsága más honi színhelyeken alkotott. Pedig a kép csak így lett volna teljes. Amit ezekből is felölelt, azok csak szilánkok, értékes töredékek.

Magyar faji vonás, hogy népünk nagyon szereti hazáját. Tudjuk, ez minden népnek sajátos jellemvonása, de mi mégis elől járunk ebben. Fajrokonaink, mint magunk is, küzdenek a léttel, reájuk tehát nem számíthatunk, a szumir nép már a történelemé, legközelebbi fajtestvéreink, az obi-ugorok, pedig az enyészet szélén - ily helyzetben mi magyarok gyakran hangoztatjuk árvaságunkat, rokonalanságunkat és még fokozottabban átéljük mint mások, nagy költőnk Vörösmarty Mihály "Szózatának" megrendítő igazságát: "A nagy világon ekívül nincsen számodra hely, Áldjon vagy verjen sors keze, Itt élned, halnod kell...".

A csillagos ég titkainak a kifürkészhetetlenségén kívül ez magyarázza meg, hogy miért tette alföldi köznépünk Alfölddé csillagos eget is. Mert helyesen látta meg Kandra Kabos (MM. 386. 1.), hogy valóban azzá tette. A magyarság zöme a honfoglalásban az Alföldön telepedett le (Nagy- és Kisalföld). Ezért tükröződnek a Lugossy-féle csillagnév gyűjteményben az alföldi tájakat jellemző sajátos elnevezések. Lugossy szerint a gyűjteményben van egy alföldi csillag. Nos ez nyomja rá letörölhetetlen bélyegét az egész kollekcióna. A csillagos égen is azonos tájak, bokrok, halmok, zombékok észlelhetők, mint a nagy magyar rónaságon. Gyűjtőnk három rónacsillagot említ, u. m, a Róna királya, Róna őrző, és Róna pallér. A Bokor csillag, a Hármás halom, a Rétlegelő, a Vadlegelő, a Szolgafa, a Pihenő, és a Kaszás zombékjában mind földi viszonyok tükröződnek.

Az alföldi tájra jellemző a szélmalmok alkalmazása, Amelyek három-négyesével fordulnak elő, különösen vízszegény helyeken. A csillagos égen is zakatol a Három- Négy malom csillag. A Puszták lobbanása elnevezésű csillagban a magyar pusztaság lidércfénye éled újra.

Az égi Alföldön is megtalálható minden háziállat és szárnyas vad, ami az alföldi rónán. Van az égen Négy bornyúcsillag, Két kan, Kolompos csillag, Búvár, Darvak útja, Darvak vezére, Fiastyúk, Herevény, Vakondtúrás, sőt még Kullancs is. De nem hiányozhatik az Eb csillag sem.

Az égi magyar Alföldön elszórva föllelhető egy csomó kenyérkereső szerszám, házi eszköz, ruhadarab és eledel, melyek a Lugossy-féle gyűjteményben a következők: Nagy- és Kis ásó, Eke és Ekemása, Nagy- és Kis furu, Furumása, Cséphadaró, Fias emelője, Fias kötele, Kaptár, Kádas, Háló, Kerék, Kasza, Járomszeg, Juhászbót, Lappantó, Láncszem, Patkó, Koldusbót, Sarló, Szántóvas, Mércék, Nyüst, Ujjas, Nagy és Kisfélkenyér csillagok.

De szerfölött jellemző, hogy a történeti Magyarország különböző nemzetiségei közül csak a cigányok és az oláhok vannak megemlítve, a Cigányok szerencséje, és az Oláh kaszás nevezetű csillagképben. Más nincs. Ez is mutatja, hogy az Alföld homogén magyar nemzetiségű volt. A Török kaszás, meg a Török szekér csillagkép valószínűleg a török hódoltsággal állhat összefüggésben. Még valami feltűnik a Lugossy-féle jegyzékben, amire már Kandra is rámutatott, az u. i., hogy a magyar ég első meghódítói nem az intelligens emberek, hanem a puszták lakói, a pásztorviskók népe, akik aztán feljutván az égre, ott hasonszörűekkel vagy olyanokkal vették magukat körül, kiknek az égi földön is hasznukat látták. Így népesedett be az ég miriád csillagai között a Bojtárok, a Bojtár kettőse, a Béres és a Kisbéres, az Étekfogó, a Cséplő, a Szilkehordó, az Étekhordó, az Erszénytartó, az Erdőjáró, az Ekehajtó, a Juhászcillag, a Juhász öröme, a Gyalomverő, a Gyepűhúzó, a Halász, a Kalauz, a Kaszás, Kaszás telke. A Kaszás családjához tartoznak: Kaszás pallér, Kaszás után járó, Kaszás emelő. Az egyszerű emberek alkalmi munkáját tükrözik a következő csillagnevek: Lámpahordó, Ostoros, Ökörkereső, Ökörpásztor, Ökörhajtó, és a Révész. És, hogy minden szép rendben menjen, arról gondoskodik a Bírák gyűlése.

A csillagok, a magyar köznép hite szerint, azt a funkciót töltik be, amire nevük predestinálja őket. Az egyik kamra, a másik Fészter. Itt a Csürhe rohan, ott a Fiastyúk kaparász. Ez itt Szarvas legelő, amaz ott a Szarvas nyomdoka. Vakondtúrást végez ama csillag, emitt meg az Örvény úzi játékát. De a magyar ember osztályozza a csillagokat járásuk módja szerint is. Van Gyalog csillag, Nehézlábú, Futó, Szárnyas csillag. Van Kétkezű és Félkezű csillag. Különbséget tesz a csillagok között fényességük szerint is. Van Hályogos, Szőke, Halovány csillag. Ez utóbbi eszünkbe juttatja a 18. század neves magyar költőjének, Mikes Kelemennek következő sorait: "Zágon felé mutat egy Halovány csillag"... Igen gyakran vélt alakjuk szerint különbözteti meg a csillagokat. Ily szempontból vannak Ágas, Sátoros, Horgas, Fürtös, Hármass levelű csillagok.

Gyakori az az elképzelés is, hogy a csillagoknak szemük van, amellyel látnak, néznek, pislantanak. Ilyenek: a már említett Isten szeme, Arany szemű csillag, Boszorkány szeme, Keresztbenező, Kincslátó csillag, Ködszemű, Kunyhóba tekintő, Leányszemű, Mátyás szeme, Tengerbe kacsintó. Egy másik jelző így aposztrofálja az égi csillagot: Aranyhajú, Arannyal versengő, Vérrel versengő, Vérszemű, és Kereszt csillag.

Elég gyakori a csillagcsaládok felsorolása, mint a következő csillagképek nevei mutatják: Fiastyúk, Fias dísze, Fias emelője. Fias koronája, Fias kötele, Fias pallér. Még gazdagabb a Göncölszekér családja: Göncölhajtó, Göncöl koszorúja, Göncöl lánc, Göncöl mása, Göncöl pallér, Göncöl sérűje, Göncöl vágása, Göncöl térítő. A csallóközi néphit Göncölt táltosnak

tartja, aki beszélni tudott a madarakkal, olvasott a csillagokból, és csodákat tudott tenni. Éjjelenként görbe rúdú kocsiján járt, majd felment az égbe és most ott látszik a görbe rúdú Göncölszekér nevű csillagképben.

A népmonda nem szükségképpen igaz. Annyi tény, hogy már a 16. sz. óta használatos. Nyelvi változatai: a palóc nyelvjárás szerint Kincső, a szegedvidéki nyelvjárásban pedig Göncöl, Döncör, vagy Döncő. Bárczi ismeretlen eredetűnek minősíti, azon az alapon, hogy amiből le szokták vezetni a Kondrad becéző, Künzel, Günzel alakját, ilyen összefüggésben nem fordul elő (M. Sz. Szó. 97. 1.). A Kaszás teljes családfája végül így néz ki: Kaszás csillag vagy Három Kaszás, Kaszás emelője, Kaszás farka, Kaszás gázlója, Kaszás gyöngye, Kaszás telke,

Kaszás pallér, Kaszás után járó, Kaszás zsombékja.

Magyar népi és faji sajátosság nyilatkozik meg abban is, hogy a magyar pásztor, vagy paraszt ember felsírja és felírja a hitét, reménységét, kedvtelését, búbanatát a csillagokba. A magyar néphit, a Lugossy gyűjtemény szerint, ismer ilyen csillagneveket: Isten palástja, Isten szeme, Isten szérűje, Úr Isten asztala, Úr Isten vetése, Jámborok csillaga, Szentegyház csillaga, Mennyország ablaka, Mennyország határa, Mennyország kapuja, Áldozás csillag, Három király csillaga, Átkozott csillag. És még egy csomó szentnév, amelyeket csak azért nem sorolunk itt fel, mert a keresztyénség alkotásai.

Mi lehetne ez más, mint a magyar nép hitének átültetése a csillagokba? A magyar nép zöme szerint determinista, vagy helyesebben predestinacionálista. Hiszi, hogy a sorsok előre meg vannak határozva. Ez az ősközösségi sorsmeghatározás hittel függ össze. Csak annyi a változás rajta, hogy nem az éggel, hanem a csillagok tevékenységével jut kapcsolatba. Különösképpen a planéták lépnek előtérbe. Így lesz belőle asztralis determinizmus. A Krisztus születése körüli századok termelték ki ez asztrológikus felfogást. Elterjedt egész Euráziában. Eleinkhez is eljutott. De az vitás, még nincs megállapítva, hogy milyen forrásból. Keleti mágusok gyakorolták ezt a mesterséget, melynek hivatalos neve ez volt: horoszkopia. Legáldottabb és legnemesebb hajtása a betlehem-i csillagok voltak, mely a három keleti bölcset a Jézus jászolához vezette. De míg a horoszkoposok bonyolult eljárással állapították meg kinek-kinek a horoszkópját, addig az írástudatlan magyar pásztor-paraszt megtalálta a magyar ember sorsát 1-1 csillagképben, amint erről a következő Lugossy gyűjtötte csillagnevek tanúskodnak:

Szerencse csillag, Kisdedek szerencséje, Kisasszonyok öröme, Pásztorok öröme, Szegény ember szerencséje, Utas ember szerencséje, Cigányok szerencséje. A műveletlen egyszerű ember a szerencse kedvezésében látja vágyai legjobb kielégülését, ezért van szüksége annyi szerencse csillagra.

Legények, lányok legfőbb problémája a jó házasság. Erről a népi csillagászat így gondoskodik: van Nászvezető és Vőfély csillag, van Pártas ágya, Páros és Páratlan csillag. A frigyre lépők naponta látják szemeik előtt elvonulni az égi nászmenetet, nem csoda tehát, ha epedve vágyakoznak, hogy rajtuk is teljesejék be minél hamarább és minél szerencsésebben a menyei jel. De van Magányos csillag is, amely szomorúan és elhagyatva áll a csillagseregben. Sok ember a magyar sorsot látja benne kiábrázolva. Végül van Özvegy csillag is, minden jó sorsnak a megkeserítője.

A magyar csillagos ég faji karaktere abból is megtetszik, hogy ezer év történetét belemagyarozza a csillagokba, mintha a csillagok csak értünk teremtettek volna. Székelyek csillagával kezdődik a sor, és a magyarok csillagával végződik. A térközt kitöltik Szent László szekere, Tatárdulás, Tatárok gázlója, Mátyás szeme, Lehel kürtje, Törökországi Döncöl, Bujdosók lámpása, Pajzstartó csillag. Sereghajtó csillag, Hadak útja, Zászlótartó... Hadvezető, Lövő csillag, Vezér csillag, Vérrel versengő és Véres csillag. Ki vonhatná kétségbe, hogy ebben benne van az egész magyar történelem, egy évezred felemelő, hol leverő, de még bukásában is mindig megindító dicső története?

A Tejúthoz fűződik egy székely hősi monda, mely Lugossy közlésében a következőképpen hangzik: Megfogyott népével hátrált Csaba, hogy az elveszett hatalom visszaszerzésére ázsiai rokonaival egyesülten térhessen vissza és Etele szent kardját a kerek tenger habjaiban tisztára

mossa, annak bűvös erejét visszaadja. Erdély véghatárán örködni hagyta a székelyt. Elváláskor áldoznak és megesküsznek, hogy fenyegető veszedelem idején segítséggel fordulnak vissza a világ végéről is... Háromszor jutott bajba a székely, mert ellenség fogta körül, de Csaba mindenkor állta szavát, vitézeivel visszatért és megszabadította a székelyt. Sok idő telt el azóta, a fiatal diófák megöregedtek, a fiatalok kezéből másokéba került a fegyver. A határőrökből nemzet, az őrhelyből haza lőn. A székelyt sokáig nem merte támadni szomszédja, de ez sem tartott örökké... Megszámlálhatatlan a támadók serege... a székely ingadozik... Csaba rég elhunyt. De a székelyek járó csillaga nem szunnyadoz és megemlékezik az áldozásról, lobogva viszi a hírt a földről az égi csarnokokba. Már itt lent az utolsó csata készül, maroknyi nép az ellenség árjával szemben, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverzörej hallik s fényes hadak vonulnak némán az égen felfelé...

Mint hallgatag szellemek, hosszú sorban nyomulnak a csillagos égen végig és leszállnak ott, ahol a havasok az égig emelkednek. Nincs halandó, aki megállhatna a sebezhetetlenek előtt, rémület szállja meg a tenger ellenséget, s futnak mindenfelé. Azóta áll a székely háborítatlanul s nem soká véget ér hű örködése... A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben és visszatértükben taposónak, eltörölhetetlen marad az ég boltozatán. Az ő lábaik és lovaik patkóinak nyoma az, mit derült éjjeleken, mint tejfehér csillagot látsz tündökölni a magasban, s melynek azon órától fogva Hadak útja a neve a székelyeknél, melybe tekintve megemlékeznek ők Csabáról és hős atyjáról Eteléről.

A magyar csillagos ég mitikus csillagképei

Ha a magyar pásztor-paraszt alfölddé tette a csillagos eget, felírta rá az emberi sorsot, hazája történetét, átültette saját érzésvilágát a csillagokba, egészen logikus, hogy benépesítette az eget olyan csillagképekkel, démonikus lényekkel is, akiktől félt, vagy akikhez vonzódott. Így kerültek fel a csillagokba a csillagistenek mellé a csillag-démonok is. Ezek az óriások és a tündérek. A Lugossy gyűjteményben a következő csillagképeket találjuk felemlítve: Óriás gázlója, Óriás kútja, Óriás szemöldöke, Óriás táskája, Óriás tenyere, Óriás verme. De kik ezek az óriások?

Az obiugoroknál megvannak a pontos párelleljeik, a vogulosztják menkw, illetőleg merek képzetben. Erdei szellemek, kik emberi alakkal bírnak, de jóval nagyobbak és erősebbek az embernél. Famagasságot is elérnek. Halászatból és vadászatból élnek. Az emberek iránt rendszerint ellenségesek, de néha barátságosak is. Lakóhelyük a hegy és az erdő. Gyakran szőrösszemű, kőszemű, vagy vasszeme hét menkw a nevük, kiknek gyakran hét fejük is van. Sok bűvös tárgy van birtokukban, mint pl. az élet vize, az élet vesszeje, alakváltoztatók, megjelenhetnek gyík, béke és pók alakjában, miért is ez állatok megevése nem tanácsos, mert ilyenformán menkw-et nyelnek el. Nevük etimológiája még vitás. Bár nagyon csábító a Munkácsi feltevése, mely szerint a pehlevi manuk képezné az alapját (lélek, szellem). Karjalainen szerint az erdőben elhaltak és eltemetettek halotti lelkeiből alakult ki a menkw hadserege. a) A menkw teremtését az égisten által már láttuk az ember teremtéséről szóló fejezetben. Az óriás szó eredete is ismeretlen (TM. Sz. Szó. 224). b) A másik mitikus és a csillagos égre is felkerült csoport a tündérek csoportja. A Lugossy gyűjtemény a következő nevek alatt szegezi fel őket az égre: Tündér asszony palotája, A Tündérek fordulója, Tündérek tánca, Tündérek kútja, Tündérek járása, Tündér csillag. Tehát elég népes tündércsoport. A magyar szó a 16. század óta használatos és a tünik ige származéka, de viszont az igegyök eredete bizonytalan. A tündér szó eredeti jelentése, változó, csalékony, bűvös, tündér (M. Sz. Egó. 521 l.). De talán itt is eligazít az obiugor tündérnép, a Mis-mam. Ha következtetésünk

helyes, közös ugor képzetről van szó. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy az obiugor nép nem felel meg pontosan annak, amit a magyar néphagyomány ért a tündér képzet alatt.

A voguloknál és osztjákoknál a mú vagy mú-mam erdei embert jelent, férfiakból és nőkből toborzódik, emberi kinézéssel bír, csakhogy egyikük- másikkal famagasságnyira is megnő, a mis népséget az emberek iránt jóindulat vezérli, a mis nő nem szívesen köt közönséges emberrel házasságot és az ilyen frigyét nagy és gyors gazdagodás kíséri, mert a mis-nő külső és belső erényekkel teljes, hű feleség és gyermeinek hív gondviselője. A mis-man ruházata a nyuszt-suba, illetőleg a hódsuba. Lakótája pedig a "nyusztos háta hét hegy", "a jávoros háta sok erdő". Ezzel szemben a magyar tündérszép túlnyomóan nőkből áll, királyfiak, hercegek csak elvétve akadnak közöttük. A magyar tündért jellemzi a rendkívüli elbájoló szépség, kedvesség, táncos, pajzán kedv. Lakóhelyük sem korlátozódik csak az erdőre és a hegyre, hanem élnek tündérek a vízben, a földön, kivált elhagyott és pusztulásnak kitett várromok között és a föld alatt is... A maga sok várával, folyójával, erdőivel és hegyeivel Erdélyt tekinti a magyar néphagyomány a tündérek hazájának. A magyar tündérszép is szívesen köt házasságot közemberrel, de nem riad vissza attól sem, hogy csellel kaparintsa meg magának azt, akibe szerelmes. A magyar tündér fogalma, bár jelentkezésében törzsgyökeres magyar termék, valószínű, hogy idegen képzetek is összefutottak benne.

Még csak egy csillagot említünk föl a Lugossy gyűjteményből, az ún. Vendégcsillagot. A magyar ember vendégszeretete közmondásos. És e hírnevet meg is érdemli. Hát hogyne lennének vendégszerető, mikor népünk hagyománya a magyar emberre nézve a csillagmiriádok között külön csillag megjelöléssel teszi kötelezővé e legszentebb kötelesség gyakorlását.

Istencsoportok és Planéta-istenek

Legkorábbinak látszik a szumir kozmosz tagolása három főisten: An, Enlil (Enki) és Ea uralma alá. Ez is azonban már későbbi rendszerezés eredménye, mert mint láttuk, a szumir ural-altáji eredeti tagolás kettős volt (Ég és Föld). Az istenvilágnak ily triádokba tagolása az ural-altáji népek közül még csak az obiugoroknál és szamojédekknél konstatálható ily korai időből, ahol is észlelhető egy, a hittita istentriáznak (égisten, a nagy istenanya, és a fiatal napisten) teljesen megfelelő triász, szintén ural-altáji isten-személyekből összetéve (KSZ. V. 1904. 300 l.). Karjalainen hivatkozik az obiugoroknál még egy istentriászra, amely Numi Tarem, Num Kuras és Num-siles személyeiből tevődik össze, de ezen már biztos keresztyén hatás állapítható meg, lévén a három komponens Atya, Fiú és Szent Lélek (I. ZJC. II. 300 l.).

Nagyobb jelentőséghez jut egy hetes csoport, akikben planéta isteneket kell látnunk. Ezek az altáji törököknél és tatároknál fordulnak elő. Ez már joggal tekinthető ősközösségi maradványnak. Csak az a kérdés, hogy vajon igazolható-e ilyennek. Nézzük meg először, hogy hol, mely törzseknél található föl, minő hivatást tölt be, és csak azután térjünk rá a planétákkal való kapcsolat vizsgálatára.

1) Az altáji mesékben szó van a hét Kudairól, akik az ég harmadik rétegében a Sűrű-hegyen laknak. A jakutok e hetes csoportot az égisten "kíséretének" nevezik. Gyakori "az égisten fiai" elnevezés is. Sőt még neveiket is ismerjük. Radloff tudósít róla, hogy a Lebed tatároknál is jelen van e csoport, de van közöttük egy, a Kara Khán, akinek a neve "Fekete (Kara) herceg

(Khán) ", aki elhagyja atyját és felcseréli az égi derűs, világos, kényelmes lakást egy alvilágival.

Az obiugoroknál is megvan e hetes csoport, akiket "az égatya fiainak" nevez a vogul-osztják népköltészet. Gondatti és Munkácsi neveiket is közli. A Munkácsiét újabbnak és ez okból hitelesebbnek is tartjuk. Fontos szerepet tölt be az égisten legifjabb fia, a vogul Mirsusnechim, az osztják Ort-iki. Hivatása t. i. abból áll, hogy minden nap körüljárja a földet és vigyáz arra, hogy minden rendben legyen, ill. menjen. Lényege szerint Napisten, aki a személyére átvitt egyes idegen vonások ellenére is, mint Munkácsi kiderítette, a természetet meglelkesítő szellemek sorába tartozik. De a 7. csoport többi hat tagjának is az a feladata, hogy az égatya világkormányzói tevékenységében segédkezzenek. A sámánénekekben le vannak írva, amint az egymás fölé helyezkedő égrégiókban laknak, és az ég tolmácsainak, illetőleg felügyelőknak, öröknek neveztetnek (talmás: tolmács, karevel: ör, felügyelő), Mindkettő tatár jövevényszó. Felettük trónol a 7. égrétegben Numi Tarem... Ez a Vasjugan melléki osztjákok külön hite az égisten segédszemélyzetéről, akik egyszersmind fiai is. Nevek rendszeren azon áldozatokhoz igazodik, amelyekben részesülnek.

Ez a hetes csoportosítás eredetinek látszik, mert az ég hét zónára való osztásával számol. Karjalaznen e szellemek eredetét idegen hatásnak, még pedig tatár befolyásnak tulajdonítja, vagy amennyiben egyik-másik képzele mégis autochtonnak bizonyulna, az égisten tulajdonságai önállósulnának.